

AZƏRBAYCAN

3-4'2026

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ VƏ ELMİ-PUBLİSİSTİK ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Vüsal NURU

Şöbə müdirləri: Məmməd ORUC,
Qəşəm NƏCƏFZADƏ,
Mübariz CƏFƏRLİ,
Azad YAŞAR

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-75-81

Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

13.03.2026

Sifariş 306

Tiraj 500

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5

kağız vərəqi

12 çap vərəqi

17,2 şərti çap vərəqi

E-mail:

intigam.gasimzade@gmail.com

sudabe334@mail.ru

www.azyb.az

Qiyməti

2 manat

**Bakı şəhəri, "Azərbaycan"
nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur**

Dərc olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

Müəllifin fikirləri redaksiyanın mövqeyi ilə üst-üstə düşməyə bilər.

BU SAYIMIZDA:

Səməd Vurğun – 120

Xalq şairi Səməd Vurğunun 120 illiyinin qeyd edilməsi haqqında	
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı	3
SƏMƏD VURĞUN – Dünya (Şeir)	5
ASLAN SALMANSOY – Kosmopolit tənqidin Səməd Vurğun hədəfi... ..	7

Süleyman Rüstəm – 120

SÜLEYMAN RÜSTƏM – Təbrizim (Şeir)	21
SAFURƏ QULİYEVA – “O taylı-bu taylı Süleymanam mən”	23

DRAMATURGIYA

ƏLİ ƏMİRLİ – Xoşbəxtlik sarayı (Beş səhnədə tale dramı)	30
---	----

POEZİYA

NAZİM ƏHMƏDLİ – Şeirlər	53
ŞÖVKƏT ZƏRİN HOROVLU – Şeirlər	115
AYNUR QAFARLI – Şeirlər	120
AY BƏNİZ ƏLİYAR – Şeirlər	147
HATƏM ƏSGƏROV – Qəzəllər	153
NARINGÜL NADİR – Şeirlər	156
BANU MUHARREM – Şeirlər	163
SAHİBƏ YUSİF – Şeirlər	169

NƏSR

HAMLET İSAXANLI – Dəli ceyran (Roman – son)	63
---	----

SEYRAN SƏXAVƏTİN 80 YAŞI

VAQİF BƏHMƏNLİ – Mart tezisləri	127
---------------------------------------	-----

YENİ TƏRCÜMƏLƏR

FLANNERİ O'KONNOR – Bütün cığırılar zirvədə birləşir (Tərcümə etdi: Azad Yaşar)	134
---	-----

YÜZ İLİN BİRİNCİLƏRİ

SÜDABƏ AĞABALAYEVA – İsmayıl Şıxlı	159
--	-----

ƏDƏBİ PORTRETLƏR

VAQİF YUSİFLİ – Sədaqət Kərimova; Lütviyyə Əsgərzadə	172
--	-----

TƏNQİD VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

TƏYYAR SALAMOĞLU VƏ YƏDULLA DADAŞLI – İsmayıl Hikmətin klassik ədəbiyyata baxış konsepsiyasının bəzi cəhətləri haqqında	178
---	-----

İSTİ-İSTİ

XANKİŞİ BƏXTİYAR – “Mülayimləşmədən sonrakı soyuqlar”: ikili standartlar fonunda ziyalı taleyi	186
--	-----

KİTAB RƏFİ 192

Xalq şairi Səməd Vurğunun 120 illiyinin qeyd edilməsi haqqında

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

2026-cı ildə iyirminci əsr Azərbaycan ədəbiyyatının qüdrətli simalarından biri, Xalq şairi, tanınmış dramaturq və ictimai xadim, SSRİ Dövlət mükafatları laureatı, Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü Səməd Vurğunun (Səməd Yusif oğlu Vəkilovun) 120 illiyi tamam olur.

Səməd Vurğun Azərbaycanın ədəbi fikir salnaməsində yeni parlaq mərhələ başlanan görkəmli sənətkardır. Çoxşaxəli fəaliyyətinin qayəsində azərbaycançılıq amalı dayanan şair nəğməkarı olduğu Odlar

diyarını alovlu məhəbbətlə tərənnüm etmişdir. Onun dillər əzbərinə çevrilmiş “Azərbaycan” şeiri hər bir azərbaycanlının ürəyindəki Vətən sevgisinin poetik ifadəsidir. Böyük söz ustası ana dilinin saflığı uğrunda dönmədən mübarizə aparmış, xalq yaradıcılığının tükənməz xəzinəsindən bəhrələnməklə bu dilin bütün mənə gözəlliklərini özündə əks etdirən, dərin bəşəri-ictimai məzmunla malik qiymətli əsərlər ərsəyə gətirmişdir. Səməd Vurğunun milli poeziyanı yüksəklərə qaldıran romantik və fəlsəfi məzmunlu bənzərsiz lirikası Azərbaycan ədəbiyyatının qızıl fonduna daxildir. Keçmişə ehtiram və gələcəyə inam aşılayan Vurğun dramaturgiyası Azərbaycanın teatr sənəti tarixində xüsusi səhifə təşkil edir. Səməd Vurğunun novator keyfiyyətlərlə zəngin bədii irsi bir məktəb kimi müasir Azərbaycan poeziyasına güclü təsir göstərmişdir və bu gün də gənc nəslin milli-mənəvi dəyərlərə sdaqət ruhunda yetişməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında müstəsna xidmətləri olan görkəmli şair Səməd Vurğunun 120 illiyinin keçirilməsini təmin etmək məqsədilə **qərara alıram**:

1. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası və aidiyyəti qurumlarla birlikdə, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin təklifləri nəzərə alınmaqla, Xalq şairi Səməd Vurğunun 120 illiyinə dair tədbirlər planı hazırlayıb həyata keçirsin.

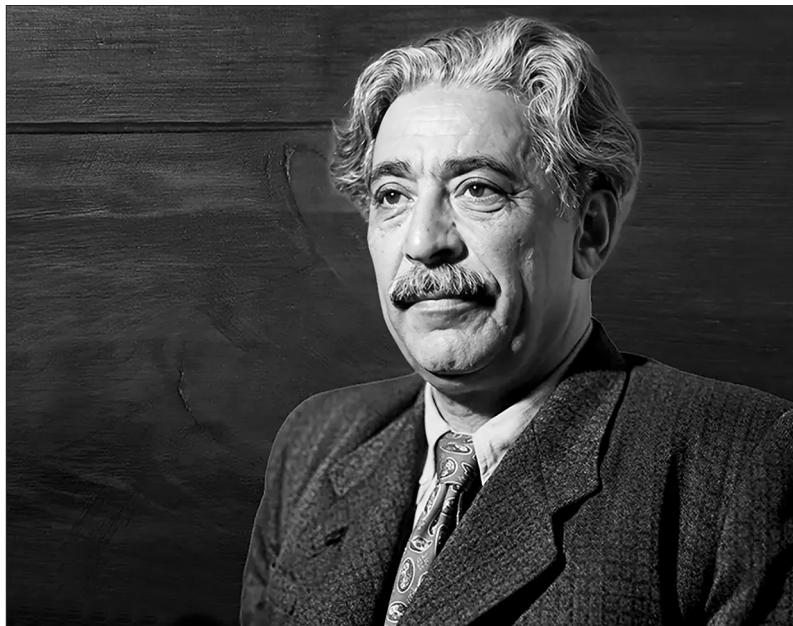
2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham ƏLİYEV,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 23 fevral 2026-cı il

Səməd Vurğun – 120

Səməd VURĞUN

DÜNYA

"Komsomol poeması"ndan

Buludlar dağılır uzaqda lay-lay,
Yenə öz yerində yuvarlanır Ay.
Fəqət nə Cəlal var, nə də ki Humay,
Nə ömrə acıyır, nə yaşa dünya.

Ulduzlar havanın bağrını dəlir,
Qayalı dağlardan duman yüksəlir,
Xəyalım gecəni salama gəlir,
Çapdırır atını birbaşa dünya.

Ellərə baxıram bağçalı, bağlı,
Göylərə baxıram qapısı bağlı,
Kainat ixtiyar, sirli-soraqlı,
Əzəldən yaranıb tamaşa dünya.

Bir də görürsən ki, açılan solur,
Düşünən bir beyin bir torpaq olur.
Bir yandan boşalır, bir yandan dolur,
Sirrini verməyir sirdaşa dünya.

Əzəldən belədir çünki kainat,
Cahan daimidir, ömur amanat.
Əldən-ələ keçir vəfasız həyat,
Biz gəldi-gedərik, sən yaşa, dünya!

Kosmopolit tənqidin Səməd Vurğun hədəfi...

Adı milli poeziyamızın simvoluna çevrilmiş, Azərbaycanın ilk xalq şairi və ilk akademiklərindən biri, gözəl dramaturq və ədəbiyyatşünas, səriştəli tərcüməçi və nüfuzlu ictimai xadim Səməd Vurğunun, cəmi 50 ilini yaşadığı 120 illiyinin tamamlanmasına sanılı günlər qalıb. Yubileyinin dövlət səviyyəsində keçirilməsi ilə bağlı sərəncam da imzalanıb. Etiraf edək ki, şairin yubileyləri (xüsusilə də 70 və 80 illikləri) müxtəlif ölkələrdən gələn qonaqların iştirakı ilə çox təntənəli şəkildə qeyd olunmuşdur...

Ustad şairin 50 illiyinə də bir çox ölkələrdən çox məşhur şair və yazıçılar, elm və mədəniyyət xadimləri toplaşsa da, xəstəliyi səbəbindən yubilyarın özünün iştirak edə bilmədiyi tədbir, belə demək mümkünsə, “yubiley rəngi”ndə görünmürdü. Səməd Vurğunla aralarında “mühit doğmalığı” olan akademik Kamal Talıbzadə “Səməd dayı” dediyi şairin sağlığındakı sonuncu yubiley ərəfəsi günlərini belə xatırlayır: “1956-cı ilin 27 aprelində Səmədgilə getdim. Yataqda idi. Fikrə getmişdi. Adəti üzrə nə işə düşünürdü. Yaxınlaşdım. Oturdum. Gözlərini gözlərimə dikib xeyli baxdı. Elə bil aman istəyirdi, aylarla yorğan-döşəyə düşməsinin səbəbini birdəfəlik bilmək, bu mənəvi nigarançılığa son qoymaq sorağında idi... Sanki öz-özünə deyirdi: “Axı, bu nə işdi? Niyə belə oldu? Özü də belə vaxtsız”.

Sükutu mən pozdum:

– Səməd dayı, yubileyinizə ciddi hazırlıq gedir, yaxşı tədbirlər nəzərdə tutulub.

Belə vaxtlarda yerində deyilmiş söz tapmaq, şairin öz danışiq məntiqi səviyyəsinə münasib söhbət başlamaq çox çətin olur.

Şair üzünün, baxışının əvvəlki səmtini pozmayıb dedi:

– Eh Kamal, mənə nə yubiley. Onsuz da mənim hər günüm yubiley olub. Hansı evə girmişəm, bir yubiley qədər mənə hörmət ediblər, hansı məclisdə olmuşam, bir yubiley qədər ehtiram görmüşəm¹.

Səməd Vurğunun qonaq olduğu evlərdə “bir yubiley qədər ehtiram görməsi” digər xatirələrdə də təsdiqlənir və bu barədə kifayət qədər yazılıb (Əslində, bu ehtiramın səbəbi tükənməz xalq sevgisi ilə yanaşı, şairin özünün də böyük və bənzərsiz şəxsiyyət, xeyirxah insan olması idi). Amma, faktoloji materiallarla, eləcə də memuar

¹ – Talıbzadə K. Sənətkarın şəxsiyyəti. Səməd Vurğun xatirələrində (“XAN” xatirə ədəbiyyatı silsiləsindən). “XAN” nəşriyyatı. Bakı 2016, s.182-183

ədəbiyyatı ilə tanışlıq şairin “hər gününün yubiley” kimi keçmədiyindən, ömürlüyünün böyük bir hissəsinin “sağ əli baltalı cəllad”ın təqib və təzyiqləri, “ilan başlı, balıq qanlı iblislər”in hücumlarının sarsıntı və sıxıntıları içərisində keçdiyindən xəbər verir. Şairə bu faciələri yaşamasında mühit və onun “formalaşdırdığı” qurumlar, eləcə ədəbi tənqid yardımçı olmuşdur.

Unikal mədəniyyət hadisəsi olan mətnlərin yaranmasında, başqa sözlə, mühit-müəllif-mətn triadasında mühitin dominantlığı aksiomdur: bu prosesdə müəllifin iştirakı nə qədər “görünən” olsa da, müəllifin özünü və dolayısı ilə mətni də “yazan” – yaradan mühitdir (“mühit” adı altında müəllifin doğulub boya-başa çatdığı, tərbiyə aldığı ocaq – ailəsi, təhsili, mənəvi aləmi və siyasi yönümü, ədəbi cərəyan mənsubluğu, eləcə də siyasi-ideoloji rejim və onun formalaşdırdığı qurumlar (senzura, ədəbi tənqid və s.) nəzərdə tutulur).

Mühit mətnin (əsərin), təkcə “yazan”ı, yaşadanı yox, həm də “pozan”ı, yaddaşlardan silənidir. Sovet dövründə Məmməd Əmin Rəsulzadə, Əlibəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu... kimi istiqlal mücahidlərinin, eləcə də repressiya illərində xalq düşməni elan edilən sənətkarların – Hüseyn Cavidin, Əhməd Cavadın, Mikayıl Müşfiqin və b. adı və əsərlərini, müvəqqəti də olsa, unutturduğu, eləcə də müəyyən vaxtlarda düşmən obrazında təqdim və təlqin etdiyi Səməd Vurğunun da kitablarının kitabxanalardan yığışdırılmasına, dramlarının teatrların repertuarlarından çıxarılmasına nail olduğu, özünü təqib və təzyiqlərə məruz qoyduğu kimi.

Mühit təkcə bədii yaradıcılıq prosesində dominantlıq etmir, əsərlər üzərində araşdırmaların aparılmasında da yönləndirici statusda çıxış edir. Yaxın keçmişimizdə milli-mənəvi dəyərlərin aşılındığı və aşağılandığı, ideoloji basqıların kəskin olduğu sovet dönməində ədəbiyyatdan sənətkarlıq deyil, daha çox siyasi vəzifələr tələb edilməklə yanaşı, onlar üzərindəki araşdırmaların da marksizm-leninizm prinsipləri əsasında aparılmasının önə çıxarıldığı, şair və yazıçıların quruluşu tərənnüm edən əsərlərinin daha çox təbliğ və tədqiqə yönləndirildiyi kimi.

Beləliklə, mühitdən kənar nə müəllif, nə mətn, nə də elmi araşdırmalar var. Başqa sözlə, özünə və “sözü”nə (əsərlərinə), eləcə də barəsində aparılan araşdırmalara mühitin “möhr” vurmadığı sənətkar yoxdur və ola da bilməz – o sıradan Səməd Vurğunun da (Bu məntiqə məlum hikmətdə (uşaqar valideynindən çox zamanına oxşayır) kiçik bir korrektə etsək, deyə bilərik ki, mətn (əsr) müəllifindən çox mühitinə oxşayır).

Mühit mətnlərin (bədii ədəbiyyatın) yaranması və öyrənilməsində yaratdığı və idarə etdiyi qurumlar, ilk növbədə tənqid vasitəsilə iştirak edir. Ensiklopedik və terminoloji lüğətlərdə tənqid bədii ədəbiyyatın qarşısında dayanan vəzifələri yönləndirən, ədəbi prosesə rəhbərlik edən elm sahəsi kimi tövsif edilsə də, sovet dönməində (xüsusilə də 1920-1950-ci illərdə) nə ədəbiyyatın qarşısında dayanan vəzifələri o müəyyənləşdirmiş, nə də ədəbi prosesə o rəhbərlik etmişdir. Sadəcə olaraq, partiya ədəbiyyat sahəsindəki siyasətini tənqid vasitəsi ilə həyata keçirmiş, ədəbiyyatın qarşısında qoyduğu vəzifələrə, dövrün ifadəsilə desək, «ədəbi təsərrüfat»a «müfəttiş» statusu verdiyi tənqid vasitəsilə nəzarət və rəhbərlik etmişdir. Bununla da tənqid bədii əsərlərə, əksər hallarda, estetik deyil, ideoloji prinsiplər əsasında qiymət verməyə təhrik edilmiş, milli şair və yazıçıların cəmiyyətin “artıq adam”ına çevrilməsində, cəzalandırılmasında siyasi rejimin əlində əsas alətə

çevrilmişdir. Xüsusilə də 1930-cu illərdə, sonradan vulqar sosiologizmə yuvarlandığı etiraf edilən tənqid, akademik Məmməd Arifin də qeyd etdiyi kimi, *“...hər hansı bir yazıçıya və onun hər bir əsərinə birinci növbədə proletar dünyagörüşünə nə dərəcədə yaxınlaşması ilə qiymət vermiş, bəzi əsərlərdə yazıçının bilavasitə söylənmiş siyasi fikirlərini axtarmış, əsərin bədii, estetik xüsusiyyətlərinə əhəmiyyət verməmişdir. Vulqar sosiologizm yolu ilə gedən tənqidçilərin bədii əsərlərdən “filan yazıçı tərəddüd edir”, “filan yazıçı bizə tərəf gəlir” və “filan yazıçı geriyyə çəkilir” kimi nəticələr çıxarması çox səciyyəvi olmuşdur”*².

Dövrün ədəbi tənqidi bütün yazıçı və şairlərə, o sıradan Səməd Vurğunun yaradıcılığına da eyni meyarlarla yanaşmış, partiyanın ədəbiyyat qarşısında qoyduğu vəzifələri yerinə yetirmədikdə o da ciddi cəzalandırılmışdır. Xatırladaq ki, S.Vurğunun da H.Cavid, Ə.Cavad, M.Müşfiq və b. repressiya qurbanları kimi tənqid edilməsinin, təqib və təzyiqlərə məruz qalmasının başlıca səbəbi daha çox siyasi motivlərlə – partiyanın ədəbiyyat qarşısında qoyduğu vəzifələri yerinə yetirməməsi ilə bağlı olmuşdur. Əslində, bədii ədəbiyyata, o sıradan S.Vurğunun əsərlərinə də siyasi maraqlar nöqtəyi-nəzərindən qiymət verilməsi, təkcə vulqar sosiologiya dövrü adlandırılan – 1930-cu illərdə deyil, 1940-1950-ci illərdə də davam etmişdir: yəni, bütün sovet dövründə marksist estetikanın əsas prinsipi bədii əsərə, ilk növbədə, “partiyalı qiymət vermək” olmuşdur. Bunlarla yanaşı, S.Vurğunun ədəbi irsinin obyektiv, sənətkarlıq baxımından araşdırıldığı tənqidi məqalələr və monoqrafik tədqiqatlar da az deyil.

S.Vurğun haqqında ilk məqalə 1927-ci ildə “Şəki fəhləsi” qəzetinə əlavə kimi buraxılan “Qızıl qələm” vərəqində “Şeir maraqlısı” imzası ilə çap edilmişdir³.

“Şeir maraqlısı” Səməd Vəkilin *“böyük fikirləri qısa şəkildə ifadə etmək qədər hər kəsə nəsis olmayan bir istedad sahibi”* olduğunu vurğulayır, bu keyfiyyəti şair üçün *“gərəkli və böyük məziyyət”* hesab edir, eləcə də gənc Səmədin gələcəyinə ümidlə baxdığını diqqətə çatdırırdı.

Müəllif bununla yanaşı, gənc şairlərin, o sıradan S.Vurğunun şeirlərində də “günün ədəbi ənənəsi” ilə uyuşmayan cəhətləri – “əsərlərində quruluş və ifadənin incə bir dumanla örtülü olduğunu, zehnin əsl məqsəd və mənanı seçməkdə güclülük çəkdiyini” vurğulayır – səbəbini «lirizm» ilə əlaqələndirir və şeirlərindən lirizmi – “dumanı, qaranlığı qovmağı” onun və ümumilikdə gənc yazarların başlıca vəzifəsi hesab edir.

1920-1930-cu illərin tənqidində isə “lirizm” deyilərkən mücərrəd, lirik əhvali-ruhiyyəni ehtiva edən şeirlər, eləcə də sevgi şeirləri, xüsusilə də bədbin, kədərli sevgi şeirləri nəzərdə tutulmuş və onlar proletar şeiri hesab edilməmişdir. Məqalə müəllifi də “zehni əsil məqsəd və mənanı seçməkdə güclülük çəkir” deyərkən gənc Səmədin də zamanın nəbzini tuta, günün mövzusunu seçə, dövrün tələblərinə cavab verən əsərlər yazma bilmədiyini nəzərdə tuturdu.

“Şeir maraqlısı”nın vurğuladığı lirizm və abstraksiya iki-üç il sonra yazılan məqalələrdən başlayaraq, S.Vurğunun “tərəqqisinə mane olan bir xəstəlik», qeyri-sağlam bir düşüncə tərzini hesab edilmişdir. Mustafa Quliyev 1930-cu ildə çap etdirdiyi

² – M.Arif. *Tənqid də yaradıcılıqdır. Ədəbi tənqid: problemlər, vəzifələr (məqalələr toplusu)*. “Yazıçı”, Bakı, 1984, s.7

³ – “Şeir maraqlısı”. Orda. Səməd Vəkil, “Şəki fəhləsi” q., “Qızıl qələm” vərəqi, 28 iyul 1927, №3

məqalədə deyirdi: «*Səməd Vurğunun ilk şeirləri lirizm ilə dolu olaraq, kifayət dərəcədə firqəviliyə və ideoloji cəhətcə sağlamlığa malik olmamışdır*»⁴.

S.Vurğuna qarşı çevrilən bu tip yazıların əksəriyyəti 1930-cu illərdən mətbuata çıxarılır. Onlardan biri də Mikayıl Rzaquluzadənin “Yeni yaradıcılıq yollarında” adlı məqaləsidir. Bu məqalə məxsusi S.Vurğuna həsr edilməyib, lakin müəllif o illərdə Gəncədə fəaliyyət göstərən Ə.Cavad, H.Fərrux və Ə.Cəmil kimi şairlərlə bərabər, S.Vurğunun əsərlərinə də toxunmuşdur. O, Səməd Vəkili “Dəli şair” poemasında (əsərin quruluşunda H.Cavidin “Azər” poemasının «izləri», yəni təsiri olduğunu qeyd edir) və o illərdə yazdığı şeirlərdə “*sağlam proletar ideologisi aramağın əbə*” olduğunu diqqətə çatdırmış, S.Vurğunun “Göydən yerə” şeirində irəli sürdüyü “*yüksəliş*” ideyasını Tofiq Fikrətin “Əyilmə” şeirində təbliğ etdiyi “*sinifsiz, mübarizəsiz bir burjua ideologisinin meşşancasına təkrarı*” hesab etmişdir⁵.

Moskvada təhsil aldığı vaxt – 1930-cu ildə S.Vurğunun ilk kitabı “Şairin andı”⁶ çapdan çıxır. Bu, gənc şairin geniş oxucu kütləsi qarşısında ilk ciddi yaradıcılıq hesabatı, onlarla ilk böyük görüşü idi. Kitaba yeni həyat uğrunda mübarizə aparan, zamanla birgə addımlamaq istəyən şairin yaradıcılığında yeni mərhələ təşkil edən və 1927-1930-cu illər arasında Şəki, Gəncə, Bakı və Moskvada qələmə alınmış şeirləri (cəmi: 18 şeir) daxil edilmişdi.

Şairin ilk kitabı proletar ədəbiyyatı uğrunda mübarizə aparan tənqiddin diqqətini tezliklə özünə cəlb edir. “Şairin andı” haqqında bir-birinin ardınca iki eyni adlı məqalə çap olunur. Lakin tənqid gənc şairin “əzilənlər tərəfdarı olduğunu əsrin bəbəklərinə taxmaq” istəyini, demək olar ki, qəbul etmir, əksinə onu ədəbi mühitə daha çox “xırda burjua-qolçomaq şairi” timsalında təqdim edir.

Birinci məqalədə deyilirdi: “*Göydən yerə*” şeiri artıq öz qiymətini itirmiş bir məsələdən bəhs edir... “*Çörək dostu*” da büsbütün əhəmiyyətini itirmiş bir parçadır... Səməd Vurğun proletar ölkəsində olan azadlıq və xoş günlərə inanmayırmış. O, bu varlığı iki körpə uşağın (“*İki körpə*” şeirində – S.A.) nəşəli oyunları ilə anlatmaq istəyir. Özünü bədbinliyə vuraraq gələcək günlərin bu çocuklara mənsub olacağını söyləyir. Halbuki, özü onlardan çox böyük olmayan bir gənkdir... “*İnqilab yurdu*” şeirini Vurğun öz anasına ithaf etmişdir. Bu şeirindən də hicran və bədbinlik qoxusu gəlir... Burada da S.Vurğun, başqa şeirlərində olduğu kimi, yalnız özünün daxili xırda burjua varlığı ilə məşğul olaraq irəli yürüyə bilməyir...

“*Kür çayı*” Sanılıya ithaf edildiyi kimi, büsbütün onun təsiri altına düşmüşdür... “*Konsert axşamı*” da, Sanılının bir sıra əsərləri kimi, şəhərdən qorxaraq, aski kəndə qaçmaq məfkurəsinin aydın bir ifadəsidir”⁷.

S.Vurğunu “*ən qüvvətli şeirlərində belə, Sanılı kimi aski kəndi idealizə etməkdə*” günahlandıran Zəngili şairə “özünün yenidən tərbiyəsi” ilə məşğul olmağı, başqa sözlə, yaradıcılıq metodunu dəyişməyi tövsiyə edir⁸.

İkinci məqalənin müəllifləri isə (məqalə müstəqil yazılıb) şairin ilk kitabına daha kəskin yanaşır, əvvəlki məqalədə bir neçə şeiri “müvəffəqiyyətli parça” adlandırdığına

⁴ – Quliyev M. Yüksəliş yolunda (“Fanar” kitabçası haqqında bəzi qeydlər). “Ədəbiyyat qəzetəsi”, 10 fevral 1934

⁵ – Mim-Re. Yeni yaradıcılıq yollarında. “İnqilab və mədəniyyət” j., 1930, №5, s.24

⁶ – S.Vurğun. Şairin andı. “Azər nəşr”, Bakı, 1930

⁷ – Zəngili. Şairin andı. “İnqilab və mədəniyyət” j., 1931. №3-4, s.68

⁸ – Yenə orada

görə müəllifin həm “tənqid”ini (məqaləsini), həm də imzasını (“Zəngili”) dırnağa alırlar; yəni, nə məqaləsini məqalə hesab edirlər, nə də özünü tənqidçi. “Şairin andı” kitabındakı şeirlər “kənddən ayrılmış, kəndin bağlarını, bağçalarını, mehriban dağlarını, göy yaylaqlarını, şahinlərin qıy vurmasını xatırlayaraq, məhzunlaşan bir sentimental şairin əsərləri” kimi dəyərləndirilir və əlavə edilir ki, “*Şairin andı*» “*proletariatın arxasınca gedən kommunist firqəsi rəhbərliyi altında sosializm quran kəndlilərin, kolxozçuların əhvali-ruhiyyəsini təsvir və ifadə etmir. Eyni zamanda “Şairin andı” proletar yazıçısı əsəri olaraq da yaxşı qiymətləndirilə bilməz... Vurğun hadisələri uzaqdan təsvir edərək, öz fikrini bildirmədən, öz sinfi borcunu vermədən keçir... Nədənsə, ictimai mənsəyi etibarilə kəndin yoxsul bir ailəsindən çıxmış, onun bütün ağırlıqlarını hələ çocucq yaşında ikən öz boynunda daşımış olan Səməd Vurğun yoldaş kəndi təsvir edərkən ondan bir qolçomaq ləzzəti alır...*

Səməd Vurğun yoldaşın yaradıcılığı qəti bir günəşə möhtacdır. O, ya birdəfəlik üçtelli saza yapışmalı, el aşıqları ilə ağız-ağıza verərək “yaşıl dağları, alvan buludları, çırpınan titrək könülləri şairanə bir surətdə” təsvir etməli və yaxud mübariz proletariatin qalibiyyət marşını çalmalıdır”⁹.

Proletar ədəbiyyatının yaradılması uğrunda mübarizə planının daha kəskin və daha inadlı şəkildə davam etdirildiyi 1930-cu illərin əvvəllərində dərc edilən başqa məqalələrdə də S.Vurğunun əsərləri ciddi tənqid edilir, “*şeirlərindəki xəstəliklər yaradıcılıq metodunun mürtəceliyi*” ilə əlaqələndirilir, həyata və hadisələrə “proletar şairin gözü” ilə baxa bilməməkdə günahlandırılır, adı “daxili ciğirdaşlar”ın sırasında çəkilir, ondan yaradıcılığını aktual hesab edilən mövzularla (mövcud ideologiyaya cavab verən) əlaqələndirməsi tələb edilirdi.

Tənqidçi Mustafa Quliyev də, bir qədər sonra S.Vurğun haqqında yazılanların davamı kimi, “*şairin ilk şeirlərinin lirizmlə dolu olaraq kifayət dərəcədə firqəviliyə və ideoloji cəhətcə sağlamlığa malik olmadığını, onlarda ümitsizliyin, həsrətin və digər qeyri-ictimai motivlərin böyük yer tutduğunu*”¹⁰, başqa sözlə, əsərlərinin dövrün tələblərinə cavab vermədiyini diqqətə çatdırır. “Şairin andı” (1929) şeirindən: “*Bu gün mən bir komsomol; Tutduğum bu yol; Uzaq Şərqə doğru üz döndərəcək; Məni Leninin; Leninsiz firqəsi göndərəcək*” – misralarına diqqət yönəldən tənqidçi soruşurdu ki, “*Leninin Leninsiz firqəsi nə deməkdir?*” – və cavabında deyirdi: “*Bu, tamamilə boş sözdür*”¹¹.

Bu tənqidlərdəki siyasi konyunkturani və qərəzli ittihamları kənara qoysaq, onların, bir çox hallarda gerçəyə söykəndiyi də etiraf edilməlidir. S.Vurğunun 1920-1930-cu illərdə (əsasən, 1930-cu illərin ortalarına qədər) siyasi mövzuda yazdığı əksər şeirləri, doğrudan da proletar şeirinin tələblərinə cavab vermir, şair yeni quruluşu əsərlərində inandırıcı, səmimi şəkildə, yüksək sənətkarlıqla tərənnüm edə bilmirdi. Həmin illərdə S.Vurğunun Azərbaycan təbiətinə həsr etdiyi şeirləri siyasi məzmunlu şeirləri, xüsusilə də sərbəst nəzmlə yazdıqları ilə müqayisə etdikdə, birincilərin, həqiqətən də, sənətkarlıq baxımından daha üstün olduğu aşkar görünür. Başqa sözlə, poeziyada daha çox 1930-cu illərin ortalarına qədər müşahidə edilən deklorativlik, pafos və patetika S.Vurğunun siyasi məzmunlu əsərlərində də müşahidə edilir.

⁹ – Faruq A., Dəmirçizadə Ə. Şairin andı. “Kommunist” qəzeti, 8 may 1931

¹⁰ – Quliyev M. Yüksəliş yolunda (“Fənar” kitabçası haqqında bəzi qeydlər). «Ədəbiyyat qəzetəsi», 10 fevral 1934

¹¹ – Yənə orada

Əslində bu fakt, yəni siyasi məzmunlu əsərlərini yüksək sənətkarlıqla qələmə ala bilməməsi, həm də tənqidin bir çox hallarda onları qəbul etməməsi anlaşılan idi: milli-mənəvi dəyərlərin – folklorun, aşiq sənətinin ruhuna, mənəviyyətinə hopduğu gənc şair az bir müddət ərzində hələ bir o qədər də inanmadığı yeni quruluşu, təbii ki, qəlbən sevə və tərənnüm edə bilməzdi. Mövcud siyasi rejimin “rupor”u olan tənqid də əsərlərində yeni quruluşun müəyyənləşdirdiyi “reseptlər”ə uyğun tərənnümünü görmədiyi şair və yazıçını qəbul edə bilməzdi və etmirdi də (təkcə S.Vurğunu yox, dövrün digər şairlərini də). Bu istiqamətdə həm şairin özünümüdafiə arqumentləri və az da olsa, başqa müəlliflərin S.Vurğunu müdafiə istinadları, demək olar ki, özünü doğrultmurdu. Yəni, deyək ki, onu azərbaycançılıq mövzusunı, yaxud milli-mənəvi dəyərləri təbliğ etməkdə günahlandırılanlar daha haqlı idi.

1932-34-cü illərdə S.Vurğuna həsr edilmiş məqalələrin müəllifləri də şairin yaradıcılığında «ən prinsipli və böyük nöqsanlara təsadüf etdiklərini» bildirir və onun ən ciddi qüsuru kimi “öz dünyagörüşü səviyyəsini işçi sinfinin, firqənin dünyagörüşü səviyyəsinə yüksəldə bilməməsi”, “sənətində firqəvilik uğrunda az çalışması”nı qeyd edirlər.

Şairin 1934-cü ildə qələmə aldığı “Həsərət” şeirindəki:

***Gecənin sarvanı o ulduz, o ay,
Anamın örtüyü sarı kəlağay,
Gözümdə qalmışdır ömrüm uzununu,
Bəlkə də şairin taleyidir bu.***

– misraları az sonra özü repressiya qurbanı olmuş M.K.Ələkbərli belə dəyərləndirir: “Səməd nəhaq yerə “anasının örtüyü kəlağayını” arzu edir. Kəndli anaların indi şlyapa aradıqlarından görünür ki, xəbərsizdir”. Şairi “*kəndi şəhərə qarşı qoymaqda, gerilikdə, yaradıcılıq yolunun düzgün olmamasında...*” günahlandırılan münəqqid məqaləsini bu sözlərlə bitirir: “*Səməd inqilabi axın qarşısında bir an duraraq, yıxılana qarşı bir “həsərət” çəkdi. Bu isə əfv olunmaz bir günahdır. O, üzərinə düşən bu çirkin ləkəni inqilabi yolla silməli və öz təqsirini təmizləmək üçün Şura ədəbiyyatı qarşısında yazıları ilə bəraət qazanmalıdır*”¹².

Əslində, deyilənlərin şərhə ehtiyacı yoxdur. Amma, hər halda xatırlatmağı lazım bilirik ki, tənqidçi kəlağayını köhnə quruluşun – feodalizmin qalığı, şlyapanı isə yeni dövrün – sosializmin rəmzi kimi təqdim edir. Şairin “kəlağayını xatırlatması” onun yeni quruluşa qarşı çıxması kimi təlqin edilir.

S.Vurğun “Ələkbərlinin dialektika dərsi” adlı məqaləsində müəllifə layiqincə cavab verir, lakin onu çap etdirə bilmir. Şair iri həcmli bu məqaləsinin “şlyapa” ilə bağlı hissəsində deyir: “*Məncə, bu, bizim kəndli qadınlarımıza iftirdir. Azərbaycan kəndlərində şlyapa daşımaq xarakter bir hadisə deyildir. Bir də insan mədəniyyətini şlyapada görmək çox gülüncdür. Bu, mədəniyyətimizi xarici, zahiri bir şey kimi düşünməkdir. Məncə, kəlağayı geysə də, həyatı anlayan, elm və mədəniyyət uğrunda canlı mübarizə aparan həqiqi bir insan yalandan şlyapa taxan və zahiri işarələrlə özünü mədəni göstərən başıboş insanlardan çox üstün və şərəflidir*”¹³.

¹² – Ələkbərli M.K. Səmədin “həsərət”i. “Ədəbiyyat qəzetəsi”, 9 yanvar 1935

¹³ – Vurğun S. “Ələkbərlinin dialektika dərsi”. S.Vurğun. Seçilmiş əsərləri, 5 cildə, V c., “Şərq-Qərb”, Bakı, 2005, s.14

1936-38-ci illər S.Vurğunun da həyatı və yaradıcılığında çox mürəkkəb, ağırlı və qorxulu illərdən olur: əslində, S.Vurğun da bu illərə H.Cavid, Ə.Cavad, M.Müşfiq və b. sənətkarlar kimi “hazır xalq düşməni” qismində gətirilib çıxarılmışdı. Çünki, “burjua və qolçomaq görüşlərini daşımaqda, kəndi təsvir edərkən ondan bir qolçomaq ləzzəti almaqda, qolçomaq şairləri Sanılı və Cavadın təsiri altına düşməkdə, kommunist firqəsinin rəhbərlik rolunu danmaqda, yeni quruluşa qarşı çıxıb, köhnə quruluşu idealizə etmək”də ittiham edilmək, doğrudan da, “əfvolunmaz günah”, başqa sözlə, artıq “xalq düşməni adı daşımaq” idi. Bunlardan əlavə, S.Vurğun həm özü millətçilikdə ittiham edilir, həm də Yazıçılar İttifaqının katibi kimi “millətçi ünsürlər”i (xüsusilə H.Cavid və M.Müşfiqi) “qanadının altına almaqda» günahlandırılır. Yazıçılar İttifaqının katibliyindən azad edilir (iyun 1937). (Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin arxiv sənədləri əsasında yazılmış kitablarda şairin həmin ildə həttə həbs edildiyi də təsdiqlənir)¹⁴.

Şair yenə də bolşeviklərin ruslaşdırma siyasətinə qarşı çıxır. “Aslan qayası” poemasında çar Rusiyası dövrünə keçirdiyi:

***Yüz il biz ayrıldığ ana dilindən,
Məktəbin adına dedik “şkola”.
...Yüz il Füzuliyə həsrət qalaraq,
Doğma anamıza söylədik “mama”.***

– kimi fikirlərini 1942-ci ildə etdiyi bir çıxışda da səsləndirir. Sovet dövründə, bütün müəssisələrdə, o sıradan musiqi məktəblərində də, məlum olduğu kimi, işlər əksər hallarda rus dilində aparılmış, hətta 1940-cı illərdə Bakıdakı musiqi məktəblərində Azərbaycan şöbələri olmamışdır. Şair 1942-ci ilin sentyabrında Bakıda “Muğamat və xalq mahnılarının ifası” ilə bağlı keçirilən müşavirədəki çıxışında deyir: *“Biz musiqi məktəblərində nəinki Azərbaycan şöbəsi açmalıyıq, hətta musiqi məktəblərinin bütün işlərinin 90 faizini Azərbaycan dilində aparmalıyıq. Onun adı Azərbaycan Musiqi məktəbidirsə, orada Azərbaycan dili də hakim olmalıdır. Bu işlə İncəsənət İşləri İdarəsi, birinci növbədə Üzeyirbəy məşğul olmalıdır. Yaxşı bir sənətkar kimi inkişaf etmək istəyirsənsə, ayağını qoyduğun torpağa möhkəm basmalısən”*¹⁵.

Bu fikirlər sovet dövründə, əlbəttə ki, millətçilik kimi qəbul edilir və bu əqidənin sahibləri ciddi cəzalandırılırdı. Xatırladaq ki, S.Vurğun bu çıxışı edəndə və bu təklifləri irəli sürəndə Azərbaycan Yİ-nin sədri idi, statusu və ümumiyyətlə mühit ondan tamam başqa ruhda çıxış etməyi tələb edirdi. Milli ruh və milli dəyərlərə sadıqlıq borcu isə, göründüyü kimi, şairi qətiyyətli və eyni zamanda, qorxulu addımlar atmaqdan çəkindirir.

Müşahidələr S.Vurğuna qarşı hücumların 1940-cı və 1950-ci illərdə də davam etdiyindən xəbər verir (“Hürmüz və Əhrimən” adlı dramatik poemasına, “İnsan” pyesinə, “Aygün” poemasına, “Böyük sənət məsələləri” və “Şairin hüquqları” məqalələrinə və bir sıra başqa əsərlərinə qarşı) və o, yenə də cəzalandırılır – 1952-ci ildə həbsi üçün order yazılır. Şair çıxışlarından birində deyir: *“Mən bu məsələyə (milli xarakter məsələsinə – A.S.) “Şairin hüquqları” məqaləmdə də toxunmuşdum...*

¹⁴ – Bax: A.Kənan. XX əsrdə repressiyaya məruz qalanlar. «Azərnaşr», Bakı, 2011, s.156; Qasımov C. Repressiyadan deportasiyaya doğru. “Mürərcim” nəşriyyatı. Bakı, 1998, s.179

¹⁵ – Vurğun S. Muğamat və xalq mahnılarının ifası ilə bağlı keçirilən müşavirədəki çıxışı. S.Vurğun. Əsərləri, 5 cildə, V c., “Şərq-Qərb”, Bakı, 2005, s.89-90

Ancaq bu məqaləyə görə mən Azərbaycanda nəinki mənən, hətta fiziki cəhətdən də zərər çəkdim. Elə yüksək mənsəb sahibləri tapıldı ki, məni bir sinif kimi ləğv etmək üçün bütün əsərlərimin teatrların repertuarlarından çıxarılması barədə sərəncam verdilər”¹⁶.

Partiyanın “Azərbaycan sovet ədəbiyyatının vəziyyəti və onu yaxşılaşdırılmaq tədbirləri haqqında” qərarında şairin adı “partiyanın tarixi göstərişlərindən lazımi nəticə çıxarmayan, öz yaradıcılığını bu göstərişlərə uyğun yenidən qurmayan və müasir mövzularda əhəmiyyətli əsər yazmayan yazıçılar”ın önündə çəkilir¹⁷.

1950-ci illərin əvvəllərində S.Vurğuna qarşı hücumların növbəti mərhələsi başlayır: ədəbiyyatşünas M.Quluzadə “Aygün” poeması haqqında çap etdirdiyi məqalədə (üzərində sifarişlə müəyyən bir qrup işləmişdir) şairin *“bolşevik partiyalılığı prinsipindən, sosializm realizmi yolundan geri çəkildiyini diqqətə çatdırır və onun sovet varlığını, sovet adamlarının simasını təhrif edən müvəffəqiyyətsiz, bədii cəhətdən sönük, zəif bir əsər yaratdığı”* qənaətinə gəlir. Bildirir ki, *bu əsər partiyamızın sovet ədəbiyyatı qarşısında qoyduğu məfkurəvi-bədii tələblərə cavab vermir”¹⁸.*

1953-cü ildə “Oktyabr” jurnalında¹⁹ çap etdirdiyi “Böyük sənət məsələləri” və “Literaturnaya qazeta”da²⁰ dərc olunmuş “Şairin hüquqları” məqalələri şairə qarşı

¹⁶ – Vurğun S. SSRİ Yazıçıları İttifaqının XIV plenumunda çıxışı. V c., «Şərq-Qərb», Bakı, 2005, s.271

¹⁷ – Azərbaycan sovet ədəbiyyatının vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında. “Ədəbiyyat qəzeti”, 28 avqust 1948

¹⁸ – Quluzadə M. Səməd Vurğunun “Aygün” poeması haqqında. “Kommunist” q., 13 mart 1952

¹⁹ – Вурğun С. Вопросы большого искусства, ж. «Октябрь», 1953 №2, с.141-143

²⁰ – Вурğun С. Права поэта. «Литературная газета», 5 мая 1953 г.

hücumları daha da genişləndirir və sərtləşdirir. Bu dəfə ona qarşı həm Azərbaycan şair və yazıçıları, həm də rus ədəbiyyatşünasları çıxır.

S.Vurğun birinci məqalədə ədəbiyyatın inkişafında tipiklik və milli xarakterin rolu məsələsinə toxunur. İkinci məqaləsində isə milli xarakter məsələsini bir qədər də genişləndirərək, problemi sosializm realizmi və milli-mənəvi dəyərlər kontekstində həll etməyə çalışır.

Obrazların şüurlu surətdə böyüdülməsini, zəngin bədii dildən istifadəni, eləcə də milli xarakterin yeni məzmununda təqdimini tipikləşdirmənin əsas atributu hesab edən S.Vurğunla tanınmış rus-sovet ədəbiyyatşünası E.Qorbunova razılaşırmı və şairi “Sosialist realizminin başlıca tələbi olan gerçəkliyə tarixi yanaşmadan faktiki olaraq uzaqlaşmaqda və mücərrədlikdə günahlandırır”²¹.

S.Vurğun əvvəlki məqaləsində tipikliklə yanaşı, milli xarakterin də yeni keyfiyyətdə meydana çıxması məsələsini zəruri sayır və bəzilərinin hər bir xalqın bütün milli xüsusiyyətlərini yalnız milli dillər arasındakı fərqlərdə gördüyünə etirazını bildirir. Fikrinin davamında deyir: *“Dünyada bir çox xalqlar vardır ki, eyni bir dildə danışsalar, lakin onların milli xarakterləri müxtəlifdir. Hər bir xalqın özünün xüsusiyyətləri: öz məişəti, öz ənənələri, adətləri və zövqü vardır ki, bütün bunlar da əsrlər boyunca yaranıb inkişaf etmişdir, hər bir xalqın öz təfəkkür tərzı və dünyanı dərk etmək tərzı vardır...*

*İnsandakı milli xüsusiyyətləri düzgün və bütün rəngarəngliyi ilə təsvir etmək böyük və parlaq xarakterlər yaratmaq üçün zəruri şərtidir”*²².

S.Vurğunun bu məqaləsi, əslində, sosialist realizmi metodunun təməl prinsipinə – formaca milli, məzmunca sosialist tələbinə qarşı yönəlmişdi. Şair təqdim etdiyi faktlar və irəli sürdüyü fikirlərlə sovet ədəbiyyatının həm forma, həm də dolayısı ilə məzmunca da milliləşdirilməsinə çalışırdı. E.Qorbunova məsələnin bu cür qoyuluşuna etirazını bildirir və deyir: *“Böyük sənət məsələləri” məqaləsinin müəllifi tipiklik məsələsi ilə bağlı olaraq ədəbiyyatımızda milli xarakter probleminə də yeni tərzdə yanaşılmasını lazım bilir. S.Vurğun məsələnin mövcud marksist həllinin onu nədən qane etmədiyini əsaslandırmır. Lakin onun bütün arqumentləri, istər-istəməz, SSRİ xalqlarının kommunizm quruculuğu prosesində həyatlarının mənasını təşkil edən xalqları yaxınlaşdırən xüsusiyyətləri deyil, ayıran cəhətləri daha kəskin şəkildə göstərmək qənaətinı yaradır”*²³.

Müəllif fikrinin davamında S.Vurğunu iki ciddi səhvə yol verməkdə: 1) *milli xarakterin mahiyyətini yanlış anlamaqda – problemə marksist yanaşmadan uzaqlaşmaqda*; 2) *“millət” və “milli xarakter” anlayışlarının dəyişkən olduğunu nəzərə almamaqda* günahlandırır. Müləhizələrini Lenindən, Stalindən, Malenkovdan və b. partiya funksionerlərindən sitatlar gətirməklə əsaslandırmağa çalışır və nəhayətdə, şairi *“praktikadan kənar, yanlış nəticələrə səbəb ola biləcək abstrakt fikirlər irəli sürməkdə”*²⁴ ittiham edir.

²¹ – Горбунова Е. О некоторых вопросах теории социалистического реализма, ж., “Октябрь”, 1953, №4, с.166

²² – Vurğun S. Böyük sənət məsələləri. S.Vurğun. Seçilmiş əsərləri, 5 cildə, V c., “Şərq-Qərb”, Bakı, 2005, s.265

²³ – Горбунова Е. О некоторых вопросах теории социалистического реализма, ж., “Октябрь”, 1953 №4, с.174

²⁴ – Горбунова Е. О некоторых вопросах теории социалистического реализма, ж., “Октябрь”, 1953 №4, с.174-175

İttihamlar S.Vurğunu qorxutmur, o, bu məsələyə “Şairin hüquqları” məqaləsində daha ətraflı və əsaslı şəkildə toxunur, bədii ədəbiyyatın başlıca vəzifəsini və gələcək yolunu *“millətlərin, milli dillərin və milli mədəniyyətlərin çiçəklənməsində”*²⁵ görür.

Əslində bura qədər dediklərimizdən də S.Vurğunun yaradıcılığının hansı cəhətlərini rejimin və ədəbi tənqidin qəbul etməməsinin səbəbləri bəlli olur. Lakin daha bir faktı – şairin öz sözlərini xatırlatmaqla deyilənləri bir qədər də konkretləşdirmək istəyirik.

1937-ci ilin payız günlərindən birində istintaqa çağırılan və “ertəsi gün səhər çay vaxtı qayıdan” S.Vurğun qardaşı Mehdixana dindirilməsinin səbəbini belə açıqlayır: *“Onlar mənim “Azərbaycan” şeirimdən bərk yapışıblar. Başa düşə bilmirlər ki, bu şeir mənim həyatımın və bütün yaradıcılığımın mənasıdır, rəmzidir... Məndən ötrü ən müqəddəs torpaq Azərbaycandır. Ən doğma xalq isə Azərbaycan xalqıdır, onun dili və şeiri mənim vicdan səsimdir, o mənim doğma anamdır. Əgər buna görə məni millətçi etmək istəyirlərsə, qoy etsinlər. Bir gün gələr, tarix həqiqəti açar”*²⁶.

Nəzərə alsaq ki, “Azərbaycan” şeiri S.Vurğunun azərbaycançılıq məfkurəsinin manifesti və Azərbaycanı bir Vətən olaraq yaddaşlara əbədi həkk etdiyi bir dastandır, ustad şairin Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyəti və mənaəviyyatının tarixinə qoyduğu bir imzadır, onda rejimin şairi təqib etməsi və cəzalandırmasında təəccüblü heç nə yoxdur. Deyilənlərdən rejim və ədəbi tənqidin S.Vurğuna qarşı ittihamlarının (millətçilikdə; azərbaycançılıqda; ədəbiyyatı kommunist partiyasının siyasətindən kənar tutmaqda; kommunist partiyasının rəhbərlik rolunu danmaqda; kəndi təsvir edərkən ondan bir qolçomaq ləzzəti almaqda; burjua və qolçomaq görüşlərini daşımaqda; proletar ədəbiyyatına düşmənçəsinə münasibət bəsləməkdə; əski quruluşu idealizə edib, yeni sovet quruluşuna qarşı çıxmaqda; “qolçomaq şairlər”i H.K.Sanlı və Ə.Cavadın təsiri altına düşməkdə; “xalq düşmənləri”ni, xüsusilə də H.Cavidi və M.Müşfiqi qanadının altına almaqda; Lenin-Stalin dünyagörüşünü şeirlərində göstərə bilməməkdə; sosialist həyat tərzini təhrif etməkdə və bir çox başqa məsələlərdə) daha çox siyasi-ideoloji mahiyyətli olduğu da aşkar görünür.

Həqiqət naminə qeyd edək ki, 1930-cu illər tənqidində, bəzən siyasi motivasiyadan kənar, şairə əsərlərin məzmunu və strukturu ilə bağlı da tövsiyələr verilmiş və S.Vurğun bunları da nəzərə almışdır. Məsələn, şair “Subaylıq”, “Sevirəm”, “Anamın dərdi”, “Sevgilimin qılığı”, “Dəniz gəzintisi”, “Bəzək və zinət” və “Çənə söhbəti” şeirlərini “Sevgi” adı ilə poema kimi qələmə almış və çap etdirmişdir. Çap edildikdən sonra haqqındakı bir məqalədə²⁷ “poema adlandırılan bu əsərdə ümumi, möhkəm bir sterjinin olmaması, hadisələrin müxtəlif olması və bir-birilə ciddi vəhdət təşkil etməməsi” tənqid edilmiş və şair bu qeydləri nəzərə alıb, poemanı təşkil edən şeirləri müstəqil şeirlər kimi kitablarına daxil etmişdir.

Xatırladaq ki, nəzərdən keçirdiyimiz tənqidlərə münasibətdə fərqli fikirlərlə qarşılaşırıq: bəzi ədəbiyyatşünaslar bu cür tənqidləri *“yeni ədəbiyyat uğrunda mübarizədə yaradıcılıq mübahisələri”* kimi qəbul edir, S.Vurğunun bir şair kimi inkişafında onların da əhəmiyyətli rol oynadığını iddia edirlər. Bəzi mütəxəssislər isə

²⁵ – Vurğun S. Şairin hüquqları. S.Vurğun. Seçilmiş əsərləri, 5 cildə, V c., “Şərq-Qərb”, Bakı, 2005, s. 277

²⁶ – Vəkilov M. Ömür dedikləri bir karvan yolu. “Yazıçı”, Bakı, 1986, s.135

²⁷ – Altundağlı. Şer mədəniyyətinin yüksəlişi uğrunda. “Ədəbiyyat qəzetəsi”, 27 oktyabr 1935

həmin tənqidlərin “...əsas etibarilə birtərəfli, qərazli, kəskin, inkarçı mahiyyətdə olduğu” qənaətinədir²⁸.

Hər iki fikirdə müəyyən həqiqət var, daha doğrusu, həqiqət, həmişə olduğu kimi qütblərdə yox, ortadadır. Bizə görə də bu tənqidlərin bir qismini yeni ədəbiyyat uğrunda mübarizə, yeni ədəbi-nəzəri prinsiplərin formalaşdırılması istiqamətində ortaya çıxan yaradıcılıq mübahisələri kimi qəbul etmək olar. Digər qismini isə yaradıcılıq mübahisəsi adlandırmaq olmur. Çünki onlar əsərlərilə yanaşı, müəllifinə də hücumla keçib, həyatını, xüsusilə keçmişini təftiş edərək, kütləvi repressiyaya zəmin hazırlamışdır. Onlar artıq şairin özünə – şəxsiyyətinə – fiziki varlığına qarşı yönələn amansız hücumdur.

S.Vurğunun özünün də bu tənqidlərə münasibəti, təbii ki, mənfi olmuşdur:

***Kosmopolit tənqidçilər ömrü boyu dandı mənə,
Dedi: “Əsil şairlərin nə yurdu var, nə vətəni”.
Dedi: “Bütün yer üzüdür sənətkarın ana yurdu,
Bizim çoban şairi də saz üstündə şeir qurdu”...***

Bu səpkili tənqidlər şairin yenidən formalaşmaqda olan romantizmə meyilli yaradıcılıq metoduna addımlarını da (gənc Səmədin “Sızıltıları” adlı şeirini 1926-cı ildə “Möhtərəm və əziz Hüseyn Cavidə” qeydilə ona ithaf etməsi heç də təsadüfi deyildi) mövcud ideoloji sistemin müəyyənləşdirdiyi çərçivələrə salınmasına səbəb olmuş, şair bəzən iradəsinin əleyhinə getməyə də məcbur edilmişdir: bir tərəfdən, yazıb çap etdirdiyi bəzi əsərlərin üzərində tənqidin “tövsiyəsi” ilə yenidən işləyib, onları verilən tövsiyələrə uyğunlaşdırmış, eləcə də daxilindəki sensor onu yeni əsərlərini, mövcud tələblərə uyğun qələmə almağa təhrik etmiş, bəzi əsərlərini də tənqidin xofundan çap etdirə bilməmişdir.

Bu tənqidlər S.Vurğunun ikili ömür yaşamağa məcbur etmiş və bu, şairin yaradıcılığına da təsir etmişdir. Bir tərəfdən bəzi əsərlərində azad və demokratik ölkədə yaşadığını qabardan, özünü xoşbəxt sənətkar kimi təqdim edən şair, digər tərəfdən təqib və təzyiqlərlə üzləşdiyini, zamanın (mövcud rejimin) onu “*yelkən kimi dəryada qaraq edəcəyini*”, “*ilan başlı qara bulutlar*”ın – “*vaxtsiz ölüm*”ün başının üzərində dolaşdığını (qətlə yetiriləcəyinə işarələr), hətta intihara belə təhrik edildiyini də qələmə almışdır. Lakin onun:

***Xoşbəxt elimin, yurdumun öz Vurğunuyam mən,
Bundan da gözəl bir daha dövrən ola bilməz.***

– ovqatlı misraların yer aldığı əsərlərinin yaratdığı “xoşbəxt sənətkar” obrazı kütləvi yaddaşa elə həkk olunub ki, şairin yaşadığı dövrün, rejimin ünvanına tamamilə əks mövqedən söylədiyi:

***Bir rübabin hər telində yüz ahım var, amanım var,
...Nə dövrəyə etibarım, nə insana gümanım var,***

²⁸ – Abdullayev C. Ədəbi tənqid və S.Vurğun yaradıcılığında poetika məsələləri. C.Abdullayev. Əsərləri, 7 cildə, II c, “Çaşıoğlu”, Bakı, 2011, s.17

– eləcə də özünə işarə ilə qələmə aldığı:

***Bir şairin yalnız ömrü tor içində gedir bada,
Nə yazıq ki, bu sirrimi nə anlayan, nə duyan var,***

– və yaxud da ki, canına qıymağa təhrik edildiyi məqamlarda yazdığı:

***Rəzillər can atırlar ki, rübabım sinsin aləmdə,
Nəşibim, taleyim, haqqım soyuq bir intihar olsun***

– və nəhayət, “dınaqarası dostlar”a ünvanladığı:

***Artıq can üstəyəm, artıq ölürəm,
Şöhrətim quru bir səmdir, a “dostlar”,***

– kimi misraların yer aldığı şeirlərin yaratdığı ağırlı, faciəli notlar, nədənsə, indi də bəziləri tərəfindən “eşidilmir”...

Dövrün tənqidinin S.Vurğuna münasibətinə birbaşa aidiyyəti olduğundan, bütövlükdə ideoloji təsisatların, o sıradan tənqidin vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsində müstəsna səlahiyyətləri olmuş M.C.Bağırovun da şairə münasibətini xatırlatmaq, zənnimizcə, əhəmiyyətsiz olmazdı. M.C.Bağırov-S.Vurğun münasibətləri xatirə-nağıl müstəvisində, hətta, “nümunəvi” M.C.Bağırovun Respublikaya rəhbərlikdən uzaqlaşdırıldıqdan sonra yazdığı izahat isə onun şairə həqiqi münasibətinə, belə demək mümkünsə işıq salır. Bu izahat tənqidin S.Vurğuna hücumlarının səbəblərinə aydınlıq gətirməklə yanaşı, bu gün şairə atılan böhtanlara, xüsusilə də onu rejimin adamı, kosmopolit olduğunu iddia edənlərə layiqli cavab verir. M.C.Bağırov izahatında yazır: “1935-1939-cu illərdə xalq düşmənlərinin kütləvi ifşə edilməsi dövründə Səməd Vurğunun əleyhinə çoxlu ifadələr var idi. Əsərlərində böyük səhvlərin və nöqsanların olmasına baxmayaraq, istedadlı şair olduğuna görə yoldaş Stalinin sanksiyası onu cəza orqanlarının həbsindən xilas etdi.

Bundan sonra bir neçə il keçdi və Səməd Vurğun belə bir xahişlə müraciət etdi: “Hüseyn Cavid və Abbas Mirzə Şərifzadənin həbsdən azad olub geri dönmələrinin bir yolunu tapmaq olmazmı?”. Ondan ötəri ki, sonuncu onun pyesində Xosrov rolunu oynayırdı. Yeri gəlmişkən, Hüseyn Cavid və Abbas Mirzə Şərifzadə Müsavat partiyasının liderlərindən idilər. Bununla bağlı biz onu möhkəm tənqid etdik və xəbərdarlıq etdik ki, əgər biz onu keçmiş müəllimindən ayırmışıqsa, bu, o demək deyil ki, o, bundan sui-istifadə etməlidir. Millətçilik ruhu qoxuyan şeirlərindəki ciddi səhvlərə və yanlışlıqlara görə mən şəxsən onu tez-tez tənqid etmişəm. O, necə vardısı, görünür, qatı millətçi kimi elə də qalıb və hər an keçmişə görə intiqam almağa hazırdır. Onun qatı müsavətçilər olan Hüseyn Cavid və Abbas Mirzə Şərifzadə kimi müəllimləri vardır”²⁹.

Bu fikirləri söyləyən şəxs, S.Vurğunu iyirmi il nəzarətində saxlayıb, bütün hərəkətlərini izlətdirmiş, barəsində xüsusi idarələr vasitəsilə kompramat toplatdirmış, bir sözlə, onu yaxından tanıyan bir şəxs olmuşdur.

²⁹ – “Azadlıq” q., 12 iyun 2014 (C.Həsənli çap etdirib)

M.C.Bağırov S.Vurğunu “qatı millətçi”, eləcə də “qatı müsavətçiləri müdafiə edən” şəxs kimi tanımış və təbii ki, bu, tənqidin şairə münasibətinə də təsirsiz ötüşməmişdir...

Düşünürük ki, haqqında danışdıqlarımız S.Vurğunun K.Talıbzadə ilə görüşündə, “sanki, öz-özünə dediyi: “Axı, bu nə işdi? Niyə belə oldu? – suallarına: özünün: “Artıq can üstəyəm, artıq ölərəm; Şöhrətim quru bir səsdir, a, “dostlar” – cavabı ilə kifayət qədər aydınlıq gətirir...

Belə bir mürəkkəb, ziddiyyətli və təhlükəli dövrdə yazıb-yaratmasına baxmayaraq Səməd Vurğun:

1. *Varlığında zamanının yeni şair modelini yaratmış (şəxsiyyəti yaradıcılığına tamamlayan sənətkar);*

2. *Milli poeziyamızda azərbaycançılıq məfkurəsinin poetik düsturunu vermiş (Anam – doğma Vətənimсэн!);*

3. *Orijinal və parlaq üslubunu formalaşdırmış (şeyrləri imzasız belə başqa şairlərin şeyrlərindən fərqlənmiş);*

4. *Zəngin və çoxşaxəli yaradıcılığı ilə filologiyamızda məxsusi mərhələ (Azərbaycan ədəbiyyatının Vurğun dövrü), eləcə də:*

5. *Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vəqif, Mirzə Ələkbər Sabir, Rəsul Rza kimi poetik məktəb yaratmış azsaylı, amma çox qüdrətli sənətkarlarımızdandır.*

S.Vurğunla eyni dövrdə yaşayıb-yaradan və ondan sonra ədəbiyyata gələn bütün istedadlı şairlər onun poetik məktəbinin davamçıları olduqlarını, ondan öyrəndiklərini fəxrətlə dilə gətirmiş və bu ədəbi varislikdən qürur duymuşlar.

Səməd Vurğuna borclu olduğunu etiraf edən və onu özünə ustad bilən Bəxtiyar Vahabzadə şairin nəfəsini «*əcdad nəfəsi*»nə bərabər tutmuş, Məmməd Araz özünün və ədəbi nəslinin «*şeyrə Səməd Vurğunun şöhrətinə gəldiklərini, amma heç birinin Vurğun ola bilmədiklərini*» təvazökarlıqla dilə gətirmiş, Xəlil Rza onu «*milli sərvətimiz, Vətənin özü*», Nəbi Xəzri «*müasir poeziyamızın təmiz, pak vicdanı*», Tofiq Bayram «*istedadlı gənclərin mənəvi atası*», Hüseyn Kürdoğlu «*şeyrimizin Şahdağı*», Məmməd Aslan «*çağdaş poeziyamızın rəngi*», Nəriman Həsənzadə «*epoxanın poetik tərcümeyi-halı*» adlandırmış, Qabil öz şair nəslini «*Səməd Vurğunun mənəvi övladları, həyata keçmiş arzuları, canlı əsərləri*» hesab etmiş, Oqtay Rza «*gənc şairlərin yazdığı ondan öyrəndiklərini, ustadın indiki şairlərə də bələdçilik etdiyini*» vurğulamış, Əliağa Kürçaylı da «*ədəbi nəslinin taleyində Səməd Vurğunun müstəsna xidmətləri olduğunu, başlarında S.Vurğunun əlinin istisinin duyulduğunu, onları pərvazlandıranın, ərsəyə çatdıranın*» Səməd Vurğun olduğunu, gənc şairlərin onu özlərinə “mənəvi ata” hesab etdiklərini diqqətə çatdırır.

Hər biri böyük istedad sahibi və poeziyamızın aparıcı qüvvələri olan bu sənətkarların səmimi etirafları Səməd Vurğunun milli ədəbiyyatımızın inkişafına öz zəngin yaradıcılığı ilə yanaşı, həm də yaratdığı əzəmətli ədəbi məktəblə xidmət etməsinin təsdiqidir.

Ədəbiyyata bir qədər sonra gələn şairlərimiz də S.Vurğun yaradıcılığı və şəxsiyyətinə ehtiramla yanaşmış, onun yaradıcılığını yüksək dəyərləndirmişlər. Belə ki, çox istedadlı şairlərimizdən Ramiz Rövşən «*Komsomol poeması*»nı «*Füzulinin “Leyli və Məcnun”undan sonra yazılı ədəbiyyatımızda ən gözəl sevgi poeması*», Zəlimxan Yaqub şairi «*Azərbaycan xalqı və ədəbiyyatının başucalığı, dilimizin*

memarı» adlandırmış, Vaqif Bayatlı isə «Bir dəfə «Azərbaycan» demək – Azərbaycan, iki dəfə «Azərbaycan» demək isə – Səməd Vurğun deməkdir» – kimi obrazlı ifadəsi ilə ustad şairi Ana Vətənlə eyni zirvədə görmüşdür.

S.Vurğun poeziyasının səviyyəsi milli ədəbiyyatımızda bir etalon, ölçü vahidi kimi qəbul olunmuş, gənc şairlər (və təkcə gənclər yox!) ondan bəhrələnərək, şeirlərlə yanaşı, iri həcmli əsərlər qələmə almışlar (“Azərbaycan” və “Dünya” şeirlərinin, “Aygün” poemasının təsirilə onlarca əsərlər yaranmışdır).

Azərbaycanın Quzeyi ilə bərabər, Güneyində də S.Vurğun böyük söz ustadı kimi tanınmış, şeirləri oradakı soydaşlarımızın da dilinin əzbərinə çevrilmişdir. Cənubi Azərbaycan şairləri tükənməz məhəbbətlə sevdikləri sənətkara xeyli əsər ithaf etmiş, nəzirələr yazmışlar. Təbrizli şairlər də “şeir səmasında təcəllə edən Günəş”ə bənzətdikləri S.Vurğunu bu taylı həmkarları kimi özlərinə ustadi-əzəm bilmişlər...

XX əsrdə mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın, elmimizin inkişafında, eləcə də Respublikamızın ictimai-siyasi həyatında əvəzsiz xidmətlər göstərmiş Səməd Vurğun şəxsiyyətinə xalq məhəbbəti tükənmədiyi kimi, əsərləri də azad və müstəqil ölkəmizdə dövlətçiliyimizin təməl prinsiplərindən birinə çevrilmiş azərbaycançılıq ideologiyasının inkişafında yaxından iştirak edir: *“Bu gün müasir, azad, suveren Azərbaycanda milli idealın, ideoloji və mənəvi həyatın bütün sahələrində global siyasətin baş xəttinə çevrildiyi bir dövrdə Vurğunun poeziyası öz tarixi vətəndaşlıq missiyasını bir daha, yenidən təkrar edə bilir. Məhz əxlaq və mənəviyyat saxtılığına, mənəvi ədalətə qarşı bədii mübarizədə həmişə cəngavər və sərkərdə şairin mübariz poeziyası, onun xalqa və Vətənə, ictimai ədalət və humanizm ideallarına romantik və fədakar bir sədaqətə xidmət edən siqləti, monumental qəhrəmanları bu gün də müasir ideoloji döyüşlərdə bizimlə bir sırada addımlaya və vuruşa bilir”*³⁰.

Məhz bu xidmətlərinə görə müstəqil Azərbaycanın öz yaddaşında ustad şair və bənzərsiz şəxsiyyət Səməd Vurğunun adını əbədi yaşadacağı heç kəsdə şübhə doğurmur.

Aslan SALMANSOY

³⁰ – Y.Qarayev. *Azərbaycan ədəbiyyatının Vurğun dövrü. Y.Qarayev. Seçilmiş əsərləri. Beş cildə, V c.* – Bakı: Elm, 2016, s.428

Süleyman Rüstəm – 120

Süleyman RÜSTƏM

TƏBRİZİM

Baxdıqca hüsnünə doymayır gözüüm,
Təbrizim, Təbrizim, gözəl Təbrizim!

Qoymaram yadları girsin qoynuna,
İzin ver qolumu salım boynuna!
Sənin bayramına, sənin toyuna
Dili bir, qanı bir qardaşın gəlib,
Dərdinə aşına sirdaşın gəlib.

Sən çıxdın qarşıma duzla, çörəklə,
Bağından dərdiyin güllə, çiçəklə,
İkiyə bölünməz saf bir ürəklə,
Təbrizim, Təbrizim, aman Təbrizim,
Yox olsun başından duman, Təbrizim!

Qədrini ayrılıq çəkənlər bilər,
Hicranda göz yaşı tökənlər bilər,
Ömrünə qaranlıq çökənlər bilər,
Bağından gül-çiçək dərdim, Təbrizim,
Yenə təzələndi dərdim, Təbrizim!

Nə qəşəngdir yol boyunca söyüdlər,
Söyüdlərin kölgəsində igidlər,
Babalardan dinləyirlər öyüdlər,
Coşur damarlarda qanı, Təbrizim,
Yoxdur bu mərdlərin sanı, Təbrizim!

Ağlasan ağlaram, gülsən gülərəm,
Yaşasan yaşaram, ölsən ölərəm,
Varımı səninlə yarı bölərəm,
Gəl bir də üzündən öpüm, Təbrizim!
Başına gül-çiçək səpim, Təbrizim!

Nədir o mənalı, dərin baxışlar?
Nədir gözlərindən yağan yağışlar?
Nədir qəlbindəki payızlar, qışlar?
Yetimtək boynunu burma, Təbrizim!
Məlul-məlul baxıb durma, Təbrizim!

Sənin çiçəyinə, gülünə qurban!
Mənə qardaş deyən dilinə qurban!
Vətəninə qurban, elinə qurban!
Baxdıqca hüsnünə doymayır gözü, Təbrizim,
Təbrizim, gözəl Təbrizim!

Safurə QULIYEVA

“O taylı-bu taylı Süleymanam mən”

*Sən ey elin övladını qardaş bilən
Azada, Süleyman
Ellər səni qardaş kimi hər an salacaq
yada, Süleyman
“Təbriz Bakının doğmaca qan qardaşıdır” –
söylədi qəlbən,
Səs verdin “Vətən yandı” –
deyən, qəm dolu fəryada, Süleyman. (Əhməd Elbrus)*

1981-ci ilin baharı idi. Xalq şairi Süleyman Rüstəmin 75 illik yubileyi münasibətilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında keçirilən elmi sessiyaya şairin özü də dəvət olunmuşdu. Alimlərin onun yaradıcılığı ilə əlaqədar elmi məruzələrindən və Yazıçılar İttifaqından gələn qonaqların çıxışlarından sonra yubilyara söz verildi. Onun qıvrıq hərəkətlərlə tribunaya qalxması, bəmzə tərzdə sözə başlayıb, həyatından xatırladığı maraqlı əhvalatlar və sonda pəstən sinədən dediyi yumorlu şux qəzəlləri rəsmi çıxışlardan sonra salondakıları xeyli canlandırırdı. Əruzun musiqili ritmi ilə “Rüstəmin onda ki, canan görünür gözlərinə, İmtahançün sən onun barmağını kəs, bilməz” deyib çıxışını bitirəndə hamı gülə-gülə ayağa qalxıb, ürəkdən şairi alqışladılar. Və bu görüş poeziya tədqiqatçısı kimi yaradıcılığını kifayət qədər bildiyim və təsəvvürümdə obrazını yaratdığım şairin canlı portretini yaddaşıma birdəfəlik həkk etdi.

Belə ki, bütün görünüşü ilə nikbin ruh saçan 75 yaşının elmi tədbirinə toplaşdığımız gümüşü saçlı xalq şairi Süleyman Rüstəm hələ 60 il əvvəl – 1922-ci ildə də gələcək oxucuları ilə ilk görüşünə “Satir-agit teatri”nda tamaşaya qoyulan birpərdəli 2 şəkili “Çimnaz xanım yuxudadır” adlı yumoristik pyesi ilə gəlmişdi. On altı yaşlı gənc istedad bu arzusunı həyata keçirməyə qonşuluqda yaşayan görkəmli aktyor Mirzəaga Əliyevin böyük dəstəyi olmuşdu. (Tamaşa ailə-məişət mövzusunda olub, gənc qadının yeni həyata marağı müqabilində öz köhnə vərdislərindən əl çəkməyib “rus adamuşkasının” yanına gedən məşədi ərinə qarşı işlətdiyi kələklə bağlı yumoristik bir əhvalat üzərində qurulmuşdu. – S.Q.)

O zaman ölkədə fəhlə-kəndli hökumətinin qurulması sayəsində atasının misgərlik emalatxanasında işləyən Süleyman onun təkidilə Bakı Sənaye Texnikumunda pulsuz

mühəndislik təhsili almağa başlamışdı. Ancaq içində qaynayan söz qoşmaq, şeir yazmaq istedadını görən müəllimi Seyid Hüseynin köməyiylə tezliklə imzası mətbuat səhifələrində tanınan gənclərdən biri oldu. Digər tərəfdən yeni quruluşun proletar sinfindən olanlar üçün yandırdığı yaşıl işıq “dəmirçi oğlu” Süleymanı ədəbi-ictimai mühitdə fəalları ön cərgəsinə qoşdu. Artıq 17-18 yaşlarında ikən onun belə sürətli inkişafına həm nəcib təbiətli müəllimlərinin, həm də özünün “şəhər uşağı” kimi ədəbi-bədii yığıncaqlarda, dərnək və müsəmirələrdə aktiv iştirakı, ayıq-sayıq, nikbin ruhlu olmasının rolu az deyildi.

Məlumdur ki, 1920-ci ilin aprelində rus-bolşevik ordusunun müdaxiləsi ilə milli dövlət müstəqilliyimizin süqutundan sonra yaşlı nəsil yeni quruluşa etimad etmirdilər. Poeziyamızda “ayrılıq”, “hicran” motivli ağlar şeirlər üstünlük təşkil edirdi. Yeni dövlətin təbliğat-təşviqat aparatı isə ictimai həyata qədəmlərini qoyan istedadlı gəncləri hər vasitə ilə öz sıralarına cəlb etməyə işləyirdi. Gənc Süleymanın “Gənc işçi” qəzetində “Üzüm güldü, atdım daha ağlamağın daşını. Keçdim artıq gülə-gülə mən ələmdən nəşəyə” səmimi deklarasiyası təsadüfən yaranmadı. Yoxsul zəhmətkeş ailəsindən olan dəmirçi oğlu Süleymanın 20 yaşı olar-olmaz, artıq o, “Gənc işçi” qəzetində ədəbiyyat şöbəsinin müdiri, “Gənc Qızıl Qələmlər” cəmiyyətinin məsul katibi, az sonra Azərbaycan Dövlət Universitetində şərqşünaslıq fakültəsinin tələbəsi olmuş, 1929-cu ildən isə dövlət hesabına Moskva Dövlət Universitetinin ədəbiyyat və incəsənət fakültəsində oxuyurdu. Aldığı təqaüd, maaş və qonorarlar onu maddi dolanışığın çiyindən basıb, başını qaldırmağa imkan verməyən ağır yükündən xilas etmişdi. Ümumilikdə iyirminci illərin sonlarına doğru ölkədəki geniş quruculuq işləri sayəsində açılan çoxlu iş yerləri, kütləvi maarifləndirmə məqsədli gündüz və axşam təhsil müəssisələri, ədəbi və mədəni irsin yayılmasına xidmət edən nəşriyyatlar, qəzet və jurnallar və bir sıra bu qismdən görülən işlər sosialist dövlətinin daha firavan gələcək üçün verdiyi vədlərə stimül verir, inam oyadırdı. Ona görə də papağa, çadraya, əruza, qəzələ “dərəbəyli dövrünün mirası” kimi “daloy” əmri verilən yeni cəmiyyətdə xalqın çox sevimli musiqi aləti olan tara da “daloy” deyiləndə “proletar şairi” Süleyman Rüstəm də (*“Bizdə proletar şairi deyildimi, xəyalımız lentasına hamən bir ad yazılır: Süleyman Rüstəmədə!”* – Əli Nazim, 1927) *“Kəs səsinə, ...sus, ey tar! İstəməyir proletar səndə çalınsin qatar”* – deyər bu şüarı da tərənnümə qalxdı. Çünki qürrələnirdi ki:

***Mənim şeirim mühitin dilədiyi meyvədir,
Xalqımızın ruhunu oxşar kəndi dililə.***

Digər tərəfdən, həmin dövrdə S.Rüstəm Bakı mədəni mühitindən xeyli uzaqda – Moskvada ali təhsil alırdı. Onun belə bir xatirəsi də mövcuddur ki, Müşfiqi 1924-cü ildən Sabir adına kitabxanadakı ədəbiyyat dərnəyindən tanıyırdı. Süleyman 1925-ci ildə məsul katibi olduğu “Qızıl qələmlər” cəmiyyətinə onun gəlişinə çox sevinmiş, yaxın bir dost kimi qəbul etmişdi (bu haqda “Mikayıl Müşfiq” xatirəsində yazmışdır). Bir qədər sonra Müşfiq ona şikayətlənir ki, neçə dəftər şeirləri var, çap olunmaq üçün qəzet-jurnal redaksiyalarına dəfələrlə müraciət etsə də, “bədbin ruhdadır” bəhanəsilə heç birini qəbul etmirlər (onun 1924-cü ildə yazdığı xatırlanan bir bəndi: *“Mən sərsəri bir rüzgar, Ellər mənə olmuş yar, Hala yenə matəm var Mən ağladığım yerdə”*). “Gənc işçi” qəzetində şöbə müdiri işləyən Süleyman ona deyir ki, iki gün sonra inqilab bayramıdır. Get ona dair bir şeir yaz gətir, sabahı qəzetdə çap edim.

Beləliklə, 2 gün sonra “Bir gün” şeiri ilə 18 yaşlı Müşfiqin mətbuata yolu açılır və tezliklə ən çox çap olunan şairlərdən biri olur.

Güman ki, Bakıda 1929-cu ildə keçirilən “Tarın məhkəməsi”ndən sonra dostu Müşfiqin “Oxu, tar! Oxu, tar! Səni kim unudar?!” poetik nidası Süleymana da çatmış, onu düşündürmüş, “daloy” kampaniyasından şübhələnməyə təşviq etmişdi. Belə ki, bədii şüurunun alt qatında əruza da, qəzələ də, tara da bağlılığı tezliklə “*Tarı səsə qoymaq olmaz*” şeiri, əruz vəznində yazdığı “*Yaxşı yoldaş*” poeması və qırkıncı illərdə Cənubi Azərbaycanda olarkən oranın mətbuatında dərc etdirdiyi vətənpərvər qəzəlləri ilə səhvini düzəltməyə təhrik etmişdi.

Süleyman Rüstəmin sonralar 1920-30-cu illərdəki həyatından yazdığı xatirələrdə xarakteri ilə bağlı bir məqamı da vurğulamağı münasib görürük. Şair gənc yaşlarında ona səfər yoldaşlığı etmək nəşib olmuş korifey yazıçılarımız Cəlil Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, S.S.Axundov, Seyid Hüseyn, Abdulla Şaiq, C.Cabbarlı və başqalarından böyük rəğbətlə bəhs edir, onlara xüsusi həssaslıq və qayğı göstərməsindən açıq ürək-lə söhbət açır. Diqqət çəkən hər dəfə bu xatirələrdə dodaq qaçıran, təbəssüm oyadan məzəli bir əhvalatın yer almasıdır. Məsələn, qonşu Gürcüstana səfər zamanı yolda təlim keçən Azərbaycan diviziyasının əsgərləri onları böyük hörmətlə, musiqi ilə salamlayıb qarşılarından keçirlər. Ə.Haqverdiyev və Şirvanzadə də əsgərləri salamlayaraq bu nümayişi qəbul edirlər. Sonda “diviziya komandiri zabıt və əsgərlərə nə barədə işə əmr verdi. Birdən polad biləkli əsgərlər Haqverdiyevlə Şirvanzadəni yerdən alıb atıb-tutmağa başladılar. Şirvanzadənin və Haqverdiyevin göylərə ucalan nalə və fəryadları əsgərlərin “urra” sədaları altında batıb gedirdi. İki ətli-canlı qocaman ədibin halı çox pis idi. Hamımız özümüzü itirdik. Tez diviziya komandirinə müraciət etdik. Komandirin əmri ilə əsgərlər nəhayət bihal olmuş Şirvanzadə və Haqverdiyevdən əl çəkdilər. Artıq iki möhtərəm yazıçı otların üstündə arxası üstə zorla ağır nəfəs alırdı. Onlar ancaq bir neçə dəqiqədən sonra özlərinə gələ bildilər. Bu mənzərəni seyr edən Mirzə Cəlil gülümsəyərək dedi: – Özünü qabağa verənin, çox danışanın aqibəti bax belə olar. Niyə, bəd deyil.” (S.Rüstəm. Seçilmiş əsərləri, 3 cildə, 2-ci cild, 2015, s.213).

Şairin 1941-42-ci illərdə Sovet ordusu ilə Cənubi Azərbaycan şəhərlərində olarkən üzləşdiyi hadisələr və insanlarla bağlı yazdığı xatirələrdə S.Rüstəmin vətənpərvərliyi, milli adət-ənənələrə bağlılığı, qayğıkeşliyi və xeyirxah təşəbbüskarlığı rəğbət oyadır. “Arazın o tayında” adlı yazısında oxuyuruq: “...Mən şairliklə yanaşı bir fədaiyə dönmüşdüm. Ürəyim cənublu qardaşlarımızın çəkdikləri müsibətlərə, əzablara tamaşaçı kimi baxa bilmirdi. Təbriz ziyalıları, ətraf kəndlərin nümayəndələri yanıma gəlib dərdlərini danışdılar. Mən də onların arzularını məndən rütbəcə böyük yoldaşlara çatdırırdım.” (s.285) Şair 1937-ci il hadisələrində Sovet İttifaqından köçürülən Cənubi azərbaycanlıların çox ağır vəziyyətindən sarsılır, onlara yardım etmək üçün var gücü ilə çalışırdı.

S.Rüstəm xatirələrində Cənubi Azərbaycanda qələmə aldığı əsərlərinin gerçək hadisələr və insan talelərindən təsirlənərək yarandığını nəzərə çatdırırdı (s.309). Orada əksər şeirlərini “Süleyman Hikmət” imzası ilə dərc etdirmiş, məşhurlaşmışdı. Onun həmin dövrdə yazdığı Təbriz şeirlərində maraqlı bir ovqat müşahidə olunur: şair özünün “bəxtəvər”, “ağgünlü”, “qüvvətli, güclü”, “bolşevikləşmiş gülüstan” Azərbaycanından cənublu qardaşlarının yanına çatar-çatmaz, onların işsiz, hüquqsuz, “ayağında zəncir” kimi dərdlərini dərhal elə təbii və dərin duyumla sənət dilinə çevirirdi ki, istər-istəməz bu məhrumiyyətlərin artıq çoxdan alt şüurda yaşanılan hisslər, həyəcanlar ol-

ması qənaətinə gəlinir. Belə ki, “Dolubdur nəmli zindanlar, yanır odlarda azadlıq” misrası ilə başlayan qəzəl şair və yazıçılarımız üçün dəhşətli sürgünlər, qətlər dövrü olan 1937-ci il hadisələri yangınının qəlbin dərinliklərində sıxılan tüstüsü təsiri bağışlayırdı:

***Dolubdur nəmli zindanlar, yanır odlarda azadlıq,
Neçin dinmirsən, a qardaş, soruş bir gör nədən yandı?***

***Durubdur başım üstündə, əlində xəncəri cəllad,
Nə gül qaldı, nə bülbül qaldı, bağ yandı, çəmən yandı.***

***Süleyman, qafil olma, yaxşı bax ətrafa, şairsən,
Cinayət aşdı həddindən, haray sal ki, vətən yandı.***

Şairin qırxıncı illərdə yazdığı “Qardaşımın dərdi”, “Yad gül dəre bilməz vətənimdən”, “Dəyişməzsə kökündən” və s. şeirlərdə ilk dəfə olaraq, ağrı-acılar, ah-fəğan, fəryadlı nidalar səslənir. Ancaq M.Hüseynin: “Yenə də bizim tanıdığımız tribun şair Süleyman Rüstəmdir” – deyə qeyd etdiyi kimi, cənub şeirlərində həm də kəskin etiraz, üsyana çağırış, mübariz əhval-ruhiyyə də hakimdir. Şair candan əziz Vətəninin məruz qaldığı məhrumiyyətləri “iki yerə parçalanmış ürəyinin dərdi” kimi duyaraq hissiyyatla, dərin həyəcanla təkrar-təkrar haray salır, car çəkirdi:

***Bilirsən ki, suya xəncər, bıçaq vursan da ayrılmaz,
Ürək birdir, bədən birdir o sahildə, bu sahildə.***

***Süleyman, gəl haray sal, qoy bütün aləm eşitsin ki,
Əziz, doğma Vətən birdir bu sahildə, o sahildə.***

Qəzəl janrında ictimai-siyasi, vətənpərvərlik motivlərini belə kəskin pafosla və ehtirasla ilk dəfə S.Rüstəm təcəssüm etmişdir. Şair nəinki klassik məhəbbət şeiri şəklinin kanonlaşmış poetikasını öz realist məqamlı lirik həyəcanına tabe edirdi, qəzəlin ənənəvi məcaz və təşbehlərinə də cəsarətlə yeni mənə, yeni məzmun verir, cənublu qardaşının bədbəxt taleyini, vüsal həsrətini ona doğma şeir dilindəki söz və ifadələrlə qələmə alırdı:

***Qara güllər açıb bağrımda bu sənsizliyin dərdi,
Vüsal eşqilə məclisdə olur min telli saz dərdim.***

***Cənub hicrində çoxdandır sinəmdə qanlı dağlar var,
Gözüm qan-yaş tökər seltək, qurar könlümdə yas, dərdim.***

Şairin bu dövrdə kəskin ictimai-siyasi məzmununa görə seçilən şeirlərindən biri də “Ana dilimə dəymə”dir. Formaca xalq şeirinin qoşma şəkildə, on birlik heca növündə və ənənəvi məcazlarla yazılsa da, əslində gerçək yaşantıların ifadəsi olan bu şeir də S.Rüstəm bədii üslubunun bariz nümunəsidir. Məlumdur ki, sovet dövlətinin siyasətinin bir xətti də rus imperiyasına daxil etdirilmiş ölkələrin dil cəhətdən ruslaşdırılması idi. Rəsmi idarələrdə işlər əksərən rus dilində aparılır, rus

dili bilməyəni işə qəbul etmirdilər. Aramsız olaraq lüğət tərkibinə rus sözləri qəbul edilməkdə idi. Elə yaxınlarda “İnqilab və mədəniyyət” jurnalının adı dəyişdirilib “Revolysiya və kultura” (1936-1941-ci illər) qoyulmuşdu. Cənubi Azərbaycanda farslaşdırma siyasətinin təhsildə, mədəniyyətdə acı nəticələri ilə qarşılaşan şair həm Cənub, həm də Şimal üçün eyni olan iç ağrılarını püskürüb haray çəkirdi:

***Mən sənin dilinə dəymirəm, cəllad,
Gəl sən də bu ana dilimə dəymə.
Sən də bağın var, gülün var, çəkin,
Bağımda əkdiiyim gülümə dəymə!***

“Bəlkə” şeirində isə şair bütöv Azərbaycanın qədim bayrağındakı rəşadətlik simvollarını kədərlə xatırladaraq yazırdı:

***Bəlkə Araz yaranmışdır gözlərimin yaşından,
Əcdadımın qulağımda fəryadları səslənir.
Güllərinə qan çilənmiş torpağından, daşından
Bayrağında şir qocalıb, günəş çoxdan sönmüşdür.***

S.Rüstəm Cənubi Azərbaycanda yaşayan doğmalarına yalnız “Ən müqəddəs arzu”, “Bəli”, “Cənubluyam”, “Könlümə Təbriz düşdü”, “Dəyişməzsə kökündən”, “Yenə Araz qırağında” və s. kimi nisgilli çağırış, müraciət nidalı, mübariz ruhlu şeirlər həsr etməklə kifayətlənməmiş, onların əzablarla dolu ağır taleyindən epik lövhələr də yaratmışdır. “Şairin ölümü”, “Məsumə”, “Memarın faciəsi”, “Təbrizdə qış” və s. poemalarında istismar və əsarətin pəncəsindən xilas yolunu intihar etməkdə tapan məzlum insanların faciəli həyatı lirik “mən”in emosional ricətləri ilə təsirli təsvir olunmuşdur. “Zərbələr altında şeir deyərək” zindana salınan qoca şairin də (“Şairin ölümü”), səfalət içərisində əyilməz qüruru ilə özünü Tehran küçələrində qətlə yetirən gənc təbrizli qadının faciəsi də (“Məsumə”) qəlbi həyəcanlandırır, qəzəbləndirir, kəskin etiraz oyadırdı. M.Hüseynin qeyd etdiyi kimi, “On ikinci tüfəng” poemasında isə özünün kölə vəziyyəti ilə barışmayan bir xalqın obrazını yaratmış müəllif “Təbriz şeirləri”nə çox gözəl yekun vurdu.

1960-70-ci illərdə S.Rüstəmin Güney Azərbaycanın görkəmli şairləri Şəhriyara, Səhəndə, Sönməzə ünvanladığı şeir-məktublar şairin Cənub şeirləri silsiləsini zənginləşdirməklə yanaşı, sənətkarlıq yüksəlişini də nümayiş etdirirdi. Ustada hörmətlə onun məşhur “Heydərbabaya salam” əsərinin poetik quruluşunda yazılan bu şeir-məktublarda S.Rüstəmin təkrarsız pafoslu ritorik üslubu dərhal sezilirdi:

***Sən düşməni yandırmısan, yaxmısan,
Başı üstə şimşək kimi çaxmısan!
Öz günəşli sabahına baxmısan,
Ayrı deyil anan, anam, Şəhriyar,
Qan qardaşın Süleymanam, Şəhriyar.***

Şair ömrünün sonuna kimi “bir millətin iki olmaz vətəni”, “Hər kəsin bir qəlbi varsa, mənim iki qəlbim var, Hər ikisi bir vüsəlin həsrətilə çırpınar” – deyə öz

müqəddəs amalının coşqun, yorulmaq bilməyən nəğməkarı kimi yazıb-yaratmışdır. O, “Vüsal həsrəti”, “Nigaranam”, “Təbriz gözəlinə”, “Arazım” və s. şeirlərində heç vəchlə ovunmadığı “Cənub dərdi”ndən çox təsirli yaşantılarını verir, “o taylı, bu taylı” bacı-qardaşlarını “vüsala çatmaq” üçün mübarizəni səngitməməyə çağırırdı.

***Səni qul doğmayıb təbrizli anan,
Sənindi qan sızan o ana torpaq.
Silkin, qoy dağılsın başının üstdən,
Sənə gün verməyən qara buludlar.***

Ömrünün “payız” illərində yaradıcılığının “sarı simi” olan Cənuba qovuşmaq həsrətini şair “Yasin əvəzinə” şeirində belə qələmə alırdı:

***Məni Araz sahilinə aparın,
Göz yaşımdan yaratmışam bu çayı.
Məni üzü Təbriz sarı basdırın,
Qıbləm olsun Arazımın o tayı.***

Yarım əsrdən artıq yaradıcılığı ərzində vətənpərvər şair doğma Azərbaycanın füsunkar gözəlliklərini, maddi-mədəni nemətlərini, qəhrəmanlıq tarixini, əbədiyyətə qovuşmuş dahi şəxsiyyətlərini tərənnüm edən çoxlu şeir və poemalar qələmə almışdır. Yüzüilliyin parlaq poetik silsiləsi olan “Azərbaycan” tematikasında yazılmış “Azərbaycan”, “Ey Vətən, ey Vətən”, “Vidcanımsan, Azərbaycanım”, “Vətən”, “Azərbaycana gəlsin” və s. şeirləri onun təkrarsız bəlağətli üslubu sayəsində dillər əzbəri olmuşdur. Bu üsluba xas ritorik pafos, orijinal məcazlı ifadələr, rədiflər, eləcə də əruz təqtiləri, heca bölgülərindən yaradıcı istifadə olunmaqla şeirlər məxsusi ritmik intonasıya ilə səsləndirilir və deklamasiya keyfiyyəti qazanırdı: “Eşqini sinəmə yazmışam qanımla...”, “Millətini millətlərə arxa bilən, dost bilən – O mənəm!...”, “Xoşbəxt ana Vətənimdə candan gülən baharımı... Bilir vətən, bilir anam dəyişmərəm!...”, “İlk pənahım, son pənahım Vətəndir!...”, “Qeyrət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin!...”.

***Üzərinə odlu gələn odsuz qayıdıb,
Bəd niyyətlə atlı gələn atsız qayıdıb.
Tarix bilir, adlı gələn adsız qayıdıb,
Mərd insanlar məskənisən, Azərbaycanım,
Qəhrəmanlar məskənisən, Azərbaycanım.***

Süleyman Rüstəmin ahəngdar, musiqili sözlərinə görkəmli bəstəkarlardan Ü.Hacıbəyov, C.Cahangirov, S.Rüstəmov, Ş.Axundova, R.Mirişli, E.Sabitoğlunun və b. bəstələdikləri mahnılar milli musiqi fondumuzun dəyərli nümunələridir. “Ey Vətən”, “Qubalı qız”, “Can Qarabağ”, “Lənkəran”, “Abşeronum”, “Gəncə”, “Göy göl” və s. mətnlərin nikbin intonasıyası şux, oynaq ritmikəsindən avazlanıb, xalqın sevimli təranələri kimi populyarlıq qazanmışdır. Şairin istər ənənəvi qoşma, istər qəzəl janrında yazdığı məhəbbət şeirləri də bəstəkarlara mahnı mətni kimi çox uyarlı görünmüş, onlar gənc qəlblərin dəruni yaşantılarını tərənnüm üçün dəfələrlə bu irsə

müraciət etmişlər. “Yandım”, “Qurban adına”, “Bəs nə deyim”, “İlk məhəbbət”, “Dil niyə verdin”, “Məhəbbət olmasaydı”, “Yadıma düşdü” və s. çox sevilən mahnıların sözləri məhz Süleyman Rüstəm yaradıcılığına ünvanlanır. AMEA-nın müxbir üzvü, gürkəmli ədəbiyyatşünas-nəzəriyyəçi alim Yaşar Qarayevin müşahidəsinə görə “Şair öz nikbinliyini, həyat sevgisini coşqun romantika ilə, pafoslu və emosional bir dillə şeirə çevirir. Şeirlərinin əksəriyyəti şairin öz məənəviyyatının tərənnüm yolu ilə ifadəsidir”. Həqiqətən, poeziyanın mövzu məcrasının əsas qollarından olan məhəbbət motivli şeirlərində belə, lirik “mən”in ürəyəyatımlı xarakter cizgiləri, dərin səmimiyyəti, xalq danışq dilinə yaxın yarıciddi, yumorlu ifadə tərzii “*Eyləməz könlüm şikayət, sevməyir, qoy sevməsin*”, “*Özgə bir gülüzlüyə versəm könül, ey bivafa, Sən özündən küs, günahkarsan, Süleyman neyləsin?*”, “*Sən gözəllər gözəlidən də gözəlsən, gözəlim*” kimi tərənələrin məşhurlaşmasının əsas təminatçısı idi.

Şair həmçinin aktual beynəlxalq mövzularda da vaxtaşırı kəskin emosional şeirlər çap etdirmişdir. “Ərəb dostlarıma”, “İspaniya”, “Çinli qardaş”, “Alovlardan qızarmışdır Koreyanın göyləri” və s. şeirlərində dünyanın bir sıra ölkələrini bürüyən azadlıq və milli istiqlaliyyət uğrunda mübarizə hərəkətlərinə sülhsevər şairin həssas münasibəti əks olunmuşdur. İmperializm dünyasında insan haqlarının tapdalanması, xüsusilə “ağlar-qaralar” dünyası olan Amerikada törədilən cinayətlər “Robsonun nəğməsi”, “Yeddi zənci” və s. şeirlərdə kəskin tənqid olunurdu. Öz insanlıq hüququnu tələb etdiyi üçün elektrik stulunda cəzalandırılan yeddi gənc zəncinin faciəsinə görə şair bütün imperializm hökmranlığını ittiham edirdi. “Amerika, nədir bu?” şeirində də hegemon Amerika dövlətinin mürtəcə işğalçılıq siyasətini ifşa edərək onu yırtıcı əməllərinə görə insanlıq qarşısında sorğu-suala çəkirdi:

***Bütün bəşəriyyətin gözləri qabağında
Vyetnamda amansız qırırlar, qırırlar.
Yaylın atəş açırlar günəşə, ilk bahara,
Belə oğullarla sən hara gedirsən, hara?!***

S.Rüstəmin dünya imperializminin ifşasına həsr olunan şeirləri sülh, əmin-amanlıq, xalqların öz taleyini müstəqil həll etmək hüququnun müdafiəçisi kimi humanist ideyaların bədii məramnaməsini əks etdirirdi.

Fərdi xarakterinə görə şux, nikbin təbiətli, yumor hissi güclü olan S.Rüstəmin yaradıcılığında satirik səpgidə yazılmış şeirlər də az deyildir. Cəmiyyətdə rast gəldiyi naqis xüsusiyyətləri ustalıqla ümumiləşdirib, mühit üçün xarakterik tipajlar yaradır, kəskin tənqid edirdi. Yalnız özünü düşünən tüfeylilər, zahiri görkəmini bəzəmək qayğısı ilə yaşayan meşşan təbiətli qadınlar, cəmiyyətin durumunu çirkləndirən vəzifəpərəstlik, yerliçilik, rüşvətxorluq və s. kimi neqativ hallar maraqlı süjetlərin ifşa obyektlərini təşkil edirdi.

Süleyman Rüstəm parlaq poetik istedadı, dərin xəlqiliyi və humanizmi, bənzərsiz bədii üslubu ilə seçilən bir sənətkar olduğu üçün Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus mövqe qazanmış, zəngin bədii irsi xalqın mədəni sərvətinə çevrilmişdir. Ölkənin ictimai-siyasi həyatında həmişə fəal olan Xalq şairinin uzun illər Azərbaycan Ali Sovetinin sədri seçilməsi xalqın ona olan etimadının, rəğbətinin ifadəsi idi. Şair təkcə şeiri ilə deyil, bütün bacarığı ilə xalqı, Vətəni üçün çalışmağı özünün ən müqəddəs borcu, vəzifəsi bilmişdir.

◆ Dramaturgiya

Əli ƏMİRLİ

XOŞBƏXTLİK SARAYI

◆ Beş səhnədə tale dramı

İştirakçılar:

Murtuza Muxtarov
Liza Tuqanova
Zeynal
Baləhməd
Sona Ərəblinskaya
Qulluqçu
Tuqanovlar:

Xambi Tuqanov
Paşexan
Alimə, Fatimə, Məhəmməd,
İbrahim, Temir-Bulat –
sözü olmayan personajlar
Şişpapaq əsgərlər – *sözü*
olmayan kütləvi səhnə personajları

BİRİNCİ SƏHNƏ

Pərdə açılanda səhnə qaranlıqdır. İnqilabi mahnı – "Varşavyanka" səslənir. Mahnının səsi gücləndikcə səhnə işıqlanır. Bura Murtuza Muxtarovun dəbdəbəli sarayının geniş zallarından biridir. İnteryer XX əsrin əvvəllərinə məxsus Avropa stilində döşənilib. Nə varsa, hamısı zamanın dəbinə uyğun və çox zəngindir. Liza Tuqanova-Muxtarova çox gözəl ev paltarında gərgin vəziyyətdə gəlir, kreslolardan birində oturub qəzet oxuyur. Mahnı səsi getdikcə yaxınlaşır.

LİZA. Aman Allah, bu dözülməzdir! (Qalxıb açıq pəncərəni örtür. Səs fona çevrilir.) Daha bu şəhərdə yaşamaq mümkün deyil. Küçəyə çıxmaq da qorxuludur. (Yenə qəzeti götürüb oxumaq üçün kresloya əyləşir, amma oxuya bilmir, qalxıb bir az əvvəl ördüyü pəncərəyə sarı gedir, pərdəni aralayıb baxır.) Harda qaldı bu?! (İri masanın üstündəki zəngi götürüb silkələyir.) Dünya da havalanıb, deyəsən ipi də boşalıb. Bir saatdır getdiyi.

QULLUQÇU (*gəlir*). Yelizaveta Xambiyevna, məni çağırıdınız?

LİZA. Hardasan, iki dəfə çağırmışam səni?!

QULLUQÇU. Şəhərdən xəbəriniz yoxdur, madam, aləm qarışıb bir-birinə.

LİZA. Sənin şəhərdə nə işin var, məndən icazə almamış?

QULLUQÇU. Bilirsiniz... getdim... axı... mən axmağam.

LİZA. Bunu düz dedin.

QULLUQÇU. Yaxşısını siz bilərsiniz, madam.

LİZA. Murtuza bəy qayıtmayıb?

QULLUQÇU. Xeyr, madam, kabinetdə yoxdur. Bu gün ağanı heç görməmişəm. Bilirsiniz, şəhərdə aləm qarışıb... (*Musiqi səsi güclənir.*) Qorxuram, madam. (*Qulaqlarını tutur.*)

LİZA. Sən nədən qorxursan? Deyirlər, onların düşməni zəngin adamlardır.

QULLUQÇU. Bilmirəm, madam, bilmirəm. Bütün gecəni dua eləmişəm ağaya, sizə, özümə. Axı, mənim sizdən başqa kimim var bu şəhərdə?! Ağaya görə çox qorxuram. Heç kəsdən söz götürən deyil. Madam, onlar bilirsiniz necə qaniçəndirlər? Dünən çox varlı bir yəhüdini öldürüblər, evindəcə. Eşitməmisiniz?

LİZA. Belə şeylər danışib qorxutma məni. Nahar süfrəsi hazırdır?

QULLUQÇU. Bu saat hazır olacaq, madam. (*Gedə-gedə deyir.*) Necə qorxuram, bədənəm əsir... (*Kulisdə yox olur.*)

LİZA (*telefon dəstəyini götürür*). Muxtarovun kantorasını verin! Aydındır... (*Dəstəyi asır.*) Harda qaldı?

MURTUZA (*gəlir*). Liza!.. (*Qadına yaxınlaşıb öpür.*)

LİZA. Niyə belə gec gəldin? Bilirsən nigaranam.

MURTUZA. Niyə nigaransan, Liza? Nə olacaq mənə? Uşaq-muşağlıq biz? Bu şəhərin yiyəsi mən deyiləm?! Əgər onlar kasıb-kusubun tərəfini indi tutmaq fikrinə düşüblərsə, bunu biz çoxdan eləyirik, heç kəsin də qanını tökmədən. Bu şəhərin yarısı mənim çörəyimi yeyir, yarısı da Hacının.

LİZA. Murtuza bəy, çörəyi dizi üstündə olan adam o qədər çoxdur. Mən nökrələri tapa bilmirəm. Elə bil onlar nəyisə bizdən çox bilirlər. Necədir vəziyyət, Murtuza bəy? Hacı ilə görüşdün?

MURTUZA. Görüşdüm, elə onun yanından gəlirəm, amma...

LİZA. Nə amma, nə dedi? Onlar xaricə getmirlər?

MURTUZA. Yox, Hacı heç yerə getmək fikrində deyil, düz də eləyir. Biz firəng-ingilis, erməni-urus deyilik ki, qaçaq gedək ölkəmizdən. Bakı bizimdir. Vətənin dar günündə qaçmaq kişiyyə yaraşmaz.

LİZA. Bəs o quldurlar evimizə soxulsalar necə? Onda kişilik işə yarayacaq?

MURTUZA. Yarayacaq, Liza xanım. Hələ mən ölməmişəm. Hacıya da dedim, bir bolşevik köpək oğlu bu qapıdan içəri girə bilməz. Axıncı damla qanımadək vuruşacam, evimi müdafiə eləyəcəm.

LİZA. Mən səni çox gözəl başa düşürəm, qınamıram da, amma...

MURTUZA. Nə amma, nə olub?

LİZA. Ürəyim mənə deyir, Murtuza bəy, sən vəziyyəti düzgün qiymətləndirmirsən. Təhlükəli yoldasan, bu yol səni uçuruma aparır.

MURTUZA. Məni? Sən məni özündən ayırırsan?

LİZA. Ayırmaq nədir, Murtuza bəy, sən harda, mən də ordayam. Ölsəm də sən ilə bir yerdə öləcəm.

MURTUZA. Ölmək? Ölmək nədir, Liza? (*Qucaqlayır.*) Məgər mən ölmüşəm, sən ölümdən danışırsan?

LİZA (*qəfil*). Mən səni sevirəm.

MURTUZA. Necə? Bunu sən dedin? Mən səhv eşitmədim?

LİZA. İyirmi il qabaq necə sevirdimsə, indi də elə sevirəm. Yox, ondan da çox.

MURTUZA. Axı, sən mənə heç vaxt sevirəm deməmişdin, lap o əziz toy günümüz-də də, Avropada keçirdiyimiz bal ayında da. Mən bu sarayı sənə hədiyyə eləyəndə də! İndi nə oldu?

LİZA. Heç nə! Sadəcə, mən iyirmi ildə hiss etdiyimi bu gün dilimə gətirdim.

MURTUZA. Bəs o vaxtlar niyə demirdin, nə mane olurdu sənə?

LİZA (*gülümsəyir*). Rəhmətlik anam Paşexan tapşırırmışdı: ərini nə qədər istəsən də üzünə sevirəm demə.

MURTUZA. Sağ ol, qaynana! Sən də...

LİZA. Anam deyirdi müsəlman qadının kişiylə səni sevirəm deməsi bəyənilən deyil, hətta bunu günah bilirdi.

MURTUZA. Bəs indi nə oldu, müsəlmanlıqdan çıxdın?

LİZA. Nə suala tutmusan məni? Geri götürüm sözümü?

MURTUZA. Yox, mən bilən o gözəl etirafın əsil vaxtı elə indidir, bu dar məqamda. O etirafı bir də eşitmək istərdim.

LİZA. Niyə? Nəsə demək istəyirsən?

MURTUZA. Liza, sən məni başa düşməlisən...

LİZA. Qorxutma məni...

MURTUZA. Qulaq as mənə, Liza, mən də bilirəm, vəziyyət biz düşündüyümüzdən pisdir.

LİZA. Aman Allah!

MURTUZA. Qorxma, heç qorxma! Sən Bakıdan çıxmalısən, Batuma göndərəcəm səni, müvəqqəti.

LİZA. Bəs sən? Sən qalırsan, burda, Bakıda, mən gedirəm?

MURTUZA. Mən gedə bilmərəm, Liza. Götür özünlə Umiyəni, Fatmanı, o xoxol qızını – Dunyanı... Özüm yola salacam sizi, qatarla. Baləhməd Batuma qədər sizinlə olacaq.

LİZA. Axı, sən burda qalsan... Mən sənsiz yaşaya bilmərəm.

MURTUZA. Qulaq as, Liza, kişi müharibəyə gedər Vətəninini, evini, ailəsini qorumağa. Bu yolda ölüm də var, amma... Hayıf, Bakı artıq işğal olunub, biz onu qoruya bilmədik, heç vuruşmadıq da. Nə baş verdiyini qanmadıq. Nəyisə başa düşmədik, sadəlövh olduq. İndi qalır ev, ailə. Mən ömrümün ən xoşbəxt günlərini yaşadığım bu sarayı heç kimə təslim etmərəm. Mən Tağıyev kimi əllərimi yuxarı qaldırıb evimi tərk edən deyiləm. Çox güman düzgün hərəkət eləyir, o müdrik adamdır. Mənsə müdrik deyiləm, olmaq da istəmirəm. Mən bir kişi kimi evimi düşməndən qorumağa borc-luyam, bu mənim vəzifəmdir.

LİZA. Axı bu nəgd ölümdür, Murtuza bəy! Onlar səni vuracaqlar.

MURTUZA. Rəhmətlik atan Xambi Tuqanov Krım döyüşlərinə yollananda kim zamanət verə bilərdi ki, o sağ-salamat qayıdıb gələcək? Əlbəttə, heç kim! Amma o nəinki ölmədi sinəsi medalla-ordenlə dolu qayıtdı. Atası Aslanbek kimi general-mayor rütbəsinə çatdı. Bütöy bir xalqın qürur və ümid yeri oldu.

LİZA. Müqayisə uyğun olmasa da, mən səni başa düşürəm, Murtuza bəy, amma sən tək öz həyatına cavabdeh deyilsən.

MURTUZA. Gəl tələsməyək əzizim, çox şey dəyişə bilər, bunların inqilabı uzun çəkməz.

LİZA. Mən səninlə qalacam, Murtuza bəy.

MURTUZA. Müsəlman qadının ərinə səni sevirəm deməsi xırda günahdırsa, ərinin sözündən çıxması böyük günahlardandır. Göz yaşlarına da ehtiyac yoxdur. Biz möhkəm olmalıyıq.

LİZA. Mən ağlamıram. *(Ağlayır.)* Mən iyirmi il çəkən böyük bir xoşbəxtliyi özümə aparacam Batuma, bəlkə də daha uzaq yerlərə. Daima daşıyacam bu xoşbəxtliyi özümə.

MURTUZA *(qadının yanaqlarını ovuclarına alıb gözlərinə baxır).* Onda da sən beləcə ağladın, görüşdüyümüz birinci gün.

LİZA. İlahi, necə gözəl gündü?!

MURTUZA. Doğrudan gözəl gündü. Bütün işlərimi bitirmişdim Vladiqafqazda, amma nəyə məni saxlayırdı, bax, bir azdan qatar tərpənəcək, mənimsə ayağım getmir, qatara minmək istəmirəm. Yoldaşlarım da qalmışdılar naçar. Birdən gördüm Xambi Aslanbekoviçi. Tanış deyildim, amma epoletləri olan çerkezkasından bildim ki, vacib adamdır, general-mayordu. Görəndə ki perronda iki cavan döşəməyə namazgah sərdilər və həmin cənab namaza dayandı, heyrtləndim, cavanların birindən soruşdum, bu kimdir, vəğzalda ibadət eləyir? Dedi bu general-mayor Tuqanovdur, Xambi Aslanbekoviç Tuqanov.

LİZA. Demədi, atası da osetin əsilli ilk çar generalı Aslanbek Tuqanovdur?

MURTUZA. Əlbəttə, dedi. Mütləq onunla tanış olmaq istədim. Qatara da buraxdım, biletdə cibimdə qaldı. İlk tanışlıqdan o məni evinə qonaq çağırırdı. Mən orda səni görəndə bildim ki, bu taledir.

LİZA. Sən bunları mənə heç vaxt deməmişən.

MURTUZA. Nə bilim, görünür söz sözü çəkməyib. Həə...Başım işə-gücə elə qarışmışdı ki, evlənmək, ailə qurmaq heç yadıma düşməmişdi. Yaşım da qırxı haqlamışdı. Səni görən kimi öz-özümə "evlənirəm!" dedim. Əgər mən o qatara minsəydim, generala rast gəlməzdim, sizin evə heç vaxt daxil olmazdım, səni görməzdim. Bu tale deyil bəs nədir?

LİZA. Yadımdadır, atamla söhbət eləsən də, bir gözün məndə idi. Sənin o qədər də gizlətmədiyin inadlı baxışlarından bir qadın kimi əridim.

MURTUZA *(ləzzətlə gülümsəyir).* Mən bunu uzaqdan-uzağa hiss elədim. Hətta yaşıma da unutmuşdum. Unutmuşdum ki, səndən xeyli böyüyəm yaşda.

LİZA. Mən əslində yaş haqqında düşünmürdüm. Qarşımda boylu-buxunlu cəsur və yaraşıqlı bir kişi dayanmışdı. Bəs səsin?! Səsin qulağa yox, ürəyə işləyirdi.

MURTUZA. Mən çətin bir sevdaya düşdüyümü dərhal hiss elədim. Bildim ki, razılıq almaq mümkün olmayacaq, sən bütün Alaniyada məşhur kübar ailənin qızı, mən sadə, heç bir rütbəsi olmayan birisi. Əlbəttə, pulum vardı, işlərim yaxşı gedirdi, amma bu az idi, nəyə başqa imkanlardan istifadə etməli idim, çünki mən artıq qərarımı vermişdim, ölüm də olsaydı bu istəyimdən vaz keçməyəcəkdim. Elə həmin andan, həmin dəqiqədən mən sənə uğrunda mücadiləyə qoşuldum.

LİZA. İlk həmləni də elə o birinci gəlişində elədin *(Gülür, Murtuza da ona qoşulur).*

Elə bu gülüş üstündə işıq sönür.

İKİNCİ SƏHNƏ

Bura Tuqanovların zəngin döşənmiş qonaq otağıdır. General-mayor Xambi Aslanbekoviç Tuqanovun çoxsaylı ailəsi – özü, arvadı Paşexan Dudarova, qızları Liza, Alimə, Fatimə, oğlanları Məhəmməd, İbrahim, Temir-Bulat və sairələr səhnədədir. Hamının diqqəti Murtuza Muxtarovdadır.

MURTUZA. Cənab general, məni bu gözəl evinizə dəvət edib şərəfləndirdiyinizə görə sizə təşəkkür edirəm. Mən çoxdan belə gözəl ailə mühitində olmamışdım. Əgər sizin də yaxşı tanıdığınız Hacı Zeynalabdin Tağıyevin ailə məclislərini nəzərə almasaq. Mən çox xoşbəxtəm!

TUQANOV. Mən də ailəmlə birgə sizi qəbul etməkdən məmnunam, Murtuza bəy. Haqqınızda çox eşitmişdim. Hədsiz çalışqan, neft işini yaxşı bilən... həтта neft avadanlıqları zavodunuzun olduğundan da xəbərim var. Bu çox gözəldir ki, Bakıda, bəlkə də bütün İmperiyada ilk neft avadanlıqları zavodunu müsəlman sahibkar açıb. Həтта xarici ölkələrə avadanlıq ixrac edir. Belə işlər müsəlmanların imperator həzrətləri qarşısında hörmət və nüfuzunu artırır. Mən xidmət etdiyim hər an özümdən çox vətənim Alaniyanı, xalqımı, dinimi-məzhəbimi düşünmüşəm. Bütün əməllərimdə bu üç amili göz önünə gətirmişəm. İlk ordenimi alanda sevincimin həddi-hüdudu yox idi. Bu tək mənim yox, məni yetirən, məni yaşadan xalqımın qələbəsi idi.

PAŞEXAN. Hər qələbənin içində qorxu, həyəcan, qan-qada, ölüm-dirim. Mühəribə başlayanda qorxu, mühəribə vaxtı nigaranlıq, qələbə varsa sevinc. Biz bütün bunlardan keçmişik. Bizim həyatımız iki hissəyə bölünmüşdü: ön cəbhə – Xambi Aslanbekoviç, arxa cəbhə biz – ailə, Osetiya dediyimiz Alaniya.

ALİMƏ. Atanın general xəbərini alanda mama elə ağladı, mən qorxdum, elə bildim... *(Ağlayır.)*

Hamı gülür.

TUQANOV. Mənim kiçiyim-küçüyüm... *(Qızı qucaqlayır.)* Elə bilmisən məni öldürüblər? Heç olarmı? Sizin kimi gül balaları qoyub ölümə can verərdimmi mən? Ömrümdə iki şeylə fəxr etmişəm, Murtuza bəy, bir atam Aslanbek Tuqanov kimi general rütbəsi almağımla, bir də dünyanın ən yaxşı övladlarına ata olmağımla. Murtuza bəy, mənim altı övladım var. Allah mənə üç gözəl qız, üç igid oğul bəxş elədi *(Fəxrlə uşaqları göstərir)*. Baxın, böyük qızım Lezi, hamı rus qaydasında Liza desə də, adı Lezidir, əsil İron adıdır. İkinci qızım Alimə, bax, bu ağlağan qız, üçüncü Fatimə. Oğlanlarım da, məşallah, hərəsi bir igid: Məhəmməd, İbrahim, Temir-Bulat.

MURTUZA. Allah qızlarınızı xoşbəxt eləsin, oğlanlarınıza da babalarının, atalarının yolunu şərəflə davam etdirmək qismət olsun.

PAŞEXAN. Bəs Murtuza bəyin neçə övladı var?

TUQANOV. Bax, bu artıq qadın sualıdır.

MURTUZA. Ailə sarıdan mənim fəxr edəsi bir şeyim yoxdur.

PAŞEXAN. Necə, siz demək istəyirsiniz...

MURTUZA. Bəli, subayam.

PAŞEXAN. No vı je davno ne malçik...

LİZA. Mama!

MURTUZA. Əlbəttə, yaşım qırxı haqlayıb, amma ailə barədə heç düşünməmişəm. Neft başımı qatıb.

TUQANOV. Ailə qadından başlayır, dostum. Mən fəxrlə söhbət açdığım uşaqlarımın üzünü döyüşlərə görə bilirdim. Bütün ailə, uşaq tərbiyəsi Paşexan İnusovna Dudarovanın üstündə olub. Vəfalı və ağıllı qadın ən yaxşı dostdur. Ailənin bütün uğurları məhz qadınla, ana ilə bağlıdır.

PAŞEXAN. Təşəkkür edirəm, cənab general!

MURTUZA. Mən elə bir qadına rast gəlmədiyimdən nə evlənmişəm, nə də təbii ki, uşaqlarım var.

Ümumi bir təəccüb var səhnədə.

TUQANOV. Murtuza bəy, yaxşı axtarmamısan, bəlkə də özünüz demiş, başınız qarışıb işə-gücə evlənmək, ailə qurmaq yaddan çıxıb.

PAŞEXAN. Hələ gec deyil, sizin kimi kişiylə heç bir qadın yox deməz.

TUQANOV. Paşexan İnusovna sizi bu saat evləndirə bilər.

Hamı gülür.

PAŞEXAN. Dinimiz evlənməyi zəruri və savab iş bilir. Hər bir müsəlman da savab iş görməyə çalışmalıdır.

TUQANOV. Paşexan İnusovna, mən əsla zarafat etmirəm, səni də qınamıram.

PAŞEXAN. Yaxşı, bəlkə qızlar bir şey oxusunlar?!

TUQANOV. Çox gözəl fikirdir, amma siz allah, ariya-romans yox, qədim bir osetin mahnısı oxuyun. Yaşa dolduqca, açıq danışmaq, qocaldıqca adamın ana dilində danışmaq, doğma mahnılara qulaq asmaq istəyi artır. İndiki yaşымda öz mahnılarımızdan, öz dilimizdən hədsiz ləzzət alıram.

PAŞEXAN. Lezi, keç royal arxasına, Alimə, Fatimə, ata sevən mahnını oxuyun.

Liza royal arxasına keçir. Alimə və Fatimə qoşa dayanırlar. Royal dillənir, qızlar qədim bir osetin mahnısı oxuyurlar. İkinci bənddə Paşexan, bir az sonra Tuqanov, sonra da qalanlar mahnıya qoşulur. Murtuza bəy heyranlıqla baxır onlara. Mahnı bitir, hamı alqışlayır.

MURTUZA. Əhsən! Bravo! Mən birinci dəfədir osetin mahnısı eşidirəm. Bravo!

TUQANOV. Murtuza bəy, gəlişiniz həqiqətən, bizi çox məmnun etdi. Yolunuz Osetiyaya düşsə, Vladıqafqazdan keçsəniz, mütləq qapımızı açın. Sizi məmnuniyyətlə qəbul etməyə həmişə hazırəm.

MURTUZA. Mən böyük məmnuniyyətlə sizin evə gəlmək, hətta sizin bu gözəl ailənin üzvü olmaq istərdim.

TUQANOV (bir qədər çaşqın). Əlbəttə, nə söz?! Siz həmişə arzuolunan qonağımızsınız.

PAŞEXAN. Qapımız həmişə üzünüze açıqdır.

MURTUZA. Deyəsən, fikrimi aydın çatdırı bilmədim, mən həqiqətən sizin ailənin bir üzvü olmaq istərdim.

TUQANOV. Siz... nə demək istəyirsiniz? Biz bunu necə başa düşək?

MURTUZA. Bayaq dedim, mən heç vaxt evlənməmişəm, istədiyim qadına rast gəlməmişəm.

TUQANOV. Bunu bildik.

PAŞEXAN. İnşallah, rast gələrsiz.

MURTUZA. Mən artıq rast gəlmişəm, xanım, o qız burdadır.

Tuqanov yerindən qalxır, o birilər də ayağa qalxır. Məclisə qərribə bir sükut çökür.

TUQANOV. Cənab Murtuza bəy! Bayaq dediyim kimi, haqqınızda eşitmişdim, müəyyən məlumatlarım da vardı, yoxsa mənim qapım belə asanlıqla açılmazdı qarşınızda. İlk görüşümüzdən eşitdiklərimin doğru olduğuna özüm şahid oldum. Bildim ki, siz mərd, cəsur, özünə güvənən kişisiz, amma hər kəs öz yerini, mövqeyini, kimliyini düzgün qiymətləndirməyi bacarmalıdır. Əgər mən sayğı göstərüb sizi evimdə qəbul etmişəmsə, bu hələ o demək deyil ki... *(Sözünü bitirmir)*. Lənət şeytana!

MURTUZA. Elədir, Xambi Aslanbekoviç, nəciblik göstərüb yarımçıq saxladığınızı sözünüzün davamı kimi deyim, əlbəttə, mən sizin tayınız deyiləm, amma mən yerində sayan adam da deyiləm. Mən sizin bütün şərtləri yerinə yetirməyə hazıram. Təki Liza xanımın hərisini verəsiniz.

Liza diksindir. Hamı heyrlətlə, hətta partliklə Murtuzaya baxır.

Əlbəttə, yaşımə görə bəlkə mən bir az gecikmişəm, Liza xanım çox gəncdir, amma oğul istəram mənimlə döş-döşə gəlsin, hər bir cəhətdən.

Paşexan əli ilə qızlara getmək işarəsi verir. Qızlar çəkirlər.

TUQANOV. Xəbərim var, bandit Zəlimxanla dostluğunuzun tarixçəsi də mənə məlumdur.

PAŞEXAN. Aman allah, siz o quldurla dostsunuz?

MURTUZA. Dost deyəndə ki... Mən vağzal restoranında qatarın gəlməsini gözləyirdim, səs düşdü, bayaq dediyiniz kimi, bandit Zəlimxan stansiyaya hücum edib. Aləm qarışdı bir-birinə, restoran bir göz qırpımında boşaldı. Bir mən getmədim, elə oturduğum yerdə də qaldım. Kiçik quldurlardan biri gəldi ki, Zəlimxan məni yanına çağırır. "O mənə lazım deyil, mən ona lazımamsa, zəhmət çəkib özü gəlsin", – dedim.

PAŞEXAN. Gəldi?

MURTUZA. Gəldi, xanım. Tanış olduq, oturduq üz-üzə, söhbət elədik, hətta dostlaşdıq...

PAŞEXAN. O quldurla dostlaşdınız?

MURTUZA. O, quldur deyil, xanım, çox mərd, cəsur, ədalətli igiddir. Faydalı bir adam ola bilərdi, xalqı üçün, vətəni üçün. Hayıf, onu quldur elədilər.

PAŞEXAN. Dostluğunuz indi də davam edir?

TUQANOV. İnusovna, çox sual verirsiniz.

PAŞEXAN. Mənim hər şeyi bilməyə ixtiyarım var.

MURTUZA. Çoxdandır görüşmürük. Bakıya mənə gümüş xəncər və qızıl qotazlı başlıq göndərmişdi.

TUQANOV. Çox gözəl! Cənab Murtuza bəy, mənə elə gəlir biz bir-birimizi başa düşdük.

MURTUZA. Bəs?..

TUQANOV. Qapımız təmiz niyyətli dostların üzünə həmişə açıqdır. Biz ancaq şad olarıq.

MURTUZA. Təşəkkür edirəm! (*Gedir*)

TUQANOV. Bu adam məni yordu . Ədəb-ərkandan da kasaddır.

PAŞEXAN. Mən deməzdim.

TUQANOV (*tabəssümlə*). Bəs nə deyərdin? İlk dəfə ayaq basdığı evdə özü-özünə elçilik etməyin adı nədir, Paşexan İnusovna?

PAŞEXAN. Bunun adı cəsarət, özünə inam, kişilikdir.

TUQANOV. Nə demək istəyirsən, İnusovna? Qızı verək əsli-nəcabəti olmayan adama? Nə var-nə var pulludur?

PAŞEXAN. Bilirsən ki, mənim üçün pul, var-dövlət birinci yerdə dayanmır. Əsas olan insanlıqdır, kişilikdir.

TUQANOV. Belə deee...

PAŞEXAN. Tələsməyək, gəlsin-getsin, bir əməlli tanıyaq, qızın da səsini eşidək. Bəlkə razı olmayacaq, amma...

TUQANOV. Nə amma?

PAŞEXAN. Dedim tələsməyək, general. Zamanın öhdəsinə buraxaq.

İşıq sönür.

ÜÇÜNCÜ SƏHNƏ

Həmin məkandır. Liza şahmat taxtası arxasında oturub öz-özü ilə oynayır. Kitaba baxır, taxtaya baxır, fiqurları sürüşdürür. Qulluqçu qaçaraq gəlir. Nəfəsini dərmək üçün dayanır.

LİZA. Nə olub, Dünya? Niyə qaranəfəs olmusan?

QULLUQÇU. Xanım, çox yaraşıqlı kişidir... Boy-buxun, deyirsən bəs Apellondur.

LİZA. Apallon!

QULLUQÇU. Bəs mən nə deyirəm? Gözlərindən od çıxır. Necə baxdısa mənə, nəfəsim qaraldı.

LİZA. Sən nə danışırısan, Dünya, kimdən danışırısan?

QULLUQÇU. Yalvarıram, ona yox deməyin.

LİZA. Dünya, sən məni eşidirsən? Kimdən danışırısan?

QULLUQÇU. Bəs mən demədim? Bakı milyonçusunu deyirəm.

LİZA. O hardan yadına düşdü?

QULLUQÇU. Xanım, o burdadı, qapıda. İçəri gəlmək istəyir.

LİZA (*yerindən dik qalxır*). Murtuza Muxtarov?

QULLUQÇU. Bəs mən nə deyirəm? Ah, tər məni basdı (*Özünü yelləyir*).

LİZA. Axmaq qız, bayaqdan bunu niyə demirsən?

QULLUQÇU. Bəs nə deyirəm, xanım?! Çağırım, gəlsin?

LİZA. Hara çağırırsan, Dünya?! Ona demədin evdə heç kim yoxdur?

QULLUQÇU. Dedim! Dedim, qonaq gediblər, bir Liza xanım qalıb.

LİZA. Bəs sonra?

QULLUQÇU. O dedi, mənə elə Liza lazımdır (*Öz-özünə.*) Oy, mamочки, kak on smotrit, aş muraJki po koje beqayut.

LİZA. Dəvət elə gəlsin.

QULLUQÇU. Oy, mamочки... (*Qaçaraq gedir.*)

Murtuza gəlir. Çox gözəl işgüzar geyimdədir.

MURTUZA (*qıza tərəf bir neçə iti addım atıb dayanır*). Sizi narahat etdiyimə görə üzr istəyirəm. Əslində, dəvətsiz gəlmək, həm də valideynlərinizin evdə olmadığı vaxtda... qayıdıb getmək daha doğru olardı.

LİZA. Mən də elə düşünürəm.

MURTUZA. Düşünmək ağılın işidir, Liza xanım, sevmək – ürəyin. Ürəyim buraxmadı məni getməyə. Liza...

LİZA. Rica edirəm...

MURTUZA. Razıyam! Münasib vaxt deyil.

Böyük pauza və çaşqınlıq.

LİZA. Şahmat oynaya bilirsiniz?

MURTUZA. Əlbəttə... əlbəttə, bilirəm.

LİZA. Bəlkə yorğunsuz?

MURTUZA. Mən heç vaxt yorulmuram.

LİZA. Onda oynayaq, amma xəbərdarlıq edirəm, mən bizim evdə hamını uduram. Qardaşlarımı da.

MURTUZA. Bəs generalı?

LİZA. Generala uduzmaq yaraşmaz, odur ki, uduzuram.

MURTUZA. Bəyənilsin! Deyim biləsiniz, mən də çox vaxt uduram.

LİZA. Onda başlayaq! (*Fiqurları düzür.*) Güclü oyunçuları sevirəm.

MURTUZA. Bəs nədən oynayırsınız?

LİZA. Nədən? Axı, mənim heç nəyim yoxdur. Sizin kimi milyonçu da deyiləm.

MURTUZA. Bəs onda neynəyək?

LİZA. Başımı qoyuram.

MURTUZA. Bu ağılsızlıq deyilmi?

LİZA. İndiki halda bu, özünə inamdır.

MURTUZA. Özünü bu qədər əminsiz?

LİZA. Tam əmin olmasam, hərəkət etməyəm.

MURTUZA. Yaxşı, sizin gözəl başınıza bərabər pulum yoxdur mənim. Mən də başımı qoyuram. Birinci gedişi də sizə güzəşt edirəm.

LİZA. Razı deyiləm, ağ fiqur sizin baxtınıza düşdü, siz də oynamalısınız.

MURTUZA. Qorxaq olmasam da, qorxuram.

LİZA. Başınızı itirməkdən?

MURTUZA. Yox, mən başını itirən kişilərdən deyiləm, bundan qorxum yoxdur. Bir on il olar, həyatımda hər şey yağ kimi gedir, hara əl atıram mənim olur, qoşulduğum mübarizələrdən asanlıqla qalib çıxıram. Budur məni qorxudan.

LİZA. Allahın lütfü sizi qorxudur? Mən düzmü başa düşürəm?

MURTUZA. Bu gəlişin bir gedişi də olmalıdır, Liza xanım. Xeyli vaxtdır tale üzümə gülür, yaxşıya elə vardış eləmişəm ki... həтта ərköynləşdiyimi hiss edirəm.

LİZA. Peyğəmbərin bir hədisi var: sabahın dərdini bu gün çəkmə, axı hər şey sənin düşündüyün kimi olmaya da bilər, həтта sabah sənün üçün açılmaya da bilər.

MURTUZA. Kəskin dediniz, amma maraqlıdır...

LİZA. Xoşbəxtlik varsa, bədbəxtliyin olması da zərurətdir, heç olmasa müqayisə üçün.

MURTUZA. Deyim ki, həyatın hər üzünü görmüşəm. Uşaqlıqda çox əziyyətlər çəkmişəm, əvəzində Allah məni mükafatlandırdı, qarşıma gözəl, mərhəmətli insanlar çıxardı. İndi mən böyük var-dövlət, evlər, mülklər, mədənlər, nəhayət, zavod sahibiyəm. Bütün bunlar taleyin üzümə gülməsi deyilmi?

Onlar danışa-danışa oyunu davam etdirirlər.

LİZA. Oyuna diqqət eləyin, başsız qalarsız.

MURTUZA. Məgər sizin evə daxil olmağım, sizinlə üz-üzə oturub söhbət eləməyim, şahmat oynamağım Allahın mərhəməti, bəndəsinə olan sevgisi deyilmi?!

LİZA. Şah!

MURTUZA. Nə şah, necə yəni şah?!

LİZA. Həтта mat!

MURTUZA. Doğrudan da!

LİZA. Mən bayaq xəbərdarlıq elədim.

MURTUZA. Axı, burda mənim möhkəm müdafiəm vardı?! Siz...

LİZA. O müdafiənin əsası yox idi.

MURTUZA. Bu ki təmiz qələbə oldu?!

LİZA. Nəzərinizə çatdırım, Murtuza bəy, bu mənim ən asan qələbəm oldu.

MURTUZA. Mən də etiraf edirəm ki, belə biabırcasına uduzمامışdım, Liza xanım. Siz məni tələyə saldınız. Bu da mənim bəlalı başım, qoyuram ortaya. İstəsəniz, kəsib keçirdin payaya və qələbə nişanı kimi evinizin qabağında dikəldin.

LİZA. Mən o qədər qəddar deyiləm, həyatınıza qəsd etmək fikrindən də daşınram.

MURTUZA. Liza, bəs mən neynəyim ki, Xambi Aslanbekoviç sizi mənə versin?

LİZA. Bunu siz düşünməlisiz.

MURTUZA. Onsuz da siz mənim olacaqsız, ölüm də olsa dönməyəcəm bu istəkdən. Atanızı necə razı salım, siz onun dilini daha yaxşı bilirsiniz.

LİZA. Dediniz siz varlısınız?

MURTUZA. Bəli, çox varlıyam!

LİZA. Onda Vladıqafqazda, şəhərin mərkəzində bir meçid tikdirin. Bu həm bütün Alaniyada, həm də atamda böyük razılıq hissi oyadar, xalq da sizdən danışar.

MURTUZA. Bu çox ağıllı fikirdir, Liza.

LİZA. Təşəkkür edirəm! Amma siz heç soruşmadınız mən razıyam ya yox?

MURTUZA (*qəfil qızın əlindən tutur*). Liza, mən səni dünyanın ən xoşbəxt qadını edəcəm. Bütün istəklərini yerinə yetirəcəm, məndən yox sözünü eşitməyəcəksən (*Qəfil əlindən öpür*).

QULLUQÇU (*gəlir və mənzərəni görür*). Oy maməçki! (*Gəldiyi kimi də fırlanıb gedir.*)

LİZA (*əlini çəkir*). İndi isə gedin...

Murtuza bir anlıq nəşə düşünür və qətiyyətlə.

MURTUZA. Sən mənə yox deyə bilməzsən... (*Qıza sarı gedir, ona lap yaxın dayanır. Qadın da qeyri-ixtiyari ona sarı yeriir*). Sən mənə yox deyə bilməzsən. (*Qəfil, heç bir etiraza yer qoymayan ehtirasla qızı qucaqlayıb öpür.*)

İşıq sönmür

DÖRDÜNCÜ SƏHNƏ

Birinci səhnədəki məkandır. Telefon zəngi. Liza tələsik gəlib telefonun dəstəyini götürür.

LİZA. Bəli, Murtuza Muxtarovun evidir. Bəli, eşidirəm, danışın, eşidirəm... Alo! Alooo... Cavab vermədilər. Zəng edib danışmamaq?! Bu nə ədəbsizlikdir?! (*Dəstəyi bir müddət əlində saxlayır.*)

BALƏHMƏD (*gəlir*). Liza xanım, hər vaxtın xeyir. Telefonla danışsən? Murtuzadır?

LİZA. Xoş gəldin, Baləhməd! Yox, kimdirsə zəng eləyib danışmır.

BALƏHMƏD. Cəhənnəmə danışsın! Getmişdim kontora, qardaşımı görmədim. Harda olar?

LİZA. Evdədir, bir az var gəlib.

BALƏHMƏD. Nə əcəb evdədir? Əhvalı necədir?

LİZA. Necə olacaq? Çox narahatdır.

BALƏHMƏD. Şəhər yaman qarışıb, it yəsin tanımır.

LİZA. Demə, Baləhməd. Qəzetləri oxuyuram, başıma hava gəlir.

BALƏHMƏD. Qorxma, Liza, o qədər işlər gəlib bu şəhərin başına, həmişə də sovuşub gedib, indi də elə olar, inşallah!

LİZA. Allah ağzından eşitsin, amma... Nə deyim?

MURTUZA (*gəlir*). Qardaş, nə yaxşı gəlmisən. (*Görüşürlər.*)

BALƏHMƏD. Kantorda tapmadım səni, gəldim bura.

MURTUZA. Yaxşı elədin. Zavoda dəyib-dolaşan yoxdur?

BALƏHMƏD. Kimin ağzı nədir? Qoçular yerindədir. Amma şəhərdə qaça-qaçdı. Əcnəbi milyonçular tələsik qaçırılar öz xarabalarına, Almaniyaya, Fransaya, nə bilim... Elə bizimkilərdən də qaçanlar var; kimi İrana, kimi Turana.

MURTUZA. Bizimkiləri demirəm, əcnəbilərin qaçmağı məsləhətdir. Hacı demiş, 147 neft mədəninin ancaq 42-si müsəlman əlindədir. Qalanları gəlmələndir. Hər şərdə bir xeyir də var.

BALƏHMƏD. Nə deyim, Allah kərimdi, amma bu şərdə xeyir görünmür.

LİZA. Onlar düz eləyirlər, Murtuza bəy, ehtiyatlı tərpanirlər, müvəqqəti də olsa, Bakıdan çıxmaq lazımdır.

MURTUZA. Liza, axı, biz bir az qabaq danışdıq. Mən Bakıdan çıxan deyiləm!

LİZA. Mən səni başa düşürəm, Murtuza bəy, özü də lap yaxşı başa düşürəm, amma biz vəziyyətlə hesablaşmalıyıq. İkicə il qabaq mart qırğınında nə qədər millət İrana, nə bilim, Avropaya qaçdı. Sonra da qayıdıb gəldilər evlərinə, sağ-salamat. Nə yaxşı biz o vaxt səninlə Florensiyada idik.

MURTUZA. Liza, axı, dedim səni göndərim Batuma. Bax, bu qardaşım aparar səni də, qızları da. Qoçu Nəcəfqulunu da qoşaram sizə, arxayınlıq üçün.

BALƏHMƏD. Mən hazır, qardaş, hansı gün istəsən hazıram. Nəcəfquluya da ehtiyac yoxdur, ölməmişik.

LİZA. Mən də dedim, sənsiz heç yerə gedən ya qaçan deyiləm. Əgər qalırıqsa, bir yerdə burda qalırıq. Öləcəyiksə, burda bir yerdə öləcəyik.

BALƏHMƏD. Liza bacım, bu nə sözlərdi, deyirsən? Ölmək nədir? Qırılmışıq biz? Şəhərin bütün qoçularını yığaram bura. Murtuzaya camaat qoçular qoçusu demir? İndi isə... bacım, bizi tək burax, qardaşıma sözüm var.

LİZA. İkiniz də bilin, Murtuza harda, mən də orda! *(Qətiyyətlə gedir.)*

MURTUZA. Lənət şeytana deyək! Bu köpəy uşağı, bandit dəstəsi hardan gəlib çıxdı?

BALƏHMƏD. Adını da qoyublar inqilab, nə bilim, balşevik.

MURTUZA. Adını nə qoyurlar-qoysunlar, mən bildiyimi bilirəm, elə sən də pis bilmirsən. Bunların başçısı da o köpəyoğlu Kobadı, nə zibildi, odur də. İndi adını Stalin qoymaqla deyil ha! O quldurdu, oğrudu! Yadındadı rəhmətlik Ağə Musanı iki dəfə oğurlayıb hər dəfəsində əlli min alıb buraxmışdı özünün bandit dəstəsi ilə.

BALƏHMƏD *(həvəssiz).* Yadındadı, qardaş, yaxşı yadındadı.

MURTUZA. Axır, Ağə Musaya dedim, a kişi, yanında iki-üç qoçu saxla də. Pulu bu kafirlərə verməkdənsə, ver öz qoçularımıza. Nə desə yaxşıdır?

BALƏHMƏD. Yadındadı, qardaş, amma...

MURTUZA. O da qayıt ki, hər ayın başında qoçulara pul verib dilxor olmaqdaysa, ildə bir-iki dəfə bu Koba mürtədi razı salmaq daha məsləhətdir *(Gülür).* Amma o bandit köpəy oğlu Koba da hərif deyildi, buna aylıq norma qoydu, lap aylıq maaş kimi.

BALƏHMƏD. O, elə bir dəstə yaratmışdı ki, heç hökumət öhdəsindən gələ bilmirdi, hələ onun o erməni Kamosu?! Köpəy uşağı çox təmiz işləyirdilər.

MURTUZA. Yadındadı də, o mürdar elə qudurmuşdu ki, axıra yaxın mənə də girmək xəyalına düşdü. Bax, elə evimin içində, bu sarayda, bir də gördüm bir bekara kişi, boyu da mənim qılçam boyda, əlində tapança, dayanıb qabağımda. Dedim kim-sən, ala? Səni kim buraxdı içəri? Sonra bildim, tapança ilə qorxudub qapıda dayanan qoçu Baləmini, əllərini bağlayıb salıb padvala. Hə, özü də elə sakit, arxayın durub ki, guya dalında qoşun dayanıb.

BALƏHMƏD. Bilirəm, qardaş, hamısı yadındadı.

MURTUZA. Heyvan oğlu heyvan pozuq rus dilində məndən nə istəsə yaxşıdır?

BALƏHMƏD. Əlbəttə, pul.

MURTUZA. Həri, pul istədi, özü də üç yüz min, daha doğrusu, tələb elədi. Cin vurmadı başıma?! İndi də yadımda deyil, əlində tapança tutan bu adamı necə süpürləyib basdımsa altıma, bədbəxt mələdi. Səsə Liza, Fatma, Dunya, hərəsi bir qapıdan qaçaraq gəldi. Qızların qışqırığına baxmayıb onu ikiqat elədim, soxdum nənəmdən qalma yekə sandığının içinə.

Hiss olunur ki, söhbət Baləhmədi darıxdırır.

Elə bu vaxt sən gəlib çıxdın işin üstünə.

Liza sakitcə gəlir, elə yerdə dayanır ki, görünməsin.

BALƏHMƏD (*qeyri-ixtiyari gülür*). Gördüm sandıq yerində oynayır.

MURTUZA (*gülür*). Çıxartdım köpəy oğlunu sandıqdan.

BALƏHMƏD. Mən görən kimi tanıdım. Dedim, bu ki oğrubaşı bandit Kobadı.

MURTUZA. Mən də dedim, qardaş, bu boyda bandit olar, metrə yarım. Özü də nə gündə, şalvarını da batırmışdı. Dedim, ala, anası göyçək, pulu hansı əlinlə alacaqdın, göstər. Köpəyoğlu nə tərpanir, nə səsinə çıxarır. Mauzeri üstünə çəkəndə sol əlini göstərdi. Bir göz qırpımında burub sındırdım qolunu mürtəd oğlunun. Amma səsinə də çıxarmadı. Dedim, qoy ömürlük qalsın yadında, düdük. Çünki bilirdim, o qol heç vaxt əvvəlki kimi olmayacaqdı.

BALƏHMƏD. Qalıb yadında, qardaş, unutmayıb.

MURTUZA. Unutmayıb? Sən hardan bilirsən? O hadisədən sonra o Bakıdan qaçan qaçdı, birdəfəlik yox oldu.

BALƏHMƏD. Qardaş, o indi Koba deyil, Stalindir.

MURTUZA. Bə mən nə deyirəm?

BALƏHMƏD. Stalin, Leninin ən yaxın adamı, az qala dostudur, deyilənə görə, ixtiyar sahibidir.

MURTUZA. Nə demək istəyirsən, Baləhməd?

BALƏHMƏD. Şəhərdə söz gəzir ki, Stalindən göstəriş var.

MURTUZA. Nə göstəriş, əməlli danış.

BALƏHMƏD. O, milliyəti məlum olmayan əclaf göstəriş verib ki, səni diri tutub aparsınlar onun yanına, Urusetə.

Liza qışqırmamaq üçün əlləri ilə ağzını tutur.

MURTUZA. Belə deee... Sən də inandın bu nağıla?

BALƏHMƏD. Nağıl ya qeyri-nağıl, qardaş, ehtiyatlı olmaq gərəkdir. Bolşeviklər şəhərdə at oynadırlar, soyurlar, qarət eləyirlər adamları, dükənləri... Bəlkə Liza bacıma qulaq asasan, bir beş-on günlüyə çıxasan şəhərdən.

MURTUZA. Bunu mənə sən deyirsən, Baləhməd? Sən ki məni hamıdan yaxşı tanıyırsan. Mən mülklərimi, evimi-eşiyimi qoyub qaçım bu şəhərdən? Təhlükə sovuşandan sonra qayıdıb gəlsəm, mən bu camaatın üzünə necə baxaram? Bu, kişiyyə yaraşan hərəkətdir?

BALƏHMƏD. Qardaş, mərdlə mərd kimi davranarlar, bunlar qansız namərddirlər, qadına-uşağa rəhm eləmirlər, böyük-kiçik tanımırlar. Ən pisi də odur ki, onlara uyanlarımız da az deyil. Hələ qoşulanları demirəm.

MURTUZA. Bilirəm, qardaş, tanıyıram, bilirəm, hamısının dabbaxda gönünə bələdəm. O bolşeviklərə, nə bilim Hümmətçilərə qoşulanları da tanıyıram. Xilədən olan özəcə yerlim Zeynala hələ onda dedim nə qoşulmusan o qudurmuşlara, çörəyimi yeyib üzümə ağ olanlara? Dedim, axı, sən də mənim çörəyimi yeyirsən, a yetim. Hirsindən-hikkəsindən əsə-əsə vəl boyda əllərinin içini göstərib mənə nə desə yaxşıdır? Həri, sən də bilirsən, dedi, mən əlimin qazançını, zəhmətimin çörəyini yeyirəm, Murtuza

bəy. Boynuma alım ki, çoxdan elə pərt olmamışdım. Gördüm köpəyoğlu düz deyir, o mənə işləyib məndən pul alsa da, əslində, o qabarlı əllərinin çörəyini yeyirdi. Bağışladım onu, dedim qurban olasan o qabarlı əllərinə.

BALƏHMƏD. Eşitdiyimə görə, indi də qoşulub o quldurlara, özü də qabaqda gedənlərdəndir.

MURTUZA. Neynək, qoy qoşulsun. Sən də yeri, qardaş, zavodda ol, kantora baş çək, gör neynirlər. Lizanı yola gətirə bilsəm, çağıracam səni, elə bu axşam Batuma yola düşərsiniz.

Baləhməd heç nə demədən qəti addımlarla gedir. Liza zühur edir.

MURTUZA. Liza?!

LİZA. Murtuza bəy, mən hər şeyi eşitdim.

MURTUZA. Pusurdun bizi? Bu Liza xanıma yaraşan işdir?

LİZA. Murtuza, qurban olum, indi mərifət, etiket yeri deyil, biz hərəkət etməliyik. Bu Stalin məsələsi məni bir az da qorxutdu.

MURTUZA. Liza, mən Bakıdan çıxmıyacam. Ölüm də olsa, burda öləcəm.

LİZA. Axı, niyə biz ölməliyik?

MURTUZA. Mən qətiyyəni ölmək fikrində deyiləm, Liza. Sözgəlişi deyirəm.

QULLUQÇU (gəlir). Qospodin, bir kişi gəlib, sizi görmək istəyir.

MURTUZA. Nə kişi, Dünya? Kişinin burda nə işi var?

QULLUQÇU. Qospodin, gələn müsəlmandır, amma... onlardandır, deyəsən, bolşevikdir.

LİZA. Nə deyirsən, Dünya?

QULLUQÇU (pıçıldayır). Odur, gəlir.

Əynində bolşeviklərə məxsus meşin pencək, başında meşin kepka, Zeynal gəlir.

ZEYNAL. Salam, Murtuza bəy.

MURTUZA (böyük təəccüblə). Zeynal? Səhv eləmirəm?

ZEYNAL. Mənəm, Murtuza bəy. Nə yaxşı tanıdın məni?

MURTUZA. Səni unutmaq elə də asan deyil (*Lizaya*). Bizi tək buraxın (*Liza ilə Dunyanın getməyini gözləyir*). Nədi, məni aparmağa gəlmisən?

ZEYNAL. Əslində, sən deyəni eləməliydim, tapşırıq elədir, amma...

MURTUZA. Nə amma? Açıq danış.

ZEYNAL. Hələlik başqa məqsədlə gəlmişəm.

MURTUZA. Söylə məqsədini. Bəlkə çay gətirsinlər?

ZEYNAL. Ehtiyac yoxdur, bəy, tez getməliyəm, işim çoxdur.

MURTUZA. Xəbərim var, doğrudan da işiniz çoxdur. Şəhərə tutduğunuz divandan da xəbərdaram. Hər şey göz qabağındadır.

ZEYNAL. Bu divan deyil, Murtuza bəy, bu inqilabdır. Xalqı soyub-talayanlara qarşı mübarizədir, hətta böyük müharibədir.

MURTUZA. Axı, sizin şişpapaqlar, varlı-kasıb deməyib, qabağına gələn hər kəsi soyub-talayırlar. Budur mübarizə?

ZEYNAL. Hər bir inqilabın kəsirli cəhətləri də olur, bəy. Əsas məqsəd əzilənləri əzənlərdən xilas etmək, istismar hesabına sonsuz var-dövlət yığanları bir sinif kimi ləğv etməkdir.

MURTUZA. Əcəb istismardır! Mən müəssisələr yaradıram, işsizlərə iş verirəm, çörək verirəm.

ZEYNAL. Murtuza bəy...

MURTUZA. Bilirəm, bir dəfə demisən, mən sənin çörəyini yox, bu qabarlı əllərimin çörəyini yeyirəm.

ZEYNAL. Bəlkə elə deyil, Murtuza bəy?

MURTUZA. Elədir, əlbəttə elədir, amma o qabarıqları yaratmaq, o əllərdən istifadə etmək üçün yer lazımdır, iş yerləri. O yerləri də mən yaradırdım. Sən deyən kimi istismarçı Tağıyev, Nağıyev, Dadaşov, üzünə ağ olduğun Murtuza Muxtarov.

ZEYNAL. Bəy, mən dediklərini inkar eləmirəm. Amma üç-dörd insafli sərmayədərin mərhəmətinə ümid etmək sadəlövhlükdür. Sistem dəyişməlidir, biz fəhlə-kəndli sinfini istismardan azad etməliyik, yeni quruluş yaratmalıyıq. İnsanın insan tərəfindən istismarına son qoymalıyıq.

MURTUZA. Əcəb istismarçıyıq biz! Mən on ildir qırx tələbəyə təqaüd verirəm, təhsil haqqını ödəyirəm, o bədbəxt artist Ərəblinski vərəmin əlindən mənim pullarım aldı, hamı yaxasını çəkdi qırağa, bir əmək pul sərf eləyib ayağa qaldırdım onu, hayıf ki, dəhşətli bir cinayətin qurbanı oldu. Mənim bu sarayımın qapıları xəyriyyə işləri üçün hamının üzünə açıqdır. Hər şeyi sayıb baş aparmaq istəmirəm, sən xəbərsiz deyilsən. Yüzlərlə, minlərlə adam mənim müəssisələrimdən çörək aparır evinə, külfətinə. Budur istismar, yoldaş Zeynal?

ZEYNAL. İstəhsiz eləsən də, Murtuza bəy, mən doğrudan da yoldaş Zeynaləm, bununla da fəxr edirəm. Yenə də deyirəm, Murtuza bəy, cəmiyyətdə haqq-ədalət ayrı-ayrı fərdlərin insafına qalmamalıdır (*Papiros çıxardır, amma yandırmır, qutunu şaraqılta ilə bağlayır*). Mənim bura gəlməyim, ilk baxışda sırası əsgəri olduğum inqilab işinə xəyanət kimi görünə bilər, amma... gəlməyə bilmədim. Vəcdanım məni bu saraya sürükləyib gətirdi. Vaxtilə sən məni çar jandarmalarının əlindən aldın, Sibirə sürgündən xilas elədin, heç işdən də qovmadın.

MURTUZA. Yaxşı ki yadında qalıb.

ZEYNAL. Bir dəfə də, polissiz-zadsız, məni gizli inqilabi fəaliyyətimdən aralamaq üçün nələrsə dedin, mən yenə də qulaq asmadım, hətta sən deyən kimi, üzünə ağ oldum. Yenə də məni işdən aralamadın, qovmadın.

MURTUZA. Yaddaşın sənə xəyanət eləmir.

ZEYNAL. Mən səni, ailəni baş verəcək xətalardan xilas etmək istəyirəm. Sən, həqiqətən bu xalqa düşmən deyil, dost olmusan, amma zaman, indiki vəziyyət, yaxşı-pis, dəxli yoxdur, ayrı şey deyir. Sənin bütün əmlakın, var-dövlətin müsadirə olunacaq. Bu, inqilabın qanunudur. Bu məsələdə heç kim sənə kömək eləyə bilməz. Bilin, bütün Rusiyada bir zadəgan, bir sərmayədar, bir milyonçu qalmadı. Hamısının var-dövləti milliləşdirildi. Ölənlər öldü, qaçan qaçdı, qaçmağa macal tapmayanlar məhv edildi. Sənin də xarakterin mənə məlumdur, bəy, tək mənə yox, bütün Bakı əhli Murtuza Muxtarovu mərd, qorxmaz, igid kişi kimi tanıyır.

MURTUZA. Nə demək istəyirsən, yoldaş Zeynal?

ZEYNAL. Mən bilirəm, sən inqilaba tabe olmayacaqsan, mübarizə aparacaqsan, bu isə ölmək, məhv olmaq deməkdir. Mən bunu istəmirəm, odur ki, riskə gedib sizi xilas etmək istəyirəm. Mümkün olan var-dövlətinizi, ailənizi götürüb çıxın ölkədən, hələ ki imkan var, sonra gec olar. Mən bura düşmən kimi gəlib sənə üz-üzə dayanmaq, səni məhv etmək istəmirəm.

MURTUZA. Zeynal, sənın nə vaxtsa elədiyim yaxşılığa bu dar məqamda cavab vermək istəyin məni təsirləndirmədi desəm yalan olar. Çox sağ ol, amma mən nə olur-olsun, Bakıdan çıxmıyacam. Mənim ölümüm burda, bu şəhərdə olacaq. Bəlkə sən bilmirsən, amma mənim xəbərim var, bir vaxt, bax, bu evdə məndən pul tələb eləyən Kobadı, Stalındı, nə köpəy oğludu, tapşırıq verib ki, məni diri-diri tutub onun yanına aparsınlar. Sol qolunu şikəst eləməyimi bağışlaya bilmir.

ZEYNAL (*hökmlə*). Bu sözlərə ehtiyac yoxdur, Murtuza bəy!

MURTUZA. Siz məni nə öldürə bilərsiniz, nə bu mülkündən çıxara bələrsiniz.

ZEYNAL. Mən səndən elə bu cür cavab gözləyirdim. Çox təəssüf! Səndə Hacı Zeynalabdin Tağıyev müdrikliyi çatmır. O, bütün mal-mülkündən asanlıqla əl çəkdi. Bu günlərdə ailəsi ilə bir yerdə Mərdəkandakı bağ evinə köçməlidir.

MURTUZA. Mən Hacınin xətrini onda da, indi də çox istəyirəm, amma bu məqamda bizim yollarımız ayrılır. Mən var-yoxumu könüllü şəkildə bolşeviklərə təslim etməyəcəm. Nə qədər ki sağam, nəfəsim gedir-gəlir, bir köpəyoğlu kafir bu qapımdan içəri girə bilməz.

ZEYNAL. Murtuza bəy, sən mübarizənin miqyasını, məşşabını bilmirsən. Ailəsi ilə bir yerdə gülləbaran edilən Nikolayı gözünün qabağına gətir.

MURTUZA. Mən tüpürdüyümü yalayanlardan deyiləm, yoldaş Zeynal.

ZEYNAL. Yaxşı alınmadı söhbətimiz, etiraf edirəm ki, başqa nəticə gözləməyirdim, sənı kifayət qədər tanıyırdım, amma çox vaxt çətin şərait, çıxılmaz vəziyyət adamı sındırır, dəyişir. Sən dəyişmədin, sınımadın. Çox hayıf! Amma etiraf edirəm ki, bir az rahatlandım, mən mütləq bura gəlməli idim (*Gedir*).

Murtuza bəy bir müddət Zeynalın arxasınca baxır, sonra bir yerdə dayana bilməyib kəskin addımlarla o baş-bu başa var-gəl eləyir. Liza gəlir, dayanıb var-gəl eləyən Murtuza baxır. Murtuza Lizanı görüb dayanır.

MURTUZA. Soruşma, heç nə deməyəcəm.

LİZA. Ehtiyac yoxdur, mən söhbəti eşidirdim.

MURTUZA. Əlbəttə, məni qınayırsan.

Liza qəfil yerindən qopub Murtuzanın boynuna sarılır. Murtuza qadını bərk qucaqlayıb ehtirasla öpür. Qulluqçu gəlir, onları öpüşən görüb necə içini çəkirsə, öpüşənlər aralanır.

MURTUZA. Bu qız həmişə vaxtsız gəlir, elə bil iy bilir.

LİZA. Nə olub, Dünya? Sözün var?

QULLUQÇU (*möhkəm udqunur*). Madam, Sona xanım gəlib, sizi görmək istəyir.

LİZA. Sona xanım? Tağıyeva?

QULLUQÇU. Bəli, Ərəblinskaya.

MURTUZA. Bu gün nə qərribə, gözlənilməz qonaqlar gəlir, Liza xanım?! Sən dəvət eləmisən?

LİZA. Yox, Murtuza bəy. Görünür, təcili işi var.

QULLUQÇU. Elə geyinib, heç tanımaq olmur.

LİZA. O, həmişə geyimi ilə təəccübləndirməyi bacarır.

QULLUQÇU. Madam...

LİZA. Sən sus, axır vaxtlar çox danışırısan. Gedim qarşılayım (*Gedir.*)

MURTUZA. Sona xanım? Özü də xəbər eləmədən?

Liza və Sona xanım gəlir. Qadının başında qara örpək, əynində çox sadə, kasıbyana paltar var. Murtuza təəccüblə baxır qonağa.

Sona xanım, xoş gəlmisiniz. Sizi tanımaq olmur. Tək gəlmisiniz, Hacısız?

SONA (*məxfi danışır kimi*). Onun işi çoxdur.

LİZA. Bəs bu nə geyimdir, Sona xanım? Dayanın, bu sizin qulluqçunuz Rayanın platyası deyil?

SONA. Elədir, Liza, indi yaxşı geyimdə küçəyə çıxmaq qorxuludur. Adamı soyundura bilər bu balşeviklər. Eşitmişəm çox qəddar, sayğısız adamlardır. Özüm də piyada gəldim, ayaqla.

LİZA. Aman allah, ayaqla, piyada! Qorxmadınız? Bəs nə əcəb bizə gəldiniz, xəbər eləmədən?

SONA (*pıçıldayır*). Mən Hacıni heç cür yola gətirə bilmirəm, Liza.

LİZA (*pıçıldayır*). Anlamadım, Sona xanım, nə mənada yola gətirə bilmirsiniz?

Murtuza bəy qadınların pıçıldaşdıqlarını görüb getmək istəyir.

MURTUZA. Görürəm, xanımlar, sizin məxfi söhbətiniz var. Məni bağışlayın...

SONA. Getməyin, Murtuza bəy, mən, əslində, sizin yanınıza gəlmişəm.

Liza və Murtuza təəccüblə baxışırlar.

MURTUZA (*ayaq saxlayır*). Mənim yanıma? Xeyir ola, Sona xanım?

SONA. Murtuza bəy, şəhər qan-qan deyir, mən üstümüzdə gələn dəhşətli təhlükəni görürəm, yubanmadan burdan çıxmaq lazımdır, sonra gec olacaq. Həyif ki, Hacı qulaq asmır. Yalvarıram, ağlayıram, ayaqlarına düşürəm, amma yenə də qulaq asmır. Bakıda qalmaqda tam qərarlıdır. Yalvarıram, Murtuza bəy, onu yola gətirin, bir müddətə çıxmaq Bakıdan, lap Türkiyəyə gedək, İstanbula. Avropaya da getmək olar. Amma o məni eşitmək istəmir. Onun sizə böyük hörməti var, sizə qulaq asar. Başa salın onu. O, təhlükənin dərəcəsini hiss eləmir. O bilmir ki, imperatoru ailəsi ilə bir yerdə qətlə yetirənlər bizi milçək kimi əzərlər, uf demədən. Yalvarıram sizə, yola gətirin onu.

LİZA. Yaxşı adama deyirsiniz, Sona xanım. Murtuza bəy də Bakıdan çıxmaq, qaçmaq fikrində deyil.

MURTUZA (*əsəbi şəkildə*). Bəli, Liza xanım, mən Bakıdan çıxmıyacam, ölsəm də burda, öz evimdə, sənin "Xoşbətlilik sarayı" dediyin evdə öləcəm. Hacı ilə də söhbətim olub, Sona xanım. Bilirsiniz o mənə nə dedi?

SONA (*ümidlə*). Nə dedi, Murtuza bəy?

MURTUZA. Dedi mən Nobel, Mantaşov, Ambarsum it oğlu deyiləm, qazandıqlarımı yığıb-yığmalayıb əcnəbi ölkəyə qaçım. Bu sözdən sonra mən Hacıni qucaqlayıb hönkür-hönkür ağladım. İndi də kişinin səsi qulağımdadır: məni sayıblar, adıma millət atası deyiblər. İndi nə deyirsiniz, millətin atası balalarını əjdahanın ağzına atıb getsin ki, mən pullarımı rahat yemək istəyirəm kafirlər arasında? Bu, ataya yaraşan sifətdirmi? Gedə bilmərəm, heç bir adla qaça bilmərəm! (*Yaşarmış gözlərini silir*). Eşidin,

xanımlar, Hacı da, mən də, bizim kimi düşünən əsl kişilər vətənin, ölkənin dar günündə dabanına tüpürüb qaçmazlar. Burda söhbəti bitirir, Liza xanım, birdəfəlik nöqtə qoyuram (*Qəti addımlarla gedir*).

Sona xanım part vəziyyətdə donub qalıb.

SONA. Axırncı ümid yeri də qapandı.

LİZA. Mən də sizin vəziyyətdəyəm, Sona xanım. Düzdür, o, mənim Batuma getməyimi istəyir, amma mən gedə bilmərəm, onu burda qoyub heç yerə gedən deyiləm.

SONA. Mən getmək istəyirəm, Liza, Hacı icazə vermir, qəti etiraz eləyir. Deyir, kişi harda, övrəti də orda olmalıdır.

LİZA. Mən Hacı başa düşürəm, Sona xanım.

SONA. Mən də başa düşürəm, liza, amma bu bolşevik deyilənlər... Çox qorxuram, yata bilmirəm, yeyə bilmirəm. Dəhşətli yuxular görürəm, qan-tər içində ayılıram. İnan, o yuxuların əlindən yatmağa qorxuram. Qaçmaq lazımdır. Tək də olsa, başımı götürüb qaçacam, Liza.

LİZA. Mən sizi başa düşürəm, Sona xanım, bilirəm, çətindir, amma tələsməyək. Bəlkə biz vəziyyəti bir az şişirdirik. Hacı sözündən çıxmağı da mən məsləhət görmürəm. Axı, biz müsəlmanıq, ərimizin istəyinə tabe olmalıyıq.

SONA (*öz-özünə danışır kimi*). Sınacaq sənin təkəbbürün, qovacaqlar səni bu şah sarayından, həsrət qalacaqsan tavanına doqquz min güzgü parçası düzülmüş buduarına. Dəli olub düşəcəksən küçələrə, əl açıb dilənəcəksən Nikolayevckidə.

LİZA. Siz nə deyirsiniz, nə danışırınsız, Sona xanım? Bu qorxulu sözlər hardan gəlir dilinizə?

SONA. Bu mənim gecə gördüyüm yuxudur, Liza xanım. Qadın ya kişi olduğu bilinməyən bir səs beynimi deşir bütün gecəni. Deyəsən, mən dəli oluram, Liza (*Lizanı bərk-bərk qucaqlayır*).

LİZA. Sakit olun, Sona xanım, sizin bu vəziyyətiniz qorxudur məni.

Telefon zəng çalır. Hər iki qadın diksindir.

SONA. Cavab vermə, Liza, yaqın məni istəyirlər, cavab vermə.

LİZA. Sizi niyə? Kimsə bilir sizin burda olduğunuzu?

SONA. Yox, yox... heç kəsə deməmişəm, gizli gəlmişəm. Bir Raya bilir.

LİZA. Raya bilirsə, demək, hamı bilir (*Sona xanımdan aralanıb dəstəyi götürür*). Allo! Bəli, buyursun! (*Ağzını dəstəkdən aralayır.*) Aman Allah! (*Sonaya pıçıldayır.*) Hacıdır.

SONA. Danışma! (*Hər iki əli ilə ağzını qapayır.*) Cavab vermə...

LİZA. Çox şadam, Hacı. Yaxşıyıq... Sona xanım?

SONA. Mən burda yoxam! (*Başını örtüb sağollaşmadan tələsik gedir.*)

LİZA. Xeyr, Hacı, o bizə gəlməyib. Sağ olun... (*Dəstəyi asır.*)

MURTUZA (*gəlir*). Kimdi zəng eləyən. Sona xanım necə oldu? Getdi?

LİZA. Getdi.

MURTUZA. Yazıq arvadın qorxudan başına hava gəlib. Demədin zəng eləyən kimdir.

LİZA. Hacı idi. Sona xanıma soruşurdu. Evdə görməyib nigaran qalıb yaqın.

MURTUZA. Vəziyyət o qədər pisdır, hamı başını itirib. Sən də deyirsən...

LİZA. Nə deyirəm, Murtuza bəy?

MURTUZA. Heç nə! Hazırlaş, sabah Batuma gedirsən.

LİZA. Təzədən başlayaq bu söhbəti, Murtuza bəy?

MURTUZA. Bayaq Sona xanıma dediyini eşitdim: müsəlman arvad ərinin sözündən çıxmamalıdır. Günahdır – dedin.

LİZA. Doğrudur, ərin sözündən çıxmaq caiz deyil, amma...

MURTUZA. Amması-zadı yoxdur. Etiraz etməyə də çalışma. Sabah yola düşürsən. Hələ ki yollar açıqdır.

LİZA. Neynək, sən deyən olsun, Murtuza bəy.

MURTUZA. Yaxşı bir süfrə hazırla, özün. Xoxol qızı yox, özün hazırla.

LİZA. Deməli, bu olur vida şam yeməyi?

MURTUZA. Necə istəyirsən adlandır. Mən də bir şəhərə çıxım, zavoda dəyməli-yəm. Görüm it uşağı hələ dağıtmayıblar. Fatma niyə görünmür, hardadır?

LİZA. Tiflisdə. Bir həftə qabaq özün yola saldın.

MURTUZA. Hə, huşumdan çıxıb. Baş elə qarışıb ki! Telefon eləyərsən gələr sizin yanınıza. Dunyanı da aparırsan. Baləhməd sizi ötürəcək, düz Batumdakı evimizə qədər.

Baləhməd gəlir. Çox həyəcanlıdır.

Baləhməd?! Nə yaxşı gəldin?!

BALƏHMƏD. Pis xəbər gətirmişəm, qardaş.

LİZA. Aman allah!

MURTUZA. De görüm nə olub?

BALƏHMƏD. Balşevik quldurlar zavoda doluşdular qarğa-quzğun kimi.

MURTUZA. Bəs siz hardaydınız? Qoçular, Nəcəfqulu? Ölmüşdünüz?

BALƏHMƏD. Qardaş, onların qabağında dayanmaq mümkün deyildi. Başçıları da sənin bir vaxt başına tumar çəkdiyin Zeynaldır.

MURTUZA. Haram olsun ona verdim çörək. Bir az əvvəl gəlmişdi bura.

BALƏHMƏD. Nə danışırsan, qardaş? Nə istəyirdi?

MURTUZA. Vaxt yoxdur, gedək, yolda danışaram. Bu saat gəlirəm (*Tələsik gedir*).

LİZA. Baləhməd, qoyma Murtuza ora getsin. Bir xata çıxaracaq.

MURTUZA (*geyinmiş halda gəlir*). Getdik, Baləhməd! Onların üzünə tüpürəcəm.

BALƏHMƏD. Ağabəy, ora getməyin mənası yoxdur. Quldurların sayı hesaba gəlməz.

MURTUZA. Baləhməd, mənə ağıl öyrətmə!

LİZA (*qabağa keçib Murtuza bəyi saxlamaq istəyir*). Murtuza bəy, yalvarıram, getmə.

MURTUZA. Çəkil! (*Qışqırır.*) Arvadsan, otur arvad yerində!

Murtuza və Baləhməd gedirlər.

İşıq sönmür.

BEŞİNCİ SƏHNƏ

Həmin məkandır. Murtuza və Liza üz-üzə oturub çay içirlər.

MURTUZA. Ən vacib şeyləri yığ çamadana. Çalış orda heç nədən məəttəl qal-mayasan. Simiclik eləyib özünə korluq vermə.

LİZA. Get deyirsən gedirəm, Murtuza, amma ürəyim burda qalır.

MURTUZA. Qulluqçunu da aparırsan, bir az da məvacibini artır qaçıb aradan çıxmasın. Bu inqilab deyilən kasıb-kusubu dəli eləyib. Elə bilirlər ağ günə çıxacaqlar.

LİZA. Orda nigarançılıq yeyəcək məni *(Ağlayır)*.

MURTUZA. Bu saat bir göz yaşımız çatmır.

LİZA *(gülümsəməyə çalışır)*. Yox, ağlamıram. Mən səninlə çox xoşbəxt həyat yaşadım.

MURTUZA. Bunu çox demisən. Hər yeni ölkəyə səni gəzməyə aparanda demisən. Florensiya yadımdadır, bal ayını keçirdiyimiz şəhər?

LİZA. Əlbəttə, yadımdadır, unutmaqmi olar? Sən bu iyirmi ildə bütün dünyanı göstərdin mənə. Hələ bu möhtəşəm saray?! Mən ona "Xoşbəxtlik sarayı" deyirəm içimdə.

MURTUZA. Niyə içində? Açıq deməyə nə mane olur?

LİZA. Qorxu! Mən həmişə o xoşbəxtliyi itirməkdən qorxmuşam. Bax, indi... Yox, keçmişdən danışaq, indi qorxulu və qəmlidir. Yəqin, heç bir qadın mənim xoşbəxtli-yimi yaşaya bilməyib.

MURTUZA. Maraqlıdır.

LİZA. Mən birinci dəfə bu sarayın yanından səninlə faytonda keçəndə nə dediyim yadımdadır?

MURTUZA. Əlbəttə yadımdadır. Dedin belə sarayda yaşamaq necə böyük xoşbəxtlikdir. Amma bunu sən birinci dəfə demirdin, ikinci dəfə idi. Birincini Venet-siyada demişdin. Mən də yadımda saxlamışdım. Bircə ilin içində Venetsiyada səni heyran eləmiş sarayın oxşarını ucaltdım Bakının düz ortasında.

LİZA. Bu sehribaz işi idi.

MURTUZA. Mən ustalara demişdim, bir ilə bu sarayı bitirməsəniz, pulunuzu verməyəcəm. Onlar da məni tanıyırdılar. Bilirdilər, dediyimi eləyənəm. Sağ olsunlar, düz bir ilin tamamında – ad günündə saray hazır oldu. Sənin də xəbərin yox. Heç nə demədən faytona mindirib gətirdim səni bura. Sən sarayı görüb dərindən köksünü ötürdün və ikinci dəfə dedin: Bu sarayda yaşamaq xoşbəxtlikdir. Mən faytonu saxlatdırıb nə dedim?

LİZA. Sən dedin bu saray sənindir, Liza xanım, o xoşbəxt adam da sənsən. Sarayın adını da qoyuram "Xoşbəxtlik sarayı". *(Əlini Murtuzanın əlinin üstünə qoyur)* Sən məni bitib-tükənməyən güclü bir məhəbbətlə sevdin, xoşbəxt elədin, amma mən səni tam xoşbəxt eləyə bilmədim.

MURTUZA. Onu kim dedi? Sən mənə elə bir xoşbəxtlik yaşatdın ki... Sözlə ifadə eləmək mənim işim deyil, amma bu nə sözdür deyirsən?

LİZA. Mən sənə övlad verə bilmədim. Ona görə də yaşadığımız xoşbəxtlik tam, bütöv olmadı.

MURTUZA. Mən çox xoşbəxt kişiyəm, Liza, övlad haqqında isə düşünmürəm. Bir də, nə qədər övladımız var bizim, elə neçə cavana təqaüd vermişəm, neçəsinə təhsil haqqı ödəmişəm. Yad şəhərdə küçədə şarmanka çalıb oxuyan Katyanı övladlığa götürdüm, fəmilayamı verdim, adını da qoyduq Fatma. Fatma Muxtarova. Necə gözəl səslənir?!

LİZA. Elədir, Murtuza bəy, amma doğma övladı heç kimlə əvəz etmək olmur. Mən özümü günahkar bilirəm.

MURTUZA. Bəlkə bu sənin yox, mənim günahımdır, taqsırkar mənəm?

LİZA. Yox, Murtuza bəy, taqsır səndə deyil, mənəm səbəbkar.

MURTUZA. Əcəb!

LİZA. Axı, sənin uzun illər məndən gizlətdiyin birinci nikahından qızın olub. Heç vaxt o körpənin adını dilinə gətirməsən də, ona görə əzab çəkdiyini yaxşı bilirəm.

MURTUZA. Yadıma salma! O körpəni xatırlamaq mənə əzab verir. O vaxtlar orda-burda işlədim, evdən bir müddət ayrı düşdüm. Qayıdanda, özümdən çox istədiyim yeddi yaşlı qızımın ölüm xəbəri qarşıladı məni. Qaynar samovar aşıb körpənin üstünə. Xilas eləyə bilməyiblər. Dəhşətli itkinin yaratdığı həsrət dolu qəzəb məni vəhşiyə döndərdi. Bütün günahı anasında gördüm və çox qəddar hərəkət elədim. Heç nəyə baxmadan, heç kəsə qulaq asmadan övladını təzəcə torpağa tapşırılmış bədbəxt qadını qovdum evimdən. İndi də yadıma düşəndə başımdan tüstü qalxır, xəcalət təri basır məni.

LİZA. Doğrudan çox qəddar hərəkət eləmişən. O qadın həm övladını itirib, həm də evindən qovulub.

MURTUZA. Bilirəm, hirsim çox gec soyudu, o bədbəxt qadına aylıq müavinət kəsdim ki, dolana bilsin. Hələ şüşəli bazarı da onun adına keçirdim, amma bağışlamadım. İndi də içimdə onu bağışlaya bilmirəm. Nəysə... Bu nə söhbət idi elədik bu çətin vaxtda?

LİZA. Mən saldım bu söhbəti, səndə taqsır yoxdur.

MURTUZA. Nəsə vaxtından qabaq acmışam, nahara nə var?

LİZA. Murtuza bəy, bu gün süfrədə Xilə kəndinin yeməkləridir. Düşbərə-qutab.

MURTUZA. Ağca bişirib sə dadlı olar.

LİZA. Ağcaya istirahət verdim, özüm bişirdim. Birinci dəfə düşbərə бүkdüm, düzdür, qutab qırağını bağlamaq çətin oldu, amma öhdəsindən gələ bildim.

MURTUZA. Dolamısan məni? General qızı Liza Tuqanova düşbərə-qutab bişirib? İnana bilmirəm.

LİZA. İndi görərsən də, yeyərsən də, inanarsan da.

MURTUZA. Düşbərə-qutab бүkmək pianoda Bethoveni ifa eləməkdən çətindir, Liza xanım.

LİZA. Ah, Murtuza bəy, piano çalan barmaqlar üçün düşbərə бүkmək çox asan, hətta primitiv bir işdir.

MURTUZA. Onu yeyəndə deyərik. İndi isə düşbərə бүкən o barmaqlarla Bethoveni səsləndirsən pis olmaz.

LİZA. Cənabınız nəyə qulaq asmaq istəyir?

MURTUZA. Özün bilirsən.

LİZA. "Eliza üçün" eləmi?

MURTUZA. Yox, mənim üçün.

Liza royal arxasına keçib Bethovenin "Für Elise" əsərini ifa edir. Ekranda onların xoşbəxt günlərini nümayiş etdirən zamanlar görünür. Musiqi bitməyə yaxın sarayın qapıları vəhşicəsinə döyülür. "Açın qapıları!", "Otkroyte dveri!", "Ot imeni revolyusionnoqo komiteta, prikazıvayu!" kimi sözlər eşidilir. Murtuza cəld qalxır. Musiqi kəsilir, Liza qaçaraq gəlir.

LİZA. Bu nədir? Gəldilər?

MURTUZA (*qışqırır*). Kimdir? Bələmi, bu nə səs-küydür?

LİZA. Murtuza, onlardır. Qaçmaq lazımdır.

MURTUZA. Çəkil, Liza, keçin içəri otaqlara, özüm danışacam onlarla.

LİZA. Murtuza, sən onlarla danışsan...

Qulluqçu qaçaraq gəlir.

QULLUQÇU. Qospodin, onlardır. Bələmini vurdular, yazıq yerdə qan içində çapalayır. İndi içəri doluşacaqlar.

LİZA. Murtuza bəy...

MURTUZA. Liza, dedim rədd ol öz otağına! (*Qulluqçuya*) Sən də xanımın yanında ol!

Qadınlar qaçaraq gedirlər. Murtuza tələsik çıxır və tez də əlindəki mauzeri kəmərinin arxa hissəsinə bərkidə-bərkidə qaydır. Səslər kəsilir və iki nəfər şişpapaq əsgərin müşayiəti ilə Zeynal gəlir.

ZEYNAL. Murtuza Muxtarov sənsən?

MURTUZA. Gəldin!

ZEYNAL. Suala cavab ver, kişi! Murtuza Muxtarov sənsən?

MURTUZA. Məni tanımayan var bu şəhərdə? Özün də, görürəm, bizlərdənsən.

ZEYNAL (*qəzəblə*). Üçüncü dəfə soruşuram: Murtuza Muxtarov sənsən?

MURTUZA. Nədir, indi məni öldürməyə gəlmisən?

Əsgərlərdən biri tüfəngini qaldırıb Murtuza bəyi nişan alır.

ZEYNAL. Otstavit! (*Tüfəngi aşağı salır.*) Biz səni öldürməyə yox, həbs etməyə gəlmişik.

MURTUZA. Nə əsasla məni həbs etmək istəyirsiniz? Cinayət törətmişəm?

ZEYNAL. İnqilabi komitənin qərarı belədir. Cinayət törədib-törətmədiyini orda deyəcəklər. Bizim vəzifəmiz səni həbs etməkdir.

MURTUZA. Mənim sənə yazığım gəlir.

ZEYNAL. Bu sözlərlə məni yolumdan eləyə bilməzsən, Murtuza Muxtarov.

MURTUZA. Bayaq demişdim, bir də deyirəm, Murtuza Muxtarov öz evindən heç yerə gedən deyil.

ZEYNAL (*qəzəblə*). Məndən asılı olsaydı, kontra, mən səni həbs etmərə, yerindəcə güllələyərdim. Hayıf ki, səni diri gətirmək əmr olunub.

MURTUZA. Bilirəm kimin əmridir. Bir vaxtlar Bakıda quldurluq eləyən Kobadı-nə zibildi, onun əmridir. Sandığa soxub qolunu sındırdığım Kobanın. İndi Stalin olub.

Mən vuran yara heç vaxt sağalmır, istər, Koba ol, istər, Stalin. Necə ki, bir qolu ömürlük şikəst qaldı.

Əsgər qəfil tufəngi qaldırır atəş açmaq istəyir. Zeynal tez tərpənib güclü zərbə ilə tufəngin lüləsini yuxarı qaldırır. Atəş səsi. Güllə harasa dəyir, çilik-çilik olan şüşə səsi eşidilir.

ZEYNAL (əsgərə). Tvoyu mat! Mən dedim axı, onu diri aparmalıyıq. Düş aşağı, Murtuza Muxtarov, bizimlə getməlisən, əks halda, səni əli-qolu bağlı sürüyüb çıxardacam fəhlələrin qanı bahasına tikdirdiyin bu iyrənc saraydan. Sənin çıxış yolun yoxdur.

MURTUZA. Səhv eləyirsən, ölkəsini, vətəninini, dinini-məzhəbini, millətini yadlara satan nakəs insan. Mənim yolum var, özü də kişi yoludur mənim seçdiyim yol! (Qəfil mauzerini çıxarır əvvəl Zeynalı, sonra əsgəri vurur.) Gəbər yaramaz insan!

Güllə səsində səhnəyə bir neçə şişpapaq əsgər soxulur. Onlar Murtuza bəyə hücum etmək istəyirlər.

MURTUZA (onları nişan alır). Dayanın! Əllər yuxarı! Əllər yuxarı!! Bu mauzerdə səkkiz güllə qalıb, biçərəm hamınızı! (Bir atəş açır.) Yerə atın tufəngləri! Tez! (Şişpapaqlar tufənglərini yerə atırlar.) Əllər yuxarı! Bax, belə! İndi gördünüz, siz məni öldürə bilməzsiz?! Eşitdiniz? Mən ölümsüz deyiləm, amma siz məni öldürə bilməzsiz! İndi baxın! (Mauzerin lüləsini gicgahına söykəyib pıçıldayır.) Əlvida, "Xoşbəxtlik sarayı"... Əlvida, əziz Bakı... Əlvida, Liza...

Atəş səsi ilə bərabər işıq tam sönür. Bir anlıq dərin sükut. Bethovenin "Fur Elise" əsəri səslənir. Musiqi ilə bərabər boş səhnə də işıqlanır. Ekranda Murtuza Muxtarovun portreti görünür.

SƏS. O, öz istəyi ilə kölə həyatını deyil, kişi ölümünü seçdi. O, öz ölümü ilə düşmənlərinə üsyan edib qələbə çaldı. O, öz ölümü ilə yaddaşlardan heç vaxt silinməyəcək əbədi həyat qazandı. O, kişi kimi yaşadı, kişi kimi öldü!..

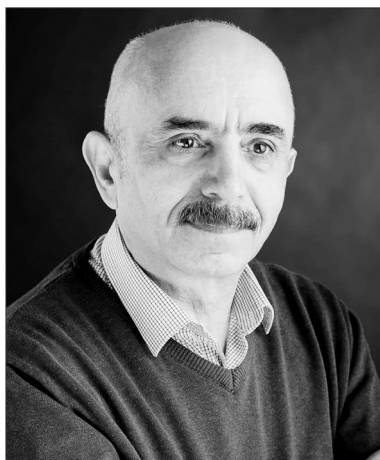
Musiqi səsi güclənir.

İşıq sönür.

PƏRDƏ

Yanvar, 2026

♦ P o e z i y a

Nazim ƏHMƏDLİ

BAX, ÜRƏYİM QUŞ KİMİDİ

Günəş aşar dağ başından,
şər qarışar, naxır gələr;
buludu qoy tərəziyə,
bulud məndən ağır gələr;

neyləyim ki, daş deyiləm,
daş atarsan, daşa dəyər;
payız nə qədər uzansa,
sonda gedib qısa dəyər;

gül olduq biz bu dünyanın
ağına, həm qarasına;
hər gün bir ağ cığır düşür
saçlarımın arasına;

bu göy üzü çox qəlbidi,
ulduzlar da böcək-böcək;
bax, ürəyim quş kimidi,
toxunsan, uçub gedəcək.

BU QAR NƏ VAXT ƏRİYƏR

Niyə belə təntidin,
hələ çox qalıb yaza;
dilim sözə ilişib,
qara saçım bəyaza;

ürəyimi söz tutub,
ocaq yanıb köz tutub;
bütün yollar üz tutub,
gedir üzü payıza;

bilmirəm bu sırr nədir,
könlüm tələsir, nədir;
yollar uzanıb gedir,
cığırlar qısa-qısa;

bu qar nə vaxt əriyər,
göydə bulud çərriyər;
gəl, girək içəriyə,
əllərim döndü buza;

harda qalıb köhnələr,
ruhum harda köklənər;
fələk minib köhlənə,
gəlir, dərd yaza-yaza.

CƏZA YOXDU, GÜNAH VAR

Əllərimə toxunur
gecənin ipək üzü;
bir az qırır könlümü
dünyanın napək üzü;

qara küləklər əsir
buludların köçündən;
qanad açıb çıxmışam
günahların içindən;

cəza yoxdu, günah var,
tutulubdu ay üzü;
içimizdə Allah var,
çölümüzdə göy üzü;

başıma duman qonub
payızın oğlan çağı;
qeybdən gələn səslərə
cingildəyir qulağım;

mənə qıysan da olar,
qanım sənə halaldı;
bu dünyada eşq, filan –
hər şey, hər şey yalandı.

GECƏ İŞIQLAR SÖNDÜ

Gecə işıqlar söndü,
elə bildim yuxudu;
əllərimi uzatdım,
qaranlığa toxundu;

bu göy üzü nə sində,
dərd çoxdu sinəsində;
buludların sisində
Ay deyəsən boğuldu;

nə payızdı, nə yazdı,
çöldə azca ayazdı;
gecənin zəhmi basdı,
ürəyim çox sıxıldı;

nə düşəcək baxtıma,
oyandım dan vaxtına;
Günəş qalxdı taxtına,
qaranlıqlar yığıldı.

UNUTMADIM O YURDU

Gün axşama əyilib,
kölgəm gəlir arxamca;
axşamın göyüzündə
buludlar xonça-xonça;

unutmadım o yurdu,
axan sular duruldu;
dilim-ağzım qurudu
sevdam məni yaxınca;

göy üzü çox iridi,
baxdım, gözüm səyridi;
qaranlıqlar əridi
ulduzları sayınca;

yaz qayıdır üzümə,
tez gəlirəm, üzülmə;
buludların gözündən
göycə sular axınca.

HARA QAÇIM SUÇUMDAN

Payız bir az çoxalıb,
dəli-dolu küləklər;
yarpaqlara xal düşüb,
xarab olub çiçəklər;

bulud sürmə-sürmədi,
Ay dolandı, görmədim;
arılar bal vermədi,
boş qalıbdı pətəklər;

nə olacaq yaxında,
ov yayınmaz oxumdan;
gecə ipək yuxumda
anam ocaq ətəklər;

buludlar bəyaz-bəyaz,
gecə şaxtalı, ayaz;
yamaclar soldu bir az,
saraldı biçənəklər;

hansı dərdi açım mən,
hara qaçım suçumdan;
qanadımın ucundan
bir-bir düşür lələklər.

HƏR ARZUDA UMUD VAR

Səhərə az qalıbdı,
uzun gecə əriyir;
qaranlıqlar işığa
keçə-keçə əriyir;

payızları, yazları,
saymışam ulduzları;
min illərin buzları
çökə-çökə əriyir;

harda bitir umudlar,
hər arzuda umud var;
yağış yağır, buludlar
çəngə-çəngə əriyir;

alov közə yayılır,
ağrı gözə yayılır;
kədər üzə yayılır,
dərd də içə əriyir;

yal-yamacı qar alır,
ömür-gün də qaralır;
yarpaq kimi qaralır,
sonda heçə əriyir.

MƏNİ UZAQLAR ÇƏKİR

Ötən yuxularımın
içində qaldı keçmiş;
beş il, on il, ya yüz il,
bəlkə min illər keçmiş;

bir cığır, ya iz qalıb
yaddaşımın içində;
ömür-gün axdı, getdi
gur suların köçündə;

qışın qarı, çovğunu
məni çox vurub keçib;
gözlərimin köçündən
dan keçib, qürub keçib;

dizimin aynasında
min yoxuşun ağrısı;
üzümün çöhrəsində
payızların sarısı;

bir dərviş masalıyam,
məni uzaqlar çəkir;
bir çiynimdə mələk var,
birində günah yükü.

OYAQ AĞRILAR

Gözlərimin ucunda
xəyal kimi uzaqlar;
içimdə məndən uzaq
çoxlu-çoxlu uzaq var;

içimdə məndən uzaq
çoxlu oyaq ağrılar;
uzaq-uzaq göylərdən
yad tanrılar baxırlar;

axı, mən əllərimi
hansı göyə uzadım;
yalançı nağıllardan
axır bezdim, usandım;

yuxumda kim qısılib
Dantenin kölgəsinə;
gecənin çöhrəsində
oyandım öz səsimə;

indi uzaqlar baxır
yollarımın ağına;
bəlkə də mən gəlmirəm
bir kimsənin ağlına;

gözlərimin ucundan
bir ağ kəpənək uçur;
çoxlu oyaq ağrılar
alnimda puçur-puçur.

OYANDIM YUXU YERİMDƏN

Oyandım yuxu yerimdən,
üzümə bir az su çilə;
qalxım, hazırlaşım bir az,
qarşıda yolum var hələ;

dağların duman üzündən,
buludların qan üzündən;
qaranlıqlar dan üzündən
qopub gedir gilə-gilə;

alışıb yandım könüldən,
uzun oldu bir gün ildən;
dönüb qayıtdım min ildən,
ağla məni gülə-gülə;

söz tutur dilim, ləhləyir,
köz tutur külüm, ləhləyir;
buz tutur əlim, ləhləyir,
ruhum çəkilə-çəkilə.

SABAH HARDAN AÇILIR

Çöldə hava düzəlmir,
gecə leysan yağırdı;
pəncərəmin içindən
qaranlığa baxırdım;

sabah hardan açılır,
hansı tərəfə baxım;
qaranlıq, bir də sükut,
qorxular bir az yaxın;

nə var ki, bir az sonra,
yorulmur ki, buludlar;
ıldırımlar çaxsa da,
qırılmaz ki, buludlar;

başımda ağrılar var,
içim doğranır bir az;
deyəsen bu dünyanı
yağış yuyacaq bu yaz.

SÖZÜ BİR AZCA SIXDIM

Sözü bir azca sıxdım,
üzə çıxdı qaymağı;
duman yaladı, keçdi
çiçəklərin yanağını;

buludlar bəyaz-bəyaz,
bir az keçikib bu yaz;
çöldə soyuqdu bir az,
buz kimidi otağım;

ocaq sönüb, göz gətir,
sevdamızı yaz, gətir;
kim yazıb sətir-sətir
alnimdakı varağı;

hardan atdım oxumu,
uddum qara qorxunu;
göy üzünə toxunur
buludların dodağı;

ruhum harda əsirdi,
bu dərd məni əzirdi;
gecə yuxuma girdi
göy üzünün qırağı.

BƏS DÜNYA NECƏ FIRLANIR

Dönür günəşin başına,
gündüz və gecə fırlanır;
deyirlər, oxu əyilib,
bəş dünya necə fırlanır;

qalıb pis günə ləhləyir,
dörd tərəfi küləkləyir;
yaraları çiçəkləyir,
dərd çəkə-çəkə fırlanır;

dünən nə gördüm yuxuda,
Yer üzü qara qorxuda;
bir sınıq cəhrə oxunda
elə bil dükcə fırlanır;

kim dağıdır, kim talayır,
yerində tonqal qalayır;
dünya ağrıdan lalıyır,
sıxılıb küncə, fırlanır;

dəli bəşər nə biçimdə,
dünya xəyanət köçündə;
elə mənim də içimdə
qorxu, səksəkə fırlanır.

BİR DUA OXUYACAM

Göydə alışıb yanır
ulduzların ocağı;
bir dua oxuyacam
elə bu axşam çağı;

əsən dəli küləklər
buludlardan sovrulur;
qulağıma səs gəlir,
dilimdə söz qovrulur;

o buludun ətəyi
sallanıbdı aşağı;
gözümü qamaşdırır
yeddi rəng göy qurşağı;

bir qara qaysaq tutub
göy üzünün kənarı;
harda untdum görən,
əlimdəki fənəri;

dünya ağ kağız kimi,
qara kağız kimidi;
gecə qara yuxumdan
gəlib keçən kim idi;

gözümü qamaşdırır
ulduzların ağ şamı;
bir şeir də oxuyum,
bu gün – dua axşamı.

ÖMÜR UZUN BİR YOLDU

Ömür uzun bir yoldu,
gəlib keçir yolçular;
əllərimə baxsalar,
nə deyəcək falçılar;

bax, ürəyim söz tutub,
yarpaq üzüm köz tutub;
bulaq üzüm buz tutub,
sən toxunsan açılar;

nə düşübdü eynimə,
həsrət geydim əynimə;
nazımla çox oynama,
bir az məni acıla;

duman döşə çəkilib,
könlüm şişə çəkilib;
yuxum ərşə çəkilib,
qoy, oynayım saçınla;

gecə uzun, həm bəyaz,
ağ buludlar bəmbəyaz;
onsuz da bu gələn yaz
yox olacaq acılar.

Hamlet İSAXANLI

DƏLİ CEYRAN*

◆ *Roman*

5-ci hissə

Səyahətnamə

“Gəzməyə qərib ölkə, ölməyə vətən yaxşı” – deyiblər. Ölməyə, doğrudan da, vətən yaxşıdır; təki hər kəsə ölüm ayağında vəsiyyət etmək, ailə, qohum və yaxınlarla vidalaşmaq, onların əhatəsində ölümü ləyaqətlə qarşılamaq, eləcə də hörmətlə ana torpağa tapşırılmaq qismət olsun. “Ölməyə vətən yaxşı” fikri, gözlənilən və gözlənilməz ölümlər, vaxtsız ölümlər və yaşa dolmuşların ölümü daxil olmaqla, hər cür ölümə aiddir.

Gəzməyə niyə qərib ölkə yaxşıdır? Hesab olunur ki, qərib ölkədə vətənə görə bilmədiyimiz, fərqli, maraqlı çox yer, çox şey var, onları görmək, anlamaq insanı zənginləşdirir. Bu doğrudur. Amma vətən dediyimiz məkanda maraqlı yerlər yoxdumu? Varsa, onların hamısını görmüşük mü? Vətəndə gəzməyin öz üstün cəhətləri var – xarici ölkəyə getməklə müqayisədə asandır, məsafə nisbətən azdır, nəqliyyat əlçatandır, vaxt nisbətən az gedir, xərc nisbətən azdır, haraya necə getmək, yəni səmtləşmə işi də çətin deyil, dil problemi də yoxdur...

Tahir bölgələrə getməyi, orada qısa da olsa, vaxt keçirməyi çox sevir, fürsət düşdükcə yolunu Azərbaycanın müxtəlif guşələrinə, xüsusilə dağlara, dağ kəndlərinə salır. Ali məktəbdə bərabər oxuduğu, indi cənub bölgələrində tikinti-təmir işləri ilə məşğul olan dostu Adilin zəngi tam ürəyindən oldu, Adil “istədiyin dost-tanışınla qonağım olun, bir həftə, həftə olmasa iki-üç günlük, həftə sonu. Şəhərə bağlanıb qalıbsınız, noolub?! Gəlin milləti görün, təbiəti görün, ürəyiniz açılsın, biz də sizləri görək, sevinək” – deyərək, bir “gəzmək planı” da təklif etdi: “Görüş yerimiz və əsas yaşayış məntəqəmiz Salyan olsa yaxşıdır, istəsəniz sizi yolda – Şirvanda qarşılaya bilərəm. Qulluğunuzda duraram. Aranı da gəzdirərəm, dağı da, solu da, sağı da, balıq, kabab da öz yerində”.

* – Əvvəli jurnalımızın ötən sayında

Dəvət Tahiri sevindirdi. Xüsusi səbəb görməsə də, nədənsə ürəyi darıxırdı. Şirvan, Mil, Muğan düzlərini, Kürü, Arazı yenə görmək, mümkün olsa dağları gəzmək, dağlara dırmaşmaq olar. Havanı dəyişmək lazımdır, ruh təzələnəcək.

Yol yoldaşı yolu xoş edir, yola körpü salır. Bahara zəng etdi. Məsələni danışdı, “getmək istəyirsənmi? Soruş gör rəfiqələrin nə deyir?” Bahar sevindi, “mən çox istəyirəm, Alinayla Elmiraya deyim, görüm onlar nə fikirləşir? Hamımız getmək istəsək, maşında yer olacaqmı?”. Tahir “maşını mən sürəcəm, əlavə üç, hətta dörd nəfər də yerləşər” – deyib, aralarında tez-tez işlətdikləri ifadəni də əlavə etdi: “no problem”.

Axşam Bahar zəng etdi:

– Tahir bəy, hamımız gedirik! Amma mən həkimdən bülleten almalıyam, “xəstəyəm” deyə. İşdən elə-belə, xahişlə buraxmazlar, bilirəm. Həkimə dəyişiblər, görək necə edəcəm. Hər halda, dil taparam onunla. “Təzyiqim çox qalxıb” adı ilə. Əslində, işdə təzyiqim doğrudan da qalxır; qəribə və kobud adamlarla qarşılaşanda.

O biri gün günorta Tahir Bahardan gələn vatsapı oxudu: “hər şey qaydasındadır, bülleten aldım! Xanımlar çox sevinirlər!”

Tahir Adillə danışdı, xanımlarla gələcəyini söylədi, Adil Baharı tanıyırdı, “nə gözəl” deyə, sevincini bildirdi. Tahir Bakıdan cümə günü səhər çıxacaqlarını, bir, uzağı iki gecə Salyanda qalacaqlarını, bazar günü günortadan keçmiş, ya axşamüstü geri dönəcəklərini dedi. Adil etiraz etdi, “heç olmasa üç-dörd gün qonağımız olun ki, nəzərdə tutduğumuz yerləri rahat gəzə biləsiniz, sizi gözləyən adamlarla görüşə biləsiniz, nəhayət, dincələ biləsiniz. Ayda-ildə bir dəfə gəldirsiniz, onu da qaçaqaç etsəniz, səfərin nə mənası oldu ki?! Tahir “yaxşı, Adil, yerində baxarıq” deyə, onu ovutdu.

Cümə axşamı Bahar zəng etdi, səsi kədərli idi:

– Tahir bəy, ağlamağım gəlir, gedə bilmirəm.

– Necə yəni gedə bilmirsən? Nə olub? Bir narahatlıqımı var?

– Elə narahatçılıq yoxdur. Sadəcə, direktorumuz cümə günü axşam ad günü keçirir, təşkilatçılar məni də dəvət ediblər...

– Nə olsun? Sən iştirak etməsən, ad günü olmayacaqmı?

– Tahir bəy, mənim işim çətindir. Ad gününə getməsəm, kəsəcək, qəribə xasiyyəti var. Sonra günüm qara olacaq. Mənim hazırladığım sənədləri bir tərəfə atacaq, imzalamayacaq, işim əyləcək. Sonra mən səbəbkər olacam işlərin düz getmədiyinə. Siz təsəvvür etmirsiniz o nə cür adamdır. Facebook profilində yazdığı boş bir statusu rəhbər işçilər “like” etməsələr inciyir, inanmırsınız. Əslində, onun ad günü iki həftə əvvəl olub, niyə indi məclis düzəldir, bilmirəm.

– Axı sən dedin ki, həkimdən kağızın var.

– Çox fərq etməz. Zəng edəcəklər, bəlkə kimsə arxamca gələcək... Of!

Tahir əlacsız razılaşmalı oldu, hərçənd ki, Baharın direktordan bu qədər, bu şəkildə çəkinməsinə qəbul edə bilmirdi. Bu birinci dəfə deyildi ki, Bahar söz verir, sonra bir iş çıxdığına görə görüşdən imtina etməli olurdu. Digər tərəfdən, Tahir Baharın təsvir etdiyi xasiyyətə malik bir təşkilat rəhbərinin mövcudluğuna təəccüb edirdi.

Adıldən zəng gəldi:

– Yolunuzu gözləyirəm, mehmanxanada yeriniz sifariş edilib, bir neçə tanış yoldaş intizarla səni gözləyir. Nə vaxt gəldirsiniz?

– Çox hayıf Bahar bizimlə gələ bilmir, çox vaaaacib işi çıxıb deyəsən, – vacib sözünü uzadaraq, çıxan bu işin vaciblikdən daha çox qəribə olduğunu vurğuladı.

Adil hayıfılandı, Baharı yaxşı tanıyırdı, onun xasiyyətindən və söhbətindən xoşu gəlirdi, onun iştirakı səfəri daha da maraqlı edərdi.

* * *

Səhər Tahir “tənbəl-tənbəl” bədən tərbiyəsi etdi, bir az həyətdə otların üstündə gəzdi, köhnə tanışlarını – ağacları bir-bir süzdü. İri ağaclardan birinə yaxınlaşıb dayandı, onu birinci dəfə görmüş kimi aşağıdan yuxarı baxdı. Budaqların çoxu dik yuxarı və ya yuxarıya-yana doğru boy atmış, aşağıdakılar isə bir qismi yana, qalanları aşağıya uzanmışdı.

Yüngül yeməkdən sonra maşını hazırladı, yola götürdüyü çantasını maşına yerləşdirib saat 8-də yola çıxdı. Elmira Kukla teatrının yanında, Alina isə Azneft meydanında gözləyəcəkdilər. Hər iki xanım vaxta əməl etmiş, şərtləşdikləri vaxtdan tez gəlmişdilər. Tahir onların çantalarını maşının arxa tərəfinə, yük yerinə yerləşdirdi. Sahil boyu şütüyən maşından dənizə baxan Elmira birdən yuxudan ayılan kimi oldu:

– Bu nədi, dəniz niyə bomboşdu? Hanı gəmilər? Burda dəniz turizmi yoxdumu?

Tahir arxadan gələn maşına yol verib, Elmira tərəfə baxdı:

– Hə, təəssüf ki, dənizimiz var, amma dənizdə gəmiçilik, turizm yoxdur. İstanbula baxın, insanların çox sevdiyi işlərdən biri gəmi, yaxta, katamaranlarla Boğazı, Mərmərə dənizini gəzməkdir – musiqili, yemək-içməkli.

Elmira mövzunu bir az da irəli apardı:

– Bakı küləkli şəhərdir, bura beynəlxalq yelkən yarışlarını gətirmək olardı, külək yelkənləri vurub şişirtsin. Turistləri gəzdirən gəmilərin sayı-hesabı olmamalıdır burda.

Alina kənarda qalmadı:

– Təsəvvür edin ki, turistlərlə dolu gəmi gedir, qara çay, yaşıl çay, bitki-çiçək çayları təqdim edilir, növ-növ mürəbbə və şirniyyatlarla. Dənizi yada salan gözəl mahnılar bir-birini əvəz edir: “Pıçıldaşın ləpələr”, “Olmaz-olmaz”, “Dinə bilmədim”, “Sənsən ürəyim”, “Neftçi Qurban”. Tahir bəy, yenə varmı?

– Əlbəttə, “Dalğalar”, “Bakı nəğməsi”, “Xəzərim, sən Xəzərim”, “Neftçilər mahnısı” (“Neft daşları” da deyirlər ona), “Bakı, sabahın xeyir”.

Bakını arxada qoyan sərnişinlər gah solda Xəzərin tanış görüntüsünü seyr edir, gah da sağ tərəfdəki cürbəcür fərdi evlərə, çoxmərtəbəli binalara və onların arxasındakı boz təpələrə doğru boylanırdılar.

Alina gözlərini süzə-süzə “Bir tərəfin bəhri-Xəzər” dedi, Tahir dönüb ona baxdı və davam etdi:

***Yaşılbaş sonalar gəzər;
Xəyalım dolanar gəzər
Gah Muğanı, gah Eldarı;
Mənzil uzaq, ömür yarı! (30)***

Elmira onları suala tutdu:

– Xəzərdə yaşılbaş sona varmı məgər? Bir də Muğan, – deyəsən, biz o tərəfə gedirik, Tahir bəy, düzmü deyirəm? Bəs Eldar nədir?

– Elmira xanım, bəli, Xəzərin sahillərində xeyli ördək yaşayır, gərək ki, cənuba getdikcə çoxalır. Onu da deyim ki, yaşılbaş sona, yəni yaşılbaş ördək erkək ördəklərdir, onların dişiləri yaşılbaş deyil. Qaldı Muğan və Eldar. Muğan, əlbəttə, Azərbaycanda yaxşı tanınan düzdür, həm bizim Azərbaycanda, həm də Cənubi Azərbaycanda...

Alina tez Tahirin sözünü kəsdi:

– Cənubi Azərbaycan da bizimdir, o da Azərbaycandır!

Tahir razılıqla Alınaya baxdı:

– Çox düz deyirsən, Alina xanım, o da bizimdir, icazə ver “sənnən olmaz” deyim! Muğanı, xüsusilə Səməd Vurğunun “Muğan” poemasından sonra hamı, çox uzaqda olanlar da tanıdılar. Eldar da çölün adıdır, Mingəçevir dənizindən o tərəfə, qərbə doğru uzanan düzənlikdir, Gürcüstana da keçir.

Elmira etiraf etdi:

– Düzü, əvvəlcə anlamadım, şair Muğanın yanında niyə Eldar deyir? Eldarı adam adı kimi başa düşmüşdüm. Savadsızlıq belədir. Alina yaman atdı ortaya bu mövzunu, – bəhri-Xəzəri.

Alina Elmiranı Elmiradan müdafiə edib, Xəzərə eşq elan etdi:

– Vallah, ay Elmira, Eldarı mən də bilmirdim. Qaldı ki, Xəzər dənizi, bizim əzizimiz Xəzər, Azərbaycanı zəngin edən dəniz, onun, Tahir bəy, düzmü deyirəm, təqribən 70 min kvadrat kilometrlik hissəsi Azərbaycana aiddir (Tahir başı ilə “hə” dedi). Azərbaycanda çay, göl çoxdu, amma Xəzər birdir, Xəzərdən yoxdu.

Elmira bir addım irəli getdi:

– Xəzəri az-çox tanıyırdıq, neftindən, qazından, balığından, kürüsündən xəbərimiz var. Amma bu Muğan, yeni eşitdiyimiz Eldar, Mil düzünü də eşitmişəm, onlardan nə bilirik, adlarından başqa?

Tahir bu cür suallara, istək və arzulara cavab verməyi vəzifə borcu bilirdi, xüsusilə dostlaşdığı gözəl və ağıllı xanımlara münasibətdə. Maşın sürdüyünə görə yavaş danışır, yola diqqət vermək üçün söhbəti arada dayandırır, sonra davam etdirirdi:

– Bu səfərimizin, düşünürəm ki, bir neçə xoş cəhəti var: böyük şəhərdən əyalətə, təbiətin qoynuna gedirik, hay-küylü, yorucu, darıxdırıcı gündəlik həyatdan aralanıb dincəlirik. İkinci, əyalətdə yeni maraqlı insanlarla, fərqli həyat tərzii ilə qarşılaşırıq. Üçüncü, keçəcəyimiz çölləri tanıyırdıq – Şirvan düzü, Mil-Muğan düzlərinə ayaq basıb tanış olmaq fikrindəyik. Onlar haqqında söhbət edərik. Dördüncü, bu yerlərdəki qoruqlardan birini – Şirvan Milli Parkı adlı qoruğu, onun heyvanat aləmini, xüsusilə ceyranları görmək fikrimiz var. Nəhayət, beşinci, Kür-Arazın qovuşduğu yeri görəcəksiniz. Şirvan Milli parkını da, iki çayın qovuşmasını da mən görmüşəm bir dəfə, sizinlə birlikdə görmək, gəzmək, gözəl olacaq. Əlbəttə, bu mənim yanaşmamdır, dostumuz Adilin fərqli planı ola bilər, eləcə də sizlərin. Adili yaxşı tanıyıram, hər cür istəyinizi, arzunuzu mümkün qədər həyata keçirməyə çalışacaq.

Alina dözmədi:

– Tahir bəy, xəritəni gözümüz qabağında təsəvvür edək, Şirvan, Mil, Muğanın harda olduğunu deyən, zəhmət olmasa.

– Baş üstə! Mingəçevirdən Xəzərə qədər Kürün solundakı çöllər Şirvan düzünə aiddir. Dağlıq Şirvan anlayışı da var – Şamaxı, Ağsu və onların ətraf bölgələri. Orta əsrlərdə Şirvan sözü ölkənin, dövlətin adı olub, daha geniş əraziləri – indiki Azərbaycanın Dərbənddən Kürün sol tərəfinə qədər uzanan ərazilərini əhatə edirdi, yəni o ölkə Şirvan düzü, Dağlıq Şirvandan daha geniş torpaqları əhatə edib. Əlbəttə, Şirvan,

Muğan, Mil düzlərindən başqa çöllərimiz də var – Ceyrançöl, Qarayazı, Gəncə-Qazax, Qarabağ, Salyan düzləri kimi.

Elmira Alinanın sualına tam cavab istədi:

– Tahir bəy, bəs Muğan və Mil düzləri dəqiq harada yer tutublar?

– Düz deyirsən, dəqiq olmaq lazımdır. Mil düzü Kür-Araz çayları arasında, Kürün sağ, Arazın sol tərəfindəki çöllərdir. Kürün sol tərəfi Şirvan, sağ tərəfi Mildir. Muğan düzü isə Mil düzündən cənub-şərqə uzanır, Arazın sağ tərəfindədir, İrana da keçir. Arazla Kürün qovuşduğu yerdən başlayaraq birləşmiş böyük çayın sağ sahili Muğan düzüdür.

Alina incə coğrafi-siyasi nüansa toxundu:

– Coğrafiyanı məktəbdə çox sevirdim, yaxşı müəllimimiz vardı, dünya xəritəsini çox yaxşı öyrədirdi... Belə çıxır ki, Azərbaycan coğrafiyasını yaxşı bilməmişik. Muğan düzü də Azərbaycanın özü kimi iki yerə ayrılıbmış, elə Culfamız da, Astaramız da.

Sonra Elmira göz vurdu:

– Elmira, bəxtimiz gətirib, bu səfərdə Tahir bəydən həm də coğrafiya dərsi almaq imkanımız var.

– Yaxşı görək, Alina xanım, mən coğrafiya müəllimi deyiləm... Sadə şeylərdən danışırıq. Keçdiyimiz ətrafa baxın: quru, yarımsəhra çöllərdir, Mingəçevir su anbarı – Mingəçevir dənizi daha yaxşı səslənir, suvarma işinə xeyli kömək etdi, amma bu tam yetmir, torpaqda şorlaşma gedir. Əsasən quru iqlimi və isti yayı olan bu düzlərdə zəhərli küləklər əsir. Bu yerləri qarış-qarış gəzən, zəhmətkeş insanlarla söhbət edən, onları vəsf edən Səməd Vurğun Muğanın hər üzünü görüb, təsvir edib:

***Muğandan keçirəm, göydən od yağır,
Bir buxar istisi gətirir külək.***

Və ya

***Muğan Muğan olsa, biri üç eylər
Muğan tufan olsa, üçü heç eylər. (31)***

* * *

Alina əlini çantasına salıb, üç tünd qırmızı alma çıxartdı, birini Tahirə, digərini Elmira verib, özünə götürdüyünü həmənlə dişlədi. Tahir dönüb diqqətlə Alinanı süzdü. Alina çaşdı:

– Tahir bəy, nəyə olub?

– Hə. Nədənsə sənə həmişə “sənnən yoxdu” demək istəyirəm?! Alinanın yanağı azca allandı:

– Sağ olun.

Elmira “bəh-bəh, qoxusuna bax” deyərək, almanı dişlədi, Alina “Quba almasıdır” dedi. Yavaş da olsa, marçılı ilə alma yeməyə girişdilər. Alina hər ikisinə kağız əl dəsmalı uzatdı. Almasını yeyib qurtaran Elmira sağ əli ilə yavaşca Alinanın əlinə toxundu, onun diqqətini çəkib Tahirə tərəf baxdı. Alina başa düşmədi, göz-qası baş hərəkəti ilə “nə demək istəyirsən?” dedi. Elmira çəkinə-çəkinə Tahirə müraciət etdi:

– Tahir bəy, sizi yoruruq. Bir sual da verə bilərəmmi?

– Lap on sual ver, Elmira xanım! Sənin yaxşı sualların olur.

– Tahir bəy, sualımın yaxşı olub-olmadığından əmin deyiləm, amma sualım da, yəqin ki, özüm kimi qəribə olar, yersiz də görünə bilər. Çox geniş tanışlıq dairəniz olduğuna görə, yəqin ki, tanışlarınız arasında pis, xoşagəlməz adamlar da var.

Onlarla necə rəftar edirsiniz? Nə düşünürsünüz onlar haqqında?

Alınanın həssas ürəyi dözmədi:

– Ay qız, Elmira, sən nə maraqlı insansan?! Bu sualları hardan çıxarırsan? Sənin verdiyin suallar, onlara cavablar əsasında, vallah, bir kitab yazmaq olar.

– Gəlin görək pis adam kimə, nə cür adama deyilir?! Pis adam niyə pislilik edir? Dəlimi olub? Sokrat deyirdi ki, insan bilərəkdən pislilik etmir, bilə-bilə səhv etmir, insan yaxşı, düzgün hərəkət etdiyini düşünür, bu insan səhv etdiyini bilmir. İnsan bilə-bilə səhv etməz ki!? İnsanın səhv edib pis iş görməsinin səbəbi bəd ya şər niyyət deyil, bilməməzlikdir, cəhalətdir. İnsanı bu və ya digər hərəkətə sövq edən onun ehtiyac və inanclarıdır. Yəni, mütləq pis insan yoxdur. Nəyin yaxşı, nəyin pis olduğuna dair səhv edənlər var. Sokratın bu fikirləri onun tələbəsi Platonun dialoqlarında yazılıb. Platon özü də maraqlı fikir söyləyib: insanın pis hərəkət etməsinin səbəbi onun daxili ahənginin pozulmasıdır; onun ruhu tarazlığını itirib. Platonun tələbəsi Aristotel fərqli düşünürdü: insan bəzən doğrunun nə olduğunu bilə-bilə yanlış seçir, pis insan – xarakteri pozulmuş insana deyilir. Sözü uzatmaq istəmirəm, filosoflar və psixoloqlar pislilik, səhv və mənəvi pozğunluq haqqında cild-cild əsərlər yazmışlar. Mənim fikrim budur ki, insan “pis” iş görəndə də haqlı olduğuna inanır, öz hərəkətinə haqq qazandırır. O insana qarşı məhkəmə qurulsa, o və ya onun vəkili haqlı olduqlarını göstərən dəlillər irəli sürəcəklər. Hər insan gərək özü özünü öyrənsin. Səhv – dərsdir! İnsan öz həyatını, öz inanclarını yoxlamalı, təftiş etməlidir. Necə? Bilmirəm. Kim yoxlayacaq? Vicdan?!

Alina iki əlini çarpazlayıb, çənəsinin altına qoydu, uzağa baxdı və fikirli-fikirli dilləndi:

– Hə? Yəni heç kimin günahı yoxdur, dünyanın işi belədir...

Elmira maraqla və diqqətlə qulaq assa da, sualına tam cavab almamışdı:

– Tahir bəy, çox maraqlı fəlsəfi fikirlər söylədiniz. Mütləq pis adam yoxdur, pis iş görən varsa o, bunu yaxşı iş hesab etdiyi üçün edir. Və insan gərək həyatını, daxili dünyasını nəzərdən keçirsin, düzəlişlər etsin, özünü təmizləsin. Gözəl! Bəs sizə heç pislilik edən olmayıbmi? Olubsa, ona qarşı nə etmişiniz?

– Elmira xanım, mənə böyük pislilik edən olmayıb. Qısqanclıqdan irəli gələn nələrsə olub, fikir verməmişəm. Böhtansayağı danışanlar, əleyhimə yazanlar olub, fikir verməmişəm. İşdən çıxarılan insan mənim, şirkətimizin əleyhinə nələrsə uydurub, o da keçib gedib. Şirkət rəhbərlərini hədələyib pul istəyən jurnalisti yaxşı qarşılamamışıq, əleyhimizə yazıb, danışib, – fikir verməmişəm. Ona görə fikir verməyirəm ki, o, öz səhv inancına əsaslanıb, bir gün səhv etdiyini anlasa bu kifayətdir, anlamasa – özü bilər. Bir dəfə ciddi bir şəxs mənə dedi ki, dövlətdən sifarişlər ala bilən, heç korluq çəkməyən bir inşaat şirkətinin rəhbəri məni, şirkətimizi pisləyib. Təəccüb etdim, çünki onu yaxşı tanımıram, yəqin ki, o da məni dərindən tanımır, maraqlarımız da toqquşmayıb, o niyə mənim əleyhimə danışsın ki?! Sonra inandığım başqa bir şəxs də eyni sözləri dedi. Şübhə qalmadı. Nə etməliydim? Heç nə. Ayıb da olsa – it hürər, karvan keçər. Bir müddət sonra bir məclisdə üz-üzə gəldik məni sevməyən o adamlar, salamladıq, şirin-şirin söhbət etdik. Bir Çin ata sözü var: özün düz dayanıbsansa,

kölgənin əyri görünməsindən qorxma. İndi, mənim bir sualım var sizə. Deyin görüm, kimlərə, nə cür adamlara “axmaq adam” deyilir?

Elmira həmən taftoloji cavabı səsləndirdi:

– Axmaqlıq edənə?

– Neçə dəfə?

– Necə yəni neçə dəfə?

Tahir bir an xanımlara tərəf dönüb gülümsədi:

– Biri bir dəfə səhv edib, nəsə axmaq bir hərəkət edə bilər. Çox ağıllı adam, hətta dahi belə, bir dəfə, lap iki dəfə səfəh iş tutub, axmaqlaya bilər. Bununla belə, ona axmaq adam demək olmur, o, yenə çox ağıllı və ya dahi insan kimi qalır.

Alina həm ehtiramla, həm dostcasına ərk etdi:

– Tahir bəy, vallah, biz elə bil ibtidai sinif uşaqlarına çevrildik. Yaxşı, axmaq adam nə cür adama deyilir ki?

– Tez-tez axmaqlıq edənə! Axmaqlıqdan əl çəkməyə! Ruhu tarazlıqda olmayan, xarakteri pozulmuş adama.

Alina ləzzətlə “offf” dedi.

Adil tez-tez Tahirə zəng edir, harada olduqlarını soruşur, “mən qarşınıza çıxım, sizi yolda bir yerdə, harda istəyirsiniz orda qarşılayım?” – deyər qonaqları səbrsizliklə gözlədiyini bildirirdi. Tahir onu sakitləşdirir, “yolda qarşılamağın nə mənası var?” deyər, indi haranı, hansı məntəqəni ötür keçdikləri barədə ona məlumat verirdi. Tahirin maşını Salyana yaxınlaşanda, Adil daha dözmədi, “sizi Salyana az qalmış, qalaya bənzər divar üstündə “Salyan şəhəri” yazılmış yerdə gözləyəcəm” dedi. Doğrudan da, bir qədər keçmiş divar üzərindəki qızılı hərflərlə yazı, Adil, onunla yanaşı dayanmış bir gənc göründü. Hamı maşından düşdü. Tahirlə Adil qucaqlaşdılar. Tahir xanımları təqdim etdi, Adil onları salamladı:

– Xoş gəldiniz, həmişə siz gələsiniz! Bahar xanım gəlmədi, hayıf. Ümid edirəm ki, bizim kəndistan diyarımız xoşunuza gələcək.

Adil öz növbəsində yanındakı orta boylu sarıyanız şux oğlanı – sürücü Zamanı təqdim etdi:

– Zaman çox qoçaq oğlandır, görəcəksiniz. Sizi gəzdirəcək öz maşınında. Deyirəm ki, Tahir müəllimi burda maşın sürməyə qoymayaq, yorulmasın ki, yaxşı söhbət edə bilər.

* * *

Qonaqların yerləşdiyi mehmanxanada yaşamaq üçün zəruri hər şey vardı. Adil “gəlin yaxşı bir yerə səhər yeməyinə gedək” dedi, lakin Tahir oteldə sadə səhər yeməyinə üstünlük verdi. Qərara aldılar ki, yeməkdən sonra bir saat dincəlsinlər. Tahir içəridə çox qalmaq istəmədi, həyətdə gəzişməyə çıxanda, Adili orda gördü. Adil “bir neçə gün əvvəl yağın yağışdan sonra Şirvan qoruğunda yer qurumaya bilər, qoruğa sabah gedərik” deyər, Kürü Arazın qovuşduğu yerə getməyi təklif etdi. Tahir “sən bilən məsləhətdir” – dedi. Zaman “Mercedes” markalı təzə qara maşını ilə mehmanxananın həyətinə gəlib, ədəb-ərkanla salam verdi, “mən hazıram qulluğunuzda” deyər, çəkilib kənarda dayandı. Tahir Zamana baxa-baxa “maşallah, cavan oğlandır, təzə bahalı maşını var” dedi. Adil izahat verdi:

– Zamanın atası maşın alveri ilə məşğul olur. Qapılarında həmişə 4-5 yaxşı minik maşınları olur. Özü gəlmək istəyirdi sizi gəzdirməyə, amma Zaman xahiş etdi ki, qoy mən gəzdirim, hörmətli qonaqlarla tanış olum, həm onların söhbətinə qulaq asım, həm də onlara xidmət göstərim.

Tahir “lap yaxşı” deyəndə, Alina və Elmira idman paltarında həyəətə çıxdılar.

Adil dedi:

– Zamanın maşınında əyləşin, içi rahat və genişdir. Mən də kiçik qardaşımlın “Moskviç”i ilə sizin arxanızca gələcəm.

Tahir bir an düşündü:

– Adil, sən dediyin kimi, Zamanın “mersedesi” gözəldir, genişdir, hamımız yerləşərik ora, bu daha maraqlı olar. Nə deyirsiniz, xanımlar, mən arxada sizin yanınızda otursam, sizi narahat etmərəm ki? Adil də Zamanın yanında əyləşər, söhbət edə-edə gedərik. Nə deyirsiniz?

Alina zarafatından qalmadı:

– Tahir bəy, Elmira və mən yanaşı oturanda bir adamın yerini tuturuq, deməli, maşının arxa tərəfində nəinki üç, dörd adam da əyləşə bilərik...

Arxa tərəfdə Tahir sağda, Elmira solda, Alina ortada, Adil isə sürücü Zamanın yanında oturdular. Zaman “ya Allah” deyib, maşını yerindən tərpətdi. Tahirin “bir yolu bizə izah edin” sözünə Adil cavab verdi:

– Tahir bəy, Sabirabada gedirik, təxminən 80 km-lik yoldur, Sabirabad çayın sağ sahilindədir, Suqovuşan da ordadır, lap dəqiq yerini, düzü mən də bilmirəm, Sabirabada çataq, taparıq.

Tahir həmişə olduğu kimi tarixi-coğrafi izahat verdi:

– Orta əsrlərdə bu yer Cavad adı ilə tanınıb. Sonra, Rusiya təbəçiliyi zamanı bura ruslarla ukraynalılar gətirilmiş, indiki şəhərin yerində Petropavlovka adlı kənd salınmışdır. 1931 ya 1932-ci ildə adı dəyişdirmişlər: Sabirabad. Görkəmli müğənnimiz Lütfiyar İmanov sabirabadlı idi.

Alina Tahirə baxıb, “Əli bəy Hüseynzadə?” deyər, gümanının təsdiq və ya inkarını istədi. Cavab gecikmədi:

– Hə, Əli bəy də bu diyardandır, amma sabirabadlı deyil, salyanlıdır.

Alina razılıqla başını yellədi, sonra çantasını açdı, evdə bişirilmiş şirniyyatlar çıxardı:

– Buyurun, Tahir bəy!

– Bu nədir?

– Özüm bişirmişəm.

Alina bu şirniyyatdan hərəyə bir dənə verdi və hamıdan “sağ ol” aldı.

Tahir sual-cavab etdi:

– Alina, yaxşı şeydir, özün bişiribsən, hə?! Sağ ol, vallah! Bunun adı varmı?

– Quba tıxması.

Alina hamıya bir-bir kağız dəsmal verdi ki, əllərini silsinlər. Sonra çantasından alça çıxarıb payladı. Tahir məhəbbətlə Alınaya baxıb, başını buladı:

– Alina, səndən yoxdu dünyada.

Tahir Zamanla daha yaxından tanış olmaq istədi:

– Zaman, eşitmişəm, qoçaq oğlansan! Maşının – mersedesin də əladır. Neçə yaşın var?

– Tahir bəy, iyirmi dörd tamam olacaq on gündən sonra.

– Yaxşı. Bir yerdə... hardasa oxuyubsanmı?
– Orta məktəbi bitirəndən sonra imtahan verdim, ali məktəbə girə bilmədim. Sonra atama kömək etməyə başladım, maşın alverində. İndi başqa işlə məşğulam.

* * *

Elmira yolun iki tərəfi boyu uzanan yaşıl ağacları seyr edirdi. O, Tahirə baxdı:
– Kür, Araz hardan gəlib hara gedirlər?
– Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda ən böyük, yəni ən uzun və ən sulu iki çay Kür və Arazdır. İkisi də Türkiyədə hərəkətə başlayır, ikisi də sonda Azərbaycana daxil olur, birləşib Xəzər dənizinə tökülür. İndi biz həmin birləşmə yerinə yaxınlaşırıq. Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətində Araz Azərbaycan xalqını iki yerə ayıran çay kimi şərh olunur. Xalq Arazı “Xan Araz”, Kürə isə “Dəli Kür”, “Ana Kür” adları vermişdir. Onu da deyim ki, ermənilər də Araz çayını öz milli rəmzi sayır.

Alina öz biliyini göstərdi:

– Kür Gürcüstandan keçib, Azərbaycana daxil olur, Araz isə elə bil ki, sərhədlər çayıdır, Ermənistan, İran, Azərbaycan sərhədləri boyu axır.

Tahir təbəssümlə başını Alina tərəfə döndərdi:

– Dediysin hər iki fikir doğrudur, Alina...

Tahir istədi “vallah, sənnən yoxdur, Alina” desin. Düşündü ki, “Alina nədən hamıdan fərqlidir? Ayıb da olsa, çox şirindir, adam onu yemək istəyir”.

Özünü saxlayıb mövzuya qayıtdı:

Kür şimal-şərqi Anadoludan, Qars şəhərindən şimaldakı Allahuekber dağlarından axmağa başlayır, Gürcüstana daxil olur, sağdan-soldan, dağlardan qollar alır, Tiflisdən keçib Azərbaycan ərazisi ilə çöllər boyu şərqə doğru axır. Araz da Türkiyədən, Şərqi Anadoludan, Ərzurumun cənubundakı Bingöl dağlarından yola başlayır və Türkiyə-Ermənistan, Türkiyə-Naxçıvan, İran-Ermənistan, İran-Azərbaycan sərhədi boyu axır, sağdan-soldan qollar qəbul edir. Alina xanım haqlı olaraq Arazı “sərhədlər çayı” adlandırdı. Əslində, dövlətlərarası sərhəd xətlərini Araz çayı boyu çəkiblər – sirr bundadır. Məsələn, Rusiya imperiyası ilə Qacar İranı arasında gedən savaş və sülh müqavilələri nəticəsində Rusiya-İran sərhəddinin böyük hissəsi Araz çayı ilə müəyyən edildi.

Tahirin sözləri onsuz da obrazlı danışmağı sevən Alinanı coşdurdu:

– Sərhəd olmaqdan bezən Araz Azərbaycanın içinə daxil olur və Kürə qovuşur. İki çayın birləşməsindən güclənən böyük çay Kür adı alır və o da dalğalanıb cənuba doğru meyl edir, nəhayət, Xəzərə qovuşur.

Elmira Alinanın sözündən sual çıxartdı:

– Doğrudan, Kürə Araz birləşəndən sonrakı böyük çayın adı niyə Kür olub, Araz ola bilməzdimi, ya başqa, yeni bir ad ola bilməzdimi?!

Söhbətdə, demək olar ki, iştirak etməyən təvazökar Adilin bu an bu suala cavabı varmış:

– Yəqin Kür daha böyük olduğuna görə birləşən çayın adı Kür olub. Başqa bir ad olması da ağlabatan deyil.

Tahir öz sözünü dedi:

– Elmira xanımın sualı təbiidir. Bilirsiniz ki, Mesopotamiya yunanca “İki çay arası” və ya “İki çay arasındakı yer” deməkdir. İki çay deyəndə Dəclə və Fərat çayları nəzərdə

tutulur; Türkiyədə “Dicle” və “Fırat” deyirlər. Dəclə də, Fərat da Türkiyədən, Araz və Kür çayları kimi onlar da Şərqi Anadoludan başlayır, İraqda, Bəsrə şəhərindən bir qədər şimalda bir-birinə qovuşur və yeni, “Şəttül-Ərəb” (Ərəblərin çayı) adı alaraq, Fars körfəzinə tökülür. Yəni, iki çay birləşəndən sonra yeni ad ala bilər. Bizim halda Arazı Kürün qolu sayanlar var, yəqin o səbəbdən birləşib böyüyən çayın adı Kür olub, bunu dostum Adil də qeyd etdi.

Elmira daha bir təbii sual verdi:

– Adətən, çaylar sahilindən çıxıb daşa bilər, ətrafı yuyub apara bilər. Kür çayı da daşır mı buralarda?

Burada yaşadığı üçün, həmçinin daşqın və su məsələləri ilə məşğul olan bir inşaatçı kimi bu sualın birbaşa ona aid olduğunu düşünən Adil dərhal fikrini bildirdi:

– Kür, əlbəttə, sahillərini aşır daşır və xeyli ziyan verir. Xüsusilə elə bizim bu düzən bölgədə, Salyanda, Neftçalada, Sabirabadda. Elə illər olub ki, daşqın insanları evsiz-eşiksiz, bağ-bağsız qoyub, minlərlə evi su basıb, adamlar əzab-əziyyət çəkiblər, yer-yurdlarından köçürüblər onları. Buna qarşı tədbirlər görüldü, müəyyən yerlərdə sədlər düzəldilib. Amma, məncə, indi Kürün daşması deyil, onun səviyyəsinin aşağı düşməsi, suyunun azalması daha xoşagəlməz hadisədir. Hərdən Tahir müəllimlə bu işləri müzakirə edirik. Dünyanın ən böyük problemlərindən biri su çatışmazlığıdır, çayların, göllərin quruması, quraqlığın artmasıdır. Daşqın, sel gəlir, gedir, amma suyun azalması uzun müddətli, ekosistemi məhvə aparan təhlükədir.

Zaman ona mücərrəd görünən söhbətə zamanında müdaxilə etdi:

– Sabirabada girdik, baş küçədəyik, indi hara gedək?

Yolda bu iki məşhur çayın qovuşma yerini göstərən heç bir lövhə ya yazı yoxdu.

Elmira təəccübünü bildirdi:

– Avropa, ya Amerika olsaydı, yol boyu tez-tez suqovuşan haqqında məlumat yazılmış olardı, istiqamət, məsafə göstərilərdi. Nə Bakıdan çıxıb yola davam edəndə, nə Salyan tərəfə gələndə, nə Salyan-Sabirabad yolunda, nə Sabirabadın içində bir işarə yoxdur...

Adil klassik həll yolu göstərdi:

– Adamlar olan bir yerdə saxla, Suqovuşan yolunu soruşaq.

Zaman deyilənə əməl edib, maşını bir mağazanın qarşısında saxladı. Adil maşından düşüb, mağazanın qapısı ağzında dayanmış iki kişini sorğu-sual etdi.

Onlardan biri “bir xeyli qabağa gedin, sol tərəfdə Suqovuşanı görəcəksiniz” dedi. Bu qeyri-müəyyənlik Zamanı qane etmədi, o, yaxında “Jiquli” markalı maşında əyləşib, onlara baxan oğlana əl elədi. Oğlan yaxınlaşıb “buyurun, nə lazımdır?” dedi. Zamanın “bizi Suqovuşana apara bilərsənmi?” – sözünə “əlbəttə, buyurun arxamca sürün”, – dedi. Beləliklə, qonaqların Mercedesi yerli Jiqulini izlədi. Nəhayət, Jiquli dayandı, oğlan əli ilə qarşıda sol tərəfdə görünən körpünü göstərdi. Zaman oğlana yaxınlaşıb pul uzatdı, oğlan almaq istəmədi, amma Zaman israr edib pulu ona verdi. Oğlan “sağ olun” deyib, maşını geri hərlədi, gəlidiyi tərəfə doğru uzaqlaşdı.

* * *

Dostlar dörd tərəfə boylanıb, çaya doğru endilər, orada əzəmətlə axıb körpünün altından keçən çayı gördülər, tək çayı. İki çayın qovuşmasından əsər-əlamət yoxdu. Çayın kənarında orta yaşlı qırmızı köynəkli bir kişi əyləşmişdi, beş-altı metr aralıda

gümüşü bir samovar, kişinin qarşısındakı dördkünc masanın üstündə isə çay dəstgahı görünürdü. Kişi qonaqları çay içməyə dəvət etdi. Adil ona yaxınlaşıb “sağ ol, çayı sonra içərik” deyərək, iki çayın harada qovuşduğunu soruşdu. Adam diqqətlə, sanki bir qədər də sınaqçı nəzərlə kişili-qadınla bu dəstəni süzdü və əli ilə onların gəldiyi tərəfi göstərdi. Məlum oldu ki, bələdcilik edən cavan oğlan onları doğru anlamayıb, bir qədər geri getmək lazımdır. Çayçı cavabı dəqiqləşdirdi:

– Çay axınının əks istiqaməti ilə bir qədər gedin, yol haçalanacaq, sağa ayrılan yolu tutun, tezliklə suqovuşanı görəcəksiniz. Amma, Araz yoxdur.

Tahir özünü saxlaya bilmədi:

– Necə yəni Araz yoxdur?

– Arazın qabağı kəsilib...

Dostlar təəccüblə bir-birinin üzünə baxdılar, “bu nə deyir?” Maşına minib kişinin dediyi yolla getdilər. Bir qədər sonra sağ tərəfdə ağaclar və yaşıl otlaq göründü. Bu təbii məkan get-gedə nazildi və nəhayət, sağda böyük su axını göründü. Yaxında Arazın, uzaqda isə Kürün suları – hərə öz məcrasında axırdı. İki çayın suları bir-birinə sürtünür, ancaq qarışmır, hərə öz yolu ilə gedirdi. Yanaşı gedən iki suyun rəngi fərqli görünürdü, yəqin ki, iki çayın suları fərqli sürətlə axır; bəlkə Kürün sürəti, az da olsa, daha böyükdü. Yanaşı axan çaylardan hansının eni böyükdü? Təbii bir maneçilik olmasa, iki çayın vahid çaya çevrilib bütöv görüntü alması, yəqin ki, çox tez olmazdı. Ancaq bir qədər irəlidə Arazın xeyli hissəsi qarşıdakı kiçik quru təpəyə çatır. Nəticədə Araz nazilir, iki axın birləşir və çay bütövləşir.

Elmira əvvəl əlini alnına qoyub, günəş şüalarından qorundu ki, uzaqda nə baş verdiyini görə bilsin. Sonra sağ əlinin şəhadət bağmağı ilə alnını taqıldatdı:

– O qırmızı köynəkli kişi “Araz yoxdur” deyəndə, bəlkə bunu demək istəyirmiş, Araz nazilib Kürə qovuşur?!

Tahir güldü:

– Ola bilər...

Dostlar tək və ya iki-bir olub, ağaclar arasında istədikləri səmtə doğru addımladılar. İrəlidə gedən Alina avazla populyar mahnının ilk bəndini oxudu: “Arazam Kürə bəndəm, Bülbüləm gülə bəndəm”. Tahir ona yaxınlaşdı, avazla davam etdi: “Elə bəndəm, elə bəndəm, Bir şirin dilə bəndəm” və “Ay şirin gözəl” deyib sağ əlini Alinanın çiyninə qoydu, onu yüngülcə özünə doğru sıxdı. Alina dartınmadı, əksinə, ona sığındı. Bu gözlənilməz mehribanlıq çox təbii alındı, Alinanın eşq oduna yanan gözləri Tahirə dikildi. Tahir Alinanı öpməkdən özünü zorla saxladı. Tək olsaydılar, bir-birinə qovuşan Kür və Araz bir-birinə sarmaşan iki aşiqin atəşin bir öpüş səhnəsinə şahid olacaqdı.

Tahir ilə Alina sahildəki birmərtəbəli evin qarşısında əyləşmiş biri gənc, digəri orta yaşlı iki kişiyə yaxınlaşıb, onlarla söhbət etdilər. Məlum oldu ki, bura Fövqəladə Hallar Nazirliyinin məntəqəsidir, sahilə dayanan iki qayıq da onlarındır. Elmira Zamanla birlikdə sahildəki ağacın kölgəsində dayanıb, söhbət edirdilər, Adil isə çayın sahilində çöməlib əllərini suya salmış, sanki nəyisə yoxlamaq ya ölçmək istəyirdi. Tahir ilə Alinanın Elmira və Zamana doğru getdiyini görən Adil də ora yaxınlaşdı. Əlbəttə, onlar “Suqovuşanı gördük, qayıdaq geri” fikrindən uzaq idi.

Alina Suqovuşanı tam, hərtərəfli öyrənmək arzusunu bildirdi:

– Gəlin gedək iki çayın qovuşmasını qarşı tərəfdən, Kürün sahilindən izləyək. Görək o tərəfdən necə görünür. Nə deyirsiniz?

Tahir axır vaxtlar Alinanın hər sözünə fikir verir, onun dəqiq məntiqi düşüncə ilə qovuşan hiss-həyəcanlı nitqindən xoşlanır, vəcdə gəlir, bəyəndiyini mütləq tərifiylə sözlərlə ifadə edirdi, indi də etdi:

– Əla fikirdir! Sənnən olmaz, Alina! Getdik!

Bir qədər getdikdən sonra sol tərəfə ayrılan yolla bir az aşağı endilər, nəhayət, Kürü də, Arazı da gördülər. İki sahili müqayisə etməyə başladılar. Kür daha enli və elə bil ki, bir qədər daha sürətli görünürdü.

Tahirin mobil telefonu tıqqıldadı. Bu, adətən, “vatsapla məktub, ya bir məlumat gəldi” deməkdir. Aha, Bahardandır. “Tahir bəy, necəsiniz? Ümid edirəm ki, yaxşısınız. Adil bəyi tanıyıram, çox qonaq sevəndir. Qızlar da sizi darıxmağa qoymazlar... Bir tanış adam var – Fuad, orta məktəbi Almaniyada bitirib, almanca da, ingiliscə də yaxşı bilir, rusca da. Ali məktəbi də orda oxuyub. Ağillı adamdır. Sizdə ona aid bir iş ola bilərmi?” Tahir öz-özünə düşündü: yarımçıq məlumat vermək ustası olan Bahar öz rolunda, öz işində, öz əhatə dairəsindədir, işə düzəlmək üçün lazım gələn ən əsas arayışı – adamın peşəsini, nə sənət sahibi olduğunu yazmayıb. Hərçənd ki, Bahar telefonla ünsiyyətə girəndə ilk yazıda bir-iki ifadə, və ya bir, uzağı iki qısa cümlə ilə kifayətlənərdi, bu gün nəse uzunçuluq edib, görünür ki, Fuadın xətrini çox istəyir... Tahir qısa cavab yazdı: “Bakıya gələndə baxarıq”.

O biri tərəfdən fərqli olaraq, bu tərəfdə əməlli-başlı çayxana vardı. Çayçı yaxınlaşıb nəzakətlə “buyurun, çayımızı için” dedi. Gözəl, günəşli, isidən, amma yandırmayan havada çay içə-içə, ətrafı seyr edə-edə söhbət etmək ləzzəti hamıya tanışdır. Çayı şəkərlə verdilər. Şəkər sevməyən Tahir:

– Mürəbbə, ya peçenye yoxdurmu çayla içməyə? – deyə gənc çayçıya müraciət etdi:

– Müəllim, yeni başlamışıq, sabah konfetimiz də olacaq, mürəbbəmiz də. Bu gün isə, bağışlayın, çayla içməyə ancaq şəkərimiz var, – çayçı üz istədi.

Alina çantasını açıb, masında yedikləri şirniyyatdan qalan nə varsa, ortaya qoydu.

Şəkərlə çay içməyi yadırgamış Tahir “məni xilas elədin, Alina, sağ ol” deyə, sevgi dolu nəzərlə Alinanı süzdü. Nədənsə fikri dağıldı, sanki qulaqları tutuldu, yanındakıların səsləri yox oldu. Gözü Alinanın köynəyinə sataşdı, yuxarıdakı düymələri açılmış, xəfif külək köynəyin yaxalığını yelləyir, onun döşü nəfəs alır, qabarıb-enirdi. Tahir gözlərini yaxalıqdan yuxarıya doğru yönəltəndi, çənədən keçib dodaqlarda dayandı. Ay Allah! Dodaqlarına boya çəkməmişdi, amma onların təbii al rəngi necə də gözəldi. Sifəti də, zərif dərisi də gözəldi, lakin dodaqların sanki dərisi yoxdu, çılpaqdı. Azca açılmış nəm, təravətli, təbəssüm dolu dodaqlar pıçıltı ilə Tahirə “niyə durmusan, gəl mənə toxun, məni öp” deyir. Tahirin ürəyi əsdi, arzusuna çatmaq istədi. Alinanın həyəcanlı nəzərlərini öz üzərində hiss etdi. Eh, bu adamlar olmasaydı... Ürəyində “sakit ol, sakit ol” deyib, dostlarına tərəf döndü, onları çay içə-içə ətrafa baxan gördü. Bir az susdu, daha bir çay içib özünə gəldi. Adətincə, tarixə baş vurdu:

– Bu çay içdiyimiz yer tarixi yerdir. Nadir xan Əfşar 1736-cı ilin mart ayında, Novruz bayramı ərəfəsində məhz burda, Suqovuşanda, dövlətin tanınmış zadəganlarının, hərbi və dini liderlərinin iştirak etdiyi qurultayda şah seçilmişdi.

Adil təəccüblə Tahirə baxdı:

– Sən Allah, doğrumu deyirsən?

Tahir bası ilə təsdiq etdi.

Elmira diqqətlə stəkanlara süzülmüş çaya, ardınca çayçıya baxdı, onun reaksiyasını, cavab tərzini yoxlamaq üçün gülə-gülə şuxluq etdi:

– Çay gözümə bulanıq göründü, suyu Kürün suyundandırırmı?

Çayçının cavabı həm gözlənilməz, həm də qısa və aydın oldu:

– Hə, Kürdəndir. Kürün suyunu təmizləyirik, sonra ondan çay qoyuruq.

Tahir əl çaldı:

– Səfərimiz hərtərəfli gözəl oldu, deyilmi?! Kürün suyundan çay içmişdinizmi heç? Yox! Ümumiyyətlə, dünyanın bir qisminə çay sularını təmizləyib içirlər, konusvari daş süzgəclər olur, su tam aşağıdakı kiçik dəlikdən damcı-damcı süzülür, təmizlənir. Doğma, sevimli Kür çayımızın çayını içmək borcumuzdur!

Elmira Kürün suyundan hazırlanmış çayı içdiyinə görə Tahir kimi şənlənmədisə, etiraz da etmədi, çayını içə-içə ümumi şənliyə rəng qatdı:

– Təəssüratımız yarımçıq olmasın deyə, gərək yenidən o biri taya keçib, Araz çayının da suyundan qaynadılan bir çay içək, müqayisə edək görək Kürünmü çayı daha ləzzətlidir, Arazinkımı?!

Tahir yenə əl çaldı:

– Ağıllı adamları çox sevirəm, gözəl xanım ağıllı olanda isə sevincimin həddi-hüdudu olmur!

Söz, fikir meydanında Alina da at oynada bilir, həm də necə?!:

– Sizinlə tam razıyam, Tahir bəy! Elmiranın gözəlliyi və ağıllı tərif etsəniz də, öpmədiniz, yəqin utandınız, əvəzində mən öpürəm Elmiranı.

Bunu deyib Elmiranı qucaqlayıb öpdü, Elmira da onu xəfifcə qucaqlayıb mehriban gözləri ilə təşəkkürünü bildirdi.

Tahir ürəyində düşündü: “Bu gün sevgi simfoniyamızın öpüş uvertürası səsləndi ürəyimdə. Əminəm ki, ürəyimdə çalınan bu uvertüranı Alina da eşitdi. Qarşıda simfoniyanı tam dinləmək mümkün olacaqmı?!”

* * *

Adil ertəsi gün Bakıdan gələn qonaqları Şirvan Milli Parkına aparmalı idi, belə razılaşıbmışdılar. Səhər saat 9-a yaxın Adillə Zaman, hərəsi öz maşınında gəlib, qonaqları götürüb birlikdə səhər yeməyinə getdilər.

Hava gözəl idi, mülayim Günəş işığı insanların ruh əhvallarını oxşayırdı. Yuxarıda tünd mavi, aşağıda açıq mavi rəngli göy üzü buludlarla bəzənmişdi. Dumana bənzər bulud silsiləsi ilə göy üzünü bir-birindən fərqləndirmək asan deyildi. Xəzər dənizi tərəfdəki yerə yaxın topa-topa bozumlu buludlar nazlana-nazlana şəkil dəyişdirir, aşağılarda əriyib xırdalanır, dənizə tökülürlər.

Yemək süfrəsində çay, qaymaq, bal, yumurta, isti təndir çörəyi, pendir vardı. Adil süfrəyə göz gəzdirdi, qonaqların razı olub-olmadıqlarını onların sifətlərindən oxumağa çalışırdı. Orta boylu, nazik sifəti şaquli qırıqlarla dolu arıq bir kişi yaxınlaşıb, salam verdi. Adil başını qaldırdı:

– Ay Eldar müəllim, xoş gördük! Səhər-səhər nə yaxşı burdasan?! Gəl əyləş bizimlə.

Eldar əvvəl Adillə, sonra Tahirə əl verib görüşdü, masanın uzaq tərəfində oturmuş Zamana müraciətlə “Qardaşoğlu, sən də burdasan?” – deyib, əlini qaldırmaqla onu

salamladı, sonra qadınlara tərəf döndü, əlini döşünə qoyub yüngül təzimlə “salam” dedi. Adil Eldarı qonaqlara təqdim etdi:

– Eldar müəllim bu diyarın filosofudur, dünyanın hər işi, hər üzü barədə öz fikri var.

– Ay Adil bəy, rəhm elə, mən tərifləməsi adam deyiləm, sadəcə, ağılıma gələn danışanam. Bizim yerdə belə adama filosof deyirlər, ixtisasca iqtisadçıyam mən. Xahiş edirəm hörmətli qonaqlarımıza diqqət yetirək. Xoş gəlibsiniz bizim kasıb diyarımıza!

Adil qalxıb, Eldarı süfrə arxasına oturtdu. Elmira dodaqlarını Alinanın qulağına yaxınlaşdırıb, ancaq onun eşidə biləcəyi pıçıltı ilə zarafat etdi: “Eldar düzünü görməsək də, bildik, indi filosof Eldarı görürük və tanış oluruq”. Adilin təqdimatında Eldarın adı vətəndaş olmadığı göründü. Maraqla bu yeni insanı süzən Tahir Eldarın son sözlərinə cavab verdi:

– Xoş gördük! Diyarınıza gələndə isə kasıb sözü əvəzinə zəngin kəlməsi daha uyğun gəlir mənə. Taxıl, pambıq, balıq burda, kürü burda, Kür burda, Araz burda, Azərbaycanın ceyranları burda...

Eldar hörmət əlaməti olaraq qalxıb, Tahirin əlini sıxdı.

Sözdən söz çıxarmağı sevən Elmira ceyran məsələsini aydınlaşdırmaq istədi:

– Tahir bəy, “Azərbaycanın ceyranları burda”? Nə deməkdir bu?

– İndi gedəcəyimiz Şirvan Milli Parkının ən qiymətli, ən gözəl neməti ceyranlardır. Böyük şairimiz öz möhürünü vurub: “Nə gözəl yaraşır Muğana ceyran”! Bir zamanlar Azərbaycanda ceyranın kökü kəsilməyə yaxındı. Bu yerlərdə təbii qoruq birinci növbədə ceyranları qorumaq üçün təşkil olundu. İndi burda, təbii şəraitdə minlərlə, bəlkə 7 min ya bir az çox, ya bir qədər az ceyran yaşayır. Azərbaycan ceyranbaz ölkədir, ceyranla bağlı coğrafi adlar var – Ceyrançöl, Ceyrankeçməz, Ceyranbatan kimi.

Tahir çaydan bir qurtum alıb, davam etdi:

– “Azərbaycanın ceyranları” deyəndə, əlbəttə, qadınlar, qızlar da yada düşür, istəməz. Daha doğrusu, “Azərbaycan ceyranı nədir?” deyə sorğu aparsanız, yaxın ki, əksəriyyət cavab olaraq “gözəl qız, qadın” deyər, doğrusu, ceyran, o gözəl heyvan çox yada düşməz. Ədəbiyyat da, folklor da bunu deyir – ceyran baxışlı, ceyran gözlü, “ceyrangözlü qızları var ölkəmin” (33), ceyran yerişli, ceyran qaçıslı... “Ceyran” çox yayılmış qız adıdır. “Dəli ceyran” da qeyri-adi qıza, qadına işarədir. Gözəl, ceyran qızlar, qadınlar, o cümlədən “dəli ceyran”lar Azərbaycanın hər yerində, hər guşəsində var, şükür Allaha! Dəli sözü igidlik, coşqunluq, çərçivələrə sığmayan kimi xüsusiyyətləri bildirir – Koroğlu dəliləri, Dəli Həsən, Dəli Kür, dəli külək, dəli dalğa, dəli könül, dəli şeytan... Ceyran şeir və mahnılarda ən çox adı keçən, vəsf olunan mövzulardan biridir. Qız, qadın gözəlliyinin, incəlik və zərifliyin tərfi ceyransız keçmir. “Ceyranı” oyun havası da var. Mən ağılıma gələnləri dedim, xeyli uzatmaq da mümkündür.

Eldarın “icazə verərsinizmi bu yerdə mən də bir söz deyim?” sözünə Tahir “əlbəttə, buyurun” dedi, məclisdəki digər adamlar da baş hərəkətləri ilə və ya “buyurun, buyurun” deyib, Eldarı gözdən qoymadılar. Eldar fikirləşirmiş kimi başını bir an aşağı salıb, sonra qaldırdı:

– Ciddi bir sözüm yoxdu, sadəcə, Tahir müəllimin sözləri evdəki bir epizodu yadıma saldı, onu deyəcəm, gülün. Həmişə gülən gününüz olsun! Oğlum məktəbi yaxşı oxuyub qızıl medalla bitirmişdi, ali təhsil aldı, xaricdə magistratura bitirdi, yaxşı

işə düzəldi, di gəl, evlənmək istəmirdi. Buna görə anası rahatlıq tapmırdı, gecə-gündüz danışdı: “ay bala, evlən, hər mərtəbəyə çatdın, ağılın, boyun-buxunun hamısı yerində, evlən, ailə qur, nəvələr dünyaya gəlsin, sənin evin də, bizim evimiz də şənlənsin, işıqlansın” və sair və sair. Ona əli çatmayanda, gücü onsuz da çatmır, məni əldən salırdı: “Ata deyilsənmi?! Kişisən, bir danış onunla”. Mən nə qədər desəm də, “ay arvad, əl çək, oğlanın üstünə düşməklə məsələ həll olunan deyil, gözlə, bəlkə bir gün özü gəlib evlənmək istədiyini deyəcək. Qocalmayıb ki! O tərəfdəki dünyalarda, onun oxuduğu ölkələrdə otuzu keçəndən sonra evlənilirlər”. Arvad heç cür sakit olmurdu. Öz-özünə danışmaq tapmışdı, mən yanında olanda da, olmayanda da. Bir bayram günü arvad yenə başladı, oğlandan niyə evlənmədiyini soruşur, ondan bir söz çıxartmağa çalışdı. Çox üstünə düşdü, birdən oğlumuz doğrudanmı dedi, ya başından eləmək istədi anasını, bilmirəm, hər halda dedi ki, “ay ana, kimi alım, kiminlə evlənim? Xoşuma gələn qız yoxdur, hələ qarşıma çıxmayıb, neyləyim?!” Söz arvadı qane etmədi: “A bala, dünya doludu ağıllı, gözəl qızlarla. Dünya batıbmı? İstəyirsən özüm axtarım, razı ol, sənə ağıllı-kamallı, göyçək, atalı-analı, halal süd əmmiş bir qız tapım, lap beşini tapım, sən onlardan birini seç, bəyən”. Birdən oğlum anasına yaxınlaşdı, diqqətlə və qımışaraq ona baxdı. Baxdı və görün nə dedi: “Ay ana, nə düşübsən üstümə, nə başlayıbsan ki, halal süd əmmiş qız olsun, ya halal süd əmmişin qızı olsun. Mən halal süd hesabı aparan deyiləm. Bilirsənmi mən nə istəyirəm? Bilirsənmi? Mən, ay ana, bir dəli ceyran istəyirəm, bildinmi? Dəli ceyran! Yerişi, baxışı, duruşu, qəməsi aşıb-daşsın, baxım, heyran olum, məni də dəli etsin, ağılımı başımdan alsın. Bildinmi, ay ana? Nə vaxt dəli ceyran görsən, mənə deyərsən...”

Arvadın təəccübdən gözləri böyüdü, “bıy, boy” deyib, əlini şappıltı ilə üzünə vurmaqdan başqa bir şey etmədi, bilmədi nə desin.

Elmira əl çaldı:

– Ay nə gözəl! Əla!

Alina da bəyəndiyini və hiss-həyəcanını “Ay Allah!” deməklə göstərdi.

Tahir məclisə xülasə verdi:

– Səhər yeməyimiz əla oldu! Çox sağ olun, Adil bəy! Söhbətimiz yaxşı keçdi, Eldar müəllimlə tanışlıq, onun dəli ceyran dastanı isə bizə xüsusi kef verdi. İndi, yolçu yolda gərək, nə deyirsən, gedəkmə ceyranların yanına, qoruğa?! Eldar müəllim, bizimlə gedə bilsəniz çox xoş olardı bizə, hamımıza.

Eldar “məmnuniyyətlə, mənim üçün şərəfdir”, – deyər dəstəyə qoşuldu.

* * *

Şirvan Milli Parkının girişində qonaqları parkın müdir müavini qarşıladı. Adilin yaxın dostu imiş, kimlərin gələcəyini, qoruğa nə vaxt çatacaqlarını əvvəlcədən bilirmiş. O, qorugun tarixi, bugünkü vəziyyəti haqqında həvəslə məlumat verdi. İşini sevən adama oxşayırdı.

Azərbaycanda fauna və floranın qorunması məqsədilə bir sıra milli və ya dövlət qoruqları yaradılmışdır. Şirvan Milli Parkı Araz və Kür çaylarının sağında, Salyan və Neftçala ərazisində təqribən 540 kvadrat km sahəni əhatə edir, şərqdə Xəzər dənizinə dirənir. Burada qoruq yaradılmasının əsas səbəbi ceyranların – Azərbaycan mədəniyyətində, folklor və ədəbiyyatında çox vəsf olunan bu gözəl heyvanların çox

ovlanması və nəticədə yox olmaq təhlükəsi olmuşdur. 1961- ci ildə, deyilənə görə, bu yerdə cəmi 77, bütövlükdə Azərbaycanda isə hardasa 130-170 ceyran qalmışdı. Bu gün bu qoruqda ən azı 7 min ceyran olduğu deyilir. Qoruğumuz Avropada ən böyük, yəni ən çox ceyranı olan qoruqdur. Ceyranlardan əlavə qoruğun zəngin heyvanlar aləmi var: canavar, çaqqal, tülkü, qaban, dovşan, qamışlıq pişiyi,..., müxtəlif sürünənlər, balıqlar, quşlardan qızılqaz (çəhrayı flaminqo), qu quşu, ördək, adları ədəbiyyatı bəzəyən qartal, şahin, tərлан, laçın kimi alıcı quşlar, turac... Köçəri quşlar məkanındır bura.

Təbiəti çox sevən, hər şeylə maraqlanan Elmira suallar yağdırdı.

– Ceyranlar qoruqdan çıxıb gedə bilirlərmə? Bunun qarşısını necə alırsınız?

– Heç cür! İstəsə gedə bilir, amma gedən azdır, çünki burda ceyranların sürü ilə yaşaması, yemək-İçməkləri üçün şərait yaradılıb. Getmək istəyən, əlbəttə, gedə bilir, belələri az saydadır. Onu da deyim ki, burdan Azərbaycanın digər qoruqlarına ceyran aparılır – o yerlərdə də ceyran olsun və ya varsa, sayları artsin deyə. Hətta Gürcüstana da ceyranlar hədiyyə etmişik; orda ceyranların nəslİ kəsilib.

– Ceyranlar suyu haradan içirlər, çay varmı burda?

– Yox, çay yoxdur. Suyu göldən və xüsusi çəkilmİş kanallardan içirlər, qoruğu gəzəndə görəcəksiniz.

Adil buranı yaxşı tanıyır, onun bələdçiliyi ilə iki maşınla qoruq gəzintisi başlandı. Bura çöldür, yarımsəhra kimidir. Ətraf alçaqboylu saksaul kolları ilə doludur. El arasında bunlara yulğun kolu deyirlər. Kolun başı və budaqlarının ucu yaşıldır, ceyranların yeməyidir.

Saksaular barədə Eldar maraqlı söz dedi:

– Əvvəllər ceyranları ovlayanda saksaul kollarını qırıb yandırırıldılar ki, yaxşı odu olur, kabab çəkmək üçün əvəzi yoxdur – deyirdilər.

Yolda sol tərəfdə neft buruqları göründü. Alina təəccübləndi:

– Bu nədir? Qoruğun içində neft buruqları?! Ceyran və neft?! Elmira da ona qoşuldu:

– Sənaye və təbiətin qorunduğu məkan yan-yanası?! Məntiqə də sığmır, ətraf mühitin mühafizəsinə də, estetikmə də.

Tahir barışdırıcı mövqe tutdu:

– Azərbaycanda neft tək Bakıda, Bakı ətrafında, dənizdə deyil, başqa yerlərdə də var, o cümlədən burda. Neft buruqları, hansı ki, burda az saydadır, yəqin ki, ceyranlara və digər heyvanlara mane olmur. Qaldı ətraf mühit və estetik dəyərlərə... Əlbəttə, gözəl ceyran ilə neft buruğunu yanaşı görmək bizi coşdurmur, vəcdə gətirmir. Amma, böyük ziyanı da yoxdur. Bir də ki, buranın təbiəti elə də gözəl deyil ki... Baxın, bomboz çöldür bura, nə meşədir, nə çəmən, sıx yaşıllığı da yoxdur.

Alina dillənmedi. Elmira yüngülcə başını yellədi, yəni, “başa düşürəm, amma...”

Aha, ceyranlar göründü! Sürü-sürü. Maşınları saxlayıb, ceyranları müşahidə etməyə başladılar. Tahir yavaş-yavaş ceyranlara yaxınlaşmağa çalışırdı. Amma, istədiyi qədər yaxınlaşmaq mümkün olmur; çox ürkəkdir ceyran. Həminin dilində Səməd Vurğunun “Muğan” poemasındakı məşhur misralar səslənirdi. Elmira, sanki özündən asılı olmadan, “Nə gözəl yaraşır Muğana ceyran” misrasını bir neçə dəfə təkrar etdi. Hərə həmin şeirdəki bir dörtlüyü yada salır, biri çaşanda o biri köməyə gəlirdi. Ceyranların ümumi görünüşündə qonur rəng gözə daha çox çarpırdı. Onların başı ala, ağ və qonur rənglərin qarışığı, boğazı qabaq tərəfdən ağımtıl, qarnı və arxası ağ,

beli, boynunun arxası və ayaqları, əsasən, qonur, quyruğu qara rəngli idi. Erkək ceyranları buynuzuna görə qiymətləndirmək olur, məsələn, birillik ceyranların buynuzları başının uzunluğundan qısadır, daha böyük yaşlının buynuzu isə baş uzunluğundan daha böyükdür. Dişi ceyranların buynuzu olmur deyirlər, əslində, buynuz var, amma çox kiçikdir, yox kimidir.

Yolun sonunda qonaqların diqqətini iki mərtəbəli ev özünə cəlb etdi. Çox güman ki, bura qoruğun mərkəzi yeri kimi nəzərdə tutulmuş və yol bu evə yönəldilmişdi.

Adil bu evin turistlər üçün dincəlmə yeri olduğunu dedi. Bir az istirahət etmək, su içmək, ətrafı gəzmək yaxşı olardı. İkinci mərtəbəyə qalxdılar, burdan baxanda ətraf, yaxın-uzaq yaxşı görünürdü. Binanın qarşısından hər iki tərəfi qamış və kollarla dolu su kanalı keçir, əks tərəfdə isə böyük göl var – Qızılgaz gölü. Gölün yanında quşları müşahidə etmək üçün estakada düzəldilib. Ora getmək lazımdır. Qamışlıqla irəlilədilər. Gözəl mənzərə açıldı. Uzaqda suda üzən yaşılbaş ördək, digər ördəklər və quşlar göründü. Qoruğa daxil olduqdan sonra ilk dəfə, zəif də olsa, quş cıkkiltisi eşidildi...

Qonaqlar – iki dəli ceyran və bir cəngavər qoruğa səfərdən həzz alır, yerlilər – iki kişi və bir gənc qonaqlardan ayrılmaq istəmirdilər. Eldar sıra ilə Tahirə, Adilə, sonra xanımlara baxdı və bugünkü səyahətə qısa yekun vurdu:

– Gəzintimiz gözəl oldu, ümid edirəm ki, xanımların da xoşuna gəldi, bir qədər yorulsalar da. Ceyranlar, yəqin, ləzzət verdi, quşları da yaxşı seyr etdik. Sonra nə gördük? Dəmir gövdəli neft buruqları əvəzinə çoxlu hündür boylu yaşıl ağaclar olsa, mənzərə daha cazibəli olardı, amma, elə bil ki, ümumilikdə yaxşı oldu.

Eldarın dediklərinə hərə bir cür şərik oldu – başını tərpətməklə, gülümsəməklə, yaxşı, hə, əlbəttə deməklə. Eldar bu ümumi razılıqdan ürəklənib, ayrılmaq üçün qısa ayrılma planı təklif etdi:

– Xanımlara, hər halda, bir az dincəlmək lazım ola bilər. Olsun. Adil bəy, qonaqları mehmanxanaya ötürək. Amma, axşam yeməyində, icazə verin, birlikdə olaq. Sizin kimi insanlar, Allah bilir, bir də nə vaxt qarşımıza çıxacaq?! Söhbətinizə qulaq asmaq istəyirik, Tahir bəy, bilmədiklərimizi soruşaq sizdən, xanımlardan. Eh, nə bilir ki? Heç nə.

Eldarın sözü və davranışı Tahirin xoşuna gəlmişdi:

– Biz də sizin söhbətlərə qulaq asmaq istəyirik. Yaxşı ki, tanış olduq, hər şeyə görə dostumuz Adilə “sağ ol” deyək. Bir az dincələk, sonra çay-söz məclisində görüşək.

* * *

Görüş yerini Adil seçdi. Şəhər kənarında, geniş ərazisi, müxtəlif təyinatlı, rəngarəng tikililəri, gölü, oyun-gəzinti yerləri ilə göz oxşayan bir yemək-içmək məkanına üz tutuldu. Adətən, şəhərlərdə mərkəzi hissə öz mədəni-memarlıq abidələrinə, gəzinti yerlərinə, xidmət rəngarəngliyinə görə şəhərin digər yerlərini üstələyir. Lakin şəhər mərkəzi yeni cərəyanların, yeni ideyaların həyata keçirilməsi üçün əlverişli deyil, yer qıtlığı, sıxlıq bunlara imkan vermir. Bu səbəbdən yeni cəzbedici işlərin çoxu özünə mərkəzdən uzaqda yurd-yuva qurur.

Adil ev sahibi kimi qonaqlara müraciət etdi:

– Gəlin oturmağa yer seçək, Tahir bəy, siz deyən, xanımlar desinlər, harada otursaq yaxşıdır, içəridə bir yerdə, ya açıq havada?

Razılığa gəldilər – əvvəl açıq havada oturaq, işdir birdən hava dəyişsə, içəri keçərik.

Havanın bürküsü düşmüş, sərinlik gətirən xəfif meh əsirdi. Bu görkəmli yerin sahibi səfərdə idi, lakin, rəhbər işçilərdən birini hörmətli qonaqları qarşılamaq, onlara lazımı ehtiram göstərmək üçün ayırmışdı. Orta boylu, enli, qırmızımtraq süfətli bu adamın qarnı irəli çıxmaqla bəs etməmiş, aşağıya doğru sallanmışdı. Özünü Bilal deyə təqdim edən bu şəxs mehribanlıq göstərir, qonaqların hər sözünə fikir verir, onları razı salmağa çalışırdı. O, Adilə müraciətlə əyləşmək üçün ən yaxşı yerlərdən birini təklif etdi. Ora çatan kimi qonaqlara su və çay gətirdilər.

Elmira başını göyə qaldırıb “Ay can, Ay da başımızın üstündədir” dedi. Alina as-tadan oxudu: “Mən səni gördüm Ay işığında”. Tahir mahnıya qoşulmasa dura bilməzdi – “Könlümü verdim ay işığında” (34). Adil üzünü Tahirə tutub, həmişəki kimi ədəb-ərkanla dayanan, söz soruşmasan danışmayan Zamanı göstərdi:

– Tahir müəllim, Zamanın gözəl səsi var, bu mahnını da yaxşı oxuyur.

Tahir xoş nəzərlə Zamanı süzdü:

– Hə?! Nə yaxşı! Zaman, əzizim, de gəlsin!

Zaman duruxdu. Alina ona ürək-dirək verdi:

– Zaman, biz hamımız oxuyuruq, mənim şəxsən elə yaxşı səsim olmasa da, oxu-masam ölləm. Mahnı oxumaq yaxşı şeydir. Oxu, istəsən, səninlə birlikdə mən də ox-uyaram.

Zaman qalxdı, üzünü məclisə yox, bir az kənara tutub, oxumağa başladı. Yaxşı səsi varmış, hər məqamı yerli-yerində gözəl oxudu. Hamı əl çaldı.

– Ay Zaman, əzizim, səsinə söz yoxdur. Belə gözəl oxumağı hardan öyrənibsən? Yəqin musiqi məktəbinə gedibsən...

– Yox, Tahir müəllim, musiqi məktəbinin heç qapısını açmamışam. Dayım musiqi müəllimidir, o həvəsləndirib. Özüm də mahnı-muğamatı çox sevirəm, qulaq asmaqla öyrənirəm. Nərinə Məmmədovanın mahnılarını çox sevirəm, çoxunu oxuyuram.

– Tahir bəy, bu Ay işığının bir sehri, sirri var ki, belə çox sevilir, haqqında danışılır, şəninə mahnı yazılır. Sizcə, bu nə sirr, bu nə sehrdir?

Elmiranın qəfil suallarını xoşlayan Alina dinc durmadı, dilxoşluq etdi:

– Yerdəki bütün məsələləri müzakirə etdik, bir çoxunu həll etdik, indi göyə çıxırıq, Günəşlə, Ayla əlləşirik. Sağ ol, Elmira! Bizi göylərə qaldırdın! Tahir bəy, zarafat öz yerində, bu parisli xanıma gərək düzünü deyək. Doğrudan da, Ay işığı niyə bu qədər sevilir!?

Tahir ürəyində danışdı: “nə yaxşı ki, dünyanın ən yaxşı, ən keyfiyyətli xanımları cərgəsində olan bu iki xanım mənimlə bir yerdədirlər, Baharı da əlavə edim, üç ol-sunlar, qarşıma üç ceyran çıxıb. Hər üçü sevimlidir, hərəsi bir cür. Bahar – gözəl, xoş, enerjili, danışan, hay-küylü, Elmira – dərin geniş ağıllı, həqiqətpərəstliyi və əlbəttə, huri-pəri gözəlliyi ilə seçilən. Qaldı Alina. Alina... Alinadan dünyada yoxdur! Çox şeydə, xüsusilə xasiyyətə Alina bənzərsizdir. Onu çox sevirəm, ona vurulmuşam, onsuz darıxacam. Nə etməli?”

Bu yerdə ürəyində oxudu: “Bəs bu dərdi kimə söyləməli? Gedib anasına deməli” (35), lakin içindən gələn ikinci səs bu fikri bəyənmədi: “yox, özünə deməli...”

Alina Tahirin fikrə getdiyini görmüş, vurğun gözlərlə sakitcə ona baxa-baxa düşünürdü – nə olub görəsən, birdən-birə nooldu ki?! Amma onu fikirdən ayırmağa cürət etmədi, daha doğrusu, insafı buna yol vermədi.

Tahir fikirdən ayıldı:

– Elmira xanım, başla, nə dedin? Hə, Ay işığının sirri... Bir neçə tərəfi var bu sirrin, bu cazibənin. Ay işığı birbaşa işıq deyil, Günəş işığının Ay səthində əks olunmasıdır. Ayın səthi Günəş işığını zəiflədir və səpələyir. Buna görə Ay və onun işığı solğun, gümüşü, zərif görünür, səssizdir, ruhu sıgallayır. Günəş işığı kimi göz qamaşdırmır. İkinci, Ay işığı Yer üzündəki, ətrafımızdakı gecə qaranlığı ilə təzad təşkil edir, qaranlıqda yanan zərif lampadır, bütün qaranlıq dünyanı işıqlandıran kosmik lampadır Ay, bu səbəbdən, Ay işığı həyatı təmsil edir, onda həyatı gözəllik var.

Alina “Ay nə gözəl” dedi və... ürəyindən Tahirin möhkəm öpmək keçdi.

– Daha nə deyə bilərəm? Ay dəyişkəndir; kiçilir, böyüyür, gizlənir, yenidən üzə çıxır, hər gecə yerini dəyişir, hər gecə bir don geyir... Ona baxmaqla doymaq olmur. Nəhayət, Ay işığı sevgi işığıdır, “könlümü verdim Ay işığında” deyirik, “Ay üzünü”, “Ay parçası” deyirik gözələ, “get Ay batandan sonra gəl, ay oğlan” deyir görüş üçün ürəyi titrəyən qızlar, qadınlar...

Elmira bir Alinaya, bir Tahirə baxdı:

– Tahir bəy, sağ olun! Söylədiklərinizə şərik çıxaraq, 19-cu əsrdə yaşamış fransız yazıçı Gi de Mopassanın “Ay işığı” hekayəsini yada salmaq istəyirəm. O, Ay işığının saf insan sevgisi yaratma seyrindən, gerçəkliklə daxili hisslər arasında ilahi körpü yaratma gücündən söz açmışdı. Bu yerdə sizdən bir xahişim də var – olarmı Parisdə ağılıma bir sual gələndə sizə yazım, sizin fikrinizi soruşum?

Tahir bir Alinaya, bir Elmiraya baxdı, suala zarafatlı cavab verdi:

– Elmira xanım, yazın, əlbəttə, amma ətraflı müzakirə və cavab üçün qoyun özüm gəlim, Alinanı da götürüb gəlim, suallarına yerində müntəzir olum.

Elmira əlini sinəsinə qoydu. Eldar qalxıb Tahirin yanına gəldi, səssizcə onun əlini sıxdı.

Ətraf lazım gəldiyindən daha artıq işıqlandırılmışdı, sanki göz qamaşdırmaq istəyirdilər. Əslində, kəndlərdə, bölgələrdə axşam və gecə vaxtı, bir yerin çox fərqli məkan olduğunu göstərmək üçün, insanları ora cəlb etmək, yəni məcazi mənada da göz qamaşdırmaq üçün gur işıqdan daha güclü vasitə fikirləşmək çətindir; bol işıq bolluq, gözəllik əlaməti sayılır. Böyük şəhərlərdə, məsələn, Bakıda restoran kimi yerlərdə solğun işıqlı, yarıqaranlıq, məhrəmanə mühit yaradırlar.

Gözə birbaşa işıq saçan çıpaq lampa, çılcıraq (qəndil) əvəzinə dolaylı işıq, divar və tavandan əks olunmaqla yumşalan işıq (Günəş işığını əks etdirən Ay işığı kimi!), şam işığı, həmçinin fərqli sahələrin fərqli qaydada işıqlandırılması gözə, ruha xoş gəlir.

* * *

Adil “gəlin seçək, nə yeyib-içəcəyik” deyərək, qonaqlara baxdı. Tahir qısa və qəti cavab verdi:

– Xanımlar seçsin, nə seçsələr bizə məqbuldur.

Alina güldü:

– Elmira, bizə vəzifə verdilər, sağ olsunlar, gəl başlayaq, Bahar burda olsa, bu işi o görəcəkdə – deyərək, Elmiranın köməyiylə xidmətçi oğlanla söhbətə, seçmə başladı; hər halda, Tahir nə qədər özünü kənara çəksə də, xanımlar əsas yeməkləri və içkini onunla məsləhətləşdilər.

Tahir Eldarla daha yaxından tanış olmaq istəyirdi:

– Eldar müəllim, Bakıda ali təhsil aldıqdan sonra həmən bura, öz bölgənizə, öz kəndinizəmi qayıtdınız, yoxsa Bakıdamı qaldınız?

Eldar udqundu, əlini üzünə çəkdi, onun hərəkət və görünüşündə bir inamsızlıq hiss olunurdu, elə bil nədənsə çəkinirdi, bəlkə şəhərdən gələnlərə ehtiramdan irəli gəlirdi bu sıxıntı:

– Tahir bəy, düzü, pis oxumamışdım institutda, həm siyasi iqtisad müəllimimiz, həm də iqtisadiyyatın riyazi modelləri üzrə dərs deyən müəllimimiz mənə “gəl, elmi iş götür” demişdilər. Amma kəndə qayıtmalı oldum; məndən böyük qardaşım artıq ali məktəbi bitirib, elmi işlə məşğul idi, məndən kiçik bacım isə tələbə idi. Atam-anam yaşlaşmışdılar, onları tək qoymaq olmazdı. O vaxt kolxozda işə düzəldim, maliyyə-mühasibat işləri üzrə.

Adil gülümsədi:

– Yamanca hesab aparırdın kolxozda – deyə, söhbətə intriqa qatmaq, onu daha maraqlı etmək istədi. Aydın idi ki, Adil nəse bir şey bilir və ona işarə vurur. Tahir anlamaq istədi:

– Nə hesab, necə?

– Hamı bilir, dillərdə dolaşır o əhvalat. Kolxoz maraqlı quruluş idi. Amma orda hər şey baş verə bilirdi. Saxta sənədlər düzəldilir, yeyintilər olurdu. Eldar neçə illər orda işlədi, qanunları bilirdi, hamı ondan soruşurdu. Bir müddət maliyyə-iqtisad üzrə müavin işlədi. Nəhayət, bir gün kolxozu möhkəm yoxlamağa başladılar, komissiyalar töküldü bura. Yeyintiləri aşkar etdilər, sənədləri bir-bir öyrənir, adamları danışdırırdılar. O sənədlər ki, yeyintilər üçün düzəldilmişdi, onların birində də Eldarın imzası yoxdu. O sənədləri ki, Eldar imzalamışdı, biri də saxta deyildi. Hamı mat qalmışdı. Eldar nəyin nə olduğunu yaxşı bilirmiş, heç hay-küy qaldırmadan düzgün sənədləri imzalayıb, şübhəli olanları müdirə verirmiş ki, o imzalasın.

Tahir heyranlıqla Eldara baxdı:

– Bunu necə edə bildiniz, Eldar müəllim?!

Eldar bir iqtisadçı kimi əvvəlcə o dövrü anlatmağa girişdi:

– Xanımlar gəncdirlər, mənim gördüklərimi görməyiblər – ən azı bir hissəsini və şükür ki, görməyiblər. Sovet hökuməti şəxsi mülkiyyəti ləğv etməyə girişdi, zəngin və ortababları kulak (36) elan etdi, cəzalandırdı. Bəs məhsul necə əldə edilsin? Kollektivləşmə əsasında – kəndin nəyi varsa, onu kollektiv təsərrüfat, yəni kolxoz (37) elan etdilər. Bu, əslində, pis fikir deyildi – kəndçilər birləşir, birgə əkilir-becərilir, məhsulu dövlətə satır, əldə olunan gəliri öz aralarında bölürlər. Amma dövlət uzun müddət öz vədini yerinə yetirmədi, məhsulu alıb, qəpik-quruş verməklə kifayətləndi. Sonralar vəziyyət bir qədər yaxşılaşdı. Amma bu işi təkmilləşdirmək, gücləndirmək yerinə, kolxozu yeni sovet təsərrüfatına – sovxoz (38) çevirməyə başladılar. Guya bunu məhsuldarlığı artırmaq, “fəhlə” adlandırdıqları kəndliyə sabit maaş vermək, şəxsi və ictimai maraqları birləşdirmək üçün etdilər. Beləliklə, dövlət tək sahibə, mülkədara çevrildi. Mən işə kolxoz dövründə başladım, sovxoz dövründə davam etdim. Sovxozda idarə edənlərin, inzibatçıların, bir sözlə, müftə yeyənlərin sayı artdı. Eh, Tahir bəy, siz savadlı, dünyagörmüş adamsınız, bu şeyləri bizdən qat-qat yaxşı bilirsiniz, mən sadəcə xanımlar üçün məlumat verdim. Əyri işlərin qabağını kəsmək olmurdu, mən inqilabçı deyiləm, əlimdən gələnlə o işlərə imza atmamaq idi... Sonra sovxozdan uzaqlaşdım, məktəbdə işə düzəldim, iqtisadiyyat, həmçinin coğrafiya dərsləri deməyə başladım. Məktəbdə, mənim oxuduğum vaxtlar çox ciddi, bilikli müəllimlər vardı. İndi bilikli, öz

üzərində çalışan müəllim azdır, müəllimlərin çoxu qadınlardır, şagirdlər də başqa cürdür, valideynlər də. Eh, nə deyim, hamı bilən şeyi danışmağa ehtiyac yoxdur.

Tahir Eldarı danışdırmaq, onunla söhbəti uzatmaq istədi:

– İnqilabçı deyilsiniz, amma, yəqin ki, ətrafda baş verənlərə biganə qalmırsınız.

– Eh, mənə “demaqoq Eldar” da deyirlər. Kəndimizdə, rayonumuzda, ölkəmizdə baş verən bütün hadisələr məni həyəcanlandırır, sevindirir və ya kədərləndirir.

Problemlər barədə məktub yazıram, təkliflərim olur, onları icra hakimiyyətinə, nazirlər kabinetinə, hərdən də prezidentimizə göndərirəm. Elə sovet vaxtı da yazırdım. Yazandan sonra bir az rahat oluram, vicdanım “susma” deyir. Çox zaman cavab verirlər. Demaqoq sözünün də kökünü öyrəndim, yaxşı söz olub tarixdə, yunanlarda – el adamı, xalqın sözünü deyən, danışan mənası verir. İndi, düzdür, mənə dəyişib – demaqoq deyəndə çoxdanışan, lazımsız, yerli-yersiz danışan, sözlə aranı qarışdıran, xəbər gəzdirən başa düşülür, hətta adamsatan kimi mənası da var buralarda. Allah eləməsin, adamsatan deyilik, amma ağılıma bir şey gəlirsə, onun ziyan deyil, xeyir verəcəyini düşünürəmsə, dura bilmirəm, danışırım. Neyləyim, beləyəm.

Adil söhbətə qarışdı:

– Eldar müəllim ağıllı, müdrik, bir qədər də qəribə adamdır, üzünə deyirəm. Düz adamları, çalışan adamları sevir, onlara yaxşılıq etmək istəyir. Özü yaxşı meyvə şirələri düzəldir, çuğundurdan, yerkökündən, almadan, hər meyvə-tərəvəzdən, sonra onları şüşə qablara doldurub, xoşuna gəlidiyi adamlara paylayır, pulsuz-parasız, heç nə güdmədən. Elə olur ki, özü evlərə aparır. Əvəzində ona “qəribə adamdır” deyirlər. Deyəndə ki, ay Eldar müəllim, yaxşılıq qəribəlik kimi görürlər, “eybi yoxdur”, “olsun”, “çort s nim” (39) deyir, rusca ifadələr işlətməyi sevir.

Eldar günahkar kimi başını aşağı salmışdı, bu yerdə dilləndi:

– Rusca çox oxumuşam, indi də oxuyuram, oxuduqlarımı tərcümə etməyə həvəsim gəlmir, rusca necə bilirəmsə, elə o cür deyirəm, çox adam başa düşür. İngiliscə bilmirəm, bir az öyrənmək istədim, dilim dönmədi.

Ürəyiyumşaq Alina köməyə gəldi:

– Eldar müəllim, içi mən qarışıq, çox adam rusca oxuyub, ədəbiyyata, tarixə aid kitabların bir çoxunu rusca oxumuşuq. Rusca söz ehtiyatımız çoxdur. Amma, təcrübə göstərir ki, Azərbaycan türkcəsində hər şeyi yaxşıca ifadə etmək olur.

Eldar birdən canlanan kimi olub, üzünü Tahirə tərəf çevirdi:

– Tahir bəy, demokratiya haqqında nə düşünürsünüz? Xalq seçir, hakimiyyət dinc yolla bəlli zamandan sonra dəyişir. Birpartiyalı sistemdə, daha doğrusu, kommunist partiyası dövründə, sosializmdə yaşadığ, yaxşısını da gördük, pisini də. Hansı yaxşıdır, demokratiya ya birpartiyalı sistem – görüb yaşadığımız sosializm?

Sevdiyi insanların əhatəsində maraqlı bir insanla ünsiyyətdə olan Tahirin kefi kök idi. Özü danışmaq əvəzinə Eldarı, bu maraqlı, qəribə və ya filiosof kimi təqdim edilən el adamını dinləmək istəyirdi:

– Eldar müəllim, şübhə etmirəm ki, sizin bu və bənzər suallara öz cavabınız var. Onları bilmək maraqlıdır bizə, – deyib, xanımlara tərəf döndü, onların təsdiqini istədi. Xanımlar baş hərəkəti ilə “hə” işarəsi verdilər.

Eldar etiraz etmədi:

– Əfqanıstan və Liviya kimi yerlərdə demokratiya yolunu seçmək, mənəcə, mümkün deyil, xalq bunu başa düşməz və qəbul etməz, onlar həmişə tayfa-qəbilə ənənəsi ilə yaşamışlar, bu ənənəni tez sındırıb yox etmək mümkündürmü? Yox.

Təcrübə bunu deyir. Baxın o ölkələrin həyat tərzinə, düşüncə tərzinə. Onlara uyğun idarəetmə sistemini məhv etdilər, əvəzində demokratiya tətbiq etmək istədilər. İndi o ölkələr pis gündədir, düzəlmə oxşamır. Tahir bəy, siz dünyanı gəzibsiniz, bilirəm, getmədiyiniz yer yoxdur. Mən ancaq Rusiya, Gürcüstan və Ermənistanda olmuşam – Sovet dövründə. İki il əvvəl qardaşım Türkiyəyə apardı məni, İstanbulu gördüm. Vəssalam. Başqa heç yerdə olmamışam. Doğrudur, coğrafiyanı, tarixi sevmişəm, indi də sevirəm, dünyadan bir az xəbərim var. Amma, görmək başqa şeydir. Tahir bəy, Çində, Hindistanda olubsunuz yəqin.

– Hə, Çində çox, dəfələrlə, Hindistanda... (azca fikirləşdi), deyəsən, dörd dəfə. Eldar müəllim, nə demək istəyirsiniz?

– Çin və Hindistan – əhali sayına görə dünyanın iki ən böyük ölkəsi – hər birinin əhalisi ABŞ əhalisindən dörd dəfədən də çoxdur. Çin və Hindistan – hansı daha güclüdür, daha yaxşı inkişaf edib, hansı xalq ortalama daha yaxşı yaşayır?

Tahir qısa cavab verib, söhbət liderliyini yenə Eldara verdi:

– Ortalama, əlbəttə, Çin xeyli qabaqdadır, Çin inkişafda ABŞ ilə yarışır.

– Çox yaxşı! Hindistan demokratik ölkə sayılır, çox partiyalar var, seçkilər keçirilir. Çin isə birpartiyalıdır – o da kommunist partiyası, ümumxalq seçkisi də yoxdur. Bəs niyə demokratik dövlət birpartiyalı dövlətdən geridə qalıb?

Hamı asta-asta yeyib-içir, arada bir neçə qısa sözlə, astadan, pıçıltı ilə ünsiyyətdə olur, ümumilikdə isə Eldar və Tahirin söhbətinə qulaq asırdılar. Bu yerdə Elmira fikir bildirdi:

– Gözəl sualdır! Mən Hindistanı bir az tanıyıram, ora iki səfər etmişəm, şimala və cənuba. Çox maraqlı tarixi-mədəni abidələri var. Elmi-texnoloji uğurları da var. Amma kasıbcılıq ölkəni bürüyüb, rüşvət baş alıb gedir, dini qarşıdurma, bir- birindən təcrid olunmuş insan qrupları – kast sistemi ölkəni pis günə salıb.

Tahir “çox sağ ol, Elmira xanım” deyib, Eldarın sualına qayıtdı:

– Elmira xanım Hindistanı qısa, amma çox doğru təsvir etdi. Hindistanda milli, dini, sosial-siyasi sülh yoxdur, ölkə bütöv, monolit deyil. Çin çox fərqlidir.

SSRİ-də 1956-cı ildə baş verən “şəxsiyyətə pərəstiş” və Stalinqiliyin aradan qaldırılması kimi kəskinlik Çində olmadı, Çin Xalq Respublikasının qurucusu Mao Tse-dunun “İrəliyə böyük sıçrayış” və “Mədəni inqilab” kimi ağır nəticələrə, hətta xaosla gətirən səhvlərinə baxmayaraq, onun böyük işlər gördüyü də deyildi – Çinin yarımüstəmləkə vəziyyətindən böyük gücə çevrilməsində, imperalizmdən xilas olub “Çin sifətli” sosializm qurulmasında oynadığı həlledici rəhbər rolunu danılmadı və o, “Böyük Mao” kimi anılır. Maodan sonrakı dövr isə Çinin böyük dünya gücünə çevrilməsi dövrü oldu.

Əlini çənəsinə dayayıb diqqətlə qulaq asan Eldar müasir Çini yaxşı anlamaq fürsətini əldən buraxmaq istəmirdi:

– Çox sağ olun, Tahir bəy! Lütfən sonuncu – böyük güc dövrünü də şərh edin, mümkünsə.

– Çinin yeni lideri Den Syaopin (Deng Xiaoping) Maonun böyük xidmətləri ilə yanaşı səhvlərini də göstərdi, Çində güclü islahat və dünyaya açılma siyasəti başlandı. O, “Bir dövlət, iki sistem” ideyasını irəli sürdü, “kasıb sosializm uzun gedə bilməz”, “birpartiyalı sosializm içində bazar iqtisadiyyatı niyə olmasın ki?!” dedi. Bunu obrazlı şəkildə ifadə etdi: “Pişiyin ağ, ya qara olması vacib deyil, siçanı tuta bilirsə, o, yaxşı pişikdir!” Nəticə göz qabağındadır!

Eldar məmnun idi, dərindən nəfəs alması da bu xoşhal razılığın ifadəsi idi:

– Tahir bəy, mən iqtisadçıyam, yekəxana çıxmasın, iqtisad elmi üzrə ali təhsil almışam demək istədim. Çini çox qısa, çox yığcam, amma çox gözəl təqdim etdiniz. Sosializm və kapitalizmdən danışdıq. İkisini də görmüşük, ikində də yaşamışıq. Sovet zamanı insanlar daha xoşbəxt idimi, ya bəlkə indi daha xoşbəxtdirlər? Bir onu deyə bilərəm ki, indi insanlar arasında acgözlük daha çox görünür gözümə. Acgöz adam xoşbəxt ola bilməz. O zaman insanlar sabaha, gələcəyə qorxu ilə baxmırdılar. İndi belə deyil. Düzdür, indi azadlıq çoxdur, hara istəyirsən get, gedə bilirsənsə. Get, qazan, zəngin ol. Marks ağıllı adam idi, marksizm dünyanı silkələdi, dəyişdirdi. Amma Marksın dediyi klassik sosializm çökdü. Planlı iqtisadiyyat şəxsi təşəbbüsə yer vermədi və yaşamadı. Çində, siz dediyiniz kimi, dövlət nəzarəti altında bazar iqtisadiyyatı modeli işlədi. Marks səhvmi edib, nəydi onun səhvi?

Tahir bir an düşündü, qarşısındakı iqtisadçı idi, ciddi sual vermişdi:

– Eldar müəllim, mən iqtisadçı deyiləm, amma fikrimi söyləyəcəm. Marksa görə, kapitalist get-gedə zənginləşir, işçi get-gedə yoxsullaşır, onun alıcılıq qabiliyyəti aşağı düşür, nəticədə, işçilər üsyana qalxıb kapitalizmi məhv edirlər. İnqilab nəticəsində sosializm qurulacaq, burada istismar olmadığına görə həyat gözəl olacaq. Bu gözəl fikir dünyanı lərzəyə gətirdi. Bu belədirmi? Yox! Kapitalist ölkələrində işçilər gündəngünə yoxsullaşmır, əksinə, əmək haqları artır. Marksa görə kapitalizm dağılacaq, kommunizm qurulacaq və bu əbədi olacaq. Lakin, sosializmin qurulduğu bütün ölkələr kapitalizmə qayıtdılar. Çində necə oldu? Orda da klassik, sovietsayağı sosializm çökdü və “Çinsayağı kapitalizm” yarandı, ona Çində “Çinsayağı sosializm” deyirlər, ad mühüm deyil. Əslində dövlət kapitalizmi deyilən sistem yarandı. Çin modeli işlədi. Mən belə bir zarafat eşitmişəm, müəllifini bilmirəm: kommunizm (və ya sosializm) kapitalizmə apan ən uzun yoldur.

Bunlarla yanaşı, elm və sənət adamlarının, ziyalı insanların ən azı bir hissəsi kapitalizmi, kapitalizmə xas olan bərabərsizliyi sevmir. Bərabərsizlik get-gedə artacaqmı? Vergilərlə bu artımı müəyyən dərəcədə tənzim etmək olarmı? Çətin suallardır. Sərbəst bazarla dövlət nəzarəti arasında müvazinət necə olmalıdır? Bu da çətin məsələdir. Müvazinət ahəng deməkdir.

Eldar həyəcanlı səslə məclisə müraciət etdi:

– Dedim ki iqtisadçıyam, kaş deməyəydim. Belə çıxır ki, beş illik təhsilim zaya çıxdı. Tahir bəy, heç alıxmadığım bir tərzdə sadə, amma qiymətli təhlil etdiniz. Nə deyim, vallah, mənə sizə tələbə çıxsa sevinərdim, ancaq özümdə elə güc və qabiliyyət hiss etmirəm.

Tahir özünü narahat hiss etdi:

– Nə danışırınsız, ay Eldar müəllim?! Mən dedim ki, nə iqtisadçıyam, nə maliyyəçi. Sadəcə, bəzən bu məsələlər ətrafında düşünürəm, oxuyuram, ağıma ağla batan ya batmayan fikirlər gəlir, onları ərz etməyə çalışıram. Deyəsən uzağa getdik, xanımları unutduq, görək onlar nə edir, nə yeyir, nə içir, nə istəyirlər, özlərini necə hiss edirlər?

Bunu deyib Tahir xanımları süzdü, Elmira məmnun görünürdü, Alina ətrafı unutmuş, eşq dolu süzgün gözlərini Tahirə dikmişdi. Offf! Tahirin ürəyindən Alınanı öpmək keçdi...

Adil bir ətrafa, bir göyə nəzər saldı:

– Yağış başlayacaq, gəlin üstüörtülü yerə keçək. Çayımızı da orda içərik.

Elmira maraqla göstərdi:

– Axı heç damcı gəlmədi göydən, hardan bildiniz yağış yağacağını?

Adil sakit, amma əminliklə cavab verdi:

– Buludlar tündləşdi, sıxlaşdı, aşağı endi, hərəkəti artdı. Sərinlik gətirən küləyi gördünüzmü? Havada yağış qoxusu var.

Alina Adilin fikrini bəyəndi:

– Elmira, təbiəti oxuya bilən insanlar var. Çoxillik müşahidələr, təcrübə çox şey deyir. Gəlin keçək örtülü yerə.

Ofisiant çağırılıb üstü örtülü yer istədilər. Ofisiant “Bilal müəllim sizə gölün sahilində yer ayırıb, oranı hazırlayım, gəlib sizi dəvət edəyəm” deyib uzaqlaşdı. Bir az sonra Bilal, həmin ofisiant da yanında gəldi, o yan-bu yana əylərək “sizə qulluq etmək borcumdur mənim” dedi, əməlli-başlı “vurmuşdu”, sözünü bitirib gəldiyi tərzdə, yırğalana-yırğalana uzaqlaşdı. Daha sərrast olan ofisiant “yer hazırdır, buyurun” – dedi. Hamı qalxdı, yolda yağış başladı. Addımlarını yeyinlədən məclis üzvləri içəri keçdilər. Kimi oturdu, kimi ayaq üstə gəzişir, kimi də gölə tamaşa edirdi. Birdən Elmira qışqırdı:

– Ora baxın, ora baxın! Eldar müəllim yağışın altında durub tərpənmir. Noolub ona görəsən? Yağışdan xəbəri yoxdumu? Qəribə adamdır.

Hamı üzünü o tərəfə çevirdi. Eldar doğrudan da yağışı vecinə almırdı, mülayim havada Günəş şüaları altında qızınmaq istəyən adam kimi rahat dayanmışdı. Tahir hər hərəkətin, o cümlədən hərəkətsizliyin səbəbi olduğunu yaxşı bilirdi, öz-özünə danışan kimi görünsə də, hər kəs eşitdi:

– Bəlkə hara getdiyimizi bilmir, bizi axtarır Eldar müəllim, yəqin ofisiantın dediklərini eşitməyib.

Tahir bunu deyib qapı ağzına çıxdı və “Eldar müəllim, biz burdayıq, biz burdayıq” – deyə, onu çağırırdı. Eldar səssə döndü, salam göndərən kimi əl elədi və yağışdan sonra işıldayan otlara baxa-baxa yavaş-yavaş gəlməyə başladı. İçəri girəndə Elmira ona diqqət göstərdi:

– Eldar müəllim, islandınız yağışın altında. Deyəsən, bizi görmədiniz...

– Yox, Elmira xanım, bura gəldiyinizi gördüm. Sadəcə, mənim asta yağın yağışlardan xoşum gəlir, bir qədər altında durub həzz alıram.

– Axı islanırsınız.

– Hə... islanmaq pis şey deyil ki?! Elə bil ki, duş qəbul edirdim. Göydən gələn yağışı Allahın göndərdiyi duş kimi qəbul etmək olmazmı?!

– Köynəyiniz yaşıdır.

– Eybi yoxdur, hava istidir, quruyacaq.

Çay gətirdilər. Elmira Eldarın qarşısına çay, yanında da mürəbbə və şirniyyat qoydu. Eldar nədənsə qızardı, “çox sağ olun” dedi.

Eldarla söhbətdən açıq-aşkar həzz alan Tahir onu yenə danışdırmaq istədi:

– Eldar müəllim, sizin kolxoz-sovxoz vaxtı rüşvətə imza atmamağınız mənə ləzzət verdi. Qarışıq zamanda ədalətli olmaq sadə iş deyil.

– Tahir bəy, böyük iş görməmişəm, mübarizə aparmamışam, sadəcə, bir az təmiz qalmağa çalışmışam, özümü qorumuşam. Ədalət böyük anlayışdır, mən isə balaca adamam, mənim ədalət carçısı və ya ədalət mübarizi olmağa nə gücüm var, nə iddiam. Rüşvət almamaq ədalətli olmaq üçün kifayət deyil. Əzrayıl rüşvət almır, amma ədalətli deyil, nə yaşa baxır, nə yaxşı-pisə. Düzdür, ölüm adamları bərabərləşdirən

ən böyük, bəlkə tək gücdür. Amma bərabər olmayanları zorla bərabərləşdirmək ədalət deyil, ədalətsizlikdir.

Tahir güldü:

– O dünyadakı rüşvət, ədalət barədə bir şey deyə bilmərəm. Görməmişəm, eşitməmişəm, gedib-gələn də yoxdur ki, bizə bir şey danışsın. Ədalət uğrunda mübarizə məsələsində sizi yaxşı başa düşürəm. Öz gücümüz daxilində ədalətli, düzgün olmaq az iş deyil.

Eldar birdən dirçələn kimi oldu, başını qaldırıb dikəldi:

– Tahir bəy, çox mühüm məsələyə toxundunuz. Mən burda kənddə oturub yeni dünya nizamı haqqında düşünürəm, özümə gülməyim gəlir. Amma neyləyim, beləyəm, ona görə də mənə qərribə adam deyirlər, yaqın ki, başı xarab deyənlər də var. Mən özümü necə aparmaq barədə düşünürəm, bu da ətrafdakılarda mənə qarşı xoşagəlməz fikir yaradır; bu mənim nöqsanımdır yaqın ki.

Alina söhbətə qarışdı:

– Eldar müəllim, siz çox təbii insansınız, ətrafdakıların rəyinə görə deyil, öz düşüncənizə görə hərəkət edirsiniz. Çox yaxşı! Çox maraqlı məsələlərə toxunursunuz. “Yeni dünya nizamı” dediniz, o nə deməkdir, nə olan şeydir?

Eldarın kefi açıldı, şəhərdən gələn ağıllı adamların ona maraq göstərməsi onun şöhrətini artıracaq. Adil bu söhbətləri hər yerdə danışacaq, üstünə də bir şeylər qoyaraq, bəzəyərək. Üstəlik, bəzi məclislərdə “Eldar müəllim, necə oldu?” deyər mənim özümə müraciət edəcək – nəyisə daha yaxşı, daha aydın anlatmaq üçün.

Zaman da bir xoş şeylər söyləyəcək, çox deməyə gücü çatmasa da, ya da şahid kimi Adilin dediklərini təsdiqləyəcək. Tahir müəllimi və onun yanındakı gözəl, həm də çox ağıllı xanımları bir də, Allah bilir, nə vaxt görəcəm? Qoy öz dünya nizamı ideyamı təqdim edim:

– Tahir bəy kapitalizm ilə sosializm arasındakı fərqləri, birpartiyalı kapitalizmi bizə izah etdi. Kapitalizm, deyildiyi kimi, nə qədər yaxşı olsa da, iqtisadi təşəbbüslərə geniş meydan açsa da, bərabərsizlik çox böyükdür. Güclülərlə, yəni çox zəngin insanlarla kasıb xalqın arasında bir uçurum var. Bu kasıbların halına yanan varmı? Zəiflərin, yoxsul insanların dərini kim çəkəcək? Bu iş öz-özünə düzəlməz. Bu işi həll etmək yolu varmı, yəni kasıbların vəziyyətini düzəltmək mümkündürmü? Mümkündürsə, necə? Mənim təklifim var. Bu məsələnin həlli üçün zənginlərin kasıblara köməyini təşkil etmək zəruridir. Var-dövlətinə görə üç zümrəni fərqləndirək: zənginlər, ortabablar, kasıblar. Əslində, daha dəqiq, daha çoxpilləli təsnifat etmək vacibdir. Məsələn, zənginlik dərəcələri var. Amma mən izahı sadə model üzərində aparıram. Hər zənginin neçə kasıba və nə qədər kömək edə biləcəyi müəyyən olunur. Ortabablar az, yəni bir, ya iki kasıba yardım edirlər. Ölkəni, mən Azərbaycanı nəzərdə tuturam, müxtəlif dərəcəli zənginlərə, ortabablara, kasıblara ayırıraq. Araşdırma qrupları xüsusi anketlər hazırlayırlar. Bu layihəni həyata keçirmək üçün məsləhət şurası və sair zəruri institutlar yaradılır. Hökumət zənginlərdən vergilərin bir hissəsini almır və o hissə bu layihənin hesabına keçirilir. Tahir bəy, mənə görə bu iş ölkədə seçkilər aparmaqdan daha vacibdir, seçki nə verir bizə, nə həll edir?! Səs verdik, ya vermədik – fərqi varmı?! Bu layihə isə xalqımızı, ölkəmizi mühüm dərəcədə gücləndirə bilər. Mən qəti surətdə incəliklərə getmədim, fikrimi çox qaba, köntöy model vasitəsilə izah etməyə çalışdım. Nə düşündüyünüzü soruşmuram, bilirəm ki, “utopiya” və ya öz dilimizdə “xəyalplov” kimi bir söz tapıb deyəcəksiniz.

Ortaya sükut çökdü. Yaxşı deyil, nəşə demək lazım gəlir. Alina Tahirə tərəf baxdı, sanki, “nə durmusan, bir şey de” deyirdi. Tahir Eldarın açdığı bu yeni meydan üçün söz atını yəhərləməmişdi, ağır-ağır dilləndi:

– Eldar müəllim, çox maraqlı layihəniz var, hiss olunur ki, üzərində xeyli çalışmışınız. Məncə bir az incəliklərə varmaqla, zənginlik və ümumiyyətlə, həyat səviyyəsi təsnifatını gücləndirməklə layihəni genişləndirmək, dərinləşdirmək, dərc etmək lazımdır. Sonra nə deyə bilərəm? Nəzəri model kimi yaxşıdır, lakin onu həyata keçirmək işində çox, çox böyük çətinliklər yarana bilər. Kasıblığı, yoxsulluq dərəcələrini ölçmək mümkündür. Bəs zənginliyi necə ölçməli? Zənginlər, xüsusilə çox zəngin olanlar nələrə malik olduqlarını açıq demirlər. Var-dövlətləri müxtəlif adamların adına yazılıb, bir hissəsi xaricdədir, hesabı bilinmir. Baxın, “Forbes” dərgisi dünyadakı zənginlərin siyahısını və nə qədər qazancı olduğunu dərc edir. Orda ölkəmizdən bir ad yoxdur... Eldar müəllim, sizi təbrik edirəm, maraqlı ideya üzərində düşünürsünüz. Ətraflı yazın, dərc olunmasını mən öhdəmə götürürəm.

Eldar əlini döşünə qoyub, təşəkkür etdi. Tahir gözlərində təbəssüm, Alınaya baxdı, dodaqlarını azca araladı, dilsiz iki ismarış getdi – “nə deyirsən?” və “öpürəm”. Alınanın Tahirə baxan gözlərindən açıq-aşkar sevgi süzülürdü.

* * *

Adil qonaqların hər cür qaygısını çəkir, ürəklərindən nə keçdiyini, bu yerlərlə bağlı nə arzuları olduğunu bilməyə can atır, onları razı salmaq üçün əlindən gələn hər şeyi etməyə çalışırdı. Tahir onu bir dəfə qonaqpərvərlik sənətinin qrossmeysteri adlandırmışdı. Adil, eyni zamanda, kənd-rayon yerinə xas olan heysiyyət və vüqarını da unutmur, çox hörmətli qonaqlarla oturub-durduğunu göstərir, sayılıb-seçilən adamlara xəbər göndərir, onları qonaqlarla tanış olmağa dəvət edirdi. Bu yerlərdə Tahiri tanıyan, ona hörmət bəsləyən sakinlər az deyildi. Adilin “qonaqlarımdan biri Fransadan gəlib, tanınmış, savadlı, milliyyətcə azərbaycanlı bir xanımdır” sözləri yayılmış, xüsusi maraq doğurmuşdu. Məktəb direktorlarından biri Adilə müraciət etdi – məktəbimizdə Fransaya, fransız ədəbiyyatına və fransız dilinə xeyli maraq var, müəllimlər fransalı qonaqla bir görüş keçirməyi xahiş edirlər, bir az söhbət etsin, Fransadan, Parisdən, siyasətdən, mədəniyyətdən. Fransa hərdənbir bizim əleyhimizə hərəkət etsə də – bəzi siyasətçilərin ucbatından, tarix və ədəbiyyat sevən uşaqlar və müəllimlər arasında Fransaya rəğbəti olanlar var.

Qonaqları gəzməyə və yeməyə aparmaq üçün mehmanxanaya gələn Adil Tahirə və xanımlara müraciət edib, məsələni danışdı, öz istəyini də əlavə etdi: “bu görüşün baş tutması çox yaxşı olardı”. O, Tahirin yeni dostlaşdığı Eldar müəllimin də həmin məktəbdə işlədiyini və bu görüş təşəbbüsünün, böyük ehtimalla, ondan irəli gəldiyini dedi.

Tahir güldü:

– Ay məşallah, kəndlərimiz gör necə inkişaf edib, Fransa ilə maraqlanır, Fransa barədə söhbət istəyirlər. Bilirsən ki, ilkin planımıza görə, bizim Bakıya qayıtmaq vaxtımız çatıb. Amma, düşünürəm ki, günlərimiz xoş keçir və səfərimizi bir-iki gün uzatsaq, heç nə itirmərik, əksinə, yeni yerlər, yeni insanlarla tanışlıq yeni duyğular yaradır, – bunu deyib, Alınaya balaca göz vurdu, sonra Elmira tərəfə döndü:

– Elmira xanım, bu xahişi yerə salmaq olmaz, xalqa hörmətimizlə yanaşı, dostumuz Adilin nüfuzunu da düşünək. Belə çıxır ki, işin içində yeni dostumuz Eldar müəllim də var, sizin də xoşunuza gələn bu müdrik qəribə adam. Mövzu da – geniş, Fransa barədə nə qədər lazım gəlsə, danışa bilərsiniz.

Elmira, deyəsən həvəsli deyildi, etiraz etdi:

– Yox, yox, mən bacarmaram, lütfən, Tahir bəy, imtina edə bilmiriksə siz danışın, siz məndən yaxşı, daha ətraflı danışa bilərsiniz.

– Elmira xanım, millət məhz sizinlə, fransalı xanımla görüşmək, ona qulaq asmaq istəyir. Gəl bir plan tutaq, internetdən də nə şəkillər istəsək götürə bilərik, əyani görüntü danışığı daha da maraqlı edər.

Alina köməyə gəldi:

– Elmira, sən danış, sizə hansı şəkil lazımsa siyahı tutub mənə verin, ən yaxşılarını, ən gözəllərini tapmaq, düzüb-qoşmaq məndən.

Planlama ustası olan Tahir təxirə salmadan işə başladı, işə girişdi də demək olar:

– Fransa haqqında bir neçə ümumi fikirlə başlamaq olar, “Fransa dünya mədəniyyətinə, elm və incəsənətinə ən çox töhfələr vermiş ölkələrdən biridir” kimi. Tarixə çox girməyə ehtiyac yoxdur, demək olar ki, “mən də məktəbi Bakıda bitirmişəm, bilirəm ki, orta məktəb tarix kitablarında Fransa tarixini öyrənmişiniz. Fransa tarixinin Kardinal Rişelye, Napoleoon Bonapart kimi görkəmli dövlət adamlarını tanıyırsınız...

Elmira valehedici təbəssümü ilə işə keçdi:

– Fransız inqilabı (1789-1799) barədə çox eşidib, çox bilərsiniz, M.Robespyer və digər inqilab rəhbərlərini tanıyırsınız. İnqilablarda bərabərlik, qardaşlıq şüarları səslənsə də, terror baş verir, qan tökülür, çoxu da haqsız.

Tahir mehriban baxışla Elmiranı süzdü:

– Nə gözəl! Vacib olan rola girməkdir, arxası gələcək. İstəsən, bu dediklərini təsdiqləmək üçün inqilabın böyük kimyaçı, kimyanın atası sayılan A.Lavuazzeni məhv etməsini yada salmaq olar, onun müasiri böyük riyaziyyatçı Laqranjin sözlərini gətirməklə: “onun başını kəsməyə bir an bəs etdi, Fransada ona bənzər adamın yetişməsi üçün isə 100 il bəs etməyə bilər”.

Artıq internetə baş vurmuş Alina “bəh-bəh!” deyib əlavə etdi:

– A.Lavuazyenin arvadıyla şəklini qoymamı?

Elmira özündən asılı olmadan rola girmişdi:

– Fransa gələn turistlərin sayına görə dünyada birinci yerdədir, ən çox da Parisə gəlirlər. Parisdə maraqlı yerlərin sayı-hesabı yoxdur, ümumi görünüşlə yanaşı, konkret yerləri göstərmək lazımdır. Luvr muzeyi...

Alina tez əlavə etdi:

– Eyfel qülləsi! Paris Notr-Dam kilsəsi! Tahir də geri qalmadı:

– Versal sarayı!

Elmira parisli kimi daha bir neçə yer saydı:

– Mütləq Orse muzeyi – impressionist və postimpressionist əsərlərin dünyada ən zəngin kolleksiyası. Çox gedirəm o muzeyə. Latın kvartalı və ordakı Sarbon universitetini, eləcə də Parisin içindən keçən Sena çayını və onun üzərindəki körpüləri unutmayaq.

Alina:

– Hamısını yığiram, bəzən iki ya üç şəkil götürürəm, hansını istəsəniz onu qoyarıq. Elmira birdən qaşlarını çatdı:

– Luvrda bir Quba xalçası var! Şəklini tapa bilsək əla olar. Komanda tam gücü ilə işlədi. Tahir daha bir addım atdı:

– Elmira xanım, ədəbiyyat, elm, incəsənət – bu geniş mövzudur– necə seçim edək?

– Fransa moda (dəb) ölkəsidir, film ölkəsidir, mətbəxi, şərabı... Bunları qısa sözlər, bəzi nümunələr və Alinanın verəcəyi şəkillərlə nümayiş etdirmək olar. Musiqi haqqında da çox danışmırıq. Opera və balet işində fransızlar, məncə, alman və italiyalılardan bir az geri qalırlar. G.Bizenin “Karmen”, Şarl Qunonun “Faust”, C.Sen-Sansın “Samson və Dalila” operalarını, Adolf Adamın “Jisel” baletini yada salmaq olar. İncəsənət... Luvr və Orse muzeyindən Alina nələrsə göstərsin, yetər. Elm haqqında nəsə bir şey söyləməyə ehtiyac varmı kənd yerində? Universitet kimi yerdə danışmalı olsaydıq, daha geniş meydan açardıq, o cümlədən görkəmli fransız alimlərinin adını çəkmək olardı, burda, yəqin lazım gəlməz.

Alina Elmiranın təkliflərinə bütövlükdə şərik olub, ədəbiyyatı irəli çəkdi:

– Əvəzində fransız ədəbiyyatının klassikləri və onların populyar əsərləri barədə söhbət açmaq lazımdır. Gəlin sayaq.

Alina bunu deyib Tahirə baxdı, yəni, söz sizindir. Tahir qədər ədəbiyyat bilən az tapılar. Tahir “off” deyib bir an düşündü:

– Fransız ədəbiyyatı çox zəngindir, Azərbaycanda da çox oxunur, sovet dövründə fransız klassiklərinin bir çox əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdi, doğrudur, orijinaldan deyil, əsasən ruscadan. Məncə, Elmira xanım ən populyar olanların adlarını çəkməklə kifayətlənib, sonra “daha hansı fransız yazıçılarını və onların əsərlərini tanıyırsınız?” deyər dinləyicilərə sual verə bilər. Molyer (17-ci əsr), Volter və J-J.Russo (18-ci əsr), zəngin 19-cu əsrin məşhurlarından V.Hüqo, O.Balzak, Aleksandr Düma və Jül Vern. 20-ci əsr də zəngindir, saymaqla qurtaran deyil. Daha 10-15 və daha çox yazıçını yada salmaq olar...

Elmira qaşlarını çatdı:

– Vallah, mənə bir az qəribə gəlir, yaxşı tanımadığımız bir kənddə Fransadan, Parisdən söhbət açırıq. Bu niyə maraqlı görünməlidir kənd adamlarına. Başa düşürəm ki, hər şeyi, o cümlədən Fransanı bilmək həvəsində olan bir neçə, lap on-on beş adam ola bilər. Əksəriyyətə bu mövzu darıxdırıcı olmazmı?

Tahir bir anlığa gözünü yumdu, sağ ovçunu bağlayıb ağzına bitişdirdi, bunu fikirləşmək kimi anlamaq mümkündür və Elmiraya yaxınlaşdı:

– Elmira xanım, dediyinizdə bir həqiqət var. Amma bu mövzunu xeyli maraqlı, cazibəli edəcək bir ideya var: Fransanı tək, elə-belə yox, həm də Azərbaycanla bağlı təqdim etmək! Əlaqələr olubmu? Olub! Fransaya gedən, orada yaşayan, hətta dünyasını orda dəyişən tanınmış adamlarımız olubmu? Olub! Mirzə Fətəlinin “Müsyö Jordan və Dərviş Məstəli şah” komediyası Azərbaycana gəlmiş bir fransız alim ilə fırıldaqçı bir İranlı dərvişin də iştirak etdikləri 19-cu əsr Azərbaycan mühitini gözəl təsvir etməmi? O dövrdəki azərbaycanlı bəy, xanım, gənc oğlan və qızın nə düşündüyü, azərbaycanlının Fransa ilə Azərbaycanı necə məzəli müqayisə etdiyi maraqlı deyilmi?! “Biz aşkara peşkəş alırıq, onlar, yəni parisililər gizlin alırlar, bizim arvadlarımız uzun libas geyər, onların arvadları gödək libas; bizdə çox arvad almaq adətdir, Parisdə çox ər almaq”. Əla deyilmi?!

Alina Tahirə yaxınlaşdı:

– Tahir bəy, o qədər ləzzətlə danışırınsınız ki, adam həzz alır. Azərbaycandan Fransaya gedənləri yada salmaq, vətəni tərk etmə səbəblərini və Fransada necə həyat sürdüklərini göstərmək, əlbəttə, gözəl fikirdir. Mən Əlimərdan bəy Topçubaşovu bilirəm – Rusiya müsəlmanlarının liderlərindən biri, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlament sədri. Deyəsən, Paris Sülh konfransına gedən nümayəndə heyətimizin sədri olub, Azərbaycan sovetləşdiyi üçün Parisdə qalmalı olub.

Tahir əlavə etdi:

– Orda çətin şəraitdə yaşayıb, orda da vəfat edib. Üzeyir bəyin qardaşı Ceyhun Hacıbəyli də o heyətdə idi, o da Fransadan qayıda bilmədi, əslində, qayıtmaq istəmədi.

Elmira da söhbətə qarışdı:

– Banin adı ilə fransızca “Qafqaz günləri” adlı xatirələr yazmış Azərbaycanlı bir qadın olub Parisdə, sonra da o “Paris günləri”ni yazmışdı. Heç xoşum gəlmir ondan.

Tahir dəqiqləşdirdi:

– Hə, neft zəngini Şəmsi Əsədullayevin nəvəsidir, əsl adı Ümmülbanu olub, ana tərəfdən də Ağa Musa Nağıyevin nəvəsidir. Düz deyirsən, fikirləri, həmçinin kimliyi ziddiyyətli olub, gah nala vurub, gah mıxa. Azərbaycandan Avropaya, xüsusilə Fransaya gedən çox adam olub, yalnız çox tanınmışlardan söhbət açıriq. Milyonçu və xanəndə Seyid Mirbabayevin qəribə taleyi olub, çətin vəziyyətdə yaşayıb, Fransadan İrana gedib, orda da ölüb. Fransada oxuyub sonra məşhurlaşan azərbaycanlılar arasında – Əhməd Ağaoğlu!

Elmira birdən canlandı:

– Tahir bəy, Robert Hossein – fransız teatr-kino aktyoru və rejissor – eşitdiyimə görə, bir tərəfi azərbaycanlı olub, elə deyilmi?!

– Hə, Səmərqənddə yaşayan, sonra Fransaya mühacirətə gedən atası əslən İran azərbaycanlısı olub. Bizdə, keçmiş sovetlərdə, “Anjelik” serialındakı Joffrey de Peyrak obrazına görə məşhurlaşmışdı. Görüşmüşəm onunla. Bu yaxınlarda öldü.

Alina sevincək səsinə qaldırdı:

– Şəkili Əhmədiyyə – Şarl de Qollun Moskvaya çağırtdığı adam! Yadınızdadırmı?!

– Əhmədiyyə 1942-ci ilin yazında almanlara əsir düşmüş, sonra fransız müqavimət hərəkətində iştirak etmiş azərbaycanlı döyüşçüdür. Bir də Toğrul Nərimanbəyovu, görkəmli rəssamımızı yada salaq. Atasını Fransada oxuyanda fransız qızla evlənib, onunla birlikdə Bakıya qayıdıb, Toğrul da Bakıda doğulub. Bir müddət Azərbaycandan kənarda yaşayıb-yaradan Toğrul sonda Fransada, anasının vətəninə qərar tutub, orda da dünyasını dəyişib. Fransalı Azərbaycan əsilli adamlar çox olub, şəxsən tanıdığım türkoloq alim İren Melikova (əsərlərini Irène Mélikoff adı ilə yazıb) neft sahibkarı İskəndər bəy Məlikovun qızıdır, digər tanışım rəhmətlik Ramiz Abutalıbov da uzun müddət Fransada yaşayıb, Azərbaycan-Fransa əlaqələri tarixinin öyrənilməsi işinə çox töhfə verib.

Alina öz işini unutmurdu:

– Hə, xeyli iş çıxartdınız mənə, vaxt azdır, mən getdim qeydlərimlə birlikdə internet dənizində üzməyə. Tahir bəy, batsam çıxaracaqsınız mı?!

Məktəb qonaqları təntənə ilə qarşıladı. Məktəb binası qarşısında, giriş qapısına gedən yolun bir tərəfində səliqə ilə geyinmiş oğlan, digər tərəfində qız şagirdlər düzülmüşdülər. Onlar qonaqları görəndə sürəkli əl çaldılar. Bir oğlan və bir qız əllərindəki gül dəstələrini Alina və Elmiraya, məktəbin uğurları haqqında kitabçanı isə Tahirə təqdim etdilər. Məktəb direktoru – Tamilla xanım qonaqları qarşılayıb öz otağına apardı, direktor müavinləri və Eldar müəllim də ora gəldilər. Çay dəstgahı qurulmuşdu. Qıvrıq hərəkətləri ilə seçilən Tamilla orta boylu və orta yaşlı, xoş sifətli, ağbəniz, şabalıdı saçlı, dolğun bədənli bir xanımdır. Əyninə biçilmiş gözəl geyimi sanki onun yuvarlaq cazibəli fiqurunu örtmək, bədənini gizlətmək üçün deyil, təbii yumşaqlığını və şüalandırdığı istiliyi vurğulamaq, hiss etdirmək üçündür. Tünd qırmızı rəngli paltarı vücut şəklinə çox yaraşırdı. Paltarı boyu yuxarıdan aşağıya uzanan incə naxışlı cizgilər onun bədənini incə və daha uzun göstərir. Paltarın boğaza yaxın fil sümüyü rəngli yaxalığı baxışları, diqqəti onun üzünə yönəldir, elə bil ki üzünü işıqlandırır. Tahirə elə gəldi ki, Tamilla xanımın nə çox sıx, nə də gen-bol paltarı onun əynində axır, ritmik hərəkət içindədir. Dolğunluq Tamilla xanıma canlı və məlahətli edir, ona güc, inam və enerji verir, xoş insan təəssüratı yaradır, ətrafdakılara bir cazibə, rahatlıq bəxş edir.

Gənc bir xanım ehtiyatla Tamilla xanıma yanaşdı, onun qulağına nəşə pıçıldadı.

Tamilla xanım başı ilə “yaxşı” işarəsi verib qonaqlara və masanın üstünə göz gəzdirdi, əmin oldu ki, hamı öz çayını içib və yalnız bundan sonra ürək açan təbəssümlə “bizi gözləyirlər” dedi. Dəstə ilə görüş salonuna keçdilər.

Səhnədə şagirdlərdən ibarət xor dəstəsi düzülmüşdü – ön sırada qızlar, arxada oğlanlar. “Məktəb illəri” və “Kəndimiz” Azərbaycan mahnılarını gözəl ifa etdilər. Sonra dirijorluq edən gənc qız – xor müəlimi piano arxasına keçdi, baxışları və baş hərəkəti ilə xoru idarə etdi – “Nos Souvenirs Qui Chantent” (40) fransız mahnısı ifa olundu. Elmira həyəcanlandı, ayağa qalxdı, əlindəki gül dəstəsini xorun rəhbəri gənc müəllim qıza təqdim etdi, “çox gözəl, inanılmaz dərəcədə gözəl” deyib, yerinə qayıtdı. Gurultulu alqışlar qopdu, qürurlanan direktor xor müəlliminə “Laçın!” dedi, xor “bis” olaraq bu məşhur mahnını da ifa etdi.

Tamilla xanım hər üç qonağın adını çəkdi, onlara “xoş gəldiniz” deyib, sözü Tahirə verdi. Tahir kəndi, kənd təbiiliyini, kənd sadəliyini və eyni zamanda kənd müdrikliyini öyən sözlər dedi, şəhərdəki həy-küydən qaçıb sevə-sevə kəndə, bölgələrə, istiqanlı və təvazökar kənd adamları ilə görüşə gəldiklərini söylədi. Dəvət üçün dostu Adilə, Eldar müəllimə və məktəb direktoruna təşəkkürünü bildirdi.

Sözünün sonunda o, Elmira haqqında qısa məlumat verdi və onu səhnəyə dəvət edib, özü salonda Alinanın yanında əyləşdi.

Elmira səhnədə bir an duruxdu, salamlaşdı, sonra Tahir və Alinanın heç gözləmədikləri şəkildə dinləyici-tamaşaçılara müraciət etdi:

– Əziz müəllimlər və şagirdlər, xoş gördük sizləri! İki gündür bu gözəl diyarda gəzib-dolaşırıq, rəngarəng təbiəti öyrənirik, xoş və bənzərsiz insanlarla tanış oluruq. Bu görüş barədə xəbər alanda mən imtina etdim, çünki bacarmayacağımı bildirdim. Amma, hörmətli Tahir bəy və dostum, rəfiqəm Alina xanım, məndən daha ağıllı olduqlarına görə bu görüşün maraqlı olacağını anladılar və məni də yoldan çıxardılar. Biz görüşə birlikdə hazırlaşdıq, bu səbəbdən hər iki həmkarımı da səhnəyə dəvət edirəm: buyurun, Tahir bəy, Alina xanım, xahiş edirəm, buyurun, səhnəyə qalxın, əyləşin (əli ilə səhnədə yer tutan masa arxasındakı oturacaq yeri göstərdi). Mən

danışacam, hər iki həmkarımdan tez-tez müdaxilə etmələrini xahiş edirəm, mənim demədiklərimi və ya deyə bilmədiklərimi onlar desinlər. Üstəlik, söhbəti daha əyani etmək üçün Alina xanım zəhmət çəkib şəkillər toplayıb, seçib, xahiş edək ki, elə özü də onları ekranda nümayiş etdirsin.

Tahir çaşdı, səhnəyə çıxmaq istəmədi, amma Alina astadan “Elmiranı çətin vəziyyətdə qoymayaq” deyərək, onun qolundan tutdu, Tahir tabe oldu.

Dinləyicilər arasında fransız yazıçılarını, onların əsərlərini tanıyanlar az deyildi.

16-17-ci əsrlərdən M.Monten və B.Paskal, 19-cu əsrdən Stendal, Jorj Sand, G.Flober, Emil Zolya, Anatol Frans, Gi de Mopassan, yaradıcılığı əsasən 20-ci əsrə aid olan yazıçılardan Romen Rollan, Marsel Prust, A.de Sent-Ekzüperi, Jan-Pol Sartr, A.Kamyunun adları anıldı.

Fransa və Paris haqqında söhbəti, əsasən, Elmira apardı, o, bir neçə dəfə Tahirə, bir dəfə də Alinaya müraciət etdi, onların münasibətini soruşdu. Tahir Elmiranın söhbətinə mümkün qədər az və yüngül müdaxilə etdi. Fransa barədə geniş söhbəti bitirib, Azərbaycan və Fransa mövzusunə kiçik bir giriş verən Elmira yenə gözlənilmədən baş rola Tahiri dəvət etdi:

– Bu mövzunu Tahir bəy gözəl bilir, əsas məsələləri mən ondan öyrəndim, bir qədər də Alina xanımdan. Bu yerdə ən doğrusu sözü Tahir bəyə verməkdir, lütfən buyurun, Tahir bəy.

Tahir etiraz etdi:

– Yox, yox, biz sadəcə bir yerdə müzakirə apardıq. Siz buyurun davam edin, Elmira xanım.

Elmiranın cazibəli sifətində onun qətiyyəti açıq əks olunmuşdu. O, əli ilə Tahiri mərkəzə dəvət edib, özü Alinanın yanında əyləşdi. Tahir ələcsiz qalıb söhbəti davam etdirməli oldu. Arada öz fikirlərinin təsdiqi üçün “elə deyilmi?” kimi ifadələrlə Elmiraya müraciət edir, şəkilləri ustalıqla seçib nümayiş etdirən Alinaya təşəkkür etməyi də unutmurdu.

Çıxışların sonunda çox sual verildi – daha çox tarix və ədəbiyyat haqqında, Banin-Ümmülbanunun ziddiyyətli görünən fikirləri və Robert Hossein barədə. Məktəbin iqtisadçı müəllimi, qonaqların tanıdığı, kəndin “qəribə adam”ı Eldar müəllim kənd adamı üçün gözlənilməz görünən “Eldarsayağı” bir sual verdi:

– Fransa və Paris haqqında bir az bildiyimiz və xeyli bilmədiyimiz məlumatlarla bizi zənginləşdirdiniz, buna görə çox sağ olun! Bu dünyada cənnətin varlığına inanmıram, o biri dünyada var olduğuna da gümanım yoxdur. Elmira xanım, Fransada və Parisdə xoşunuza gəlməyən nəse varmı, varsa nə, nələr?

Elmira sualı xoş təbəssümlə qarşıladı:

– Çox sağ olun gözəl suala görə. Cənnət barədə fikrinizlə tam şərikəm, üstəlik, nə Fransa, nə onun paytaxtı Paris mükəmməl deyillər. Xoşa gəlməyən çox şeylər var. Bir neçə misal. Bakı Parisdən çox təmizdir, Avropa şəhərlərinin əksəriyyətindən, bəlkə hamısından təmizdir. Mənim uşaqlığımın keçdiyi Bakı belə təmiz deyildi, evimizin altına kanalizasiya suyu dolmuşdu, milçək və ağcaqanadlardan bezmişdik. İndi xaricdən gələn hər kəs Bakının təmizliyinə heyran qalır. Fransada vergilər çoxdur və yüksəkdir, maaş çox görünə bilər, ancaq ələ gələn pul heç nə kimidir.

Paris təhlükəsiz deyil, bu cəhətdən də Bakı çox yaxşıdır. Parisdə oğurluq çox yayılıb, ora gedəndə diqqətli olun. Taksilər çox bahadır, Bakıda, Azərbaycanda isə dəfələrlə ucuzdur, bu barədə siz irəlidəsiniz, kef çəkirsiniz. Fransada bürokratiya

böyükdür, xırdaçılıq çoxdur, çox vaxt aparır. Fransada çoxsaylı nümayişlərin əlindən bezirik, işçilər bir şey olan kimi tətillə çıxırlar. Mənim Parisdə yaşayan azərbaycanlı bir tanışım, iş adamı bu şeylərdən bezdi, qonşu ölkəyə, balaca, amma iş üçün daha salamat mühiti olan Lüksemburqa daşındı.

Eldar müəllim ayağa qalxıb, ehtiram əlaməti olaraq sağ əlini döşünə qoyub yüngülcə təzim etdi:

– Xanım, dediklərinizin mütləq əksəriyyətini mən bilmirdim, təşəkkür edirəm ətraflı və səmimi cavabınıza görə.

Görüşdən sonra öz dəstəsi ilə həyatə çıxan Tahir, hər zaman olduğu kimi, içində yaşadığı əhvaldan qaynaqlanan və məktəb xorunun ifası ilə qanadlanan mahnıdan bir parça oxumağı unutmadı:

Yurdum, yuvam, ay əziz kəndimiz, azad, abad, a qəşəng kəndimiz.

Gözəl olur səndə yay, qış, bahar. Yaşıl meşəli, ömrü nəşəli, Sevirəm səni, gözəl kəndimiz.

Və Alina Elmiraya göz vurub mahnını “Tahirləşdirdi”: Tahir bəy gör nə gözəl oxuyur, bəh-bəh, bəh-bəh, nə gözəl oxuyur.

6-cı hissə

Alina

Alina Salyandan Bahara iki dəfə zəng etmiş, hesabat vermiş, “eh, gərək gələydin, nə qədər gözəl səfər olduğunu, necə ləzzət aldığınızı təsəvvür edə bilməzsən” deyərək, səfərin ayrı-ayrı anları və günləri, irili-xırdalı görüşlər, ünsiyyətdə olduqları adamlar, füsunkar təbiət, quşlar, ceyranlar – hər şey barədə danışmışdı. Bakıya qayıdandan bir gün sonra Bahar Alınaya zəng edib, görüş planı qurdu: “darıxmışam, gəl görüşək, səfərinizdən danış, bir az da dərdləşək. Dərd zəhrimar adamdan əl çəkmir. Sənnən dərdləşəndə yüngülləşirəm. Sabir bağında görüşək, orda bir az oturub söhbət edək, sonra ya İçərişəhərdə, ya aşağı enib bir yerdə qəhvədən, çaydan içərik”.

Şərtləşdikləri kimi görüşdülər, İçərişəhərə doğru addımlayıb, qala divarları yanındakı restoranların birində, açıq havada oturdular. Bura çay yeridir, qəhvəni yaxşı hazırlaya bilmirlər deyərək hər ikisi çay, yanında şirniyyat və salat aldılar. Bahar Alınanı Kür-Araz suqovuşanı və Şirvan qoruğu barədə sorğu-suala tutdu. Alina məmnuniyyətlə danışdı, ilk baxışdan səssiz, qaba, çılpaq görünən çöllərin əslində bitki, heyvan və insanla dolu zəngin təbiətə malik olduğunu, yeni tanışları – Adil, Zaman və Eldarı, məktəb direktoru Tamillanı, çöllərdə, çay sahilində, yemək-ichmək arxasında baş tutan xoş, şən və bir qədər də qəribə söhbətləri yada saldı.

– Bahar, sənə nə gətirə bilərdik ordan? Ceyran? Yox, qorucudur, icazə yoxdur. Yaşılbaş sona? Yox, həmin səbəb. Təmiz hava? Hayıf ki, mümkün deyil. Kür suyundan çay? Hə, bu mümkün idi, amma gətirməmişəm.

– O nədir?

Alina əhvalatı danışdı. O, Baharın kefini soruşub, söhbəti Tahirin üzərinə gətirdi:

– Bahar, ay Bahar, de görüm Tahir bəy haqqında nə fikirdəsən, nə düşünürsən? Təmiz sifət, sağlam görüntü, müsbət enerji, zəka, danışiq, oturuş, duruş, yeriş,

təbəssüm, təvazökarlıq, səmimilik... Bax gör necə bir tanışımız var, necə bir kişi ilə münasibətdəsən?!

Bahar güldü:

– Alina, gözümün işığı, sən Tahir bəyi məndən daha yaxşı, daha yaxından duyursan, gör birnəfəsə ona xas olan nə qədər gözəl söz, sifət saydın; düzü mən belə saya bilməzdim. Səninlə elə bu barədə, Tahir bəy haqqında söhbət etmək istəyirəm. Gəl görək mən kiməm, ona layiqəmmi və burası da mühümdür – indi, hal-hazırda o mənimi istəyir ya bir başqasını? Sənin və mənim daxil olduğumuz bu mikroaləmdə nələr baş verir, nə etməliyik?

Alina yenə qızıxdı:

– Bahar, sən hər kişinin gözü düşə bilən bir qadınsan, amma, deyirlər eybsiz gözəl yoxdur, sən də bir eybin var, onu da, şükür Allaha, özün bilirən. Sən elə özünü düşünürsən – bəlkə fərqi varmadan. Sevdinin insana qulluq etmək həzzini dadmırsan. Tahir bəy tək qalmamalıdır, onun başına dolanan qadın olmalıdır. O da o qadının başına dolana, o elə adamdır. Sən elə bil yatıbsan, dünyadan xəbərin yoxdur. Tahir görməyəndə narahat olursan, darıxmırsan onunçun, niyə? Bu nə sevgidir? Görüşmürsünüz nə müddətdir. Qaçırsan görüşdən. Tahir kimi istiqanlı adamla belə olmaz. O da görür, düşünür, nəticə çıxarır, özündən asılı olmadan.

Onun yanında qadın olmalıdır, əziz, sevgili qadın. Sən olmasan, başqası olacaq. Onun qayğısına kim qalır? Kim ona çay verir? Yorğun vaxtında kim ona qulluq edir? Kim onun başını dizi üstünə alır?

Bahar gülümsəyib, boynunu əydi:

– Gör haralara getdin? Ona qulluq edənlər var, xörəyini bişirirlər, paltarını yuyurlar, çay verirlər. Tahirin başını dizi üstə alan qadın varmı? Bilmirəm. Deyəsən yoxdur. Bu çoxmu vacibdir? Tahir uşaq deyil ki...

Alina açıqlıqdan, düşündüyünü deməkdən çəkinmir:

– Ən vacib olan elə budur. Yorulmuş kişini əllə masaj edib ovuşdururlar, sənə birtəhər gəlsə də, deyəcəm, çimizdirərlər. Eh, sən də dünyadan xəbərin yoxdur – bağışla, deyəsən, bu ifadəni təkrar-təkrar deyirəm. Bahar, sənə dalbadal qısa suallar verəcəm, qısa dəqiq cavab istəyirəm.

– Mən – günahkar, müqəssir, sən – prokuror. De gəlsin.

– Bahar, kişi arzulayırsanmı?

– Bilmirəm...

– Hə, yox? Cavab ver.

– Bilmirəm. Həm hə, həm yox.

– Tək yaşamaq yaxşıdır, ya bir kişi ilə, ərlə?

– Bilmirəm. Bəlkə kişi ilə... Baxır kişiylə.

– Necə kişi istəyirsən?

– Bilmirəm. Ərə getmək istədiyim bir kişi olsun, ondan uşağım olsun, həyat tərzi mi dəyişdirmək istəməsin.

Alina sual-cavab dialoqunu dayandırdı, suallar sürətlə verilsə də, Bahar tərəddüdlə, düşünə-düşünə cavab verirdi. Görəsən, nə olub Bahara? Alina bir az fikrə getdi, sonra diqqətlə Baharı süzüb, bu dəfə aramla davam etdi:

– Bahar, sən mənim ən yaxın rəfiqəmsən, uşaqlıqdan tanış, həyatımızın xoş və çətin anlarında bir olmağa çalışmışıq, ən azı xəbərləşmişik. Sənin xoşbəxt olmağını məndən çox kim istəyə bilər?! Az adam – sən özün, atan, anan. Mənə elə gəlir ki,

sən “mənəm-mənəm” deyə-deyə kişiləşirsən get-gedə. İşə başın qarışıb, şəxsi həyatı unutmusan. Sərt həyat tərzin var, qadına xas olan yumşaqlığı kənara atıbsan, başqalarını tənqid etməyə alışıbsan, rastlaşdığın qadınların çoxunu bəyənmirən, onlara lağ edirsən. Kişiləri demirəm, onlara qarşı, elə bil ki, bir az daha mərhəmətli sən, hərçənd ki, onları da ürəkdən istəyə bilmirsən. Mən isə zəifəm. Nə mənada? Qadın zəifliyi, qadın istəyi var məndə. Bəzi məsələlərdə kişiyə tabe olmağın dadını bilirəm. Təklidən zəhləm gedir, bezmişəm. Yaxşı kişi, yaxşı ər güclü adam olmalıdır. Kimə deyirlər güclü kişi? Təbii ki, əzələ gücündən, fiziki gücdən söhbət getmir. Cibi dolu? Doğrudur ki, cibi boş olmasa yaxşıdır, amma tək cib qəti kifayət deyil. Qadına zülm edən kişi güclü deyil, zalımdır. Qadının əlində fırladığı kişi isə kişi deyil. Arvadından qaçıb gününü idman, ovçuluq ya yemək- içməklə keçirən kişi də yaxşı ər deyil. Güclü kişi güclü xarakteri olan, ağıllı, sözü- söhbəti yerində olan, sözü və əməli bir-birinə düz gələn, ailəni sevən insana deyilir. Sən o kişiyə tabe olursan, o da sənə qədrini bilir, sənə sevir. Bahar, hazırda mənə narahat edən sənədəki qeyri-müəyyənlikdir. Qarşına yaxşı kişilər çıxır, axı sən gözəlsən. Allah niyə sənə gözüni bağlayıb, bilmirəm?! Bir gün gözüni açıb görəcəksən ki, qocalıbsan, gözəlliyin solub. Onda elçi daşına yaxın düşən olmayacaq.

Bahar duruxsundu, Alinanın sözləri, danlağı, istər-istəməz ona toxunmuşdu.

Cavab vermək lazım idi, cavab yetişmişdi:

– Alina, ürəyim doludur, sənə bir neçə söz deyəcəm, diqqətlə qulaq as. Birinci, mənim heç bir xüsusi gözəlliyim yoxdur. Sənə nə olub ki?! Sifətin, qaşın, gözü – hər şey yerində, məndən gözəlsən. Bir azca boyun məndən balacadır. Xasiyyətin – qızıl, mələk kimi bir qadınsan. Mən kişi olsaydım, ətrafdakı qadınlar arasında ən çox xoşuma gələn sən olardın, sənə dalınca düşərdim. Məncə sənə, hə, sənə qarşına çox uyğun, ideal bir kişi çıxıb, xəbərin yoxdur, mənim deyil, sənə gözüni Allah bağlayıb, nə bilim vallah, bəlkə də xəbərin var, özünü görməməzliyə vurubsan. Darıxma, deyəcəm. İkinci, mənim gərgin iş həyatım, başımın işə qarışması barədə. Nə deyirsən, neyləyim, işləməyimmə? Ailədə əsas işləyən mənəm. Atam, anam təqaüddə, təqaüdü də qəpik-quruş olduğunu yaxşı bilirsən. Mənə evdə də çətindir, zəhləm gedən işimdə də. Yoruluram, çox yoruluram, əldən düşürəm.

Aldığım maaş guya pis deyil, xərclərin isə, sonu yoxdur – ev, ailə, yaşayış, paltar, yol, nələr, nələr. Saçıma düzəltməyə gedirəm gözəllik salonuna. Ordakı usta mənim bir ayda qazandığımı bir həftədə qazanır, bəlkə daha tez. Ali təhsil al, dissertasiya müdafiə et, gecə-gündüz çalış, nə olsun? Naşükür deyiləm, lakin “şükür” də deyə bilmirəm. Üçüncü, kişiləri, deyirsən, görmürəm, özüm də kobudlaşıb kişi kimi olmuşam. Doğrudanmı? Yəqin ərə getməməyimin səbəbi də budur. Nə bilim vallah. Neyləyim, bu cürəm. Kişim olsa necə olar? Bilmirəm. Qorxuram, alışdığımndan başqa cür yaşamağı bacarmaram. Təbə olmaq istəmirəm. Klassik başaşağı arvad olmaq qabiliyyətim yoxdur, ya çox zəifdir. Hə, Alina, mən beləyəm, neyləyim.

Elmira mənə fransız yazıçı, feminist-filosof Simon de Bovuarın “İkinci cins” adlı əsəri (41) barədə danışmışdı.

Elmira, bilirsən, dünya ədəbiyyatını, incəsənəti, musiqini necə dərindən bilir, hiss edir. Simonun qatı feminizmini və cinsi azadlıq barədə fikirlərini, nikah düşməni olmasını, evliliyi kişi və qadın üçün, hətta onların uşaqları üçün təhlükəli saymasını bəyənmirəm, eyni zamanda onun evliliyin gətirdiyi çətinliklər, ev qadını olmaq təhlükəsi, kişinin kölgəsində qalmaq barədə düşüncələri mənə düşündürür.

Amma... uşaq doğmaq istəyirəm. Vaxt keçir. Yeni bir namizədim də var. Görürsən ki, nə danışdığımı bilmirəm... Nəhayət, dördüncü. Alina, sənin qadınliq qabiliyyətinə vurulmuşam. Bu qabiliyyətinə, təbii ki, kişilər daha ürəkdən vurulurlar. Əslində, səni görüşə bu məsələ ilə bağlı çağırmışam.

Alina qaşını çatıb, Bahara baxdı:

– Bəh-bəh! Məni ərə vermək istəyirsən deyəsən, eləmi?

– Hə! Səni sevən kişilər olub və var. Onların içində Tahir bəyi xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Alina gözlərini geniş açdı, eyni zamanda oğurluq üstündə tutulmuş adam kimi qızardı, özünü itirdi:

– Bu qız nə danışır?

– Dayan, Alina, etiraz etməyə, qəmiş qoymağa çalışma. Bu belədir, Tahir bəy səndən çox xoşlanır, bunu biz də gördük, özün də. O, “Alina, sənnən olmaz”, “Alinadan olmaz”, “Alinanın tayı-bərabəri yoxdur” sözlərini elə-belə demirdi.

Özünü bilməməzliyə qoyma. Ola bilər aranızda açıq şəkildə sevgi elanı, evlilik təklifi olmayıb, bilmirəm. Amma heç bir şübhə yoxdur ki, aranızda əməlli-başlı bir sevgi var, əsl, ikitərəfli sevgi. Sən də onu sevirsən, bu da bizə sirr deyil. Nə vaxtdır mən bunu görürəm, hiss edirəm, hətta bir dəfə, yadımdadırsa, bir qədər kobud şəkildə, sənə toxunacaq söz də demişəm, bağışla.

Alina donub qalmış, sifəti qızarmış, boynunu, alnını tər basmışdı. Baharın belə açıq-aşkar və inamla danışması onu əməlli-başlı çaşdırmışdı. Alina, bir tərəfdən, özünü Bahara xəyanət etmiş kimi görür, digər yandan Baharın dediyinə nə şəkildəsə etiraz etmək istəyirdi, özünü itirsə də, ağılını itirmədiyi üçün etirazdan bir şey çıxmıyacağını da yaxşı hiss edirdi. Birtəhər özünü topladı:

– Bahar, dəlimi olubsan? Nə danışdığını anlayırsanmı? Tahir bəyin səni sevdiyini tək sən yox, hamımız yaxşı bilirik. Bu barədə səninlə təkliddə də çox danışmışıq, üçlükdə də – Elmira ilə birlikdə. Soyuqluğu Tahir bəy yox, sən yaradıbsan. Bəlkə onunla bir söhbət edəsən?

Bahar iki əli ilə Alinanın əllərindən tutub, gözlərinin içinə baxdı:

– Hər şeyi başa düşürəm, Alina. Toxda görüm. Özünə gəl və diqqətlə mənə qulaq as. Tahir məndən xoşlanırdı, yaxın olmaq istəyirdi. Mənim də ondan xoşum gəlirdi, ondan çox qadınların xoşu gəlir, bilirsən. Amma mən, sən dediyin kimi, normal qadın deyiləm, Tahirə tam yaxın ola bilmədim, qayğıkeş deyiləm, soyuğam, deyingənəm. O da yavaş-yavaş məndən soyudu. Yəqin ki, dostluğumuz həmişə qalacaq. Dost kimi onu çox sevirəm. Amma məndən ona yar olmaz, mahnıda deyildiyi kimi. Sən isə, göydən enən mələksən, Tahiri sevirsən, Tahir də səni sevir, Tahirə məhz sən kimi qadın lazımdır. Sizin aranızda hay-küysüz, lal, amma həyəcanlandırıcı, şəfqət dolu sevgi yarandığını müşahidə etmişəm.

Gülümsünüb əlavə etdi:

– Mən kor deyiləm...Yaxşı. Səni görüşə bu sözləri demək üçün çağırmışam: Tahir sənindir, sən Tahirin! Sizin birliyiniz ikinizi də xoşbəxt edəcək. Mənim istədiyim də budur. Xoşbəxt olun...

Bahar bunu deyib, Alinanı qucaqladı, Alina kövrəldi, doluxsunmuş gözlərindən yaş töküldü, o da Baharı qucaqladı. Xoş ahəng göz və ya qulaq oxşayan nizamın varlığıdır, hər şeyin öz yerində, öz yolunda olmasıdır.

Alina birdən yuxudan ayrılmış kimi oldu:

– Bahar, düzmü eşitdim, yeni bir namizədim var dedin?

– Düz eşitdin, amma, vallah, elə-belə sözdür hələ.

– Söz elə-belə deyilmir. Kimdir o?

– Alina, düz deyirəm, hələ ciddi bir şey yoxdur. Sən də yaxşı tanıyırsan onu – uşaqlıq dostumuz, yoldaşımız Fuad.

– Hansı Fuad? Sizə gəlib-gedən, həmişə rusca danışan oğlanmı? Evlərinə də getmişdik bir dəfə, anası bizi yaxşı yedirtmişdi.

– Hə, həmmən odur. Onlar Almaniyaya köçdülər, atasını dəvət etmişdilər. Fuad da orda məktəbdə oxudu, universiteti də orda bitirdi. Düz deyirsən, rusca danışdı həmişə, biz hər iki dili bir-birinə qarışdırıb “boltalı” (42), o isə tək rus dilində danışdı, öz dilimizdə tam danışa bilmədiyi üçün utanırdı. İndi də o gündədi.

Alina bir an fikrə daldı. Gözlənilməz hadisələrin belə sürətlə meydana çıxması onun müvazinətini pozmuşdu. İndicə Baharla Tahirin münasibətini düzəltmək istəyirdi, Bahar qətiyyətli addım atdı, Alina ilə Tahirin gizli məhəbbətini aşkar etməklə hər şeyi alt-üst etdi. Sürünün ağzı geri düşəndə, axsaq qoyun qabağa düşür. Bəlkə də Bahar hər şeyi nizama saldı və ya hər şeyi öz təbii məcrasına doğru yönəltdi demək daha doğrudur?! Sonra da birdən-birdə yeni sevgilisi olduğunu söyləyir. Allah, allah, bu necə ola bilər? Alina Baharın az qala hər addımını bilir – Bahar sirr saxlayan deyil, Alinaya, ən yaxın rəfiqəsinə hər şeyi danışır. Hardan çıxdı bu Fuad birdən-birə? Axı Bahar tez vurulan qadınlardan deyil. Alina vəziyyəti anlamaq məqsədilə Baharı yenidən sual-cavab atəşinə tutdu:

– Bakıya nə vaxt gəldi Fuad?

– Kovid vaxtı gəldi, hökumətə yaxın adamlardan biri onu öz şirkətində işə dəvət etmişdi. O da gəldi, amma iş alınmadı.

– Niyə?

– Uzun məsələdi, mən də yaxşı bilmirəm. Həm şirkət yaxşı deyilmiş, həm Fuad ordakı iş üslubunu sevmədi. Avropa düşüncəli adamdır, bilmək olmur...

– Bir sözlə, işsizdir, eləmi?

– Tam yox, almancadan və ingiliscədən ruscaya və ruscadan almancaya tərcümə və redaktə işləri görür.

– Gərək ki, o bizdən böyük idi yaşca.

– Hə, məndən üç yaş böyükdür.

– Onun nəyinə vurulmusan? Yaxşı, bir az abırlı sual verim: ondan niyə xoşun gəlir?

– Vurulmamışam. Sadə, təmiz adamdır. Ailələrimiz bir-birini yaxşı tanıyır. Hərdən görüşürük, hal-əhval tuturuq. Mənə diqqət yetirdiyini gördüm.

– Sadəcə diqqətmi?

– Hə. Sonra tək qaldığını, darıxdığını söylədi. Mənimlə bir yerdə olanda özünü yaxşı hiss etdiyini dedi.

– Cavabında sən nə dedin?

– Heç nə. Darıxırsansa, buyur bizə gəl – dedim. Anam da “oğlum, gəl-get bizə, elə bil öz evindir” – dedi.

– Anan yazıq gör nə vaxtdır səni ərə vermək istəyir.

– Hə. Bu işdə təşəbbüs onun atasından gəldi. Yəqin Fuad ata-anasına nəsə deyib. Atası atamla danışdı, evdə söhbət açılanda mən çaşdım, hardan gəldi bu söhbət? Sonra məlum oldu. Fuad yalnız bundan sonra ehtiyatla mənə evlənmək təklif etdi.

– Və sən elə anındaca “hə” dedin?!

– Yox, yox! Dedim mənə vaxt ver fikirləşim. Hələ cavab verməmişəm.

Alina təəccüb etdi:

– Söhbəti mənə açanda elə bildim ki, hər şey həll olunub bitib, indi toya çağıracaqsan mənə.

– Yox, hələ düşünürəm.

– Amma, görürəm ki, razısan, qərar qəbul edibsən.

Bahar susdu. Alina köməyə gəldi:

– Bahar, evlənmək fikrində olduğunu görüb sevinirəm. Sən sadə qadın deyilsən, öz xarakterin, öz qəribəliklərin var, hər kəslə yola gedə bilən rahat insan da deyilsən, özün yaxşı bilirən. Fuad Avropada yaşayıb, sakit, mədəni adamdır, onunla yola gedə bilərsən, belə görürəm ki,... lap açıq deyim ki, sənə ər olmağa uyğun namizəddir.

– Alina, canım mənim, yaşım o həddə çatıb ki, uşaq doğmaq istəyirəmsə, indi ərə getməliyəm. Sənin də, mənim də tanışlarımız, rəfiqələrimiz var, ərdən çıxsalar da uşaqları var, onların həyatında inkaredilməz mənə var, uşağa sevgi var, ömürlükdür bu sevgi, sönmür, azalmır. Çox fikirləşsəm, ömürlük tək qalacam. Bu adam mənim həyat tərzimi dəyişməyə çalışmayacaq, mənim üçün bu çox mühümdür. Heç özüm bilmirəm, nə oldu, necə oldu? Amma, düşünürəm ki, razılaşmaqla düz edirəm.

Alina Baharı çox yaxşı, bəlkə hamıdan yaxşı tanıyırdı, onun nəyi tez, nəyi gec edə biləcəyini, nə vaxt ilhama gəldiyini və nə vaxt ruhdan düşdüyünü çox izləmiş, çətin anlarında onun yanında olmuşdu. Evlənmə hər şəxsin həyatında baş verə biləcək az sayda ən məsuliyyətli hadisələrdən biridir. Gec evlənənlərin işi xüsusilə çətin, səhv etmək qorxusu bürüyür onları, həyatın bu aralığındakı səhvi bəziləri ölümə yaxın bir faciə sayırlar. Tərəddüd onların içini gəmirir.

Alina Baharı qucaqladı:

– Bahar, hər şey yaxşı olacaq. Uşaqlıqdan özünü və valideynlərini tanıdığı, mədəni, savadlı, müasir bir adamla rastlaşmısan, səni istəyir, səni olduğun kimi qəbul edir, sənə “elə olma, belə ol” demir. Heç fikir eləmə! Mübarəkdir! Xoşbəxt olun! “Hə” deməyi çox uzatma. Elə toyu da uzatma.

Bahar ürəkləndi, Alinanı qucaqlayıb, ona göz vurdu:

– Sən də... – deyib, zarafatından qalmadı: rəqibin sıradan çıxdı, meydan sənindir.

* * *

Hər coğrafi məkanın özünə xas olan təbiəti, xüsusi halda bu təbiətin il boyu təzahür edən dörd üzü – dörd fəslə var. Hansı fəsil olur-olsun, o, özünü dağda və aranda, şəhərdə və kənddə, dəniz, göl və çay sahilində, düzdə, səhrada və meşədə, dərədə, dağ döşündə və dağ başında fərqli şəkildə göstərir. Azərbaycan ərazicə böyük olmasa da, çox fərqli iqlim zonalarına, landşafta, şairanə mənzərələrə malikdir. Müxtəlif dərəcədə istilər və soyuqlar, cürbəcür quru və yağışlı havalar bir- birini əvəz edirlər. Bakıda və Azərbaycanın çox yerində yay uzun çəkir, yaz, payız, qış daha sürətlə keçir, daha qısa görünür. Burda ənənəvi üçaylıq fəsil bölgüsündən deyil, fəsilləri hiss etməkdən, qəbul etməkdən söhbət gedir.

Bu yerdə bircə şeyi unutmayaq – ekvatorla və ona yaxın yerlərdə fəsillər olmur, yalnız quru və yağ və ya həmişə yağ dövrləri olur. Bu fikir fəsillərin dəyişməsinə, yarpaqların tökülməsinə, saralmasına, gecə-gündüzlərin uzanıb-qısalmasına adət etmiş əksəriyyət üçün qəribə görünür.

Tahir hər fəsildə Azərbaycanın bəlli bir guşəsinə getməyi, bir neçə gün orada vaxt keçirməyi, dincəlməyi, göz oxşayan, ruhu dincəldən yerləri piyada gəzib hava almağı sevir, zarafatla “qoy havalanım, başıma hava gəlsin” deyir. Payız fəsli cənuba, Lənkəran tərəfə getməyi xoşlayır. Lənkəran bölgəsinin qızılı payızı, yaşıl çay plantasiyaları, dağ döşündəki meşələrin sarı-qızılı xəzan çağı, subtropik sitrus ağacları, meyvələr, mavi rəngin bütün çalarlarını nümayiş etdirən Xəzər dənizi, Talış dağlarının açıq axşamları insanı heyran edir. Dağ döşündə samovardan süzülən isti, məxməri çayın ləzzətini heç nə əvəz edə bilməz.

Tahir yerli dostlarının iştirakı ilə Lənkəranı, Astaranı, ətraf yerləri, Talış dağlarını gəzib dolanır, dincəlirdi. Gecələr göy üzünü, ayı, ulduzları seyr edir, xəyala dalır, özü ilə götürdüyü kitabları oxuyurdu.

Bahardan whatsapp vasitəsilə xəbər gəldi. “Gün hardan doğdu” deyə, xeyli vaxtdır xəbər-ələri olmadığı bu xanımın ismarışını oxudu:

– Tahir bəy, necəsiniz?

Tahir həməən cavab göndərdi:

– Hələlik sağ-salamatam. Bildim ki, sən də varsan. Şükür.

– Hardasınız? Gələn həftə Bakıdasınız?

– Hə.

– Gələcəm sizə, bağa.

– Nə gözəl! Şeytanın ayağını qırmaq yaxşı şeydir.

– Zəhmət olmasa, yerləşmə yerinizi – konumu atın mənə.

– İndi Bakıda deyiləm. Sabah axşam evə qayıdacam, ordan göndərəm.

Baharın birdən-birə Tahiri yada salması, görüş arzusunda olması, üstəlik, hardasa görüşmək deyil, Tahirin yanına, bağa gəlmək istəməsi Tahiri bir az təəccübləndirdi. Baharla çox yaxın dost kimi əvvəllər çox tez-tez görüşər, gəzər, dərdləşərdilər.

Aralarında rəğbətdən başlayıb sevgiyə doğru uzanan bir bağlanti vardı. Sonra get-gedə hal-əhval tutma və gediş-gəliş azaldı. Amma, əvəzində Alina ilə dostluq bağları möhkəmləndi. Alina başqa aləmdir, Günəş kimi ətrafına işıq və istilik yayır, mehribanlıq və qayğıkeşliyi adamı məftun edir. Onu qucaqlamaq kifayət etmir, qucağa alıb dövr etmək, rəqs etmək istəyir adam. Alina ilə açıq söhbət vaxtı yetişib artıq...

* * *

Tahir Bakıya qayıdandan üç gün sonra Bahardan səsli whatsapp ismarışı gəldi.

Yenə qısa bir cümlə idi, amma... Tahir qulaq asıb, təəccübdən dondu.

– Tahir bəy, nikahım, toyum olacaq noyabrın 14-də.

Bahar ərə gedir? Birdən birə? Tahir də səs göndərdi:

– Ay Bahar, doğrudanmı? Zarafat etmirsən?

– Çox çətin oldu. Nəsə... Artıq qərar verdim.

– Təbriklər! Təbriklər!

– Ancaq yaxın qohumları, dostları dəvət edirəm, siz başda olmaqla.

– Bahar, təbrik edirəm! Mübarəkdir! Amma, təəssüf ki, mən iştirak edə bilməyəcəm, çünki həmin vaxt Bakıda olmayacam, İstanbulda çoxdan razılışıb təyin etdiyimiz ailə görüşümüz var – uşaqlar öz uşaqları, ailələri ilə – hamımız.

– Off... niyə belə oldu? Ən çox sizin olmanızı istəyirdim. Eh... Gələcəm yanınıza. İki mahnı da göndəribsiniz: “Dur gəl nazlana-nazlana”, bir də “Yar bizə qonaq gələcək”. Əladır! Nə zaman gəlim?

– Sabah günorta ya axşam üstü?

– Səhər işdə olacam, günortaya gələrəm.

– Gəl.

Tahir fikrə getdi. Baharın ərə gedə biləcəyini düşünmürdü. Uzun illərin yaxın tanışlığı nəticəsində Baharın xasiyyətini, istək və arzularını yaxşı bilir. Bahar zəif insanlara qarşı mərhəmətini əsirgəməz, əllərini açıb küçədə dayananlara, küçə musiqiçilərinə həmişə pul verər, işdə, qonşuda ehtiyacı olanlara yardım edər.

Amma, adamın mənfə cəhətlərini şışirtməkdə ustadır. Hörmət etdiyi, ümumilikdə bəyəndiyi adamların belə, zəifliklərini, nöqsan saydığı tərəflərini bir-bir qeyd edir. Qoy gəlsin, görüm nə baş verib, necə qəbul edib bu tələsik evlilik qərarını? Bir müddətdir əlaqəm yox kimidir, görünür ki, xoşuna gələn bir adam çıxıb qarşısına, ya bəlkə hansısa köhnə tanışi peydah olub? Hər halda, Baharın ərə getməsi yaxşı hadisədir. Əri yumşaq, mədəni adam olsa, Baharı olduğu kimi qəbul edə bilsə, gözəl olardı.

Günortadan xeyli keçmişdi. Tahir həyətdə oturmuş, çay içə-içə memarlıq və inşaat mühəndisliyində əyrixətli səthlərin istifadəsinə aid kompleks həndəsələr, ağıllı binalar, süni intellektin memarlıq və inşaat mühəndisliyində tətbiqləri barədə beynəlxalq konfransların materiallarını gözdən keçirir, dəftərcəsində qeydlər edirdi.

Bahar zəng etdi:

– Tahir bəy, gəlmişəm, konum göstərdiyi yerdəyəm, ancaq qapınızı tapa bilmirəm.

Tahir bağın giriş qapısına doğru yönəldi:

– Gəlirəm qapını açmağa, səni görməsəm, küçəyə çıxacam, orda görəcəyik bir-birimizi.

Tahir qapını açanda küçədən ona doğru gələn Baharı gördü. Nazik paltar geyinmişdi. Soyuc deyilmi ona? Həmişəki kimi qucaqlaşib öpüşdülər. Tahir Baharın sifətində yorğunluq sezdi, həmçinin onun zərif sifətində qızırtıdakı ləkələr, sızanaqlar görünürdü.

Bağda ağacların arasında qoyulmuş masa ətrafında oturdular. Yaxın dostluq Tahirə girişsiz danışmaq haqqı verdi:

– Bahar, əzizim, Puşkinin “Yevgeni Onegin”i, sözsüz, yaxşı yadındadır, rus məktəbində oxumusan. Onegin Tatyananın ərdə olduğunu biləndə çaşılıb qalır, bu, doğrudanmı həmin Tatyanaadır? Tatyananın ərə getməsi də, kübar görünüşü də Onegin üçün çox gözlənilməz olur. İndi sən birdən-birə necə oldu ərə getməli oldun? Adətən, nəşə bir şey olanda, yeni bir addım atmaq istəyəndə bir müddət danışırıdın, düşünürdün. İndi... Əlbəttə, seçim edə bilmisən, bu çox yaxşı! Xoşbəxt ol! Axır ki, dəli ceyranı ram edən tapıldı. Kimdir o bəxtəvər?

– Atamın dostunun oğlu, Almaniyadan qayıdıb, adı Fuaddır. Sizə bir dəfə yazmışdım; ona uyğun iş ola bilərmə? Onu uşaqılıqdan tanıyıram, mədəni, müasir adamdır.

– Çox yaxşı.

– Valideynlərim çox narahatdırlar, Tahir bəy. Deyirlər ki, biz əbədi deyilik, sağlığımızda səni bir Allah bəndəsinnən birlikdə görmək istəyirik. Nəvə istəyirlər. Bir iki il keçsə, bu baş tutmaz. Qorxurdular ki, mən “yox” deyə bilərəm. Düzü, qərar qəbul edəcəyimdən əmin deyildim. Bilmirəm özümü inandırardım, ya öz üzərimdə

qələbə çaldım?! Bu fikri, bilirsiniz ki, ruscadan tərcümə etdim: Ubedila ili pobedila sebya? Ruscada yaxşı səslənir, qafiyəlidir.

Bahar həyəcanlı görünürdü. Bəlkə bu xəbəri ürək dostu Tahirə danışmaq da onu sıxırdı. Tahir Baharın özünə güvənmədiyini hiss etdi, sağ əlini onun əli üstünə qoydu, bir qədər saxlayıb geri çəkdi, həmin əli ilə “sakit ol” işarəsi verdi. Çay gətirdilər. Tahir mürəbbə və şirniyyatları Bahara tərəf sürüşdürdü. Bahar çay içə-içə davam etdi:

– Tahir bəy, siz özünüz mənə demişdiniz ki, evlənmək lazımdır. Çox fikirləşsəm, ömürlük tək-tənha qalacağdım.

– Bahar, əlbəttə, mən sənə tək olmamağınızı, xoşbəxtliyini istəyirəm. Fuad evli olmayıb, eləmi?

– Yox, evlənməmişdi, sonra boşanıb. Uşağı yoxdur.

– Yaxşı, düzünü de, o elçi düşdü, ya sən?

– Bizə gəlib-gedir, valideynlərimiz yaxşı tanışdırlar. O özü nəse yarımçıq işarələrlə məni istədiyini deməyə çalışırdı, atası özündən qoçaq çıxdı, məsələni açıb mənim atama dedi. Mən düşünmək üçün vaxt istədim. İstədim sizinlə görüşüb danışam. Sonra həm utandım, həm də “özüm qərar qəbul edə bilməsəm, nəyə lazımam?” – dedim. Bir şey mənə kömək etdi – o mənim həyat tərzimi bilir, Avropa düşüncəli bir adamdır, məni olduğum kimi qəbul edir. Bu mənim üçün çox vacibdir.

– Hə, ərə gedirsən, çox yaxşı. Bununla əhvalın necə olacaq, kefin ala buluda qalxacaqmı? Onu bilmirəm. Amma onu bilirəm ki, bölüşmək, qayğı göstərmək lazım gələcək. De görüm hansı xörəkləri bişirib hazırlaya bilirsən? Plov, dolma, bozbaş, piti, xəngəl, şorbalar?

– Eh, heç nə bilmirəm, anam bişirir...

– Hə, dünya çox dəyişib, indi səhər yeməyini belə gedib çöldə, yeməxanalarda yeyirlər.

– Yemək bişirməkdə Alinanın tayı-bərabəri yoxdur. Elə hər işdə də...

– Eybi yoxdur, öyrənərsən.

– Eh, atalar sözünü ən çox atamdan eşidib bilməşəm – “qırxında öyrənən gorunda çalar”.

– Darıxma, öyrənərsən. Deməli, sevib gedirsən. Eləmi?

– Sevgi? Çətin. Sevgi çətin şeydir. Mən aşiq olmağı bacarmıram, aşiq olmaq istedadım yoxdur və ya korlaşıb, kütləşib. Fuad xoşa gələn adamdır. Alina kimi sevmək tək-tək adama qismət olar. Ona lütfən diqqət verin, Tahir bəy.

Tahir əlini döşünə qoydu:

– Baş üstə! Daha nə əmrin var?

Sonra sol əlini üzünə qoyub Baharı, uzun illərin sevimli dostunu süzdü, növbəti zarafata keçdi:

– Bəs Qabilə nə deyəcəksən, ey ətirli çiçək?

– Aaa! Bilirsiniz Qabil necə ağillanıb? Mənimlə çox mədəni davranır. Son vaxtlar düzgün ifadələr seçir məktublarında, səs yazılarında.

– Deməli, sevgisi gündən-günə püxtələşir.

– Yox. Deyəsən, ona baxan tibb bacısı ilə aralarında nəse var. Qardaşı danışdı mənimlə, anası da danışdı, mənə də “oğluma, Qabilə diqqət yetiribsən, çox sağ ol” dedi. Qardaşı dedi ki, bir xeyir iş olsa bizi dəvət edəcək. Allah-Allah, bilirsiniz mənə nə hədiyyələr göndəriblər, özü də neçə dəfə?! Portağal, limon, hind toyuğu – təmizlənmiş, bütöv. Deyirəm etməyin, lazım deyil, istəmirəm. Xeyri yoxdur.

- Qabili toya çağırıbsanmı?
- Yox. Bəlkə çağırım? Az adam çağırmışam, iş yerimdən-zaddan adam çağırma-mışam, ancaq özümüzünkülərdir.
- Sevgililərinin hamısını toya çağırısan, toyda yer tapılmaz.
- Bunu deyib, gözlərini yumub-açdı, bu “mən özüm” işarəsi idi:
- Ən azı biri gələ bilməyəcək...
- Bahar ayağa qalxdı, Tahir qucaqlayıb öpdü:
- Sizi çox istəyirəm, Tahir bəy, lap çox.
- Tahir də onu qucaqladı:
- Mən də səni! Yaxşı bilirsən. Xoşbəxt ol! Toydan sonra görüşərik, görüm necə olacaqsan?
- Baharın gözləri doldu.

* * *

Payızın sonu, qışın əvvəli idi. Şimaldan əsən xəzri soyuğun üstünə soyuq gətirirdi. Arabir yağış yağırdı. Xəzər dənizi havanı mülayimləşdirməyə, yumşaltmağa çalışsa da, buna gücü tam yetmirdi. Tahir, qarşısında çay, quru meyvələr, fikrə dalmışdı. Pəncərədən həyatə baxdı. Ağacların yarpaqları seyrəlmiş, budaqların üstündə yellənən, eləcə də yerdə uzanıb pıçıldaşan yarpaqlar şabalıdı-qızılı rəngdə idi, arabir solğun yaşıl rənglər də gözə çarpırdı.

Tahir mobil telefonda musiqi dinləyir və ya maraqlandığı siyasi xəbərlərə qulaq asırdı. Baharın vatsapda yazdığını xeyli sonra gördü, iki saata yaxın vaxt keçmişdi: “Tahir bəy, Sizə nə zaman zəng edə bilərəm?” Tahir zəng etdi:

- Bahar, əzizim, necəsən? Evdə-əşikdə nə var, nə yox?
- Tahir bəy, bilmirəm necə deyim... – Baharın səsinə bir hüzn vardı.
- Nə olub Bahar, səsin birtəhər çıxdı. Xəstələndinmi nədir?
- Tahir bəy, heç yaxşı iş olmayıb.

Tahir Baharın yarımçıq danışq üslubunu yaxşı bilirdi. Qrammatikada deyildiyi kimi, Baharın “bitmiş bir fikri tam ifadə etmək”dən xoşu gəlmirdi. Ya qarşısındakını gözləmə mövqeyində saxlamaqdan xoşu gəlir, ya da fikrini tikə-tikə yedizdirir ki. qarşıdakı adam yaxşı həzm edə bilsin. “Baharın əri ilə bir problemi çıxmasın?” – Tahirin ağlına gələn ilk fikir bu oldu.

- Bahar, açıq danış, məni intizarda qoyma.
- Tahir bəy, deməyə dilim gəlmir, Alina yaxşı deyil...
- Tahirdən “oy” deyə bir səs çıxdı, onu qorxu və həyəcan bürüdü:
- Bahar, nə olub Alınaya? Açıq de.
- Tahir bəy, Alina yaman xəstədir.

Tahiri “xəstə”dən daha çox “yaman” sözü qorxutdu:

- Bahar, xahiş edirəm ətraflı danış, telefonda çatındırsə, hara deyirsən gəlim.
- Alınanın İstanbula getdiyini bilirəm, indi hardadır?

- İstanbuldadır.

Tahir bu dəfə “of” deyib, dərin nəfəs aldı, barmaqlarını yumub-açdı, ayaq üstə qalxdı, lakin özünü zəif hiss edib, yenidən oturdu:

- Bahar, danış, mümkünə ətraflı danış, nə bilirsənsə danış. Nooldu ona birdən-birə?

– Tahir bəy, qorxmayın, özünüzü ələ alın, indi danışaram hər şeyi. Alina İstanbuldadı. Siz də bilirsiniz. İşlədiyi şirkət göndərmişdi, hansısa iş üçün, dəqiq bilmirəm. Bir sağlıq problemi varmış, xəstəxanaya gedib özünü yoxladıb, deyiblər ki, cərrahiyyə əməliyyatı lazım gəlir. Bunu mənə telefonla özü xəbər verdi. Kefi heç yoxdu, niyə də olsun bu vəziyyətdə? Hamıya ürək-dirək verən, kömək əlini uzadan Alina indi özünü itirib, bilmir nə etsin.

– Yaxşı başa düşmədim, xəstəliyi nədir, nə cərrahiyyə əməliyyatıdır, hansı xəstəxanada?

– Tahir bəy, mən də çox şey bilmirəm. Düşündə, bir tərəfində nəsə bir bərkimə ya kiçik şiş varmış, xəstəxanaya onu yoxlatmağa gedib ki, görsün nədir? Deyiblər ki, cərrahi müdaxilə etmək, kəsib götürmək lazımdır.

– Anladım, şişin təbiəti barədə nəsə şübhə ya dəqiq məlumat varmı, xoşxassəlidir ya bəd?

– Dediyyəmdən artıq heç nə bilmirəm.

– Bahar, gəl belə danışaq. Mən elə indi biletdən alıb, gedəcəm İstanbula. Zəhmət olmasa, mənə dəqiq ünvanı öyrən, hara getməliyəm, Alinanı necə tapım, evdədimi, ya hansısa oteldəmi? Ünvan lazımdır. Və ya xəstəxanadadırsa, hansı xəstəxanada? Alina telefona cavab verirmi? Yanında kimsə varmı? Çox xahiş edirəm, hər şeyi öyrən.

– Baş üstə, Tahir bəy. İndi Alina ilə əlaqə yaratmağa çalışacam. Onun işlədiyi şirkətin İstanbul şöbəsinin bir neçə işçisini tanıyıram, özü cavab verməsə də, harada olduğunu tapacam, narahat olmayın. İstəyirsiniz mən də gedim sizinlə İstanbula.

– Bahar, mən mütləq getməliyəm, təcili. Sən... Əlbəttə, istəsən, imkanın olsa, sən də gedə bilərsən. Amma, bəlkə mən gedim, məsələnin nə yerdə olduğunu bilək, ilkin zəruri addımları ataq, sonra ehtiyac olsa, gələrsən. Bəlkə işimiz yaxşı oldu, özümüz tez qayıtdıq, bilmək olmaz. Mən indi təyyarə biletiylə məşğul olum və səndən xəbər gözləyim. Sağ ol, əzizim.

Tahir sarsılmışdı. Telefon danışığı bitəndə özünü çox zəif hiss etdi. Bilet məsələsini həll etmək üçün köməkçisinə zəng etməzdən əvvəl özünə gəlmək istədi, süst halda enli taxta çarpayuya çəpəki uzandı. Ürək döyüntüsü artmış, əlləri titrəyir, bədənində üşütmə gəlmişdi. Başını və ayaqlarını açıq saxlayıb, bədənini yüngül yorğanla örtüdü.

Tahir heyranlıq içində yuxudan oyandı, saata baxdı, hardasa 15-16 dəqiqə yatmışdı.

Bu necə oldu?! Niyə yatdı, necə yatdı? Hər halda, özünə gəldi. Görünür ki, insana xas olan ahəng onun duyğular aləmində baş verən ağır ruhi sarsıntıya, kəskin pozuntuya, şok halına qarşı müqavimət hərəkəti təşkil edə bilir, bu halda yuxu gətirməklə...

Bilet məsələsini telefonla köməkçisinə tapşırırdı: “mənə bugünə İstanbula biletdən alın, təcili, mümkün ən yaxın uçuş səfərinə, birinci-ikinci reyslərə”. Telefonu yenidən masanın üstünə qoymuşdu ki, Bahar zəng etdi, bu dəfə o, adətini pozaraq, bildiyi hər şeyi birnəfəsə söylədi:

– Tahir bəy, hər şeyi öyrəndim. Əvvəlcə şirkətindən soruşdum, orda bir rəfiqəsi var Fatma adında. Onu tapdım. Fatma ilə bərabər həkim müayinəsinə gediblər, qoltuq altında, döşünə yaxın bərkiməni, şişi göstəriblər. Cərrahi əməliyyat etmək lazımdır, – deyiblər. Şişin xoşxassəli, ya bədxassəli olmasını biopsi müayinə edəcək, hər biri ola bilər, zəhəri əlamətlərə görə dəqiq fikir söyləmək olmur. Məsləhət görüblər ki, Gebzedəki Anadolu Sağlq Merkezi Hastanesi deyilən çox tanınmış yerdə etsinlər əməliyyatı. Amerika ilə bağlılığı var deyirlər o xəstəxananın. Onkoloji üzrə Türkiyədə ən güclü xəstəxanalardan biridir, xaricdən çox xəstə gəlir orda müalicə

olunmağa. Fatma bunu deyəndə qorxdum. Allah uzaq eləsin o xəstəliyi. Sonra, Fatmanın köməyi ilə Alınanı tapdım, özü ilə danışdım. Şirkətdəki dostları çalışıb elə şərait, elə qayda düzəldiblər ki, Alina telefon vasitəsilə çox ünsiyyətdə olmasın, hərə bir söz deyib, kefini pozmasın. Alınanın əhvalı, doğrudan da, yaxşı deyil, xəstəliyin o andırdan olmasından qorxur. Sizin gəlmək istədiyinizi demədim, düzmü etmişəm?

Tahir nəfəsini qısıb, Bahara qulaq asırdı. Dalğın idi, fikrini cəmləyə bilmirdi:

– Düz edibsən. Mən indi hara getməliyəm, Alina hardadır, harda olacaq?

– Yəqin ki, Gebzedəki həmin xəstəxanadır gedəcəyiniz yer, ünvan. Bu gün ora gedir Fatma ilə, bu gecə orda qalacaq.

– Yaxşı, Bahar, nə lazımdı ora aparmağa, sənə, bəlkə, Alina nəyə istəyir, nəyə lazımdır, ürəyindən nəyə keçir?

Bahar həməni cavab verdi:

– Yalnız bir şey.

– Bahar, bəlkə o bir şeyin adını deyəsən.

– Pul, pul, pul. Ora bahalı yerdur.

– Aydındır!

– Tahir bəy, başqa nəyə lazım gəlsə, orda almaq mümkündür. Alınanın cərrahi əməliyyat üçün pulu olduğunu güman etmirəm. Bəlkə yoldaşları və ya şirkət kömək edə bilər. Alina kiməsə borclu olmağı sevmir, yumşaq və təvazökar olduğu qədər də qürurludur.

– Başa düşdüm, Bahar, Alınanı mən də tanıyıram, bilirəm. Çox sağ ol, sənsiz işimiz çətin olardı.

– Alınadan yaxın dostum, rəfiqəm yoxdu, Tahir bəy. Alınadan gözəl insan, gözəl qadın, əsl qadın düşünmək çətin dir. Ona dayaq olmaq borcumuzdur. Siz sağ olun, onun ən çox ehtiyacı olan insan sizsiniz. Hər mənada! Siz orda olsanız, hər şey yaxşı olacaq, əminəm. Sizə yaxşı yol, Allah şəfa versin Alınaya. Alnınızda qırıq gördüm, bəlkə əvvəl də varmış, fikir verməmişəm. Nəyə bir şey lazım gəlsə, ordan zəng edin, özüm də hər an gələ bilirəm.

– Sağ ol, Bahar, sən mənim də, Alınanın da əvəzolunmaz dostusan! Sağ ol!

Tahir Baharla sağollasib, yenidən köməkçisinə zəng etdi, bileti soruşdu. Köməkçi “yaxında, yalnız gecə uçuşlarının birində biznes-klass yeri var, onu saxlatdım, elə sizə zəng etmək istəyirdim ki, siz məni qabaqladınız” dedi. Tahir adətən biznes-klass biletdən az hallarda istifadə edirdi, bu halda isə “həməni al” dedi.

Hava limanına gedəndə Tahirin bir az başı və beli ağrıyırdı. Qeydiyyatlardan keçib təyyarəyə gedən qapı qarşısındakı oturmaqların birində əyləşdi. Hava limanında gözləmə zamanı adətən ya özü ilə götürdüğü bir kitabı oxuyar ya da Yutubda nəyəsə baxıb dinləyərdi. İndi halsız oturmuşdu, gərginlik altında göz qapaqlarını yumur, lakin bir az sonra da açır dı ki, mürgülü vəziyyəti yuxuya çevrilməsin.

* * *

Tahir gecədən xeyli keçmiş İstanbul Hava Limanına çatdı. Gecəni orada oteldə keçirməkdən başqa yolu yoxdu. Səhər taksi sifariş edib, Gebzeyə yola düşdü.

İnsan gözlənilməz və arzuolunmaz xəbərləri alanda əvvəl çaşır, özünü itirir, qanı qaralır, sonra nə baş verdiyini istər-istəməz içindən, beynindən keçirir, təhlil edir, ipə-sapa düzür və nəhayət, nə etmək lazım gəldiyini düşünür. Tahir taksidə dalğın-dalğın

binalara, göydələnlərə, ağaclara və yazılara nəzər salsada, daha çox sağ tərəfdə görünən dənizə baxırdı. Dənizdə nə görürdü? İlk baxışda dənizin açıqlıqdan və eynilikdən qaynaqlanan ənginliyini və üfüqdə səma yarımkürəsi ilə birləşən su xəttini; nəhəngliyin qidalandırdığı güc və əzəməti; suların mavi-boz, sahilə yaxında isə bir az yaşılımtıl-boza keçən rəngini; yan-yana düzülmüş adaları və kiçik və orta ölçülü gəmiləri. Tahir bu sahilə mərhum həyat yoldaşı ilə gəzdirdiyi günləri xatırlayıb, köksünü ötürdü. İndi çox sevdiyi Alınanın yanına tələsir, o xəstədir, xəstəliyi ciddi ola bilər.

Xəstəlik xoşbəxt insanı, onun yaxınlarını bədbəxt edə bilər. Bəşəriyyətin əsas bəlasıdır xəstəlik. Xəstələnməyən və xəstəxanaya düşməyən insan dünyada çox deyil, yox kimidir. Zəngin adam olsun, igid adam olsun, ya padşah olsun – fərq etməz, hər adam xəstələnir, biri az, digəri çox, biri çox az, digəri tez-tez... O ki qaldı xəstəxanaya yolu düşmək məsələsinə – yəqin ki, dünyada xəstəxanaya yolu düşməyən insan yoxdur. Kimsə xəstəxanaya düşəndə, ailə üzvlərinin xəstəxanaya gediş-gəlişi başlanır, dost, tanış arasında xəstəni yoluxmağa getmək, xəstəyə baş çəkmək mənəvi borc sayılır. Bəzi hallarda xəstənin yanında gecələmək zəruri olur.

“Xəstə” gündəlik həyatda ən çox rast gəlinən sözlərdən biridir. Şairlərin ən çox işlətdikləri sözlərdən biri “xəstə”dir; “xəstə” sözünü və ya mahiyyətə ona bənzər ifadəni təxəllüs götürənlər az olmayıb. Xəstə Qasım məşhur aşiq-şairlərdən biridir, Füzuli özünü “Xəstə Füzuli” və ya “Füzuli xəstə” adlandırır, eynilə Molla Vəli Vidadi şeirlərinin bir çoxunda özünə “Vidadi xəstə” deyir. Vidadinin məşhur şeirində xəstənin yanına gəlməyin vacibliyi vurğulanır; heç kim gəlməsə də, sevgilinin gəlməsi zəruridir:

Xəstə düşdüm, gələn yoxdur üstümə / Qərib öldüm, bəkəs öldüm, yad öldüm. / Xəbər olsun yaranıma, dostuma / Qərib öldüm, bəkəs öldüm, yad öldüm. / Ey sevdiyim, səndən qeyri kimim var?! / Gəl üstümə, aman öldüm, dad öldüm.

Bunları düşünə-düşünə yolu qısaldan Tahir tezliklə Alınaya qovuşacağını və bu zaman onun necə təəccüblənəcəyini təsəvvür etməyə çalışdı. “Gözləyirmi məni görəsən Alina? Bəlkə arzu edir, amma düşünür ki, onun xəstəliyindən xəbərim yoxdur. Gəlirəm, əzizim! Narahat olma, səni müalicə edəcəyik, buna əmin ol!”

Tahir yola düşməzdən əvvəl Gebze Anadolu Sağlq Merkezi barədə oxumuş, onun, doğrudan da, ciddi xəstəxana olduğunu anlamışdı. Hər şeydə olduğu kimi, tibbdə də yeniliklərdən xəbəri olmaq, onları tətbiq edə bilmək həyatı vacib məsələdir. Elmin və texnologiyanın ağılasığmaz inkişafı sayəsində tibb çox böyük uğurlar əldə etdi, profilaktik tibbin, penisillin və digər antibiotiklərin tətbiqi nəticəsində milyonlarla, on milyonlarla insanı öldürən vəba, cüzam, yatalaq, çiçək, titrətmə-qızdırmalı malyariya, vərəm kimi keçici, yoluxucu xəstəliklərin qarşısı mühüm dərəcədə alındı. 19-cu əsrdə patoloji anatomiya inkişaf etdi, meyitlərin yarılməsi (otopsi / autopsy) yolu ilə xəstəliyin orqan və toxumalarda törətdiyi dəyişmələri və xəstəliyin səbəbini anlamağa və müalicə üsulları tətbiq etməyə başladılar. Bu “Təcrübi tibb” insan ömrünü uzatmaq işində böyük rol oynadı.

Anesteziyanın tətbiqi cərrahi müdaxilənin yolunu tam açdı. 1990-cı illərdə insan bədənini və beynini hər tərəfdən, içdən və bayırdan üçölçülü müşahidə etmək imkanı verən çox həssas tibbi görüntüləmə (medical imaging) cihazlarının (tomoqrafların) icadı və tətbiqi yeni, çağdaş “Dəqiq tibb”in təntənəsi oldu.

Sağlamlığın qorunması, ağrı-əzabın azaldılması və ömrün uzadılması yolunda böyük addımlar atıldı. Bədbinlər və ya dərinə düşünə bilməyənlər tibbin açıq-aşkar

böyük uğurlarını görmür, görə bilmir, “niyə tibb inkişaf etmir?” sualı verirlər. Ölümə çarə yoxdur, ölümsüzlük əldə edilməyəcək – bu bəllidir, amma xəstəlikləri müalicə etmək olur, müalicə ömrü uzadır – bu da şəksiz-şübhəsizdir.

* * *

Tahir əvvəllər Gebzedən bir neçə dəfə keçmiş, İstanbuldan şərqa və cənuba doğru gedərkən, orada bir qədər dayanmışdı. Taksidən Anadolu Sağlıq Merkezi xəstəxanasının ağ rəngli binaları qarşısında düşdü. Ətrafa nəzər saldıqdan sonra Baharın verdiyi telefona, Alinanın rəfiqəsi Fatmaya zəng etdi və kim olduğunu söylədi. Fatma sevinəcək "Evet, hoş geldiniz! Alina hep sizden bahsederdi, adınızı sıkça anardı" dedi və Alinanın cərrahiyyə əməliyyatında olduğunu xəbər verdi. O, Alina üçün ayrılmış odanın – palatanın yerini və nömrəsini söylədi, məsləhət də verdi: “en iyisi Alinayı orada beklemek”. Fatma şirkətin xarici qonaqları ilə məşğul olduğuna görə gecikdiyini, inşallah günortadan keçmiş özünü Alinaya yetirəcəyini bildirdi. O, cərrahla tanış olduqlarını, hər şeyin yaxşı keçəcəyinə ümid etdiyini deməyi də özünə borc bildi.

Tahir Alinaya ayrılmış palatanı tapdı. Nigarançılıqdan silkinmək ağır işdir, dərddə dözmək, möhnətli günlərə davam gətirmək, varlığını sürdürmək üçün xüsusi can məlhəmi yoxdur. Filosoflar hərəkətin, dəyişmənin varlıq əlaməti olduğunu demişlər. Tahir dəhlizdə var-gəl edir, tez-tez koridorun başındakı giriş-çıkış qapısına baxır, eyni zamanda ətrafdakı çölü, yaşıllığı, göyü və buludları seyr edirdi. Dəhlizin pəncərələri Tahirin taksi ilə daxil olduğu həyat tərəfə deyil, yaşıl çöl və ağaclar olan tərəfə açılırdı.

Bir müddət keçdi. Tahir bir canlanma olduğunu hiss etdi, dəhlizin baş tərəfində içində xəstə olan çarpayı göründü, araba-çarpayını sürən adamın arxasınca gələn, yəqin ki, həkim idi. Tahir o tərəfə doğru addımladı. Bu Alina idi, gözəl, mehriban, əziz Alina! Tahir yaxınlaşıb, ayaq üstə gələn hər iki adamı salamladı, onun səsinə duyan Alina başını döndərdi, Tahiri görüb “off” dedi, gözləri, elə bil ki, bir qədər böyümüş, dodaqları azca aralı idi. Tahiri görəndəmi gözləri yaşardı, ya əvvəlcədənmi sulanmışdı gözləri?! Tahir yaxınlaşıb, Alinanın əlindən tutdu və yüngüləcə alnından öpdü. Həkim dilləndi:

– Alina hanım çok sabirli, cesur ve rahattı. Ameliyatımız sorunsuz geçti, her şey yolunda. Umarım her şey iyi gider.

Tahir ona təşəkkür etdi:

– Çok sağ olun, doktor bey! Emekleriniz için çok teşekkür ederiz, minnettarlığımızı ifade etmeye kelimeler yetmiyor.

– Her zaman hizmetinizdeyiz, bu bizim görevimiz. Ne yaptığınızı kısaca anlatayım: Koltuk altından memeye doğru uzanan tümörü tamamen çıkardık. Memeye yalnızca yarım santimetre kadar dokunduk, daha büyük müdahaleye gerek kalmadı. İnşallah, sizi Prof. Dr. Serdar Hocamızla tanıştıdırız, tedavinin onun tarafından yapılması güzel olur.

Palatada Alinanı həmsihrənin də iştirakı ilə öz çarpayısına yerləşdirdilər. Həkim onun halını soruşdu:

– Alina hanım, nasılsınız? Herhangi bir şikayetiniz var mı?

– Çok teşekkür ederim, doktor bey, her şey çok iyi, sizlere de sağlık diliyorum.

– Şimdi sizi bırakıyorum, birazdan Serdar Hocamız sizi görmeye gelecek. Keçmiş olsun.

Doktor və Tahir biznes kartlarını bir-birinə verib salamatlaşdılar. Həmsirə palatani zəruri şeylərlə təmin edir, Alinanın qan təzyiqini, nəbzini, hərarətini ölçür və gərək olan digər işləri görürdü. İşlərini bitirəndən sonra öz oda yerini nişan verib, "Bir istəyiniz olursa lütfən hemen arayın, zaten 20-25 dakika içinde geri döneceğiz." deyərək, palatani tərk etdi.

Tahir Alinaya yaxınlaşdı, onun əlini tutub sığalladı:

– Alina, gözəlim, bilirəm, çox əziyyət çəkdin, ağrıdın, əhvalın pozuldu, şok keçirdin. Şükür, əməliyyatdan yaxşı çıxdın. İndi mən sənin yanında yam, yanında olacam, əmr et, qulluğunda durmuşam. Səni çox sevirəm, bəlkə bundan "heç xəbərin yoxdu sənin".

Tahir son sözləri tanınmış mahnının ahəngi ilə oxudu.

Alinanın üzünə təbəssüm qondu. O, utancaq bir halda, yüngülcə başını buladı:

– Tahir bəy...

– Mənə sadəcə Tahir de, ay qız, dostun deyiləmmi?!

– Tahir bəy... Sadəcə Tahir deyə bilmirəm, bağışla.

– Eybi yoxdur, tezliklə öyrənərsən.

Alinanın düşdüyü ifrat dərəcədə mürəkkəb vəziyyət və sevdiyi insanın gözlənilməz fiziki yaxınlığı "Tahir bəy" əvəzinə sadəcə "Tahir" deməyə yetməsə də, hiss edilmədən, "siz"i "sən"lə əvəz etdi, hərçənd ki, belə halda, insan qarışıdır, bir müddət gah "sən", gah da "siz" deyə bilir.

– İşini-gücünü atıb niyə gəldin? Necə xəbər tutdun? Hə, Bahar demiş olacaq. Əziyyət çəkib gəlibsən. Utanıram, vallah. Çox sağ ol.

– Nə danışırısan, Alina? Mənim işim-gücüm sənsən, işimin gücümün yanına gəlmişəm indi. Sən İstanbula gedirəm deyəndə, yadımdadırmı, "məni də apar" demişdim. Aparmadın, özüm gəldim. Çox darıxmışam sənsiz. Özünü necə hiss edirsən?

– Balaca ürəkbulanmam, ağrım var, bədənimi tam hiss etmirəm, elə bil çəkisizlik şəraitindəyəm. Düzünü deyimmi? Sizi, yaxşı... səni görüb sevindim. Çox sevindim. Uşaq kimi. Elə bil dünyanı mənə bağışladılar. Elə bil çiyimdən dağ götürüldü. Xoşbəxt oldum. Bu vəziyyətdə, cərrahiyyə əməliyyatından çıxmış adamın özünü xoşbəxt sanması ağılsızlıq olsa da.

Tahirin gözləri doldu, Alina görməsin deyə ayağa qalxdı, pəncərəyə doğru getdi.

Amma Alina görmüşdü. Göz yaşları ağrı-acını da bildirir, sevinci də ifadə edir, xoşbəxtlik duyğusunu da. Xoşbəxtlik hissi inamsızlığı və ümitsizliyi tam yoxa çıxarmasa da, xeyli zəiflədir...

Qapı döyüldü. Tahir "buyurun" dedi və qapıya doğru addım atdı. İçəri ağ həkim paltarında göy-ala gözlü, gözlüklü, geniş və hündür alınlı, təbəssümü sifətinə işıq saçan xoş sifətli adam və həmsirə daxil oldu. Arxa və yan tərəflərdəki seyrək və gödək çal saçlar istisna olmaqla, həkimin başı təmizdi, parlayırdı. Həkim iki addım atıb, özünü təqdim etdi:

– Adım Serdar. Profesörüm, onkoloji alanında uzman həkimim. İzniniz olursa, Alina hanımın tedavisini ben üstlenmek istiyorum. Tümör erken evrede fark edilmiş – bu bizim için çok büyük bir avantaj. İki-üç hafta içinde sizi tekrar görüp gerekli muayeneleri yaparak tedaviye başlayabiliriz.

Tahir onu düşündürən sualı verdi:

– Doktor Bey, çox təşəkkür ederim! Tanıştığımıza memnun oldum. Alinaya tedavi olaraq kemoterapi uygulanacak mı?

– Təşəkkür ederim. Evet kemoterapi ile başlamak istiyoruz; sonra hormon tedavisi olacaktır. Büyük olasılıkla Tamoksifen adlı ilaçla bir tedavi planı oluşturacağız. Süreci yakından takip edecek, ihtiyaç oldukça gerekli adımları birlikte atacağız. Geçmiş olsun.

Tahir və Serdar doktor biznes kartlarını dəyişdirdilər.

Doktor Alinanın əməliyyat yerinə baxdı, həmsirədən qan təzyiqi, nəbzi, hərarəti və oksigen saturasyonu ölçməsinə istədi. Nəticəyə baxdı, qeydlər etdi, həmsirəyə damar yolu ilə maye verilməsini tapşırırdı və sağollaşib getdi. Həmsirə ona tapşırılan işləri yoluna qoyub, “bir şeye ihtiyacınız varmı?” deyərək sordu, “yox, təşəkkürlər” cavabı ilə palatani tərk etdi.

* * *

Alina qurumuş dodaqlarını yaladı, ufuldadı və su istədi. Tahir su şüşəsinin ağzını açıb stəkana tökdü, sonra Alinanın yan tərəfə dönüb dirsəklənməsinə və suyu içməsinə kömək etdi. Suyu içib arxası üstə uzanan Alina əli ilə Tahirə “yaxın gəl” işarəsi verib gözlərini yumdu. Tahir yaxın gəldi, ona doğru əyildi:

– Gözəlim, necəsən, özünü necə hiss edirsən?

Alina bir anlığa gözüünü açıb Tahirə baxdı, əlini ona doğru uzatdı. Tahir bir az da aşağı əyildi. Alina birdən Tahirin boynunu qucaqladı. Tahir ona tabe olub, başını Alinanın sifətinə yaxınlaşdırdı. Nəfəslər bir-birinə qarışdı və Alina gözlərini yumub, dodaqları ilə Tahirin dodaqlarına toxundu, yüngülcə öpdü. Tahir də onu öpdü – bir az daha davamlı. Alina gözlərini açıb, Tahirə baxdı. Gözləri sevgi və yaşla dolmuşdu. Utandı, Tahirin əlindən tutub, yenə gözlərini yumdu – xoşbəxt anları içində yaşatmaq üçün ya bəlkə utandığına görə... Tahirin sol əli ilə Alinanın sağ əli birləşmişdi. O, sağ əli ilə Alinanın üzünü, çənəsini, boğazını sığalladı.

Alinanın ürəyi çırpındı, yaqın Tahir indi onun açıq sinəsini sığallayacaqdı, Alina bunu çox istəyirdi. Amma həya onu boğdu, axı bura “sevgixana” deyil, xəstəxanadır, Tahirin əlini astaca sıxıb saxladı. Alina qıpqırmızı olmuşdu. Tahir anladı, əyilib Alinanın alnından öpdü.

Tahir azca geri çəkilib, duyğularını sözlə ifadə etməyə çalışdı. O, Alinaya qarşı vurğunluğunu, bir müddətdir davam edən istək və sevgisini əslində məhz bu gün tam açıq və aydın şəkildə bəyan edirdi – daha əvvəlki kimi işarələrlə, atmacalarla, zarafatla, dilxoşluqla, göz-qaşla deyil, sevgi hisslərini doğrudan, birbaşa söyləməklə:

– Alina, elə ilk görüşümüzə sən çox xoş təsir bağışladın mənə – gözəlliyinlə, təbəssümün, gülüşünlə, ağılla, sadə kübarlıqla, xoş niyyətli olmaqla, insanlara çox səmimi münasibətinlə, qayğıkeşliyinlə, diqqətinlə... Get-gedə gözümə böyüdün, daha da gözəlləşdin, daxilin və zahirin həmahəng imiş, qəlb gözəlliyin üzündə əks olunub... Və sənə sevməmək mümkünsüz oldu.

Alina da bənzər hisslər yaşamışdı. Tahirə tanışlığı artdıqca ona rəğbəti də artmış, onu gizlicə sevmiş, Tahirin də ona qarşı nəvazişini hiss etmiş, gözlərindəki sevgini oxumağa başlamışdı. Amma o, təbii ki, Tahirə Baharın arasında aşkar bir cazibənin varlığını da görmüşdü; bu cazibənin dayanıqlı olmadığını hiss etsə də, öz hisslərini cilovlamağa çalışmışdı. Üstəlik, Tahirə özü arasında gerçək bir yaxınlaşma baş verəcəyinə əmin deyildi. Xəstəliyi aşkar olunanda “indi kimə lazımam?” deyərək,

həyatdan küsdü. Dünyanın dadı, ləzzəti Alinanın gözündə yox oldu, ona elə gəldi ki, hamı onu tərk edib, tək qalıb. İçin-için ağladı. O, bu vəziyyətdə nəinki Tahirdən məhəbbət elanı gözləməirdi, həm də özünü lazımsız, yaxınlarına yük olacaq bir məxluq sayırdı.

Tahir... Alina üçün qaranlığı yarıb keçən ümid çırağıdır! Alina zəif əli ilə Tahirin əlindən tutdu, lazım bildiyi sözləri demək vaxtıdır:

– Məndə xoşa gələsi nə var ki? Məndə bir şey qalıbmı? Tanış qadınların hamısı məndən gözəldi, elə dostlarımıza baxın – Bahar, Elmira... Bahardan xoşun gəldiyini bilirəm, əslində o da sizi sevirdi. Bir az qəribəliyi olsa da, ərə gedə bildi, çox yaxşı oldu.

Tahir onu məhəbbətlə süzərək güldü:

– Bahar sevir, amma axıradək deyil...

Alina da güldü:

– Yaman dedin... Mən xəstəyəm, xəstəliyim də yaxşı xəstəlik deyil. Mənim nəyim xoşuna gəlib, ay Tahir bəy? Mənə yazığımı gəlir?

– Alina, gözəllik nədir? Gözəllik boy-buxun, ya sir-sifətlə bitmir. Gözəllik mürəkkəb anlayışdır. Eh... Burun, qulaq, dodaq, çənə, boyun, gözlər, saç, sinə, bədən quruluşu, ayaqlar – bunlar şəkildir, görünüşdür, bunların küllisinə cismani gözəllik də deyirlər. Bunların küllisi dar mənada gözəllik deməkdir. Bunlar da yerində olsa yaxşıdır. Səndə, məşallah, hər şey yerindədir, gözəldir. Vacib olan geniş mənada gözəllikdir. Yeriş, duruş, təbəssüm, gülüş – bunların gözəlliyi başqa məsələ! Ən vacib olan, insanda məhəbbət oyadan ürəkdir, könül xoşluğuudur. Bir də, bizi biz edən xasiyyətdir, davranışdır, ətrafa münasibətdir, canıyananlıqdır, mehribanlıqdır, cəsarətdir, evdarlıqdır, sadəlik və səmimiyyətdir, həssaslıqdır, əzizim. Bunlar səndə aşıb-daşır, sənnən olmaz, yoxdur dünyada! Bunu dəfələrlə demişəm sənə, ürəkdən demişəm. Mələhət – budur insanı gözəl edən. Səndə olan mələhət, cazibə, ləfəfət insanı heyran edir, əzizim! Sənə vurulmamaq mümkün deyil!

Alina həyatının ən ağır günündə özünü xoşbəxt hiss edirdi. Gözlərini yumdu ki, xoşbəxtliyi içində qalsın, qəlbini isitsin.

– Alina, əzizim, şükür, hər şey yaxşı oldu – əməliyyat uğurlu keçdi, müalicən savadlı həkimə həvalə edildi. Burdan çıxanda səni birbaşa evinizə buraxmaq olmaz...

– İstirahət, daha doğrusu, reabilitasiyanı lazım gəlir? Harda? Bilmirəm. Eh, heç nə istəmirəm.

Tahir iki əli ilə Alinanın əllərini birləşdirib, ovcuna aldı, diqqətlə onun gözlərinə baxdı:

– İstirahət, reabilitasiya harda olacaq deyirsən? Mənim yanıma, mənim evimə gedəcəksən, yolumuz birdir! Səni evimə dəvət edirəm, qonaq kimi deyil, həmişəlik, evimin yaraşığı ol, evin sahibəsi ol, evin xanım şahzadəsi ol!

Alina qızardı, gözləri doldu:

– Tahir... bəy, bağışla, istədim deyəm, dəlimi olubsan?! Amma deməyə cürət etmirəm...

Tahirdən qəhqəhə qopdu, ayağa qalxdı, əlini əlinə vurdu, əl çaldı:

– Aliiiiinaaaa! De görüm, səni necə sevməyim?! “Dəlimi olubsan?” deməyə cürət etmirsən, amma mən eşitdim o gözəl sualı. Bəli, dəli olmuşam, sərxoşam, ağlımı itirmişəm, vurğun adam normal vəziyyətdə qala bilərmimi?! Mahnıda necədir? “Dərdinnən mən dəliyəm, heç xəbərin yoxdur sənini!” Sən dəli ceyran, mən sənini

dəli elədiyin Məcnun! Amma ağlım başıma gəlməkdədir yavaş-yavaş və tək hiss-həyəcanımla deyil, həm də ağlımla səni evimin gözəl gəlini olmağa dəvət edirəm. Etiraz qəbul olunmur. Sənə bir mahnı oxuyummu?

Və o, xanəndəsayağı sağ əlini sağ qulağına doğru tutub, asta səslə oxudu:

Gözəlim, aşıqini salma nəzərdən / Həsrətindən ölürəm, gəl bizə hərdən / Sənə
çoxdan vurulub bu dəli könlüm / Neyləyim ki, xəbərin yoxdu xəbərdən / Gəl mənə
naz eləmə, ay dəli ceyran / O qara gözlərinə olmuşam heyran. (43)

Alina gözünü yumub-açdı. Əvvəl məyusluq, qəm-qüssə və sarsıntı qara buludlara dönüb, səmanı örtmüşdü. Birdən Günəş doğdu, qara buludları yardı, dağıtdı, buludların rəngi sıra ilə dəyişdi, boz oldu, ağımtıl oldu, qızılı oldu...

– Eh, mən qarabəxtli, səni necə xoşbəxt edə bilərəm?! İndiyə qədər istədiyin kimi yaşayıbsan, qurduğun bir həyat təzi var, alışmısan ona. Səni həmişə azad və çox güclü şəxs kimi tanıyısam, nə gizlədim, sevmişəm. Mən poza bilərəm dincliyini, rahatlığını, azadlığını...

– Alina, indi başqa cür yaşamaq istəyirəm. Sevgi azad insana ən gərək olan şeydir. İstəyirəm evim işıqlansın. Evi elektrik işıqlandırmır, insan işıqlandırır. İstəyirəm evdə tək qalmayım, sənə ehtiyacım var. Bəs sən mənə yazığın gəlmirmi?! Təkəm, evdə tək, otaqda tək, yataqda tək... İstəyirəm sən də tək qalmayasan. İkimiz bir olub güclənək, qəm-kədəri bölüşək, bir-birimizə vaxtında kömək edə bilək, birlikdə deyək-gülək. Sənin ləzzətli xörək bişirdiyini eşitdim, iştahım artdı. İstəyirəm sən pianoda çalasan, mən də boğuc səsimlə sevdiiyimiz mahnıları oxuyum.

– Off... Heç belə olacağını düşünməzdim. Yatsam yuxuma girməzdi. Yox, yalan deyirəm, elə şirin yuxular görmüşəm ki... Amma, bir vaxtlar səni başqa bir qadınla birlikdə görürdüm – tanışlığımızın ilk vaxtlarında, gizləndə, ürəyimdə qısqana-qısqana... Və elə səni.. sizi gördüyüm ilk gündən vuruldum sizə, bunu gizlətməyə, içimdə, ürəyimdə saxlamağa çalışdım, lal oldum, heç kimə demədim, üzde göstərmədim. Of, Allah! Bir şey deyim, güləcəksən.

– Nə gözəl! Güldür, savab yiyəsi ol.

– Bilirsənmi, xəstələnəndə cənnətə düşməyimə təminat verildi, Peyğəmbərimiz tərəfindən. Amma indi pozuldu, gözümü çəkməli oldum cənnətdən. Hayıf...

– Anlat görüm nə deyirsən, Peyğəmbəri yuxuda görübsən, deyəsən.

– Xoşuma gələn bir hədis var. Peyğəmbər deyirdi ki, kim ehtirasla sevib, amma bu sevgini gizli saxlayıb, ölübsə, o, şəhid kimi ölüb, o, cənnətə gedəcək. Burda xəstəliyim aşkar olanda düşündüm ki, sənə olan sevgimi sənə bildirmədən ölüb, cənnətə gedəcəm.

Tahir əl çaldı:

– Cənnətə getmək vaxtı deyil, təxirə salaq. O ki qaldı gizlətməyə, yox, əzizim, gizlədə bilməmişən. İlk görüşümüzəndən səndən çox xoşum gəldi. Hər gördükcə mənə özünə cəzb etdin, məmnuniyyətlə əsir düşdüm sənə. Düşünürəm ki, sən də bunu hiss edirdin, ağıllı və həssas olduğun üçün. Fikrim səndə idi. Sənin gözlərində bir işıq gördüm, məhəbbət gördüm, canımı qızdıran bir istilik hiss etdim. Düzdür, özün dediyin kimi, o zaman başımda bir başqa hava da vardı. Amma, gözəlim, səndəki məlahət, mülayim xasiyyət az insanda olur. Düşüncə tərzin, qayğıkeşliyinlə mənə valeh etdin. Gözəlim, sənənin içində, sözündə, hərəkətində saf uşaqlıq da yaşayır, qaynar gənclik də. İçinlə eşiğin arasında bir ahəng var sənənin.

– Of, of, of! Bəs uşaqlar bu işə nə deyəcəklər? Vay-vay, bəs Bahar, bəs rəfiqələrim?

– Uşaqlarla söhbətim olub, bilirlər. Sevindilər. Atalarının tək qalmasını heç istəməzlər. İnan, neçə dəfə mənə “ay ata, evlən” deyiblər. “Kim olur-olsun, milləti, dini, yaşı – fərq etməz, tək sənin xoşuna gəlsin, tək səni sevsin, sən də onu sevsən” – deyiblər. Bahar hamıdan əvvəl hiss edibmiş, bilir. Bilənlər bilir, əzizim, bilməyənlər də biləcək.

Alina çox kövrəlmiş, çox həyəcanlanmışdı. Ağır sarsıntıdan sonra Tahir öz etirafı ilə ona can məlhəmi bəxş etmişdi. Ürəyində qəribə hisslər keçirirdi. “Əvvəlcə düşündüm ki, bəxtim yatıb, ayılana oxşamır. Əlimi üzümüsdüm həyatdan. Aşiq Ələsgər demişkən – görürsən ki, bəxtin yatdı, sən də yat. İndi elə bil ki, bəxtim açılıb, oyanıb, xoşbəxtəm. Sağlam düşüncəyə zidd deyilmi bu?! Paradoks deyilmi bu qarışıq vəziyyət?! Fəlsəfədə bir şey keçmişdik ali məktəbdə oxuyanda. O nə idi? Əksliklərin vəhdəti və mübarizəsi qanunu?! Ona bənzəmirmi mənim indiki vəziyyətim? Deyəsən, başım xarab olur, gör ağlısız başıma nələr gəlir?! Bir-iki gün ərzində ağır xəstəliyə düşər olduğumu bildim, bədbəxtəm dedim, həyatdan əlimi üzümüsdüm və birdən... sevdiyim, çox sevdiyim insana qovuşdum, həyata ümidim artdı. Nədir bu? Qədər iniləcəkdir, oyunudur, nədir?! Bilmirəm”.

Tahir ehmalca Alinanın əllərini sıgalladı, onu xəyal dünyasından, həyat fəlsəfəsindən sadə həyata çağırdı:

– Bakıya qayıdanda hamı səni görmək istəyəcək...

– Sizdə heç olmamışam. Qonaqsevərliyiniz barədə çox eşitmişəm. Deyirlər ki, hər yerdən gələnləriniz, maraqlı məclisləriniz olur.

– Üç dəli ceyrandan biri bu yaxınlarda gəlmişdi məni görməyə, daha doğrusu, toyna dəvət etməyə. Səni, mənim ən dəli ceyranımı isə özüm aparacam evimizə, qucağıma alıb gəzdirəcəm səni bağımızda. Sonra samovara od salıraq, sevdiyin malına mürəbbəsi ilə xoruzpipiyi çay içərik. Samavarı mən qaynadım, çayı sən süz, olarmı?

– Ey, ay... Tahir bbb... Bilsən sənə necə qulluq etmək arzusunda olmuşam, inanmazsan. Mənə güc ver, ay Allah, doğrudanmı arzularım yerinə yetəcək?!

Tahir Alinanın sanki öpüş istəyən yarıaçıq dodaqlarından deyil, yanağından yüngülcə öpdü:

– Alina, gözəlim, gəl ikimizin imzamızla, yəni adımızla dostlara xəbər göndərək, onları sevindirək.

– Hansı dostlara? Nə xəbər?

– Başlanğıc üçün hər ikimizi çox yaxşı tanıyan dostlarımıza: Sonya – Sona xanım, mənim iki oğlum, Bahar, Elmira, Adil, Eldar. Qaldı xəbərin məzmununa, belə ola bilər: Biz, Alina və Tahir, İstanbulda mahnı oxuyuruq: Ayrı-ayrı doğulduq bu dünyada; Axır gəlib bir olduq bu dünyada.

Həyat qəribədir, mürəkkəbdir, gözəldir. Bizim birliyimiz həyatımıza nizam, xoş əhəng bəxş etdi.

Cavablar çox gözlətmədi.

Sonya – Sona xanım: Xoşbəxt olun! Məni xoşbəxt etdiniz!

İki oğul (birlikdə): Xoşbəxt olun! Sizi çox sevirik.

Bahar: Ura! Siz mənə təsvirəlməz böyük sevinc bəxş etdiniz!

Elmira: Təbriklər! Toy səfərinizi Parisə edin.

Adil və Eldar (birlikdə): Xoşbəxt olun! Qonağımız olsanız, çox sevinərik. Gəlin, gəzdiyimiz yerləri bir də gəzək, gəzmədiyimiz yerlərə də gedək. Kür-Araz sahilində çay içək!

Alina ilə Tahir qucaqlaşdılar. Alinanın gözündəki yaş parlayır, ətrafa işıq saçırdı.

Xoşhal olun

“Dünya nə qədər mürəkkəbdirsə, nə qədər sirlidirsə, o qədər də gözəldir. İnsan həyatın mənasını xoşbəxt olmaqda görür – bunu açıq ifadə etməsə də. İnsan içində olduğu dünyanı anlamaq, onun sirlərini açmaq, gözəlliyini görmək, duymaq, dadmaq arzusu ilə yaşayır. Gündəlik həyatının mümkün qədər xoş keçməsinə çalışır, məmnun olmaq, həzz almaq istəyir. Mənzərəli yerlərdə vaxt keçirmək, xoş ünsiyyət qurmaq, yemək, içmək, çiçək qoxulamaq, kitab oxumaq, musiqiyə qulaq asmaq, film seyr etmək istəyir. İnsan özünü ifadə etməyə, duyğulu anlar yaşamağa can atır, mahnı oxuyur, çalır-oyunayır, idmanla məşğul olur, səyahət edir, bacardığı qədər yazır, qurur, yaradır.

Canlıların ən qüdrətli, ən ağıllısı olan insan özünəbənzər və özündən fərqli çox insanlarla rastlaşır, tanış olur, iş görür. İnsanlararası xoş münasibət xoşbəxtliyin əsasında duran amildir. İnsan dostluq etmək, sevmək, sevilmək istəyir. Başqalarını sevib xoşbəxt etməklə insan özü də xoşbəxt olur. Sevdinin işlə məşğul olmaq, məşğul olduğun işi sevmək xoşbəxtlikdir. Həyata nikbin baxış xoşbəxtliyə yol açır.

Həyat mürəkkəbdir. İnsan çətinliklərlə qarşılaşır, əziyyət çəkə bilir. Ömrü boyu kefi içində yaşayan insan yoxdur; kefi varsa, kefi pozulmaq da var. İnsan xəstələnə bilir, xəstələnməyən adam yoxdur. Xoşbəxtliyə gedən yol hamar deyil, eniş, yoxuş, döngələrlə doludur, onları keçmək, aşmaq lazım gəlir. Sevginin mühüm əlaməti həmrəylik və mənəvi dayaqdır, küsəndə barışmaqdır, sevdinin şəxsin qayğısına qalmaq, çətin gündə onun yanında olmaq, öz kimliyini, öz ləyaqətini saxlamaqla sevdinin marağını irəli çəkməkdir. Sevgi insanlar arasında qurulan körpüdür.

Sevgi ilə dolu olmayan insan xoşbəxt ola bilməz. Xoşbəxtliyin canı sevgidədir. Mürəkkəb və sirli dünyanın bəzəyidir sevgi. Sevgi dünyaya nizam gətirir, dünyaya rəng, xoş ahəng verir.

Xoşhal olun!”

Son

İzahlar

- 1) rusca: трассирующий, трасёр, ingiliscə: tracer
- 2) Don Juan – ispan ədəbiyyatında həyatını qadınları yoldan çıxarmağa həsr edən kişi obrazı
- 3) Sovet hökumətinin son illərində Azərbaycanda meydana çıxan milli-azadlıq hərəkatı
- 4) Gullfoss
- 5) The Snows of Kilimanjaro
- 6) Səməd Vurğun
- 7) F.Əmirovun “Sevil” operasından
- 8) Человек-амфибия / Çelovek-amfibiya
- 9) Gözəlliyi ilə tanınmış Nərgiz Ramazan qızı Xəlilova
- 10) rock`n`roll

- 11) Üzeyir Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" operasından
- 12) Şövkət Ələkbərova
- 13) Üzeyir Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" operasından
- 14) M.P.Vaqifin "Pəri" şeirindən
- 15) Viktor Huqonun məşhur romanı
- 16) "Arşın mal alan" operettasından
- 17) Hamlet İsxanlının "İkimizdən birimiz" şeirindən. Bax: "Bu da bir həyatdı". Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, Bakı, 2004, səh.78-80
- 18) M.Füzulinin qəzəlindən
- 19) Puşkinin "Çar Saltan haqqında nağıl" / "Сказка о царе Салтане" əsərindən
- 20) Səməd Vurğunun məşhur "Dağlar" şeirindən
- 21) Salamat qal – ingiliscə
- 22) Hamlet İsxanlı. "Dördlülklər". Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, Bakı, 2007, s.153
- 23) rusca "qoca qız" mənasını verir.
- 24) Hacıbaba Hüseynovun ifasında populyarlaşan "Şahnaz" təsnifindən
- 25) Səməd Vurğunun "Vaqif" dramından
- 26) Hamlet İsxanlının "Yaşamağa nə var ki?!" şeirindən. Bax: "Təzadlar". Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, Bakı, 2001, s.70-71
- 27) İslam Səfərlinin şeirinə Andrey Babayevin bəstələdiyi mahnıdan
- 28) The devil is not as black as he painted
- 29) Musiqili İspaniya – Argentina filmi "Digan lo que digan"
- 30) S.Vurğunun məşhur "Azərbaycan" şeirindən
- 31) S.Vurğunun "Muğan" poemasından
- 32) rusca "Dövlət təhlükəsizlik Komitəsi" mənası verən "Комитет Государственной Безопасности" adının qısa yazılışı – КГБ. Sovet dövründə çox işlənən söz.
- 33) Cəfər Cabbarlının "Ölkəm" şeirindən
- 34) İslam Səfərlinin sözlərinə Qəmbər Hüseynlinin bəstələdiyi mahnı
- 35) "Mixək əkdim ləyəndə" adlı xalq mahnısından
- 36) varlı kəndli, qolçomaq
- 37) ruscadakı "kollektivnoye xozyaystvo" / kollektiv təsərrüfat ifadəsindən: kol+xoz
- 38) ruscadakı "sovetskoye xozyaystvo" / sovet təsərrüfatı ifadəsindən: sov+xoz)
- 39) ruscada: qoy olsun, eybi yoxdur, fikir verməyin – mənası verir
- 40) 1962-ci ildə bəstələnmiş vals xarakterli populyar mahnı; musiqisi – Francis Poulenc, sözləri – Robert Tatry
- 41) Le Deuxième Sexe, 1949
- 42) rusca: "boşboğazlıq edirdik", "laqqırtı vururduq"
- 43) Söz – Ə.Vahidin, musiqi – Bəhram Mansurovun.

♦ Poeziya

Şövkət ZƏRİN HOROVLU

MƏNİMTƏK

Yenə gecə... Təkliyimdi, bir də mən,
Qaranlıqdan asılıbdır xəyalım.
Elə olur üşənirəm özümdən,
Özümə də yad görünür bu halım.

Haray çəkir divarların sükutu,
Ürəyimin qapıları çırpılır,
Ulduzların qaranlıqlar içindən
Kırpıqları kövrək-kövrək qırpılır.

Zülmət çökür, mürgülüdür hər tərəf,
Səssizlikdir ev-odamın hakimi.
Təkliyimin dodaqları uçunur,
Sinəsinə sığınmışam quş kimi.

Gecələrdə rəngli-rəngli sirr yatır,
Oxuyan yox, öyrənən yox dərindən.
Gözlərimdə yuvalanan yuxular
Qopub düşür gecələrin əlindən.

Gecə düşür gecəlikdən anbaan,
 Dan yerini gözləyirəm yenə tək.
 Sükut dolu qaranlıqlar içində
 Kim darıxar indi görən mənimtək?

VƏTƏNƏ VƏTƏN OLMAĞA

Qoşuldular durna qatarlarına,
 Bu payız oğullar uçub getdilər.
 And yeri eləyib daşı, torpağı,
 Polad qanadların açıb getdilər.

Nə qorxu bildilər, nə dincəldilər,
 Tərtərdən Laçına gedib çatmağa.
 Getdilər Arazdan, Kür qırağından,
 Şuşaya qeyrətdən körpü atmağa.

Ürəklərdə atəş, gözlərdə tufan,
 Göydən töküldülər, yerdən çıxdılar.
 Xaraba evlərin divarı üstə
 Zəfər bayrağını alıb taxdılar.

Sıldırım qayadan, daşdan asılıb
 Bir kərə geriye baxmadı onlar.
 İki min yeddi yüz səksən üç igid,
 Durnalar qayıtdı, qayıtmadılar.

Analar çırpınıb yolların üstə,
 Düşdülər ağlələk mələk yerinə.
 Qızlar bəxt üzüyün, nişan paltarın
 Məzara tökdülər çiçək yerinə.

Dedilər, bu bahar qayıdıb gələr,
 Bəlkə bu payızda dönərlər geri.
 İki min yeddi yüz səksən üç ərin
 Evlərdə boşaldı çarpayı yeri.

Sönük ümidimiz dirilsin deyə,
 Dağlarda qaldılar tüstü qoymağa.
 Hər biri müqəddəs tutub andını,
 Getdilər Vətənə vətən olmağa.

QAYIDACAQMI

Sahil kövrəlmişdi biz ayrılanda,
Ruhum da bədəndən sanki uçmuşdu.
Sənin gözlərinə dərin bir dəniz,
Mənim gözlərimdə dünya susmuşdu.

Nədən görüşmədik ayrılanda biz,
Aralı dayandıq küsülülərtək.
Alıb əlimizdən istəyimizi
Dənizin qoynuna atırdı külək.

Gözümdən itdikcə sən gedən gəmi,
Havanı yarırdı vida əllərim.
Elə bil ürəyi dayanacaqdı
Dalınca çıxıran xatirələrin.

O gün göy dəniz də səssiz-həvəssiz,
Hərdənbir üstümə nəm çiləyirdi.
Gəndə pusqu qurub duran ayrılıq
Yenə gözlərimə nəm çiləyirdi.

Ümidlə ovutdum bütöv bir ömrü,
Bir gün ümidlərim çin olacaqmı?
Üzü ayrılığa gedən o gəmi,
Nə deyim, geriyə qayıdacaqmı?

ÖZGƏ ŞƏHƏRDƏ

Gəldiyim şəhərin havası özgə,
Gecələri qərib, dünyası özgə.
Özgədir qaldığım ev də, otaq da,
Özgədir çarpayı, yer də, yataq da.
Yer də, göy də sənə özgə tək baxır,
Burda Ay da küsür, ulduz darıxır.
Qəriblik hər yandan adamı sıxır,
Səkidən, dalandan qəriblik baxır.

Səna da o doğma Xan Araz deyil,
Yazı da başqadır, bizim yaz deyil.

Başqa cür ələnir yağan yağış da.
Yad dildə danışır ağacda quş da.
Külək də nəğməsin kövrək oxuyur,
Havası, suyu da özgə qoxuyur.
Soyuq baxışlarla keçir insanlar,
Sənə laqeyiddir burda hər nə var.

Parisin ecazkar «gül bazarı»nda
Çiçəklər al-əlvan, güllər cürbəcür.
Ruhları oxşayan yaz yağışında,
Gözəllik hər yandan üzümə gülür.
Gözümlə aradım hər bir guşəni,
Heç yerdə tapmadım tər bənövşəni.
Bu yerlərin soyuq tənhalığında
Bənövşə bitərmi özgə bağında:
Xəyalım dolandı «Xarı bülbül»ün
Tehranda bükülüb erkən solmağı.
Dedim Qurbaninin qız bənövşəsi
Vətəni bilərməmi özgə torpağı?

Buxaşlarım döyür yad qapıları,
Bir doğma səs, hənir duyaydım barı,
O səs-deyəydim həsrətlilərtək,
Vətəndən gəlmişəm yorub yolları.
Bu özgə şəhərin səssizliyində
Gecə də gecədən çəkilib gedir,
Gecələrin zülmət qaranlığında
Qəriblik gözümdən tökülüb gedir.

ÖMRÜ VƏRƏQLƏYƏSƏN

Bir özün olasan, bir də xəyalın,
Ömrünü təzədən vərəqləyəsən,
Asılıb xəyalın qanadlarından
Nağıllı dünyana baxıb gələsən.

Qəfil bir qaraltı gözüne dəyə,
Gəndən tanıyasan Nübar nənəni.
O sənə sarıla, sən də ki, ona,
Tuta bu sevincin qəhəri səni.

Kəndin ortasında, gölün yanında,
Görəsən cavanlar boy-boya durur.
Elə ondakıtək dəllək Qulam da
Həvəslə üz qırxır, yenə saç vurur.

Xəyalın dolana, yadına düşə
Sinif müəllimin, dərs otaqları.
Gəzib dolanasan yenə qayğısız,
Başına yığışa kənd uşaqları.

Xəyal səni çəkə kəhriz üstünə,
Suların səşindən sevgi umasan.
Doğma bir hənirdən geriyə dönüb,
Heyrətdən yerində donub qalasan.

Bənövşəni üzə kolun dibindən,
Saçlarına taxa ondakı kimi.
Ya elə xəlvəti ağac dalından
Oğrun-oğrun baxa ondakı kimi.

Sonsuz xəyallardan yaxa qurtarıb,
Baxasan, ay aman... Bu sən deyilsən!
Ayaq sənin deyil, diz sənin deyil,
Budaqda sonuncu yarpaq kimisən.
Bir özün olasan, bir də xəyalın,
Ömrünü təzədən vərəqləyəsen.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!
“AZƏRBAYCAN”
jurnalına abunə yazılışı davam edir.

Əlaqə nömrələri:

+ 99412 498-78-10

+ 99455 668-78-79

**Jurnalın bir nüsxəsinin qiyməti 2 manat,
illik abunə qiyməti 24 manatdır.**
İNDEKS: 76300

Aynur QAFARLI

KİŞİLƏR AĞLAMAZ, QURBANIN OLUM

Göz yaşı salmasın gözünü nurdan,
Kişilər ağlamaz, qurbanın olum.
Hönlürüb ağlayan qəlbinə qurban,
Kişilər ağlamaz, qurbanın olum.

Ömür zəmisini kədər-qəm biçər,
Buludlar suyunu gözündən içər,
Nələr keçməyib ki?! Bu dərd də keçər...
Kişilər ağlamaz, qurbanın olum.

Bu günlük deyil ki, ömür kitabı...
Açılır-bağlanır gördüyün qapı.
Qaytar, yerinə qoy dözümlü, tabı,
Kişilər ağlamaz, qurban olduğum.

Ağlasa, yeri var, bəlkə də, qadın,
Sənin ağrılardan böyükdür adın.
Könlümü göynədən acı fəryadın,
Kişilər ağlamaz, qurbanın olum.

Aynuram, ruh sızlar, bədən ağlayar,
Nə var ağlamağa, yetən ağlayar.
Kişilər ağlasa, Vətən ağlayar!
Kişilər ağlamaz, qurbanın olum.

UNUTMUŞAM, İTİRMİŞƏM ÖZÜMÜ

Əlibağlı-qolubağlı dardayam,
Unutmuşam, itirmişəm özümü.
Səndən sonra heç bilmirəm hardayam,
Unutmuşam, itirmişəm özümü.

Dinləmədin bircə yol da sözümü,
Söylə, indi kimdən alım dözüümü?!
Həyat elə bağlayıb ki gözümü,
Unutmuşam, itirmişəm özümü.

Gedib hansı xəzinədən ləl tapaq,
Ayrılıqla, söylə, necə dil tapaq?
Vaxtın olsa, qayıt, məni gəl tapaq,
Unutmuşam, itirmişəm özümü.

Gülü məndim, eşqin xarı kim oldu,
Yarı yolda qoyan yarı kim oldu?!
Soruşmuram baiskarı kim oldu,
Unutmuşam, itirmişəm özümü.

O baxışlar niyə belə səngidi?
Sevdamızın toy çələngi ləngidi.
Bu ayrılıq ömrün əcəl zəngidi,
Unutmuşam, itirmişəm özümü.

Bənövşətək dərddən boynum bükülür,
Yarpaqları payızıma tökülür.
İçimdə bir qız uşağı hönkürür,
Unutmuşam, itirmişəm özümü.

Ovutmadın heç Aynuru güllə sən,
Taleyimə son çaxılmış gülləsən,
Oynadıq hey od ilə mən, küllə sən,
Unutmuşam, itirmişəm özümü.

CİSMİM BAŞDAŞIDIR, ÖZÜM ÖLÜYƏM

De görüm, o çağlar xatirindəmi?
Gözəl günlərimiz var idi bizim...
Daha ötüb keçdi... o gözəl dəmi
Bir daha yaşamaq olmur, əzizim.

Sən hardan biləsən bu qız nə çəkir?
 Göynəyir səninçün burnumun ucu...
 Qəlbimə elə bir ağırlıq çökür,
 Çatmaz qaldırmağa kimsənin gücü.

Gündüzüm kədərdir, gecələrım zar,
 Mən niyə tutdum ki, bu eşqi baha?
 Dözüm saxlamayıb məndə intizar,
 Ümid də paslanır içimdə daha.

Ölmüş arzuları daşıyıram mən,
 Nakam taleyimin susan diliyəm.
 Sənsiz düşünmə ki, yaşayıram mən,
 Cismim başdaşıdır, özüm ölüyəm.

Bəlkə, qayıdasan... Sevgi nəşini
 Yerdən götürməyə kömək edəsən?!
 Özün söndürdüyün eşq günəşini
 Dəfn edib, ağlayıb, sonra gedəsən.

TANIMADI GÜZGÜ MƏNİ

Qəm ağartmış tellərimə
 Durub baxdım güzgüdə mən.
 Düşdüyüm bu vəziyyəti
 Çox görmüşdüm özgədə mən.

Güzgü mənə baxıb-baxıb
 Bu halımdan "dixsinirdi".
 Yəqin elə buna görə
 Nə danışır, nə dinirdi.

Görünür, çox dəyişmişəm,
 Tanımadı güzgü məni...
 Gəncliyimə əl eləyən
 Yaşlanmağım üzdü məni.

Güzgü buna neyləsin ki?
 Durmur, ömür sutək axır.
 Bir vaxt mənə heyran olan
 İndi başqa səmtə baxır...

Bir də geri dönməyəcək
 Gəncliyimin naxışları.
 Güzgü necə göstərməsin
 Üzümdəki qırıqları?!

Qocalığın bu çağında
Yeri yoxdur düzgünün də.
Hiss edirəm, daha məndən
Xoşu gəlmir güzgünün də.

GÜNAHKAR İKİMİZİK

Günah qoxusu gəlir,
Hava da birtəhərdir.
Bizdə günah yoxdur ki...
Günahkar bu şəhərdir.

Günahkardır şəhərin
Mavi işıqları da.
Günahkardır yiyəsiz
Küçə uşaqları da.

Kim varsa ömrümüzdə
Hamısı günahkardır.
Naləmizi eşitmir,
Bu şəhər niyə kardır?!

Şəhərin nə günahı,
Dənizin nə günahı,
O yolun nə günahı,
O izin nə günahı?

Heç nə dəyişməyibdir,
Həmin yol, həmin izdir.
Heç nə dəyişməyibsə,
Bəs niyə kimsəsizdir?

Bəs niyə sevgisizdir
Bu böyük şəhər belə?
İşləyib qanımıza
Ən acı zəhər belə.

Sənə elə gəlmirmi
Günahkar bu zamandır?
Zamanın zərbəsinə
Düçar olmaq yamandır.

Saatın əqrəbini
Lap min dəfə çək geri.

Çətin bir də qayıda
Ömrün ötən illəri.

Həyatlamı, bəxtləmi,
Taleləmi dalaşaq?
Hansı dəryadan keçək,
Hansı zirvədən aşaq?

Xatirən də qəlbimdə
Olubdur əzik-üzük.
Üç səhv bir düzü yedi,
İndi hansımız düzük?

Sənə elə gəlmirmi
Günah elə bizdədir?
Ayrı yerdə gəzməyək,
Bizim içimizdədir.

Günah həmin günahdır,
Biz də ki həmin bizik.
Yaxamızı çəkməyək,
Günahkar ikimizik.

EH, NƏ İSƏ...

Bir də səni xatırlayıb
Vüsalına can atmaram.
Nə özümü, nə də səni
Şirin vədlə aldatmaram.
Ürəyimdə bir yara var,
Tez-tez açıb qanatmaram,
Eh, nə isə...

Göy üzütək tutulmuşam,
Bulud-bulud yağışım var.
Qarışıbdır dünyam tamam,
Nə baharım, nə qışım var.
Kimi necə başa salım?!
Yüz dostum var, tanışım var,
Eh, nə isə...

Günlərimi sənə verdim,
Özümə gün bəyənmədim.
Neyləyim ki, ağır gəldi,
Qürurumu əyəmmədim?

Sənə çoxlu sözüm vardı,
Cürət tapıb deyəmmədim,
Eh, nə isə...

Olan oldu, keçən keçdi,
Nə deyim mən indən sonra?
Günüm də bir gün deyil ki,
Ömrüm-günüm, səndən sonra.
Gedib kimə ürcah oldun,
Allah bilir, məndən sonra...
Eh, nə isə...

AYRILIĞA BİR ÖMÜRLÜK MƏHBUSUQ

Batıb gedən bir gəmidir bu sevda,
Nə çəməndir, nə zəmidir bu sevda,
Bir havasız zirzəmidir bu sevda,
Günü-günə ötürmədi bizimki,
Əvvəlindən gətirmədi bizimki.

Sinəmizə çalın-çarpaz dağ saldı,
Gözləməkdən gözüməzə ağ saldı,
Özgələri bağça saldı, bağ saldı,
Bircə çiçək bitirmədi bizimki,
Əvvəlindən gətirmədi bizimki.

Könlüm haçan sevgimizdə tox oldu?!
Dərdi, qəmi sevincindən çox oldu.
Dumanlara qarışaraq yox oldu...
Nə ipəkdir, nə tirmədir bizimki,
Əvvəlindən gətirmədi bizimki.

Göy üzündə qovuşmayan ulduzuq,
Gün altında əriməyən bir buzuq.
Ayrılığa bir ömürlük məhbusuq,
Ya qəfəsdir, ya "türmə"dir bizimki,
Əvvəlindən gətirmədi bizimki.

BAŞQA BİR DÜNYADAN ÇIXIB GƏLMİSƏN

Sevindim qəfildən durub dəlitək...
Könlümü bürüyən işıq selitək,

Payız nəsimitək, bahar yelitək,
Həsərin taxtını yıxıb gəlmişən,
Başqa bir dünyadan çıxıb gəlmişən.

Gəldin min füsunla, min ehtiramla,
Doldun ürəyimə damlabadamlar,
Mən xoşbəxt olmazdım ayrı adamlar,
Qəlbini nar kimi sıxıb gəlmişən,
Başqa bir dünyadan çıxıb gəlmişən.

Gör necə ballaşıb ömrümün dadı?!
Bilmirəm həyatdı, yoxsa rəyadı,
Bu nə səhrli-sirli dünyadı,
Su kimi durulub-axıb gəlmişən,
Başqa bir dünyadan çıxıb gəlmişən.

Sən də bu eşq ilə çox odlanmışan,
Aynurun canında "can" adlanmışan,
Uca zirvələrdən qanadlanmışan,
Sevgi qanadını taxıb gəlmişən,
Başqa bir dünyadan çıxıb gəlmişən.

ÜZÜ DAĞLARA, DAĞLARA

Gəl əl-ələ tutub gedək
Üzü dağlara, dağlara.
Bir görək nədir bağlayan
Bizi dağlara, dağlara?

Dağ başından baxaq kəndə,
Ürəklənək sən də, mən də.
Qoşa salağ göy çəməndə
İzi dağlara, dağlara.

Gedib gəzək hər bir yanı,
Seyr edək çəni, dumanı.
Qonaq çağırmaq Aranı,
Düzü dağlara, dağlara.

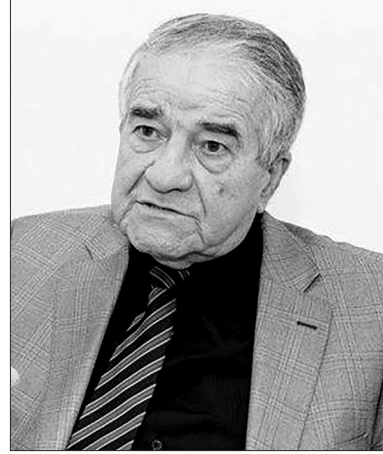
Aynurdur dərdindən halı,
Gedək sənə aşaq yalı,
Eşqlə deyək ən mənalı
Sözü dağlara, dağlara.

◆ Seyran Səxavətin 80 yaşı

Mart tezisləri

*Ustad sənətkar Seyran Səxavətin
80 illik yubileyi üzərinə*

Tarixi baxımdan misilsiz adlana bilən iki əsrin qovşağında (XX – XXI əsrlər) yaranmış milli bədii ədəbiyyatımızın boy artımında ciddi əməyi və məxsusi yeri olan istedadlı qələm sahiblərindən biri – şair, yazıçı, dramaturq, tərcüməçi, publisist Seyran Səxavətin 80 illiyindən bəhs edən yazıya müxtəlif nəşlərdə yer alan yığcam bir təqdimatla başlamaq istərdim. Məncə, bu halda izafi təfərrüata varılmaz, əksinə, sənətkarın bədii-estetik amalına, ədəbi nailiyyətlərinə daha kəsə yolla yanaşmış olar, onun sözün gerçək mənasında bütünlüklə yaradıcılığa sərf edilmiş həyat yolunu imkan daxilində izləyə bilərik. Onu da deyim ki, sözü gedən təqdimat mətni də ustadın 75 illik yubileyi ərəfəsində bizim tərəfimizdən tərtib edilmişdi.

Amma, əvvəlcə ondan başlayaq ki, Seyran müəllim, demək olar, kitablarının əksərində öz oxucularına belə bir müraciət ünvanlayır: “Mən Allah bəndəsi, Seyran Səxavət 1946-cı il mart ayının 23-də Quzey Azərbaycanın Qarabağ bölgəsi, Füzuli (Qarabulaq) rayonu, Yuxarı Yağlıvənd kəndi, Koxalı obası, Muradxanlı məhəlləsində, qəbristanlıqla üzbəüz evimizdə, ziyalı ailəsində dünyaya gəlmişəm...”

Yazıcının qaynar yaradıcı ömrünün sonrakı bioqrafik göstəriciləri belədir:

Bədii yaradıcılığa ötən əsrin 60-cı illərinin əvvəlidə başlayan Seyran Səxavətin ilk şeiri 1962-ci ildə Füzuli rayonunda çıxan "Qızıl Araz" qəzetində "İki arzu" adı ilə işıq üzü görüb. Ədibin poetik axtarışlarının yekunu kimi meydana çıxan, özündən əvvəlki poeziya örnəklərindən və müasiri olan qələm dostlarının yazdıqlarından tamamilə fərqlənən novator şeirləri dillər əzbəri olub, Azərbaycan gəncliyinin ən ülvü hisslərini ifadə edib. 1970-ci ildə ilk şeir kitabı – "Adalar", 1977-ci ildə yenə poetik axtarışlarından ibarət "Mənim planetim" kitabı çap olunub, şeirlərinin böyük qismi "Seçilməmiş əsərlər" çoxcildliyinin (2015) ilk cildində yer alıb.Yeri gəlmişkən, ədibin əsərlərindən ibarət çoxcildliyin beş cildi oxucuların ixtiyarındadır artıq. Nəşr Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyinin dəstəyi ilə işıq üzü görüb.

İran dövlətində tərcüməçi işləyərkən yazdığı ilk hekayəsi – "Hamı elə bilirdi" adlı əsəri 1976-cı ildə "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində çap olunub, mövzu aktuallığı və yüksək əyərli bədii məziyyətləri səbəbindən əsər ciddi maraq doğurub.

Yazıcının bədii nəsr küllüyatına “Çayçı Rəşid”, “Yaz oğrusu”, “Yüz ilin kişisi”, “Ət taxtası”, “Paravozsürən”, “Bioloqun yazı masası”, “Qatıl”, “Madonnanın əri Fəraməz”, “Boynu əyri kişi”, “İt intervüsü”, “Cəhənnəm”, “Şabran” silsiləsindən daha yeddi əsər və s. hekayələri, “Dar köynək”, “Gözü işığa düşən adam”, “Qapıların o üzündə qalan dünya”, “Bir stəkan hava”, “Qızıl təst”, “Kenquru”, “Sanatoriya”, “Ağrı”, “Ocaq daşı” və s. povestləri, “Daş evlər”, “Yəhudi əlifbası”, “Nekroloq”, “Qaçqaq” – birinci və ikinci kitab, “Palıd toxumu”, “Bəhanə” romanları, üstəgəl sayı-hesabı bilinməyən ədəbi-tənqidi məqalələr, xarici səfərlərə dair yol qeydləri, teatr resenziyaları, müsahibələr... daxildir.

Seyran Səxavətin şeirləri və nəsr əsərləri dünyanın bir çox dillərinə – türk, əfqan, ingilis, fransız, alman, ispan, rus, fars, ərəb, ukrayna, gürcü, erməni, tacik, qırğız, moldova, altay və s. çevrilib. Keçmiş SSRİ-nin, indiki Rusiya Federasiyasının paytaxtı Moskva şəhərində işıq üzü görən nəsr əsərlərindən ibarət kitabı 100 min tirajla yayımlanıb.

Onun bədii publisistika və bədii tərcümə sahəsindəki xidməti də oxucuların yaddaşında görümlü izlər buraxıb. Azərbaycanın xalq artisti, ilahi qüdrətdən gələn bir səslə Azərbaycan muğamlarını və xalq mahnılarını ifa edən xanəndə Qədir Rüstəmovla “Atüstü söhbət” əsəri ədəbi müsahibə janrına yeni nəfəs verib. Bu, sadəcə öyrəşdiyimiz ənənəvi müsahibələrdən deyil, zəngin təxəyyül palitrasından və yaddaş fırcasından yararlanmaqla yaradılan bədii-publisistik portretdir. Məhz janrdan novator istifadə məharətinə sahib olmaq sonralar ona bu janrdə qələmə alınan iri həcmli sənədli romanları (“Palıd toxumu”, “Bəhanə”), “Kasıb” başlıqlı ədəbi qrotesk silsiləsini yaratmağa imkan verib.

Dünya ədəbiyyatından bir qism örnəkləri, o cümlədən A. Ebonoidzenin “İki ay kənddə və ya imeretsayağı evlənmə” romanını Azərbaycan dilinə çevirib.

O, həm respublikada, həm də dünya səviyyəsində bir çox dövlətlərdə (Fransa, ABŞ, İngiltərə, İran, Türkiyə, İtaliya, İspaniya və s.) ölkəmizi təmsilən konfrans və simpoziumlara qatılıb. Müstəqillik illərində kütləvi informasiya vasitələrinə verdiyi minlərlə intervü ilə Azərbaycan həqiqətlərinin carçısı rolunda çıxış edib.

Seyran Səxavətin “Qızıl təst” pyesi 1988-ci ildə Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrında, “Büst” pyesi 1989-cu ildə Lənkəran Dövlət Dram Teatrında, “Qapıların o üzündə qalan dünya” adlı dram əsəri 1990-cı ildə Füzuli Dövlət Dram Teatrında tamaşaya qoyulub.

Qaynaqda yazıcının çoxsaxəli yaradıcılığı barədə bilgi verən faktlar qeyd olunanlardan qat-qat zəngin olsa da, eksklüziv məlumatı burda bitirir və əsasən oxucu yaddaşıma arxalanaraq, möhtəşəm yazar dünyasının bəzi məqamlarını anladan düşüncələrimə davam edirəm.

... Seyran Səxavət deyincə, qaynar, sevib-sevilən, bəzən fərəhindən qanad açan, bəzən dərin fikirlərə qərq olan, di gəl, bütün hallarda nikbinliyini, həyatsevərliyini hifz edən, heç vaxt yeni, daha yaxşı sabahlara ümidlərini itirməyən bir şairin surəti gözlərimin önündə canlanır. Beş-on il bundan irəli, yalnız bircə dəfə, səhv etmirəmsə, “525-ci qəzet”də kifayət qədər maraq doğuran, çağdaş poeziya axarına rahat bir doğmalılıqla qovuşmaq haqqı olan şeir silsiləsinin işıq üzü görməsini nəzərə almasaq, şair Seyran Səxavət ötən əsrin 1976-cı ilindən bu yana poetik axtarışlarına nöqtə qoyub.

Bunu Azərbaycanda bilməyən yoxdur.

Bunu da hamı bilir ki, həmin il Azərbaycan milli nəsrində mühim bir hadisə baş vermişdi. Daha dəqiqi, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti artıq püxtələşmiş, bütün ölkədə tanınan sevilən, parlaq istedadla sahib olan şair (həmcins təyinləri qəsdən sıralayıram, bunlar onun halal haqqıdır!) “Hamı elə bilirdi” adlı hekayəsini dərc etdirmişdi. Hər gün qəzetləri səhərin gözü açılan kimi bəlkə də hamıdan qabaq alan Seyran Səxavət özünün halal hekayəsi çap olunan “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetini İsfahanda, nə az, nə çox, düz bir ay sonra Bakıdan gələn banderolun içindən çıxarıb oxuya bildi. Çünki bir müddət öncə hərbi xidməti başa vuran gənc leytenant, məşhur Sərq fakültəsinin məzunu Seyran Səxavətə sovet mühəndisləri ilə birgə tərcüməçi qismində İranın İsfahan şəhərinə yollanmaq və orada çalışmaq şansı nəsb olmuşdu. Yazıçı təyinat görərini başa vurub Vətənə dönəndən iki-üç il sonra İranda İslam inqilabı baş verdi və bu səbəbdən orada aralıq bir qədər qarışdı. Buna baxmayaraq, qonşu dövlət hər nə qədər olsa da toparlandı, indiki halını alıb, düzəldi. Amma, poeziyanı dəlicəsinə sevən, ən yaxın keçmişdə unudulmaz, parlaq misralar yaradan, yeri düşəndə qədimlərdən tutmuş bu günümüzdə qədər olan bir çox şairlərin şeirlərini əzbər söyləyən Seyran Səxavətin şeirlə “arası düzəlmədi”. Belə ədalətlidir, yoxsa yox, bunu heç kim söyləyə bilməz.

İnsanın tale təqviminə uyğun dürüstlüklə 2026-cı ilin əziz Novruz günlərində, lap doğrusu, mart ayının 23-də Seyran Səxavətin 80 yaşı tamam oldu.

Həmin tarixdə şairin şeirə nöqtə qoymağının üstündən 50 il keçdi.

Bu 50 il həm də nasir Seyran Səxavətin ədəbi axtarış və kəşflərinin təvəllüd tarixidir; yəni başabaş yarım əsrdir ki, o, nəsr yaradıcılığı iş məşğul olur, hekayə, povest, romanlar yaradır. Seyran Səxavət 30 yaşına qədər, təqribən 20 il ərzində, intensiv və çoxşün bir ilhamla şeirlər yazıb. Bu müddətdə oturalığa qoyulan poetik ədəbi məhsul yuxarıda xatırlatdığım 3 kitabda toplanıb. Məhz bu üç kitabda toplanmış əsərlərin varlığı kifayət eləyir ki, oxucu Seyran Səxavətin şairliyini nəinki dönə-dönə təsdiqləsin, həm də o (oxucu), bir ömür boyunca cazibadər misraların pərəstişkarına çevrilsin!

Seyran Səxavətin poeziya yaradıcılığı hansısa sirli bir mənbədən qəfil gələn, qəfil çiçəklənən və qəfil də dadlı-tamli bol bəhrəyə dönən yaz fəslə, bahar ərməğanı kimidi.

Şeir yazdı - yazmadı, onun əlimizdə, yaddaşımızda olan poeziyası suyu heç zaman sovulmayan çeşmədi, “bizim arx”dı. Seyranın poeziyası şeirimizin “Azərbaycan dağları”dı, dost-doğma “Adalar”dı. Bu bir “subay planet”dir ki, varidatı eşq, ayrılıq, həsrət, vüsal, coşğu, kədər, uçuş və tükənməyən ümiddir.

Seyran Səxavətin şeirləri həm forma, həm məzmun, həm də bədii-estetik yöndən zəngin, deyərdim ki, fəvqəladə səciyyəli ədəbi örnəklər, estetik vahidlərdir. Gənc bir ürəkdən, qanadlı, ruhlu təfəkkürdən qopub gələn bu nəğmələrin hərəsi canlı, rəngi solmaq bilməyən lövhələr misalındadır. Həm də bu bədii lövhələr yalnız onları ipə-sapa düzənin deyil, milyonlarla insanın özgür taleyinin fraqmentləri, unudulmaz məqamların rəmzi, simvolu imtiyazı ilə çıxış edir. Təbii ki, bizim aramızda uşaq vaxtı kim gizlənpaç oynamayıb ki?

***Bəlkə düşünmürdük o vaxt heç kimi,
Böyüklük insanın adındadır mı?
Gizlənpaç oynardıq axşama kimi,
Ötən günlərimiz yadındadır mı?***

*Bəzən təndir olub gizləndiyin yer,
Bəzən baban geyən tüklü yapıncı.
Başqa uşaqları tapardım bir-bir,
Lap əldən düşərdim səni tapınca...*

*Eh, uşaq həvəsi...
"gizlənpaç"... sən... mən...
Lap səssiz-səmirsiz ötürdü illər.
Bizi uşaqlığın alıb əlindən,
Gəncliyin əlinə ötürdü illər...*

*Biri-birimizə qarışmaq üçün
Bilirsən nə qədər qaynamışıq biz?!
Mənə elə gəlir, əzizim, bu gün
Yenə də "gizlənpaç" oynamışıq biz...*

*Yerini bilirəm - desən, deməsən,
Acıqca heç dinmə, tapınca sən də.
Yerini bilirəm: ya təndirdəsən,
Ya da ki, babanın yapıncısında...*

Gizlənpaç "itgisi" öz yerində, sevginin "utancağı" da var və heç də sevən kəslərə türklər demiş, bedava başa gəlmir, adamdan hünər, fədakarlıq, Atlant qüdrəti istəyir! Bax, bu sayaq:

*Utancaq məhəbbətim?!
Bilsəm ki, yaşayırsan,
Dağlar gizlədib səni,
O pəhləvan dağları
yumruğumla əzərəm.
Bilsəm dənizlərdəsən,
Mən bütün dənizləri
dalğa-dalğa gəzərəm.*

*Ay yanağı qırmızı,
utancaq məhəbbətim!
Bilsəydim ki, güllərin
qoxusunda gəzirsən,
Əlimdə Günəş boyda
gül dəstəsi tutardım.
Bilsəydim insanların
yuxusunda gəzirsən,
Bütün bəşəriyyətin
əvəzinə yatardım...*

Və heç demə, canı sısqa bir arxın suyuna qarışib qonşu qızın həyatına axan, əl çatan qədər yaxın, uzaq üfüqlər qədər əlçatmayan körpə bir mələyin bütün nəsil-nəcabətinə, onu dövrələyən cəmi varlıqlara dəlicəsinə vurulmaq da hələ kama yetməyin can və qan bahası deyilmiş. Sevgi seçimə baxsaydı, heç olmasa, o səmavi hissiyatı real olaraq təkrarən yaşamaq mümkün olsaydı, nə vardı?! Nə yazıq ki, ilk məhəbbət həm də son məhəbbətdi. Gör iş nə yerdədir ki, Seyran Səxavət kimi əjdaha oğul da bu müşkül tənliyi həll etməkdə acizdi.

*Sən nə istəyirdin, nələr itirdin?
Qorxma kül olmaqdan, yan, məhəbbətim.
Sən mənim başıma nələr gətirdin,
Ay ilk məhəbbətim, son məhəbbətim.*

*O parlaq sevgimdən çox utanıb dan,
Ulduzlar eşqimdən qızartı dərmiş.
İnsanlar bir dəfə doğulduğundan,
Elə bir dəfə də sevə bilərmiş...*

*Mənəm, milyard naxış səpmişəm göyə,
De, varmı hesabı naxışlarımın?!
Kırpıqlar özgəyə baxmayım deyə,
Çəkir keşiyini baxışlarımın...*

*Elə sızıldayır qəlbim tar kimi,
Sən kimin eşqini daşıyacaqsan?
Bəlkə də divarlar, maşınlar kimi,
Sən də məhəbbətsiz yaşayacaqsan...*

*Burda tənhalıqdan lap iyrənmişəm,
Qoy meh sığallasın telini sənin.
Gedib yetmiş iki dil öyrənmişəm,
Hələ tapmamışam dilini sənin...*

*Sən bir soyuq ulduz, mən gözləri nəm,
Eybi yox, mənimçün həmişə varsan.
Sıxma ürəyimi, ürək cəhənnəm,
Axı sən ordasan, sən sıxılırsan...*

Seyran Səxavətin potik yaradıcılığını, sadəcə, sevgi şairi rakursundan təsnif etmək, mənə görə, ədalətsizlik olardı. Ümumiyyətlə, poeziya yaradıcılığında mövzu şairin statusunu təyin edər və ölçü meyarı ola bilməz. Düzdü, bədii ifadə meydanında mövzu əsas vasitələrdəndir, amma ayrılıqda götürüləndə o, qətiyyətlə ədəbiyyat deyil. Həyat qorxunc miqyasda mövzularla yüklənib, mövzu ucsuz-bucaqsız okeandır, bütün varlıq, eləcə də sevən - sevilən kəs o nəhrin içindədir. Ədəbiyyat o zaman zühur edir ki, mövzu bədii qəlib, cazibədar üslub içərisində bərq vurmağa başlayır. Hə, bax, bu, gerçək ədəbiyyat xəzinəsidir! Üstəgəl, şairlik bir Allah vergisi,

dərk olunmuş biliyin obrazlı ifadə sistemidir. Yeri gəlmişkən, ədəbi düşüncənin ifadə imkanı bu və ya digər qələm əhlinə ya qismət olur, ya da olmur. Cəmi 20 il ərzində poeziya ilə uğraşmasına, könülləri titrədən məhəbbət nəğmələriylə bərabər ictimai-sosial tutumlu “Adalar”, “Azərbaycan dağları”, “Yollar, ayaqlar”, “Gəmilər, limanlar”, “Küçə telefonları”, “Girəvə axtarıram”, “Mənim subay planetim”... kimi yüksək poetik obrazlar silsiləsinə və qəribədir ki, sarsılmaz epik süjet xəttinə malik əsərlər qələmə almasına bir qədər həssaslıqla yanaşsaq, sanki sənətkarın şeirdən nəsrə adlamağının sirri də açılır. Yəni nasir xisləti, heç demə, elə ilkin başlanğıcdan sairin canındaymış... Bu akvarel müşahidə fikrimizin davamı üçün elə də ciddi əhəmiyyət daşıdır. Əhəmiyyətli odur ki, bu gün şair Seyran Səxavət müasir milli nəsrimizin dözümlü, doğul, etibarlı, görklü təməl daşlarından biridir. 50 il ərzində (1976 – 2026) onun qələmindən çıxan nəsr əsərləri müəlliflə bərabər millətimizə, ədəbiyyatımıza məxsus olduqca dəyərli irsdir.

Bir qədər əvvəl yazıçı Seyran Səxavətin nəsr külliyyatının əsasını təşkil edən əsərlərin yarından çoxunun adını çəkmişdik. Onların hər biri haqqında ayrıca danışib təəssüratları bölüşməyin, təhlili mülahizələr irəli sürməyin yeri var. Lakin yığcam həcmli yubiley yazısının formatı məni ümumiləşdirməyə vadar edir.

Seyran Səxavət nəsrinin öz şeirliyi var – o mənada yox ki, yazıçı bir çox vəziyyətlərdə nəqli cümlələrə poetik naxışlar salan obrazlardan istifadə edir, yox, şeirliyi Seyranın yaradıcılığının ruhudur, fitrətdən gələn tanınma nişanıdır.

Bədii əsər yazıcının siması kimidir, illər ötüb keçdikcə o sima yaşlana, dolğunlaşa bilər, lakin ölçülərini, tənəsübünü, hamıdan fərqlənən cizgilərini qoruyub saxlayır.

Seyran Səxavətin nəsrində doğma ana dilimiz dağ çeşməsinin ayna gözü kimi saf, təmiz və parlaqdır. Bu dil dərddən bəhs edəndə də, bəxtiyarlıqdan söz açanda da bərq vurur, üzə gülür.

Yaraşqlı, sığal - tumarlı cümlə hələ bədiiyyat, sənət əsəri demək deyil. Seyran tez-tez bəyan edir ki, cümlə qurmaq dövlət qurmaq kimi çətin bir işdir. Əlbəttə, mübaligə göz qabağındadır, bununla belə, yeganə iş aləti “cümlə”, “söz” olan yazıçı zəhmətinin məşəqqətini ifadə etmək də bir işdir. Əslində, onu demək istəyirəm ki, cümlə qurmaq nə qədər ağır bir iş olsa da, onun (cümlənin) bir əsər boyu, hətta bütöv bir yaradıcılıq boyu çəkib apardığı ciddi bir yük olmalıdır və mahiyyət məhz belə bir yükün olmağındadır. Bu mənada Seyran Səxavətin yaratdığı irs – hekayə, povest, romanlarının hər biri içi dərin məzmunlu sənət sərvəti ilə dolu olan və ədəbiyyətə yön alan cümlə karvanı, söz qatarıdır.

Seyran Səxavət yazılarında damlada dəryanı əks etdirməyə müstəsna əhəmiyyət verir. Özü də əsərlərinə yazdığı remarka və replikalarda oxucunu heç olmasa bir dəfə dünyaya yazıcının baxdığı yerdən baxmağa dəvət edir, hansısa bir əhvalatı dinləməyə deyil, məhz dünyaya baxmağa çağırır.

Fikrim aydın olsun deyə, misal çəkməyə məcburam.

Başdan - ayağa dünya və insan lövhələri ilə dolu, hər cümləsindən, hər detalından həyat qaynayıb-daşan “Sanatoriya” povesti (əslində roman!) təlqin edir ki, sanatoriya öz yerində, bəs dünyanın özü nəhəng bir sanatoriya deyilmi? O sanatoriyada hansı əxlaq qanunlarının hökmran olduğunu isə oxucular yaxşı bilir...

Şeiriyyət – həyat epizodlarının ora - burasında işaran duyğu közərtləri deyil, bütövlükdə istedadlı yazıcının yaradıcılıq metodu, heç kimə bənzəməyən fərdi üslubudur.

Ədəbi-nəzəri baxımdan S.Səxavət sənədli publisistik əsərlər də yazıb; buraya onun “Palıd toxumu”, “Bəhanə” və avtobioqrafik, iki kitabdan ibarət “Qaçhaqaç” romanını, sırf publisistik şərtlər daxilində yazılmış ədəbi düşüncələrini aid edə bilərik.

Məsələ burasındadır ki, Seyran Səxavətin bədii mətnləri hadisələri, insan obrazlarını, cəmiyyətin davranış və ədalarını, əxlaqi baxışlarını elə mükəmməl dəqiqliklə, elə real təsvir edir ki, oxucu haqlı olaraq, həm də öz iradəsinə rəğmən, əsərin sənədli olduğuna inanır, yazıçı təxəyyülünün təqdimatını reallıq qismində dəyərləndirir. Yaxud yazıçının “Palıd toxumu” kimi gerçəkdən sənədli nəsr əsəri o dərəcədə bədii vasitələrlə cilalanıb ki, əsərin sənədli olduğu oxucunun ağlına belə gəlmir.

Yazıçı inamı, inadı bitib - tükənməz, axtarışlar və nailiyyətlər sonsuz...

Yazıçının yaratdığı ədəbi - bədii fəzanı duymaq, xəyalən görmək, mənən orada olmaq insanı bəxtiyar etmək gücündə xoş bir qismət, şansıdır. Seyran Səxavətin seçilmiş və seçilməmiş əsərləri Azərbaycan ədəbiyyatının baş ıcağı, üz ağılığı, dünya oxucusunun qürurudur.

Fevralın sonlarında, yazıçı Seyran Səxavətin yaradıcılığına aid mart tezislərinə nöqtə qoymaq istəyəndə intrenetdə ədibin indi çox yerinə düşən bir statusu rastıma çıxdı. Sözümlü həmin qeydlə bitirmək istəyirəm!

Seyran Səxavət dərdin ağırlığından belə bükülmüş heykələ üz tutub gileylənir:

– Ey Azərbaycan sənətkarları arasında ən uzun adı olan böyük ustadım Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadə, bəs deyirdin ki... – O hansı müşküldür ki, səbrilə asan olmasın? Amma hani, 80 ildir ki, səbr eləyirəm, ortada bir şey yoxdur...

– Seyran, övladım, səhv eləyirsən. Ortada yeddi romanın, doqquz povestin, əlliyyə yaxın hekayən, ölkənin nüfuzlu teatrlarında tamaşaya qoyulmuş pyeslərin, telepyeslərin, üç poeman, yüzlərlə şeirin, yeddi mindən yuxarı müsahibən, otuzdan artıq teatr tamaşaları haqqında resenziyan, dünya ədəbiyyatından tərcümələrin, Nizami Gəncəvi mükafatın, Yusif Səmədoğlu adına ilin ən yaxşı romanı mükafatın...

– Ay ustad...

– Seyran, sözümlü kəsmə! Tərcümələrin... Beş övladın, 18 nəvən, 6 nəticən var. Üstəgəl dostların... Daha nə istəyirsən, ey Allahın naşükür bəndəsi?! Get, ağıllı ol, Allahına şükür elə!

Vaqif BƏHMƏNLİ

◆ Yeni tərcümələr

Flanneri O'KONNOR

(1925 - 1964)

ABŞ ədəbiyyatında “Cənub qotikası” janrının tanınmış təmsilçisidir.

Ölümündən sonra çap olunan “Bütün hekayələri” toplusu 1971-ci ildə ölkəsinin Milli Kitab mükaflatına layiq görüldü.

1983-cü ildə isə ABŞ-da “Qısa hekayə” nominasiyası üzrə “Flanneri O'Konnor adına mükafat” təsis edilib.

Bütün cığırılar zirvədə birləşir

Culianın anasına həkim tapşırırmışdı ki, azı iyirmi funt arıqlasın, yoxsa təzyiqi düşən deyil. Hər çərşənbə günü, axşamüstü Culian anasını Xristian Gənclər Cəmiyyətinin yerli klubundakı gimnastika zalına qədər ötürürdü. Həftədə bir gün həmin zal yaşı əllini ötən, çəkisi isə yüz altmış ilə iki yüz funt arasında dəyişməklə, istehsalatda çalışan qadınların ixtiyarına verilir. Oradakılar arasında ən nərmənazik qadın sayılan anası deyirdi ki, qadın xeylağı yaşını və çəkisini məhrəm bir sirr kimi daima qorumalıdır. "Yalnız ağ adamlar üçündür" lövhələri ləğv olunan bəri anası oğlu yanında olmayınca, əsla avtobusa minməzdi. Əvvəla, gimnastika ona həzz verən nadir məşğuliyyətlərdən biri idi və üstəlik də, pulsuz idi. Digər tərəfdən isə Culian üçün həyatda hansı əziyyətlərə qatlaşdığını vaxtaşırı xatırladan bu ananın bir az da övladının onun qayğısına qalmasını ummağa hər halda haqqı çatırdı. Anasının onun uğrunda nələrə qatlaşdığını xatırlatmasından isə Culian əsla xoşlanmasa da, hər həftə canını dişinə tutub, qadını kluba qədər ötürürdü.

Həmin saat üçün bütün hazırlığını bitirən qadın astanada qoyulan güzgünün önünə keçib, şlyapasını başına taxdı. Əllərini arxasında çataqlayan Culian isə, az sonra bədəninə sancılacaq oxları böyük intizarla gözləyən müqəddəs Sebastian kimi, kandarda qaxılıb, durmuşdu. Anasının şlyapası təzə idi: onu yeddi dollar yarım almışdı. Şlyapanı gah belə, gah da elə qoyan qadın oğluna şikayətləndi:

– O qədər pulu bica yerə buna verdim. Yaxşısı budur, günü sabah mağazaya aparıb, qaytarım. Pulumu gözgörəsi çölə atmışam sanki.

Tavana baxıb, gözlərini bezgünlüklə axıdan Culian dilləndi:

– Lap əcəb eləyib almısan onu. Haydı, başına qoy, gedək daha.

Əslində, hə, şlyapa əndirəbadi idi: tükləri çıxarıldığı üçün biçimini itirən yastığı xatırladırdı. Papaq yaşıl rəngdəydi, moruğu rəngli qoşa zınqırovunun biri göyə baxdığı halda, digəri qadının düz qulağının üstünə düşürdü.

Culian şlyapanı çox da gülünc saymırdı. Onun fikrinə görə, bu papaq onu görənlərə düşük, amma iddialı bir təəssürat bağışlamalıydı. Anasının könlünə ya-tan hər şey nədənsə Culiana xeyli miskin görünürdü və bu üzdən də ürəyi sıxılırdı.

Əlinə aldığı şlyapanı qadın bu dəfə fərqli tərzdə başına qoydu. Bu dul qadının al yanaqlarını bir cüt dalğa kimi əhatələyən saçlarına artıq dən düşmüşdü, tünd göy rəngli gözlərindən isə on yaşlı qıza xas saflıq və sadəlövlük yağırı: sanki oğlunu böyüdüb-oxudan bu qadın həyatda heç bir zillətə-zada qatlaşmamışdı. Oğlunu tamamilə öz ayaqları üstə durana qədər saxlamağa niyyətliyi və hələ də bunu edirdi.

Culianın səbri daraldı:

– Yetər artıq. Gedək.

Qapını açan oğlan dışarı çıxdı ki, bəlkə anası da yerindən tərpənə. Al qırmızı üfüqlərin rəngi artıq soluxmaqdaydı və bunun fonunda binaların qaraltıları daha zəhmli görünürdü: məhəllədəki qara-qura və yekəqarın divləri xatırladan bu binaların biri digərinə bənzəməsə də, belədə hamısı eyni təsir bağışlayırdı adama. Bir qırx il bundan qabaq bura şəhərin ən dəbdəbəli səmti sayılırdı, buna görə də o vaxt anası fərli bir mənzil aldığını düşünürmüş. Hər evin önündə ensiz torpaq sahəsi vardı və demək olar ki, hər torpaq sahəsində üz-gözü toz-torpağa bulaşan bir uşaq oynayırdı.

Başını önə əyən Culian əllərini ciblərinə dürtərək, qabağa düşüb gedirdi. Anasının şıltaqlıqlarına birtəhər dözsün deyər, indi canını dişinə tutmuşdu, bu bir-iki saati cəndədi yola verməyə çalışdığından gözlərində çılgın bir işartı sezilirdi. Arxa tərəfdə qapı örtüləndə o, geri qanrılıb gördü ki, toppuş əndamlı anası, şlyapası başında, arxadan ona yetişməyə çalışır.

Qadın dedi:

– Həyata bir kərə gəlirsən də. Arabir özünə bahalı nə isə almalısan. Elədə ən azından onunla təsəlli tapırsan ki, küçədə hər qarşına çıxanın buna da imkanı çat-mır.

Culian qaşqabaqlı halda dilləndi:

– Qoy bir mən yaxşı pul qazanmağa başlayım, ondan sonra sən Allahın ver günü özünə bu cür təzə şlyapa ala biləcəksən.

Ürəyində bunu da sözlərinə əlavə elədi: "Öncəliklə buradan köçüb gedək, sonra". Hərçənd nə vaxtsa yaxşı pul qazanacağına heç özü də inanmırdı. Həm də oğlan ən yaxın qonşunun üç mil aralıda olacağı bir yerdə yaşamaq arzusundaydı.

Əlcəklərini əllərinə taxan qadın dedi:

– Məncə, elə indi də sənin işlərin babat gedir. Kolleci cəmi bir il əvvəl bitirmisən də. Heç Romanı da birçə günə tikməyiblər.

Gimnastika zalına gələn qadınların əksəriyyətinin oğulları heç kollec məzunu da deyildilər. Həm də hamısı oraya şlyapada və əlcəkdə gəlmirdi.

Qadın sözünün ardını gətirdi:

– Hər şeyin öz vaxtı, zamanı var. Digər tərəfdən isə indi dünyanın altı üstünə gəlibdir. Başqalarıyla müqayisədə şlyapa mənə çox yaraşsa da, satıcı onu mənə uzadanda nədənsə: "Yox, əsla. Bu mənə yaraşmaz. Onu qaytarıb, yerinə qoyun" demişdim. O isə: "Bir geyinin baxaq, sonra" deyər təkid elədi və papağı başıma qoydu. Məcbur qalıb: "Hə, fəna deyilmiş" dedim. Satıcı isə: "Bu ki misilsizdir! O, sizin cazibənizi xeyli artırır, siz isə onunkunu. Üstəlik də, bu – çox nadir modeldir. Beləsinə geyinən qadınlara addımbaşı rast gəlinmir" dedi.

Culian düşündü ki, əgər anası mənbəzin, hər gün içən, söyüşlər püskürən əyyaşın, zəhər tuluğunun biri olsaydı, buna dözmək olardı. Yeridikcə, oğlanın qüssədən ürəyi sıxılırdı, elə bil çəkdiyi iztirablar sonucunu qəfildən imanını itirən bir xristian əzabkeşiydi o.

Övladının üzündə donan bədbəxt, əsəbi və gərgin ifadəni sezən qadın ayaq saxladı, qolundan dartmaqla, dilxor halda oğluna dedi:

– Gözlə mənə, indicə gəlirəm. Gedib, bu şlyapanı çıxarım, günü sabah da onu mağazaya qaytararam. Heç bilmirəm ey, necə oldu onu özümə yaraşdırdım. O yeddi dolları qaz puluna ayırmam daha məsləhətlidir.

Culian acıqla qadının qolundan yapışdı:

– Şlyapanı mağazaya qaytarmayacaqsan. Çünki o, mənim ürəyimcədir.

Anası dedi:

– Ancaq yenə də... gərək onu almayaydım.

Oğlan qüssəylə:

– Sus və onu sağlqla geyin, getsin, – dedi.

– Dünyada hər şeyin altının üstünə gəlidiyi bir vaxtda əgər gözüümüzü-könlümüzü oxşayan nə isə tapılırsa, mənəcə, buna da şükür eləməliyik, vallah.

Culian köks ötürdü.

Anası sözünə davam elədi:

– Əlbəttə, əgər insan öz mənliyinə yetərinəcə dəyər verərsə, həmişə öz istədiyinə nail ola bilər.

Hər dəfə gimnastika zalına gedəndə anası məhz bu cümləni dilinə gətirirdi.

Sonra o, dedi:

– Zala, məşqə gələn qadınların əksəriyyəti bizim təbəqədən deyillər. Buna rəğmən, mən onların hamısı ilə eyni şəkildə xoş-beş edirəm. Çünki özümə layiq olduğum dəyəri verirəm.

Culian qaba şəkildə dilləndi:

– Onlar isə sənə bu nəzakətinə bəlkə heç tüpürmək də istəməzlər. Sənin kim olub-olmadığın ancaq öz yaşadlarına bəllidir. Özünün kim olduğun və hazırda cəmiyyətdə tutduğun yer barədəki gümanlar isə kökündən yanlışdır.

Anası təkrar ayaq saxlayıb, narazı baxışlarla oğlunu süzərək dedi:

– Kim olduğumu mən yetərinəcə yaxşı bilirəm. Əgər sən özün əslini-kökünü, zatını unutmusansa, onda bu – sırf sənə ayıbdır.

Culian: “Lənət şeytana!” – dedi.

– Sənin ulu baban bu ştatın qubernatoru olub. Nənən isə Qodhay ailəsindən idi.

Əsəblərini zorla cilovlayan Culian çımxırdı:

– Sən isə bax, gör, hansı şəraitdə yaşayırsan?!

Bunu deyərkən, o, əlinin sərt hərəkətiylə çevrələrindəki köhnə-kühnə evləri göstərdi. Hərçənd qüruba enən günəşin şüalarında onlar sən deyən də pis görün-mürdülər.

Anası söz altda qalmadı:

– Hə, nə olsun, axı?! Sənin ulu babanın isə plantasiyası və iki yüz qulu var idi.

Culian əsəbi tərzdə dedi:

– Quldarlıq çoxdan ləğv olunub.

Anası bunu da cavabsız qoymadı:

– Ancaq o vaxtkı qullar daha ləyaqətli ömür sürürdülər.

Culian az qaldı ah çəkə: bəli də, anası artıq söhbəti tanış cığıra, məcraya salmışdı və bundan sonrakı qismi svetofozun yaşıl işığındakı sürət qatarı kimi nə-fəs dərmədən qət edəcəkdə. Oğlan söhbətin düşdüyü bu axardakı bütün döngələrə, dalanlara və eniş-yoxuşlara yaxşı bələd idi. Hətta hansı etirazdan sonra özünün son dayanacağına çatacağını da dəqiq bilirdi: "Yox, bu, gülüncdür. Bu, sadəcə ağ-lasığmazdır. Onlar da insan kimi yaşamağıdılar, ancaq hər kəs öz yerini dəqiq bilməlidir".

Culian dedi:

– Gəl, bu barədə danışmayaq.

Anası isə susmaq istəmirdi:

– Heç bilirsən, mənim kimlərə yazığım gəlir? Mələz insanlara. Bax, onların durumu hamınınkindən betəkdir.

– Bəlkə başqa şeylərdən danışaq?

– Sən təsəvvürünə gətir ki, biz – sən və mən – mələzik, yarı qara irqdənlik, yarı da ağ. Bax, onda bütün yaşantılarımızda mütləq bir haçalanma baş verərdi.

Culian dərindən ah çəkdi:

– O duyğu haçalanmasını mən elə indi də yaşayıram.

Anası razılaşdı:

– Yaxşı, gəl, onda ürəkaçan bir şeydən danışaq. Uşaq ikən babamgilə getdiyim vaxtlar yadıma gəlir. Yaşadığı evin ikinci mərtəbəsinə təmtəraqlı bir pilləkənlə qalxırdın. Birinci qatda mətbəx yerləşirdi, divarlardan gələn əhəng iyinə bayıldığım üçün orada daha çox vaxt keçirməyə çalışırdım. Stulda oturub, burnu-mu divara dirəyir, ondan gələn qoxunu ciyərlərimə çəkirdim. Əvvəllər həmin malikanə Qodhay ailəsinə məxsus idi, lakin külli miqdarda borca-xərcə girdiklə-rindən onu girov qoymuşdular. Sənin baban Çestni isə sənəd qarşılığı borcu ödəməklə, o malikanəni girovluqdan qurtarmışdı. Şəraitlərinin necəliyindən asılı olmayaraq, onlar öz nüfuzlarını həmişə qoruyurdular, kimliklərinə dəyər verirdilər.

Culian əlavə elədi:

– Uçub-tökülməkdə olan malikanələri, tifaqları da, heç şübhəsiz, vaxtaşırı onlara bunu xatırladırmış.

O, barəsində həmişə ikrah hissiylə danışsa belə, daxilən həmin qədim evi ürək ağrısıyla xatırlayırdı. Çox kiçik yaşda ikən, həm də satılmamışdan öncə həmin evi görmüşdü o. Çürüdüüyü üçün təmtəraqlı pilləkəni sökmüşdülər. Evdə zəncilər məskunlaşmışdı. Hər şeyə rəğmən, Culianın təsəvvüründə o ev öz gözləriylə gördüyü şəkildə deyil, anasının təsvir elədiyi kimi canlanırdı. Tez-tez həmin ev yu-xusuna girərdi. Geniş artırmada ayaq saxlayaraq, o, yaxınlıqdakı palıdların təpələrini oxşayan küləyin viyılıtısına qulaq verər, sonra kölgəlikdən keçib, qonaq otağına üz tutar, oradakı yuyulmuş köhnə xalılara, bozarmış pərdələrə göz qoyardı. Ona elə gəlirdi ki, anası bu köhnə evi onun qədər, yəni Culian qədər əsla sevə bilməz. Bu nimdaş evin malik olduğu cazibədarlığa sahib olmaqdan ötrü o, dün-yanın ən böyük sərvətindən keçərdi. Anasıyla birgə yaşamağa məcbur olduğu bü-tün digər yerləri də sırf elə buna görə oğlanın görün gözü yox idi. Qadın üçün isə harada yaşaması elə bir əhəmiyyət daşıyırdı. Həm də anası özünün bu korşalmış həssasiyyətini "mövcud şəraitə uyğunlaşmaq" adlandırırdı.

– Bir də mən öz zənci dayəmi – ağbirçək Karolinanı xatırlayıram. Elə nəcib ürəyi vardı ki onun! Öz mələz dostlarıma mən həmişə dərin hörmət bəsləmişəm. Onlar üçün adətən əlimdən gələni əsirgəməzdim, onlar da buna eyni cür cavab verərdilər...

Culian anasına təpindi:

– Allah eşqinə, kəs də bu söhbəti!

Oğlan özü avtobusda gedərkən adətən hər hansı zəncinin yanında oturardı ki, bəlkə bu yolla anasının işlədiyi günlərdən bir qisminin bağışlanmasına nail ola.

Anası xəbər aldı:

– Bu gün halın heç özündə deyil ha. Nə olub sənə? Xəstələnməmişən ki?

– Yox, gümrəham. Sən necə, susmaq barədə hələ düşünürsən ki?!

Anası dodaqlarını büzdü:

– Yox. Əcəb dözülməz olmusan ey. Bir daha səninlə dərdləşməyəcəyəm.

Dayanacağa çatdılar. Avtobus hələlik gözə dəymirdi. Əllərini hələ də ciblərindən çıxarmayan və boynunu irəli uzadan Culian qaşqabaqla bomboş kü-çəyə göz qoyurdu. Avtobusun gəlişiyə bu sıxıntı bitməyəcəkdi, gərək anasının zaldan çıxışını da gözləyirdi: içində baş qaldıran qüssədən boynunun ardı sancdı. Anası dərindən köks ötürüncə, oğlu onun yanında olduğunu xatırladı və qaşqabaqla qadını süzdü. Anası dimdik dayanmışdı, başına qoyduğu əndirəbadi şlyapa isə onun özünə aşıladığı kübarlığının sübutuydu. İndi oğlan onu cıratmaq üçün bir bəhanə axtarırdı. Ağına bircə o gəldi ki, qalstukunu boynundan açıb, cibinə dürtsün.

Anası bundan yamanca sarsıldı:

– Bu görkəmdə şəhərdə mənə necə ötürə bilərsən sən?! Niyə həmişə mənə dolamağa, könlümü qırmağa can atırsan, axı?

– Əgər sən özünün kim olduğunu anlamaq istəmirsənsə, barı mənim kimliyimlə barış.

– Bu görkəmlə sən banditə bənzəyirsən.

Oğlan təmkinini pozmayıb, dedi:

– Deməli, mən elə banditəm.

– Mən bu dəqiqə evə qayıdacaq və bundan belə heç vaxt sənə yük olmayacağam. Əgər sən ananın xətrinə özünü adi şeylərə məcbur eləmirsənsə, onda...

Çarəsizliklə baxışlarını göyə axıdan oğlan təkrar qalstukunu boynuna taxıb, dedi:

– Səfil oğul təkrar təmsil etdiyi təbəqənin sıralarına qayıtdı.

Sonra o, anasına tərəf əylədi və barmağıyla öz başını taqquldadaraq, əlavə elədi:

– Gerçek ziyalılıq səviyyəsi insanın ağı ilə ölçülür.

– İnsanın özünü necə aparmasından onun hansı ağıla, ürəyə sahib olduğu bilinir. Onun kimliyi də bu sayədə ortaya çıxır.

– Sənin kim olub-olmadığının avtobusdakılara heç bir dəxli yoxdur.

Anası soyuqqanlılıqla dedi:

– Mənim üçün isə bunun fərqi var.

Yaxınlıqdakı yoxuşda avtobusun işıqları göründü. Maşın sürətlə yaxınlaşdığı üçün ana ilə oğul yol kənarından çıxıb, hərəkət zolağına girdilər. Anasının dirsəyindən yapışan Culian ayağını cırıldayan pilləkənə qoymaqda ona yardım elədi. Avtobusa girdiyi an qadının üzünə xoş təbəssüm yayıldı, sanki o, gəlişinin gözlənilməli bir qonaq otağına girmişdi. Culian bilet aldığı anlarda o, üzü keçidə doğru yerləşən, üç ön oturacaqdan birində əyləşdi. O biri ucda outran arıq qadının dişləri at dişlərini, saçlarının rəngi isə saman sarısını xatırladırdı. Oğluna yer açmaqdan ötrü ana həmin qadına tərəf sürüşməli oldu. Oturandan sonra Culian baxışlarını döşəməyə zillədi. Bu ara baxışları o biri qadının arıq ayaqlarına, qırmızı-ağ rəngli parusin sandallarına sataşdı.

Anası ləngimədən söhbətə başladı. Bunu edərkən oradakı hər hansı şəxsə üz tutmadığından o, ürəyi istəyən hər kəsi açdığı müzakirəyə dəvət etmiş sayılırdı.

– Əcəb dözülməz бүркүдүр! – deyib, çantasından üzərində yapon miniaturü olan kağız yelpicini çıxartdı və onunla özünü yelpikləməyə başladı.

Atdıqlı qadın dilləndi:

– Bu hələ nədir ki?! Mənim otağım əsl qazanxananı xatırladır.

Üzünə təbəssüm qonduran qadın:

– Yəqin pəncərələriniz günbatan tərəfə baxır, – deyəndən sonra dönüb, avtobusdakılara nəzər saldı. İçəridə az adam var idi və hamısı da ağlar idi. – Deyə-sən, bugünkü sənişinlər hamısı özümüzünkülərdir.

Culian bu sözdən cırnadı.

Ağ-qırmızı sandallar geyinmiş qadın dilləndi:

– Hə, belə xoşbəxtlik adama az-az qismət olur. Keçən dəfə avtobusda o qədər zənci vardı, elə bil içəriyə bir topa qara milçək doluşmuşdu.

– Dünyanın altı üstünə gəlib elə bil, – dedi anası. – Heç bilmirəm buna indiyədək necə göz yummuşuq?!

Atdışlı qadın söhbətə qoşuldu:

– Özünüz diqqət yetirin də: imkanlı ailələrdən çıxan oğlanlar avtomobil təkəri oğurlamaqla məşğuldurlar. Şəxsən mən bunu heç cür anlaya bilmirəm! – Oğluma deyirəm ki, ola bilsin, biz o qədər də varlı-hallı sayılmarıq, amma ən azından sənə ailə tərbiyəsi verə bilmişik. Onu hələ hədələmişəm də: əgər nə vaxtsa avtomobil şini oğurladığını öyrənsəm, səni sahibsiz uşaqlar üçün islah evinə verəcəyəm.

– Adamın aldığı tərbiyə o dəqiqə bəlli olur. Oğlunuz məktəbdə oxuyur?

Atdışlı qadın dilləndi:

– Hə, doqquzuncu sinifdə.

– Mənimki kolleci ötən il bitirib. Yazıçı olmaq istəyir, amma hələlik yazı makinalarının satışıyla məşğuldur.

Boynunu irəli uzadan atdıqlı qadın diqqətlə Culianı süzməyə başladı. Qadının baxışlarındakı ikrah ifadəsi necə aşkar idisə, xəcalətə qapılan oğlan geri əyilib, kürəyini oturaçağa söykədi. Döşəmədə kiminsə atdığı qəzet vardı. Culian onu götürüb, açdı. Anası qısıq səslə söhbətinə davam etsə də, ağ-qırmızı sandallı qadın yenə də ona uca səslə cavab verməyindən qalmadı:

– Bu, çox yaxşıdır. Adam əvvəlcə yazı makinaları satır, sonra isə onlarda öz romanlarını yazır. Oğlunuzun yazar olması artıq bir an məsələsidir.

– Mən də durmadan ona təkrarlayıram ki, heç Roma şəhəri də birçə günə tikilməyib.

Özünü qəzet oxuyurmuş kimi göstərən Culian o ara əslində öz "mən"-inin dərinliklərinə dalmışdı və bunu vaxtaşırı edirdi. Çevrəsində baş verən olaylardan cana yığılanda sanki o, bu şəffaf qapağın altına sığır, bu təhlükəsiz yerdən dünya-ələmi öyrənməyə, müşahidə etməyə başlayırdı. İnsan axmaqlığının sahilsiz ümmanında itib-batmasın deyə, bu – onun tapdığı yeganə çıxış yolu ydu. Belədə oğlan öz anası üçün də əlçatmaz olurdu, halbuki özü anasını açıq-aşkar görə bilirdi. Anası heç də dayaz düşüncəli qadın deyildi və Culiana elə gəlirdi ki, həyat yolunun lap başlanğıcında bu qadın birçə dənə doğru ehtimalı seçib, ona uyğun davransaymış, hər halda həyatda daha çox şeyə nail olardı. Anası adətən öz xəyallarında yaratdığı bir aləmdə yaşayırdı və ömrü boyu həmin aləmdən kənara addımını da atmamışdı. Qurduğu xəyali aləm özünü oğluna qurban verməyi bu qadına diqtə edirdi, bunun vacibliyinə özünü inandıran ana isə həm özünün, həm də oğlunun həyatını əsl zindana döndərmişdi. Hələ də həyatla ayaqlaşmayan bu qadının qurbanlarını qəbul etməkdən isə oğlan imtina edə bilmirdi. Əsl-nəcabətinə layiq yaşamaq üçün bəzən qadın balıq kimi özünü buza çırpırdı, istə-yirdi ki, oğlu Çestni nəslinə layiq hər şeyə sahib olsun, halbuki onun Çestnilər qədər sərvəti və imkanı yox idi. Qadın həmişə təkrarlayırdı ki, əgər mübarizə ruhu həyata mənə qatırsa, insan görəsən niyə şikayətlənəydi ki?! İnsan, eynilə onun kimi, gec-tez zəfər qazanırsa, arxada qalan çətin sınaqları xatırlamaq ona sadəcə həzz verir adətən. Apardığı mübarizədən bu cür həzz almasını və ondan qalib kimi çıxdığına özünü inandırmasını isə Culian anasına heç cür bağışlaya bilmirdi.

Oğlu kolleci bitirdiyinə və bu cür yaraşıqlı (oğlunun anadangəlmə əyri-üyrü dişlərini düzəltərsə də, qadın öz dişlərini müalicə etdirmirdi) və ağıllı-kamallı (halbuki bugünkü

dünyada uğur qazanmaq üçün ağılının yetərsizliyini oğlan özü də yaxşı anlayırdı) olduğuna görə anası özünü həyat qovğasının qalibi sanırdı. O, inanırdı ki, oğlunun parlaq gələcəyi var (halbuki oğlu bu parlaq gələcəyə də zərrəcə güvənmirdi). Oğlunun indiki tərsliyini ana onun yeniyetməlikdən kişiləşməyə keçidi ilə, hədsiz cürətli ideyalarını isə həyat təcrübəsinin azlığı ilə izah edirdi. Oğluna dönə-dönə deyirdi ki, o, hələ həyatın axarından bixəbərdir, çünki onun sərt üzünü heç görməyibdir. Özünü əlli yaşlı kişi kimi aparan oğlan isə gələ-cəyi ilə bağlı hər hansı xəyal-məyal qurmurdu.

Həyatın cəlvəsinə bax ki, anasıyla müqayisədə və bu yaşında o, həyatda daha çox şeyə nail olmuşdu. Üçüncü dərəcəli bir kollecdə oxumasına rəğmən, oğlan sırf öz səyləri hesabına gözəl təhsil almışdı. Uşaq vaxtı onu yönləndirən bu qadının dar və məhdud ağılına rəğmən, oğlanın dərrakəsi son dərəcə geniş və əsnək idi. Anasının ona aşılacağı yersiz iradlara baxmayaraq, oğlan hər cür psixi kompleksdən uzaq böyümüşdü və həqiqətin gözünün içinə dimdik baxmaqdan əsla çəkinmirdi. Ən qərribə özəlliyi isə o idi ki, anasının gözlərini övladına bəslədiyi sevgi pərdəsi tutduğu halda, oğlu özüyə anası arasına hər hansı məsafə qoymur və qadın barədə soyuqqanlı tərzdə fikir yürütməyi bacarırdı. Anası onun öyüdçüsü, hamisi olmaqdan çoxdan çıxmışdı.

Sürücü qəfil əyləcə basdı və yaranan təkan Culianı xəyal aləmindən ayırdı. Avtobus qəflətən dayandığı zaman arxa skamyadan durub, ön qapıya doğru irəliləyən bir qadın az qaldı Culianın üstünə yığıla. Həmin qadın maşından enincə, içəriyə zənci bir kişi girdi. Qəzeti aşağı salan Culian olacaqlara göz qoymaq qərarına gəldi. Özünü çoxdan inandırmışdı ki, yaxın üç yüz mil radiusda onun dostluq quracağı bir kimsə yoxdur və hər gün rastlaşdığı, alışdığı bu haqsızlıq ona şeytani bir həzz verməkdəydi. Yaxşı geyinib-keçinmiş zəncinin əlində portfel vardı. Avtobusa göz gəzdirən zənci keçib, ağ-qırmızı sandallı qadının böyründə əyləşdi və əlüstü oxumağa girişdiyi qəzet sayəsində özü ilə başqaları arasında siper yaratdı.

Culianın böyrünü dümsükləyən anası dedi:

– İndi bildin də bu avtobuslarda təkbaşına getməkdən niyə çəkinirdim?

Zənci yanında oturan kimi atdıqlı qadın yerindən qalxıb, avtobusun arxa qismindəki az əvvəl boşalan yerdə əyləşdi.

Culian da yerindən qalxdı, zənci ilə öz arasında bir boş yer saxlamaqla, üzbəüzdəki skamyada əyləşdi və oradan lal-dinməz anasını süzməyə başladı. Qadının üzündə al-al ləkələr yaranmışdı. İndi anasını yad biri kimi kənardan süzə bilirdi oğlan və keçib, zənci ilə yanaşı oturmaqla, anasına savaş elan eləməkdən məmnunluq duyurdu.

Culian göydəndüşmə bu zənci ilə avtobusda gedən digər sərnشینlərin maraq dairəsindən kənar mövzularda – siyasət və incəsənət barədə – söhbət eləməyə çalışdı. Ancaq zənci yenə də gözlərini qəzetindən ayırmırdı. Culian ilə ağ-qırmızı sandallı qadının yerlərini dəyişdiyini ya zənci ümumiyyətlə sezməmişdi, ya da özünü o yerə qoymurdu. Əlində Culian da söhbət etməkdən çox, bu adama hansısa şəkildə təsəlli vermək niyyətindəydi.

Anası oğlanı qaşqabaqla süzürdü, onun böyründəki qadın isə əcaib-qərib məxluq kimi süzürdü zəncini. Culian zəncidən soruşdu:

– Bağışlayın, kibritiniz olmaz?

Nəzərlərini qəzetdən ayırmayan zənci əlini cibinə apardı və çıxartdığı kibrit qutusunu oğlana uzatdı.

– Təşəkkürlər, – dedi Culian.

Sonrakı bir dəqiqə boyu oğlan həmin qutunu əlində o yan, bu yana çevirdi. Üzbəüzdəki qapının üstünə "Siqaret çəkmək yasaqdır" lövhəsi vurulmuşdu. Ancaq bu yasağın ona heç bir dəxli ola bilməzdi, çünki onsuz da Culianın cibində siqaret yox idi. Özünə hədsiz bahalı görünən bu vərdişi o, bir neçə ay əvvəl tərgitməmişdi.

Kibriti zənciyə qaytarıb:

– Narahatlıq üçün üzr istəyirəm, – dedi.

Qəzetini aşağı salan zənci narazı tərzdə onu süzdü. Qutunu alandan sonra isə başını təkrar qəzetin arasına gömdü.

Anası gözlərini Culiandan çəkmirdi. Oğlunun pis vəziyyətə düşdüyünü görsə də, buna məhəl qoymayan qadın oğluna nə isə deməyə bir gərək duymadı. Baxışlarından hələ də əsəbilik və tənə oxunurdu. Üzünün təkrar çuğundur kimi pörtməsi qan təzyiqinin yüksəldiyini göstərirdi. Culian isə baxışlarındakı sonuncu mərhəmət şərtisini da boğmağa çalışırdı. Artıq ilk qələbəsini qazandığı üçün indi o, öz mövqelərini möhkəmlətməyə hazırlaşdı. Qadının yaxşıca dərslərini verməliydi, ancaq, deyərsən, bu dəfə niyyəti baş tutana oxşamırdı, çünki zənci başını qəzetdən ayırmırdı ki ayırmırdı.

Culian qollarını sinəsində çatıqladı və anasını elə süzməyə başladı ki, sanki boş bir yerə baxır. Təsəvvüründə belə bir səhnə canlandırırdı: avtobus gəlib, dayanacağa çatıb, o isə hələ də yerindən durmaq bilmir. Anası ona təpinir: "Yoxsa maşından düşmək niyyətin yoxdur?!" Oğlan isə özünü birisiylə səhv salıbmış kimi, bu yad qadını heyrlətlə süzür. Gimnastika zalının yerləşdiyi küçə kimsəsiz olsa da, işıqlı idi və burada qadın dörd məhəlləni təkbəşinə keçib getsəydi belə, ona dəyib-dolaşan tapılmazdı. Avtobus dayanacağa çatandan sonra Culian qəti qərar verəcəkdə ki, anasını zala qədər ötürsün, ya yox. Saat on üçün qadını aparmağa gələcəkdi o. Ancaq qoy hələlik anası bir az da tələş keçirsin, oğlunun onun ardınca gəlib-gəlməyəcəyindən nıgaran qalsın. Artıq qadın da anlamalıydı ki, oğlu onun nazını həmişə çəkən deyil.

Xəyalında oğlan yenə də yüksəktəvanlı, köhnə və yöndəmsiz mebellərlə necəgəldi döşənmiş iri otaqları canlandırırdı. Günlərin bir günü görkəmli zənci alimlə və ya vəkillə tanış olması, onu evlərinə qonaq çağırması əcəb yerinə düşərdi! Anası barədə düşündüyü an bu havalanan xəyalının qol-qanadı qırıldı və o, yerə çırpıldı. Bu, misilsiz ideya idi, ancaq belə etsəydi, anasının qan təzyiqi ən azı üç yüzə "dırmaşardı". Əslində qadını bu cür, yəni dərindən sarsıtmaq niyyətindən uzaq idi o. Həm də indiyədək tanışlıq qurduğu zəncilərin heç birisi bu şərtlərə uyğun gəlməmişdi. Avtobusda gedərkən bir neçə dəfə o, alimə, keşişə və ya vəkilə bənzəyən zəncilərlə tanışlığa cəhd göstərmişdi. Hətta bir səhər o, nüfuzlu görkəmə, tünd şokolad rəngli dəriyə və professorlara xas məxməri səse malik yaşlı bir zənci ilə tanış olarkən öyrənmişdi ki, bu adam dəfn üçün əşyalar satılan büro-nun sahibidir. Bir başqa səfər Culian siqara çəkən və barmağına brilyant qaşlı üzük taxan zəncini sorğu-suala tutmuşdu, ancaq o kişi divardakı "qəfil dayanacaq" düyməsini əl üstü sıxmaqla, tez yerindən qalxmış və bir cüt lotereya bileti hər nə-dənsə Culianın ovcuna basmışdı.

Sonra qorxunc xəstəliyə yenik düşən anası gəldi gözlərinin qabağına: guya şəhərdə başqa bir təbib tapmadığı üçün oğlan anasının üstünə zənci həkim çağırır və qaradərili bu kişi anasının dərvinə çarə axtarır.

Daha sonra oğlan özünü oturaq piket iştirakçısı kimi canlandırırdı xəyalında. Bu da mümkün idi, ancaq o, bu xəyalı özündən dərhal uzaqlaşdırdı və özünü anasına kəsə biləcəyi ən ağır cəzaya köklədi: o, damarlarında zənci qanı axan gözəl bir qadını evlərinə gətirir və əvvəlcədən anasına xəbərdarlıq edir: "Hazırlaş, anacan. Hər hansı etiraz-filan

istəmirəm. Mən bu xanımı sevib-bəyənmişəm. O, ağıllı-kamallı və alicənab bir qızıdır, çox nəcib ürək sahibidir. Həyatda xeyli haqsızlıqla qarşılaşıb, heç xoş gün görməyib. Hə, indi gəl, sən onu da burunla! Hə, hər iki-mizi burunla! Amma unutma ki, onu evdən qovub-çıxartsan, mən də onunla birgə səni tərk edəcəyəm".

Oğlan içində baş qaldıran naxoş duyğuların təsiriylə gözlərini qıyanda qarşısında oturan anasının üzünün çuğundur kimi pörtdüyünü sezdi. Öz cılız, kasıb mənəvi dünyasına sığınan bu qadın özünü qacıdaraq, yerində mumiya kimi dimdik oturmuşdu, başında isə o əndirəbadi şlyapası vardı.

Sürücü qəfil əyləcə basdı yenə və bununla Culianı öz xəyal aləmindən ayırdı. Avtobusun qapıları cırıldayaraq açıldı və ətli-canlı, yekəpər, üzündən zəhrimar yağsa da, əynində al-əlvan paltar olan zənci qadın girdi içəri. Əlindən tutduğu oğlan dörd yaşında olardı, əynində dama-dama kostyum, başında isə lələkli Tirol papağı vardı. Culianın könlündən keçdi ki, kaş oğlan mənim yanımda, qadın isə anamla yanaşı oturaydı. Anası üçün bu zənci qadından daha uyğun cinah qonşusu tapılmazdı yəqin.

Bilet aldığı vaxt zənci qadının gözləri boş yer axtarışındaydı. Culian ümidli halda düşündü: "Yəqin o, elə bir yer seçməyə çalışır ki, daha çox adamı qıcıq-landırınsın". Bu qadının görkəmində ona tanış gələn nə isə vardı, ancaq bunun nə olduğunu heç cür kəsdirə bilmirdi. Bu, hədsiz dərəcədə irişaqqalı qadın idi, hətta "bazburutlu" deyiləcək qədər yekəpər idi. Sir-sifətindəki ifadə göstərirdi ki, o nəinki kimə isə layiqincə dirənə bilər, hətta gərək duyurlarsa, hələ əks-hücuma da keçər. Koppuş alt dodağı sanki çevrədəkilərə xəbərdarlıq edirdi: "Mənə toxunmayın ha!". Şaqqalı bədənində qadın yaşıl rəngli krepdən tikilmiş əlbisə geyinmişdi, qıpqırmızı tuflilərinin isə əzələli ayaqlarını sıxdığına zərrəcə şübhə ola bilməzdi. Başına da qəribə bir şlyapa qoymuşdu: tükləri çıxarılmış yastığı xatırladan bu yaşıl şlyapanın moruğu rəngli qoşa zıncırovunun biri şux şəkildə göyə baxırdı, digəri isə qadının qulağının üstünə düşmüşdü. Əlində tutduğu çox iri qırmızı çantanın yan tərəfləri isə necə qabarmışdısa, deyərdin, yəqin içinə çaydaş-filan doldurub.

Oğlan uşağının anasının böyründəki boş yerdə əyləşməsi Culianın keyfinə soğan doğradı, çünki anası, heç bir irqi fərq qoymadan, bütün uşaqları sevirdi, on-lara "canım" deyə müraciət edir, hətta zəncilərə ağ uşaqlardan daha çox rəğbət bəsləyirdi. Qaradərili oğlanın yanında oturduğunu görən qadın səmimiyyətlə ona gülümsədi.

Uşağın anası isə o ara Culianın böyründəki boş yerə tərəf yönəldi və sanki onu cırnatmaq üçün öz nəhəng bədənini oğlan ilə qəzet oxuyan zəncinin arasındakı boş yerə dürtüdü. Bunu görən anasının üz rənginin necə bozardığı Culianın gözündən yayınmadı və bu qonşuluğun özündən çox anasını narahat etməsindən əsl məmnunluq duydu. Anasının üz ifadəsindəki dəhşət çaları aşkar idi və zənci qadını indi o, öz əzəli düşməni kimi süzürdü. Culian əmin idi ki, anası bu oturuşla qadınların öz aralarında oğullarını dəyiş-düyüş elədiyini düşünür və elə bu səbəbdən möhkəm sinirlənib. Bəlkə də qadın bunun simvolik mənasını heç dərk də eləməirdi, ancaq bunu hissləriylə qavrayırdı. Culianın çöhrəsinə razılıq dolu bir ifadə yayıldı.

Zənci qadın anlaşılmaz nələrsə mızıldadı. Hətta Culiana elə gəldi ki, nədənsə narazı olan bu qadın, eynilə qəzəblənmiş pişik kimi, tüklərini qabartdı. Ancaq oğlan onun üzünə baxmırdı, çünki nəzərlərini qadının yaşıl əlbisə ilə örtülmüş, kobud dizləri üstündə qərar tutan qırmızı çantasından heç cür ayıra bilmirdi. Belə bir qadını o, sürücüdən bilet aldığı məqamda xəyalında canlandırdı: qıpqırmızı tuflilər, koppuş baldırlar, bol məmələr, narazılıq yağan üz ifadəsi və yaşıl-moruğu rənglərdəki gülünc şlyapa.

Oğlanın gözləri yuvarlaq şəkil aldı. Bir-birinə əkilər qədər bənəyən bu şlyapalar dan yerindən qalxan günəş kimi oğlanın gözlərini qamaşdırdı. Qəfildən onun üzü sevincdən işıqlandı, çünki taleyin anasına bu cür dərs verəcəyini heç gözləməzdi.

Culian öskürməklə anasının diqqətini özünə çəkməyə cəhd elədi və onun baxdığı səmtə nəzər saldı. Anası baxışlarını ağır-ağır ona yönəltdi. Qadının o gömgöy gözləri indi bənövşəyi çalar qazanmışdı. Anasının bunca sadələvhlüyünü sezen oğlanın qəlbində mərhəmət hissləri oyansa da, o, öz prinsiplərindən əlüstü imtina edəcək birisi deyildi. Üzündə qəddar bir təbəssüm peyda oldu, sanki anasına demək istəyirdi ki: "Aldığın cəza da sənə o xırda təkəbbürünə uyğundur. Bəlkə bu sayədə bir ibrət dərsi alasan".

Anası baxışlarını oğlunun yanında oturan qadına zillədi. Deyəsən, daha öz oğlunu görməyə heç dözümlü qalmamışdı və zənci qadını süzməyə üstünlük verirdi. Zənci xanımın tükklərinin yenidən pırpızlanması Culianın diqqətindən yayınmadı. Püskürmədən öncə vulkan necə boğuc səslər çıxarırsa, zənci qadın da ona bənzer bir şəkildə mırıldandı. Culianın anasının dodaqlarının kənarları səyridi. Oğlan başa düşdü ki, anası, axır ki, zəncinin şlyapasına diqqət yetirib. Anasının bundan hər hansı ibrət dərsi almadığını və simasında həmişəki xeyrixah ifadənin peyda olduğunu görən oğlan çaşqına döndü. Anası, məzələnirmiş kimi, qarşısındakı qadını süzərək, gülümsəyirdi, sanki bu qadın girəvə tapıb, onun şlyapasını başından qapan bir meymun idi. Başında Tirol şlyapası olan zənci oğlan da indi heyrdəndən bərelən gözlərlə Culianın anasını süzürdü. Sanki uşaq onunla oynamağa can atırdı.

Zənci qadın oğluna səsləndi:

– Karver! Bəri gəl görüm!

Axır ki, özünə diqqət yetirildiyini görən oğlan ayaqqabısını çıxarmadan oturaçağa dırmaşdı, üzünü Culianın anasına tərəf tutaraq, gülümsündü.

Anası təkrar ona təpindi:

– Karver! Eşitmirsən?! Bu dəqiqə yanıma gəl.

Uşaq oturaqdan sürüşüb, yerə endi, çömbəlmiş vəziyyətdə öz hiyləgər gözlərini məhrəbancasına ona baxan ağdərili qadına zillədi. Zənci qadın əlini uzadıb, onu özünə tərəf çəkdi. Uşaq kürəyini anasının dizlərinə söykədi və dişlərini ağardaraq, Culianın anasını süzməyə başladı.

Ağdərili qadın atdıqlı qonşusuna üz tutaraq dedi:

– Əcəb suyuşirin uşaqdır!

Qonşusu da cəndərdi dilləndi:

– Hə, elədir.

Zənci qadın oğlunu dizlərinin üstə oturtmaq istəyəndə uşaq onun əlindən çıxıb, keçib, Culianın anasının yanındakı boş yerə dırmaşdı və təkrar qadına baxaraq gülümsədi.

Culianın anası zənci qadına:

– Deyəsən, gözü məni tutub, – dedi və adətən aşağı təbəqədən olanlara xoş davranarkən üzündə peyda olan o təbəssüm yenidən özünü büruzə verdi. Culian anladı ki, bütün cəhdləri puça çıxıb. Onun doğma anasına nə isə öyrətməsi – ölünü müalicə etmək qədər mənasız niyyət imiş.

Yerindən qalxan zənci qadın, bələdan qaçarmış kimi, oğlunu dartıb, Culianın anasından araladı. Culian başa düşürdü ki, zənci qadını özündən çıxaran anasının nəcib təbəssümü olub, çünki zənci qadın özü bu cür saf təbəssümdən yerli-dibli məhrum idi. Qadın balaca oğluna sərt bir şillə çəkdi və çıxıran uşaq başını anasının qarnına söykəyib, ayaqlarıyla qadının baldırlarına təpiklər ilişirdi.

Zənci qadın oğluna təpindi:

– Özünü ağıllı apar!

Avtobus dayananda qəzet oxuyan zənci kişi maşından endi. Oturduğu yerdən sərt hərəkətlə bir azca yana doğru sürüşən zənci qadın oğlunu Culian ilə özü arasındakı yerdə oturtdu. Bu vaxt o, uşağın dizindən bərk-bərk yapışmışdı. Bir az yerində qurcalanandan sonra uşaq əlləriylə üzünü qapadı və barmaqlarının arasından Culianın anasına göz qoymağa başladı.

Ağdərili qadın ona:

– Mən də səni görürəm ha! – deyib, əlləriylə üzünü örtüdü.

Zənci ana oğlunun əllərini üzündən aralayaraq, ona çımxırdı:

– Bu dəqiqə özünü yığışdır! Yoxsa yağlı bir qapaz yeyəcəksən!

Sonrakı dayanacaqda enəcəklər deyə, Culian Tanrıya şükürlər edirdi. O, ayağa qalxıb, naqili dartdı. Zənci qadın da yerindən durub, əlini naqilə sarı uzadanda Culian: "Hə də, bircə bu çatmırdı!" – deyə düşündü. Ürəyinə damdı ki, birlikdə avtobusdan enəcəkləri vaxt anası çantasından çıxaracağı beş sentlik sikkəni mütləq bu zənci uşağa uzadacaq. Çünki qadın üçün bu cür iltifatlar nəfəs almaq qədər adi bir şey idi.

Avtobus dayandı. Zənci qadın qapıya sarı cumdu. Bu ara o, maşından düşmək istəməyən oğlunu da ardınca sürükləyirdi. Culian ilə anası isə onların arxasınca irəliləyirdi. Çıxışda Culian guya kömək məqsədiylə çantanı anasından almağa cəhd elədi.

Anası:

– Gözlə görüm. Mən o uşağa pul vermək istəyirəm, – dedi.

Culian anasının qulağına pıçıldadı:

– Bunu sənə heç tövsiyə eləməzdim.

Uşağa gülümsəyən qadın çantasının ağzını araladı. Avtobusun qapıları açıldı. Oğlunu qoltuğuna vuran zənci qadın aşağı endi və uşağı yerə qoyandan sonra onun üst-başını yaxşıca çırpdı.

Çıxmazdan öncə Culianın anası çantasının ağzını qapamalı oldu. Bayıra çıxan kimi isə təkrar çantasını açıb, onu eşələdi və mızıldadı:

– Beş sentlik tapa bilmirəm. Ancaq təptəzə bir sentliyim var.

Culian dişlərini qıcayaraq anasına təpindi:

– Bunu eləmə.

Küçənin tinində fənər vardı və anası gərəkli sikkəni tapmaqdan ötrü onun işığına tərəf can atdı. Zənci qadın isə, uşağı ardınca sürükləməklə, yeyin addımlarla irəliləməyində idi.

Culianın anası:

– Oğulbala! – deyə onlara səsləndi və tam fənərin yanında özünü bu ana-balaya çatdırdı. – Al, sənə təptəzə bir sikkə verim, – dedi və fənərin ölgün işığında bərq vuran pulu uşağa uzatdı.

Yekəpər qadın geri qanrıldı, Culianın anasını süzdüyü anlarda onun üzü hiddətdən lap əyilmişdi. Sonra o, içindəki buxar təzyiqi artıb, artıb, kritik həddə çatan qazan kimi partladı, nə partladı. Qadının iri, qara yumruğu, əlindəki qıpqırmızı çanta ilə birlikdə, göyə qalxdı. Gözlərini yuman Culian sanki öz içinə qısılib, balacalaşdı. Zənci qadın səsinə başına atdı:

– Mənim oğlum sizin sədəqənizə qalmayıb! – deyərək, iti addımlarla oradan uzaqlaşdı.

Onun qucağına aldığı və başında Tirol papağı olan oğlanın gözləri o anlarda heyrətdən bərelmişdi.

Culianın anası səkiyə çökdü. Culian əsəbi tərzdə dilləndi:

– Sənə dedim axı, belə eləmə! Dedim: "Eləmə", ya yox?!

Anasının başı üstə duran oğlan dişlərini qıcamışdı. Qadın ayaqlarını önünə uzadıb oturmaqdaydı, şlyapası isə dizinin üstündəydi. Oğlan əyilib, anasının üzünü süzdü. Qadının üzü heç nə ifadə eləməirdi, donuqlaşmışdı.

Culian dedi:

– Günah özündə oldu. Haydı, qalx!

Culian anasının çantasını götürdü və yerə tökülən xırda pulları yığdı. Dizinin üstündəki şlyapanı da əlinə aldı. Başıbəlalı o bir sentlik sikkə bir qədər aralıda işıldayırdı. Əyilib, onu da götürdü və anasına göstərirmiş kimi çantaya qoydu. Sonra qəddini bir az dikəltdi və qalxsın deyə, əlini anasına uzatdı. Qadın isə heç qımıldanmadı da.

Oğlan ah çəkdi. Küçənin hər iki cinahı boyu qaraltı kimi uzanan binaların bəzilərinin pəncərələrindən dördkünc işıq zolağı süzülməkdəydi. Qarşı tindəki binadan çıxan bir adam isə onlar tərəfə deyil, əks istiqamətə üz tutub, gedirdi.

Anasına dedi:

– Bura bax, yoldan ötən birisi indi gəlib, maraqlanacaq ki, niyə burada və belə oturubsan?

Qadın ona uzanan əldən yapışdı və bədəninin bütün ağırlığını həmin qola saldı. Xırıltıyla nəfəs alaraq, yerdən qalxdı. Bədəni yırgalandığı vaxt adama elə gəlirdi ki, fənərin işığı da onunla bərabər ləngər vurur. Gözlərinin önü dumanlanan və xam-xam baxan qadın baxışlarını Culianın üzünə dikdi. Oğlan bundan qıcıqlandığını gizlətməyərək, dedi:

– Əminəm ki, bu hadisə sənə əsl ibrət dərsi olacaq.

Anası önə doğru əylidi: əlləriylə oğlunun üzünü əlləməklə, qadın sanki onun kimliyini təyin eləməyə çalışırdı. Oğlunu tanıya bilməyincə, üzünü yana tutdu.

Culian soruşdu:

– Gimnastika zalına getməyəcəksən?

Anası pıçıldadı:

– Evə gedək.

– Piyadamı?

Cavab verməyən qadın yola düzəldi. Əllərini arxasında çataqlayan Culian da düşdü onun ardınca. Oğlan anasının azacıq qabaq aldığı ibrət dərsinin məntiqi izahına gərək duyduğundan sözə başladı:

– Sən Allah, elə düşünmə ki, bu gün qarşılaşdığın o zənci hədsiz məğrur biri çıxıb. Əslində sən onun simasında bütövlükdə qaradərili irqə üz-üzə gəldin və anladın ki, bu insanların artıq sənə sədəqəyə ehtiyacı qalmayıb. O qadın da elə sənə kimi insandır, sadəcə dərisi qaradır. Hətta o da eynilə səninkinə bənzər bir şlyapa almaq imkanına sahibdir. Hə, yeri gəlmişkən, – əslində bundan sonra deyə-cəyi sözlərin yeri-zadı gəlməmişdi, – həmin şlyapa ona səndən daha çox yaraşırdı. Ona görə bugünkü hadisə bir daha göstərdi ki, köhnə dünya həmişəlik keçmiş qovuşubdur. Köhnə vərdişlər xeyli gülünc görünür və sənə başqalarına yerli-yersiz nəcib davranmana hər hansı ehtiyac yoxdur.

Bu yerdə Culian öz ailəsinin Qodhaylardan qalma o köhnə evi həmişəlik itirdiyini xatırlayaraq, əlavə elədi:

– Başqalarının gözündə sən artıq heç də o zənn elədiyən adam deyilsən.

Addımlarını güclə atan qadın o ara oğlunun dediklərini heç eşitmirdi. Saçları pərişan haldaydı. Hətta çantasını əlindən yerə saldığından da fərqi varmamışdı. Oğlu dayanıb, yerdən qaldırdığı çantanı ona uzatdı, ancaq qadın çantanı almadı.

Culian dedi:

– Gəl, özünü dünyanın axırı gəlibmiş kimi aparma. Qiyamət gününə hələ çox var. Ancaq bundan belə sən əvvəlkindən fərqli bir dünyada yaşayacaqsan. Buna öyrəşməkdən ötrü isə bəzi faktları olduğu kimi qəbul etmən vacibdir. Heç qanını qaraltma. Bu, ölümcül bir şey sayılmaz.

Nəfəsi daralan qadın artıq tövşüməyə başlamışdı. Oğlan təklif elədi:

– Bəlkə avtobusu gözləyək?

Qadın xırıltılı səslə:

– Evə gedək, – dedi.

Culian:

– Vallah bu kökdə sənə heç baxa da bilmirəm, – dedi. – Elə bil körpə uşaqsan. Halbuki həmişə səni ruhən güclü biri sanırdım.

Sonra oğlan ayaq saxladı:

– Mən daha piyada gedən deyiləm. Gəl, avtobusu gözləyək.

Anası sanki bu sözləri heç eşitmədi. Culian ona yetişib, qolundan yapışdı. Qadının üzünə baxanda az qaldı oğlanın nəfəsi kəsilə: qadının üzü tamamilə başqalaşmışdı, oğlu heç vaxt onu belə görməmişdi.

Qadın güclə dedi:

– Babana de, gəlib, məni buradan aparsın.

Oğlan sarsılmış halda anasını süzürdü.

– Karolinaya söylə, tez buraya gəlsin.

Damarlarında qanı donan Culianın əli yanına düşdü. Qadın yenə də axsayıb-səndələyərək yoluna davam elədi: bu ara elə təəssürat yaranırdı ki, onun bir ayağı digərinə nisbətən qısadır.

Culian onu səslədi:

– Ana! Anacan, bir dayan!

Bütün bədəni büzüşüb, kiçilən qadın səkiyə sərilirdi. Ona tərəf qaçan oğlan dizləri üstə düşüb, bağırmağa başladı: "Ana! Ana!"

Kürəyi üstə çevirdiyi zaman qadının üzündə qorxunc bir ifadə donmuşdu. Şişib, böyüyən bir gözü, yerindən qopubmuş kimi, ağır-ağır sola tərəf dönməkdəydi. Digər gözü isə oğlana dikilmişdi və deyəsən, onu hələ də tanıya bilmirdi. Sonuncu ümidi də sönən bu göz az sonra qapandı.

– Gözlə, gəlirəm! – deyən oğlan cəld yerindən sıçradı və uzaqlarda sayrışan işıqlara tərəf qaçmağa başladı.

– Köməyə yetişin! Kömək edin! – deyərək hay-haray salmağa çalışsa da, səsi hədsiz dərəcədə cır çıxdı.

Oğlan var gücüylə qaçmağa səy göstərdikcə, uzaqdakı o işıqlarla onun arasındakı məsafə daha da böyüyürdü. Az sonra ayaqları qurğuşun kimi ağırlaşdı və haradasa hərəkətsiz, tabsız bir hala düşdü. Havanı çulğayan zülmət dalğası indi onu geriye, anasının yanına sürükləyir, bu sayədə oğlanın kədər və peşmanlıq aləminə gömül-məsini qismən gecikdirirdi.

Tərcümə etdi:
Azad YAŞAR

♦ Poeziya

Ay Bəniz ƏLİYAR

* * *

Elə istəyirəm tərk edib gedəm;
Ağacı tərk edəm, kolu tərk edəm,
Cığırını tərk edəm, yolu tərk edəm.
Buraxım dünyayı başı boşuna,
Bir daha baxmayım, daha baxmayım
Bir sarı qumuna, çınqıl daşına.

Sarı çiçəkləri, ağ çiçəkləri,
Rəngbərəng, bəzəkli kəpənəkləri,
Elə tərk edirəm ki, ruhu duymasın,
Yerlərin, göylərin ahı duymasın,
Bir kimsə bu yola könül qoymasın,
Kimsənin qalması gözün arxada.
Elə istəyirəm tərk edib gedəm;
Ağacda yuvanı, yuvada quşu,
Ürəkdə sevgini, ağılda huşu.

Yaddaşda yığılıb qalan nə varsa,
Yaşanan nə varsa, olan nə varsa,
Zəngin hisslərimi, kasıb damımı,
O damın altında son adamımı,
Elə istəyirəm tərk edib gedəm.
Xəyal qanadında, eşq qanadında,
Yeni kəhkəşanlar fəth edir yenə.

Sürətlə ötüşən, həyat adında
Bu dünya, bu zaman çatmasın mənə.
Minim mənim üçün gələn qatara,
Gedim, gedəcəkcə bu yolum hara.

Hələ bu vaxtacan bilmədim ki, mən,
Tərk etmək-edilmək nədir görəsən?
Elə istəyirəm tərk edib gedəm;
Nifrətə, yalana xəyanət edəm,
Ömrümdən qalana xəyanət edəm.
Qoymayım bu ümid artsın, çoxalsın,
Məni unudanlar arxada qalsın.

Yaradım rəngimi, öz rəngim olsun,
Şeir rəngim olsun, söz rəngim olsun.
Həsətin öz rəngi, qəmin öz rəngi,
Artığın öz rəngi, kəmin öz rəngi,
Boyayım hər yerə həmin Öz rəngi.
Bu dəfə mən olum tərk edib gedən,
Bir dəfə mən olum tərk edib gedən.

* * *

Gah saçları pırtlaşıq, gah ayaqyalın oldum,
Balaca qızcıgazdım, böyüyüb gəlin oldum.
Əvvəl bir evin idim, sonra bir elin oldum,
Qürrələnirdim, mənə hamı şair deyirdi,
Onda atam sağ idi, qızım xəstə deyildi.

Nəyim vardı, nəyim yox, dünyaya borclu idim,
İnsanları sevirdim, eşqdə tək suçlu idim.
Elə əzmli idim, o qədər güclü idim,
Kədər, qəm, nə vardısı, gözün gendən döyürdü,
Onda atam sağ idi, qızım xəstə deyildi.

Dünya da gözlərimə düz görünürdü, dümdüz,
Nəzər kəsilməmişdi mənə bir qıyqacı göz.
Qəribəydi, o zaman eşitdiyim acı söz,
Nə qəlbimi qırırdı, nə könlümə dəyirdi,
Onda atam sağ idi, qızım xəstə deyildi.

Kövrək, saf, kim vardısı, mən idim tək həmdəmi,
Mənimkiydi sularda "xəyal" adlı tək gəmi.

O vaxtacan bu boynum bənövşə boynu kimi,
Kiminsə qarşısında nə sındı, nə əyildi,
Onda atam sağ idi, qızım xəstə deyildi.

İndi naşı baxış da yora bilər ruhumu,
Uçsa kəpənək, tozu qıra bilər ruhumu.
Xıncım-xıncımdı, de, kim qura bilər ruhumu?
Aradan nə az, nə çox, vaxt ötüb səkkiz ildi,
Onda atam sağ idi, qızım xəstə deyildi.

* * *

Yenə harda qaldı danın üfqü?
Yenə harda qaldı gecə sükutu?
Çırpınır küləklər ürəyim təki,
Ürəyim bu gecə bir qara qutu.

Üzündə ağrıdan qanlı pərdəsi,
Sıxma divarları əsim-əsimdə.
Hələ bir, hələ bir Allah bəndəsi
Bilmir nə var-nə yox içərisində.

Ürək qutu boyda gəmidə yoxsa?
Sınıq göyərtəsi köksümü dələr.
(Bir əl içi boyda ümidi yoxsa,
Nəyimə lazım olmuş bu həngamələr?)

Sıxıb sıxmaladım ruhumu yenə,
Ümiddən getməyən kimdə nə qaldı?
Gözlədim, gəlmədi, gedən-gedənə,
Gözlədim, gözümün kökü saraldı.

* * *

yolda bir şeir uydurdum,
yeni, yepyeni bir şeir.
telefon söndü, yazmağa
tapa bilmədim bircə yer.

çatdım evə, yazım, dedim,
bir azcana vaxt var kimi.
Sahib müəllim zəng elədi,
qaçırtmış ilham pərimi.

bulaşdırdım əl-üzümə
şairlərin bir "fəndini".
uşaq kimi əzbərimdə
tutdum şeirin şah bəndini.

onu yazıb bitirməmiş,
Sabircan səsləndi mənə:
Ana, yeməyə nəyin var?
Şeir alt-üst oldu yenə.

yarım qalsın istəmədim,
dedim, yazaram indicə.
baş ağrı, halsızlıq yenə
qonağım oldu bu gecə.

çökdü günün ağırlığı,
qarışdı axşamın şəri.
Şükür sənə, dedim, Allah,
Şeirlə açdım səhəri.

* * *

Mən dünyanı anlayalı,
qaldım özümə baş-baş.
Nə tutuldum bir əğyara,
nə də oxum dəydi daşa.

Suallar məni yormadı,
hisslərimə zidd getmədim.
Qırıb tökmədilər məni,
öz-özümü incitmədim.

Dünyanı bölmədim daha,
nə cənnətə-cəhənnəmə.
Bu dünyadan getmək özü,
əsl yaşamaqmış, demə.

Ən ağırılı cəza imiş,
göz qapaqlarındakı nəm.
Anladım ki, öz-özündən
qaçaq düşməkmiş cəhənnəm.

Cənnət dedikləri isə,
tapınmaq imiş bir ada.

Daha möcüzə gəzmirəm,
özüməmmiş sirri-xuda.

* * *

Yaxşı ki, sən mənim ömrümə gəldin,
Yaxşı ki, mən səni tanıdım belə.
Daha səni çətin yaddan çıxarım,
Daha səni çətin unudum belə.

Həsrətin hardasa soyuq qar kimi,
Üşüdür, bilirəm, alışam gərək.
Yığım əl-ətdəkdən ümidlərimi,
Olur-olmazlarla savaşam gərək.

Nə var səndə axı? Bildimmi? Bildim!
Ağlıma gəlmir ki, bu hisslər bitə.
Yaxşı ki, sən mənim ömrümə gəldin,
Tamarzı qalmadım səmimiyyətə.

İndi sən aşikar, indi mən sirəm,
Getmisən nə vaxtdı, üz-gözüm gülmür.
Bilən nə bilsin ki, mən nə bilirəm,
İndi mən biləni bir kimsə bilmir.

* * *

Mənə ürəyində tövbə etdirən,
mənə ürəyində yer ağlayanım.
Tanrı da acıqlı mənim əlimdən,
burax, öz-özümlə tək qalacam mən.

harda ağrı varsa, orda mən varam,
harda qayğı varsa, orda mən varam,
bütün bu divarlar, daşlar mənimdi,
yuvalar mənimdi, quşlar mənimdi.

qanadım sınıqdı, dimdiyim qırıq,
canımı yandırdı canıyananlıq.
darıxmaq, ağlamaq istəyim ölüb,
içimdə nə varsa qartıb elə bil,
məni bağışlasın Tanrım, bu üzlə
yaşamaq istəyim artıb elə bil.

bilmirəm, yolumda bu izlər nə iz,
yolumu kim axı gözlər beləcə?
mələk sifətində görünmürsünüz,
üzüm üzlər görüb, üzlər beləcə.

Ağ ağ görürəm, qaranı qara,
qalxıb gözümdəki pərdə elə bil.
Divar adamlara, boz adamlara
hörmətim o deyil, hissim o deyil.

* * *

Külək toparlayır ovcumdakını,
Üzümə çırpılır etmədiklərim.
Yaxamdan yapışıb yenəcək kimi,
Bir gün harayına yetmədiklərim.

Əlim çatmayacaq özümə onda;
Qələm də girəcək gözümə onda,
Üzümə çırpılan düşəcək yada,
Üzə çırpılanla düşəcəm oda.

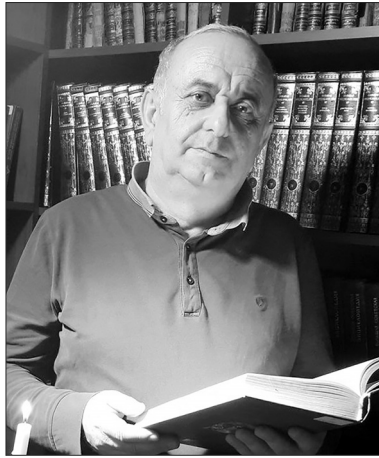
Hissiz duyğulara yeniləcəyəm,
Cılız qayğılara yeniləcəyəm.
Üzümə çırpılan mənimki deyil,
Üzümə çırpılan mənimki həm də.

Dinəcəm, a Tanrım, məni yada sal al,
əlimdə, ovcumda nə qalıbsa al,
al, amma yetər ki, yadında olum,
yolunun ardından çıxmasın yolum.

Bir az gücüm artsın, bir az təpərim,
şeirə bağlansın bitməz səfərim.
Yadına düşməklə özümə dönüm,
Əvvəlki şeirimə, sözümə dönüm.

Qorxmuram, qoy olsun olacaq nə var,
Yenə dinləyəcəm QƏLBİMİN səsin.
Üzümə çırpılsın bütün qapılar,
Amma etmədiyim mənə dönməsin.

Hatəm ƏSGƏROV

* * *

El tutub daim uca zirvədə hörmətlə tarı,
Qoruyub odlu ürəklərdə sədaqətlə tarı.

Qənim oldu tara illər boyu qəddar yağılar,
Saxladı pərdədə, zülmətdə əsarətlə tarı.

Müşfiqin odlu nidası dilə gəldi: "– Oxu, tar!",
Şövk ilə etdi tərənnüm necə vüsətlə tarı.

Tarı xalq doğma Vətən torpağıtək sandı əziz,
Yeni nəslə ötürüb yurdda fəxarətlə tarı.

Qurbana, Əhmədə, həm Əhsənə əhsən deyilib,
Etdi ifa hərəsi özgə məharətlə tarı.

Ürəyin hakimidir, ruha qida incə səsi,
İngilis, Çinlə, yapon dinlədi ləzzətlə tarı.

Tarın hər pərdəsinə vaqif olan arıfdir,
Dinləyir daima Hatəm də məhəbbətlə tarı.

* * *

Bağbana hörmət olar eldə bəhərdən-bəhərə,
Ucalar hörməti dillərdə dəyərdən-dəyəyə.

Gördü gül çöhrəsini huri, mələklər, ey dil,
Qorxuram ki, gələ o bir də nəzərdən-nəzərə.

Vüsalın müjdəsini tez yetir, ey badi-səba,
Gözlərəm peyğamını gündə səhərdən-səhərə.

Gözümün yaşına tən etmə, gözəl, insafa gəl,
Can dözər bir də əgər düşsə xətdən-xətərə?

Lələmi, yaqutamı bənzədim, ey şux, ləbini?
Qiyməti bəlli olar eldə gühərdən-gühərə.

Ömrümü sərf elədim atəşi-hicran oduna,
Kim deyər mən yaşadım ömrü hədərdən-hədəyə.

Vüsala yetmək üçün canımı peşkəş elədim,
Aşiqin sanma düşüb bir də zərərdən-zərəyə.

Öyünüb, aləm ara çoxları göstərdi hünər,
Ad qoyar aşiq əgər yetmə hünərdən-hünərə.

Vəsf edib yarını Hatəm yenə də yazdı qəzəl,
Əhli-əşq yaxşı görür fərqi əsərdən-əsərə.

* * *

Sağər öpdü ləbi-yarı, ölürəm xiffətdən,
Saqi, mey ver ki canım tez qurtara möhnətdən.

Surətin ecazını istədi rəssam yarada,
Qələm əldə dayanıb, lal olub o heyvətdən.

Can quşum xalına, ey məh, yenə də saldı tamah,
Yeri var nəfsə görə mən qovulam cənnətdən.

Qınayıb Qeysi, məzəmmət ilə məcnun dedilər,
Qeysi aşıqlər ara salmadı ad hörmətdən.

Hüsnün ilə, gözəlim, aləmi sən fəth etdin,
Fatehə təlimi var gözlərinin qüdrətdən.

Yuxuda dün gecə zahid mey içərkən ayılıb,
Özünə gəlməyib o anladığı ləzzətdən.

Asitanın da dayanmaq şərəf oldu hər dəm,
Kəsmə sən Hatəmi, ey şux, belə bir qismətdən.

* * *

Qönçə fidanım açdı çiçək, ay bəniz oldu,
Canda canıma can, mənə candan əziz oldu.

Cəhd etdi bilə sirrini müdrik, neçə arif,
Al ləblərinin sirri qəlizdən qəliz oldu.

Hər an sənə əhdimdə vəfalı ola bildim,
Eşq əhdinə sadıqlıyım, ey yar, təmiz oldu.

Huri ilə dünyaya gəlib aypara qaşlı?
Nazəndə pəri, yoxsa mələklə ekiz oldu?

Həsərət ilə vəslin dilədim badi-səbadan,
Göz yaşlarım hicrində onun bir dəniz oldu.

Könlüm tapa bilmir özünə arxa, havadar,
Eşqlə yanan aşiq nə üçün kimsəsiz oldu?

Dən düşdü qara saçlara, Hatəm, bükülüb bel,
Eşqin odu söndü, közü könlümdə iz oldu.

Naringül NADİR

ADAM SEVGİ GƏTİRƏ

Bir gün qapın açıla,
Qəfil bir külək gələ.
Sevib dəli olasan,
Təkcə o adam bilə.

Durub şam yandırasan
O sevginin adına.
Həsrətlə gözləyəsən,
Baxasan saatına.

Adam sevgi gətirə,
Qəfil düşə yadına.
Qoya hədiyyə kimi
Bir küknarın altına.

BALIQLAR AĞLAYIR

Odu, ocağı yoxdur,
Dəniz özü qaynayır.
Balıqçı həbs etdiyi
Balıqlarla oynayır.

Göy üzü göy papağı,
Sahili dincliyidir.

Qapqara adaları
Dənizin gözlüyüdür.

Sular coşub çağlayır,
Dəniz fontan kimidir.
Uzaqda dan üzü var,
Dan üzü qan kimidir.

Sular elə darıxır,
Qayanı sillələyir.
Göydə bir şimşək çaxır,
Havanı güllələyir.

Dölur dəniz gözləri,
Dənizə yağış yağır.
Balıqçı da, balıq da,
Balıqlar da ağlayır.

Sahil kimi səbrli,
Dəniz kimi yorğunam.
Özündə lövbər salmış
Gəmi kimi dalğınam.

NƏ OLUR, MƏNƏ OLUR

Bu eşqin yiyəsi yox,
Kimsə gəlməz yasına.
Qol götürüb oynayaq
Ayrılıq havasına.

Fələk bizlə oynayır,
Nə olur, mənə olur.
Qartopu oynayırıq,
Mənim pəncərəm sınır.

Gedib başa çıxmarıq,
Arzu çox, ömür gödək.
Ağappaq qardı dünya,
Ağ eyləmə, gəl gedək.

Ağaclarla rəqs edir,
Külək havanı cızır.
Ürəyim çat veribdir,
Qan sızır e, qan sızır.

BİR AZ SU, BİR AZ ÜMİD

Bir ölən sevgi üçün
Hey çiçək daşıyiram.
Deyir ki, ölməmişəm,
Deyir ki, yaşayıram.

Ürəyimdə azıbdır,
Elə bil lap naşıdır.
Öpüb əzizləyirəm,
Elə bil başdaşıdır.

Qapısının ağzında
Bir az su, bir az ümid.
Bağlayıb çıxıb gedək,
Bu açar, bu da kilid.

Yoruldum e, yoruldum,
Bir gün çəkib gedəcəm.
Bu sevgi çox su çəkdi,
Qamış əkib gedəcəm.

ÜRƏYİMƏ SU SIZIR

Bütün nağıllar qurtardı,
Göydən çoxlu alma düşdü.
Viranə şəhər kimi yəm,
Qalan qaldı, köçən köçdü.

Ürəyim quş kimi uçar,
Dayanmadan qəm daşıyır.
Elə həvəslə girişib,
Elə bil ki, dən daşıyır.

Bu yolu düz gedən yox,
Hərə bir cürə azır.
Eh, orda kimsə ağlayır,
Ürəyimə su sızır.

◆ Yüz ilin birinciləri

İSMAYIL ŞIXLI

22.03.1919 – 26.07.1995

“Söhbət... özü konyukturaya uymadan dövrün ədəbiyyatını və ədəbi hadisələrini, təmayüllərini, mühitini olduğu kimi təcəssüm etdirən bir salnamədən gedir”.

Elçin

İlin ilk ayında “Azərbaycan” jurnalı 103 yaşını tamamladı. Kütləvi mədəniyyət, şou oyunbazlığı dəbində və 150 illik Milli mətbuat tarixi fonunda belə nadir ictimai-mədəni faktın, əhəmiyyəti necə dərk olunur?

Yarandığı ilk illərdə real imkanlardan, mövcud mexanizmlərdən bəhrələnməklə, mədəniyyətlərin rəngarəngliyini humanitar əməkdaşlığa səmtləndirə bilmiş jurnal 30-cu illərin repressiya siyasətinin, totalitar rejimin sərt senzurasının, II Dünya müharibəsinin ağrıların saxta nikbinlik pafosunu yaşadı-yaşatdı. Bədii-estetik bozluğu şərtləndirən bir cərəyanın hökmranlığına rəğmən, coğrafiyası parçalanmış Azərbaycanda milli düşüncənin birləşdirici amili olmağı bacardı, 60-cı illərin mülayimləşmə imkanlarında mənəvi dirçəlişə rəvac verən bədii düşüncəni milli özünüdərk platformasına yönəldən yeganə ədəbi tribuna oldu. Əbədi iqtidarın prinsiplərindən kənaraçıxma cəhdləri müstəqil düşüncə meyillərinə meydan verdi... Bütün bu addımların hər birində jurnalın ədəbi siyasətinin kursoru olan redaktor dəst-xəttində az və ya çox dərəcədə hiss olunan ümumi məqamlar inkar oluna bilməz: əvvəla, onların hər biri Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına xidməti əsas tutur, ədəbi gəncliyə imkan yaradırdılar, jurnalda dərc olunan mətnlərin ideya-bədii keyfiyyətinə fikir verirdilər. Bu başqa məsələdir ki, bəzən rəsmi redaksiya mövqeyi, sosializm realizmi prinsiplərini önə çəkməyi tələb edirdi. Onların hər birinin fəaliyyətində şəraitin, vəziyyətin imkan verdiyi qədər milli-mənəvi məzmunundan güc alan vurğunu qabartmaq cəhdini qeyd etməmək olmur. Bunu 30 il boyu ad-enerji dəyişkənliyi yaşamağa məruz qoyulmuş nəşrin repressiya qurbanı olmuş 5 redaktorunun, onlarla

müəllifinin acı taleyi sübut edir. Bu danıla bilməz ki, repressiya siyasətinin fəlakətləri təkcə 30-cu illərdə qalmamışdı, tarixin yaddaşını zədələmişdi. Bu zədələnən tarixdə ideoloji texnologiyalar sisteminin yaşadığı fəlakətin də izləri aşkar görünür. Odur ki, redaktorların seçim siyasətindəki ehtiyatlı davranış da, yumşaq deyilsə, ideoloji təkliflərin, sosial sifarişin gözlənilməsi, klassik yanaşmalar başadüşüləndir. Bununla belə, əsas olan odur ki, hər cür ideoloji məhdudiyyətlərə, yasaqlara, müxtəlif redaktor konsepsiyalarına rəğmən, “Azərbaycan” jurnalı Azərbaycan ədəbiyyatının əsas mənəvi “sığınacaq yeri” olaraq qalması bacarırdı...

70-ci illərin ortalarına doğru ideoloji rupor “SSRİ-də sosializmin tam və qəti qələbəsinin” sərməstliyini tirajlayırdı. Azərbaycan da bu fonda “iri addımlarla” kommunizmin astanasına yaxınlaşırdı. İnkişafın həm spiralvari, həm sinusoid tempi böhrana aparırdı. Proqnozlaşdırma təhlilləri öz yerində, böhranın ayaq səslərini bədi düşüncə də duyurdu, duyurmağa çalışırdı. Ədəbiyyat, bir tərəfdən, “cənnət görmək istəyənlərə” Azərbaycanı ünvan göstərirdi, Bir tərəfdən, “*dəli könül, səni qanə qər qeylər, gəl tər pətmə yaralanmış könlümü*” (M.V.Vidadi) avazında nostalji sızlayır, gələcəyin “*hansı rəngdə çəkəcəklər xəritələrdə ölkəmi*” (V.Səmədoğlu) səksəkəsini udqunurdu. Bu ziddiyyətlərin ziqzaqları arasında çaşbaş qalan insan “*əsəblərini dəmir kimi möhkəmləndirmək üçün şüşə qırıntıları üzərində ayaqyalın gəzirdi*” (İ.Əfəndiyev). “Qatil”lə “qurban”ın ayırd edilməsini çətinləşdirən aciz – məğmun “təqsirsizlik prezumpsiyası” (*hamı günahkardır, heç kəsin günahı yoxdur*) (R.Rövşən) “cərrah bıçağının qaçılmazlığı” mənəvi aşınmanın əlacına çevrilirdi. “Amma bir keçid dövrünü adlamaq vardı. “Azərbaycan” jurnalında bu “dəhlizi” İsmayıl Şıxlı açdı.

* * *

DOSYE: Şıxlinski İsmayıl Qəhrəman oğlu. Qazax rayonunun II Şıxlı kəndində anadan olub. Kosalar kənd məktəbində orta təhsil, Qazax Pedaqoji texnikumunda ixtisas təhsili alıb. Ali təhsilini Pedaqoji İnstitutunda alıb müharibədən sonra yarım il Kosalar məktəbində tədris hissə müdiri işləyib. Sonra pedaqoji İnstitutunda elmi-pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olub, Yazıçılar İttifaqı üzvlərinin sırasına qoşulub. Respublika komsomolu mükafatı laureatı (1976), Azərbaycanın Xalq yazıçısı (1984), Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının sədri (1986-1987), Ali Sovetin deputatı (1986, 1990), Yazıçılar Birliyi Ağsaqqallar Şurasının sədri və M.F.Axundov adına ədəbi mükafatın laureatı (1991) İsmayıl Şıxlı 76 yaşında vəfat edib, məzarı Birinci Fəxri Xiyabandır. Həyat yoldaşı Ümidə xanım ixtisasca həkim olub. İki oğlu var.

“1976-cı ildə “Azərbaycan” jurnalına baş redaktor təyin olunarkən qarşıma bir neçə məqsəd qoymuşdum. Birincisi, uzun illərdən bəri redaksiyada işləyən, təfəkkürü də, qələmi də kiflənmiş əməkdaşlardan jurnalı təmizləmək. Bunu etmədən, jurnalə yeni ruhlu adamlar gətirmədən jurnalın ədəbi istiqamətini dəyişmək qeyri-mümkün idi. Çox çətinlik çəksəm də buna nail oldum. İkincisi, sözün həqiqi mənasında redaksiyanın arxivində və əlyazmaları qalaqlanmış darısqal otaqlarında təmizlik işləri aparmaq. Burada nələr yox idi? Heyvandarlığa,

əkinçiliyə, balıqçılığa, alverçiliyə aid həm rus, həm azərbaycanca yazılmış dissertasiya məqalələri bir tərəfdə qalaqlanmışdı. Orijinal bədii əsərlərdən daha çox ədəbiyyata daxil olmayan cizmaqaralar tanışlıq yolu ilə redaksiyanı ağzına götürmüşdü... Təxminən iki aya yaxın əlyazmaları saf-çürük elədik, jurnala lazım olmayan və ümumən ədəbiyyata daxil olmayan yazıların hamısını geri qaytardıq, müəlliflərin təhqir, şikayət və hay-küyünə baxmayaraq, redaksiyanı kiflənmiş təfəkkürün məhsulu olan toz basmış “əsərlərdən” təmizlədik” (“Azərbaycan” jurnalı, 1993, №1-2, səh. 7-8).

Hələ iş üsulunda kök salmış stereotipləri qırmaq vardı; adlı-sanlı yazıçıların bir-iki il davam edən “ardı gələn nömrədə” ənənəsi ilə yazılan iri həcmli romanlarının qaytarılması, üzərində işlənməsi tövsiyələri dava-dalaş, düşmənçilik həddində etiraz oyadırdı. Jurnalın işinə təftiş, təhqir – təhrifli yazılar təşkil edənlərin redaktora cavabı “sıradan qalan quşun səsi havadan yox, tavadan gələr” məsəli olurdu. Hər halda, iş davam edirdi. Qlavlit bəzən Moskvadan da sərt mövqe tuturdu. “Noviy mir” jurnalında dərc olunmuş “Anlamaq dərdi” yazısını nömrədən çıxarmışdı. Səbəbi də belə izah edirdi ki, bu məqalədən belə çıxır ki, Cəlil Məmmədquluzadəni Şura hökuməti öldürüb! *“Mən Cəlil Məmmədquluzadə deyiləm, amma özümə görə bir yazıçıyam, həm də baş redaktoram. Bəs sən mənə üç saatdır divara söykəyib öldürmürsən? Bəs adamı öldürmək necə olar? Bax, Cəlil Məmmədquluzadəni də beləcə öldürüblər, adını da qoyublar ki, kişini Şura hökuməti öldürüb”*. Sensorun töhmət alması hesabına olsa da, yazıçı Anarın “Anlamaq dərdi” (Klassikləri xatırlayarkən. Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə. “Azərbaycan” jurnalı. 1976, №11, səh. 178-196) məqaləsi, nəhayət, azərbaycandilli oxucuya təqdim olundu. Amma müqaviməti qıra bilmədiyi hallar da olurdu; Mehdi Hüseynin hələ müharibədən əvvəl yazdığı “Şeyx Şamil” pyesinin dərcinə icazə verilməməsinin daha ciddi səbəbi vardı: “rusların əleyhinə yazılmış” əsərin dərcinin bəraəti yoxdu. Mərkəzi Komitənin xəbərdarlığından sonra bircə onu bacardılar ki, pyesi səhifədən çıxardılar, İshaq İbrahimovun köməyi ilə xəta sovuşdu (İsmayıl Şıxlı sonralar “Şeyx Şamil”i Mehdi Hüseynin külliyyatının 8-ci cildində çap etdirdiyini yazmışdı).

İsmayıl Şıxlının iki illik redaktorluğu dövründə Maksud və Rüstəm İbrahimbəyov qardaşları ilk dəfə “Azərbaycan” jurnalı vasitəsilə milli dildə çap olundular (“Ondan yaxşı qardaş yox idi” povesti yazıçının azərbaycanca çap olunmuş ilk əsəridir). Sabir Əhmədovun “Yaşıl teatr”, İsi Məlikzadənin “Quyu”, İsa Hüseynovun “Məhsər”, Sabir Azərinin “İlk təkən” əsərləri İsmayıl Şıxlının redaktorluğu dövründə dərc olundu. Gənc yazıçılar Mövlud Süleymanlı, Şahmar Hüseynov, Əli Əmirovu... ilk dəfə ədəbi ictimaiyyət onun redaktorluğu dövründə tanıdı.

* * *

İsmayıl Şıxlının özünün də demək olar, bütün əsərləri bu jurnalda dərc edilmişdi, bu əsərlər dövrüyyəyə, bir növ, yaddaşın susqun etirazı kimi daxil olmuşdu. Fəlsəfə açmadan, arifanə bir təmkinlə öz dünyasını, öz kəndini yazmaq, “genetik zərbənin ağrıları”, tarixin dərslərini milli yaddaşa etibar edən yazıçı İsmayıl Şıxlı redaktorluq fəaliyyətində də təmkinlə, inadla, hisslərin dumanı içindən məntiqin köməyiylə sıyrılaraq, ənənə və yeniliyin balansını nizamlayırdı. Yaradıcılıqda yaddaşa, kökə çağırışı andıran səssiz təlqin gücü haracan gedə bilirdi, onu intuitiv olaraq dərk edən yazıçı başa düşürdü ki,

yaradıcı azadlıq mühiti, bədii-estetik plüralist meyillər, liberal yanaşmalar, yaradıcılıq dinamikası fonunda ideoloji xəttin gözlənilməsi də unudulmamalıdır. O, balansı nəzarətdə saxlamağı da bacarırdı. Bütün bu səylərin, prinsipliliyin kökündə İsmayıl Şıxlının ictimai-siyasi fəaliyyət təcrübəsi, auditoriya ilə işləmək səriştəsinin formalaşdığı elmi-pedaqoji bacarıqları ilə üzvi ahəngdarlıq təşkil edən xarakterindəki müdriklik, nümunəvi dövlətçilik və fərdi əxlaqı dururdu. O, başa düşürdü ki, səbir yalnız dözmək üçün deyil, səbir həm də ümid etmək üçündür.

"1978-ci ildə jurnalın baş redaktorluğundan getməli oldum. Özümlə hədiyyə olaraq şəkər xəstəliyini də apardım. Amma ömrümün bu iki ilini mənalı hesab edirəm. Zəhmətim itmədi. Bir də ona görə ki, məndən sonra gələnlər, hardasa, mənim işlərimi davam etdirdilər".

* * *

Tələbəlikdən kiçik hekayələr yazan İsmayıl Şıxlı, əksər yazıçılar kimi, şeir də yazıb, amma xarakteri və həyat dərsləri özünü təsdiq imkanını epik növə "yönləndirib". İlk mətbu əsəri "İnqilab və mədəniyyət" jurnalında dərc olunmuş "Həkimin nağılı" hekayəsi olub. İlk irihəcmli əsəri "Ayrılan yollar" ("Azərbaycan" jurnalı, 1956, №1; 2; 3) dərc olunanadək jurnalda "Dağlar təslim olur" (1953, №11), "Azərbaycanın Uralı" (Daşkəsən) (1954, №10) oçerkləri dərc olunub. "Dəli Kür" romanının dərci isə (1962, №6, 7, 8 və 1966, №9, 10, 11) nəsrimizin "Cahandar Ağası"nın həm öz yaradıcılığında, həm də ədəbiyyatımızda diqqətçəkən fakt oldu.

Onun ədəbi yaddaşının estetikasında müharibənin qorxuları, faciəsi səssizlik fenomeni kimi çıxış edib. Neçə illik cəbhə həyatından yazıçı yalnız "Cəbhə gündəlikləri"ni yazıb, bir də, müharibədən 40 il sonra "Azərbaycan" jurnalında "Ömür böyük yoldur" (1985, № 3) müsahibəsində danışib.

Pedaqoji və yaradıcı fəaliyyəti ailə və mühitin ənənəsindən qaynaqlanıb. Atası müəllim olub, Qazax da söz oylağı... Müharibə yoluna dövrənin, siyasətçilərin oyunları salıb, yoxsa, ali təhsilli filoloqun, yazıçılıq həvəsində olan gəncin nə işi vardı cəbhədə?! İsmayıl Şıxlının müharibə mövzusunda "susqunluğu" niyəsə yaddaşında Tereza Ananın bu fikri ilə assosiasiya olunur: *"Mən heç vaxt müharibə əleyhinə olan nümayişə getməmə. Nə zaman ki, sülh üçün nümayiş keçirsəniz, bax, o vaxt mənə də dəvət edin".*

İsmayıl Şıxlının yaddaşı proses, gedişat, hadisəçilikdən daha çox, sanki baş verənlərin mahiyyətinə enməklə "fəal olub". Qorxuları unutmağa çalışıb yaddaşı, amma məhv etməyə gücsüz olub. Yoxsa, ömrünün sonunda yaddaş siyasətin tifağını dağıtmış kəndin susdurulmuş həqiqətlərinə sarı döndərməzdi yazıçını. Dərcini görə bilmədiyi "Ölən dünyam" romanı ilə, əslində, kəndin nağılını qələmə alıbdı. Bu nağıl sinfi ziddiyyət deyilənin bəhanə olduğunu söyləyir, sinfi mübarizə adı altında axıdılan qanlardan, dağıdılan tifaqlardan, viranə talelərdən danışır.

İsmayıl Şıxlının göndərdiyi siqnallar başqa idi. Bu kodlar onun ictimai-siyasi, elmi-ədəbi fəaliyyətində və şəxsiyyətində şifrələnmişdi.

Südəbə AĞABALAYEVA

♦ Poeziya

Banu MUHARREM

* * *

Hər dildə danışa bilmərəm,
ancaq
Hər dildə gözüne gülə bilərəm.
Dəli olanların doğruları var,
Bircə yalanına ölə bilərəm.

Bilirsən? Hər gözə gülmək də olmur,
Hər doğru sözə də inanmıram heç.
İndi dost dostunun üzünə durur,
Sənə dost deyiləm, günahımdan keç.

Yığışdır, toparla, dadına bax gör;
Bitən xatirələr necə bal dadır?!
Sənin ayağını yoran yolların
İzi ürəyimin közü boydadır.

Qar yağır üstümə, üsyanım küldən,
İçimdən yollara səpələnmişəm.
Qayıt uzaqlardan, qayıda bilsən,
Külümdən tökülüb, təpələnmişəm.

Qəlbimdə düyündür bunca izzirab,
Mənim öz cismimdə özüm qədərsən.
Yenə də dönməsən, Günəş doğmasa,
“Heyif” deyəcəyəm... “Heyif... Hədərsən...”

BİR ŞƏBİ YELDA DAHA

Əyilsəydin bir azca, keçərdim ürəyindən,
Əyilməyi bilməyən ürək dünyaya yüküdür.
Dünya ovuc içidir, sevgi ovuc-ovucdur,
Qürurun bədənində iki ölçü böyükdür.

Gecələr yuxularda sənə üzən qayıqlar
Dodağına çatanda ürəyimi ürküdür.
Hardasa çıxsa yanğın, harda olsa təhlükə,
Tez yadına sal məni, xatırlamaq mülküdür.

Dini, inancı belə bəlli deyil sevginin,
Rəngi mavi sulardır, ayrılığı bölgüdür.
Yalan bəhanələrə ucaltdığı qürurun
İmzasını çəkdiyin aramıza hörgüdür.

Hansı kənddə itirdik ilk sevgi, ilk öpüşü?
Hansı küçələr ilə içimizi bölüşdük?
Neçə sevda alışdıq, yandıq, söndük, dirildik?
“Öldüm” deyib ölmədik, bu yelda da ötüşdük.

* * *

Xırçın bir dənizdir indi ürəyim,
Bütün sözlərimə üfük dar gəlir.
Çayın gətirdiyi bir nar kimsən,
Elə bil içimdə nar dənələnir...

Çürük bir diş kimi incitməkdəsən,
Süzülür sevgimin hörük çadırı.
Dağlara dırmaşan dəli at olub
Ruhumun sənsizlik yolçuluqları.

Qorxuram qorxuya düşməkdən yenə,
Yollara düşürəm bir fit səsində.
Əllərin cibində üşüyər deyə
Uyar sol tərəfin yad fitnəsində.

Hər kəs itirməyi öyrənir bir gün,
Sən məndə itəndə geri dönərsən.
Gözünü yumarsan, açarsan o gün
Güzgündə özünü ölü görərsən.

BİZDƏN KEÇDİ

Ömrümüzdən keçmədi,
ömür bizdən keçdi e...
Nənəm, babam qolumda,
qolumda keçindi e...
Kaş oğul doğulardım,
bir bəhanəm olardı,
Qız doğulmaq heçdi e...

Nə uşaqlıq yaşadıq,
nə gənclik gördük elə.
Sizin yeni şəhərdən
Tramvay keçir hələ?!
“Ömür” qoyub adını
Bizim tramvay keçir.
O da yaman bicdi e...

Daha nə öyrənmədik?!
Bir ürək, içində ox.
Bir nağıl danışdılar –
Biri vardı, biri yox.
Hansı gözəl günlərin
Yoluna alma qoyduq?!
Hələ sayı üçdü e...

Nəfəs verib göndərən
Nəfəs alıb aparar.
Mələk gətirən fələk
Kəfən çəkər aparar.
Hər şey əvəz-əvəzdir,
Nəfəs də bir qumardır.
Oynamayan gicdi e...

Nə yazım, sakitləşim,
Mənə baxan varağa.
Bu dünyada qalacaq
Nə mal var, nə də Ağ.
Göydən səda gəlməsin –
“Gəl yenidən yazmağa!”
Daha məndən keçdi e...

* * *

Dənizlərin arzulara aparacaq
gəmisimi var idi?!
Mən doğulan əyalətin mirvarisi,
dənizimi var idi?!

Çayı vardı –
kağız-kağız gəmiləri aparardı əlimdən,
Bircə-bircə boğulardı gəmilərlə
arzularım ələməndə dilimdən.

Daha nələr qoparmadı,
Daha nələr almadı?
Bir “payızlıq xatirəmdir”,
bir hekayəm,
bir də ismim,
o dağlardan qalmadı.
Hər çətində gülüşlərim
bir səbətlik almadır.

Tanıyıram saxsıların güllərini,
onlar mənə tanışdır.
Yarpaqları hər düşəndə,
mənə nələr danışdı?!
Dibçək-dibçək ümidlərim
Saxsılarda toz-torpağa qarışdı.

Bu dünya da dərdlərimin dəngimi?!
Saralmışlar cılızlığın, acizliyin rəngimi?!
Bilmirəm ki...

Topla-topla
Əllərimdə sıfır tapdım –
cəmisini.
Tapmadım e,
Çox dərinə batırırdım
öz arzumun gəmisini.

Bilmirəm ki...
Dönməyə yolun izini,
Yalanın doğru üzünü.
Bir də, doğrumun düzünü
Tapmadım e...
Tapmadım ki...

XOŞUMA GETDİ

Bir nəfər uzaqdan gəldi hayıma,
Mən səssiz yerimdə dayanmış idim.
Yanıma çatanda "necəsən?" dedi.
"Necəsən?" sualı xoşuma getdi.

"Gözündə yaralı uşaq görünür,
Üzündə köhnə bir bulaq görünür.
Qaşların qəlbimə oraq görünür"
– deyəndə öz halım xoşuma getdi.

Avazım çıxdıqca susdum içimdə.
Çiynimin ən ağır sevgi köçündə
Qəhqəhə çəkdim bir – dəli biçimdə
Biçərə əhvalım xoşuma getdi..

BİLMƏSİN KİMSƏLƏR

Baş alıb gedə bildiyin qədərdir – Keçmiş.
Qopa bildiyin qədərdir – Aidlik.
Silə bildiyin qədərdir – Ağıllıdakılar.

Birinin varlığını heç nəyə,
heç kimə dəyişə bilməməkdir – Sevgi.
Gülüşünü dəyişməməkdir üşüdüyündə
heç bir isti ocağa.
Onun baxışına heç bir fəsildə əyişməməkdir – Güvən.

Buludlar qucaqlamış günəş şüasına uzaqdan boylanan
pəncərədir – Həsrət.
Saysız buludun arasından o pəncərəyə
şəfəq saçmaqdır – Ümid.
Ümid sarıdır, sarı isə – Payız.
Ayrılığın sabahı kimi payız..

Payız bütün gedənlərin qayıdışıdır.
Göz yaşlarının dejavüsü,
xəyali qovuşmanın – Qolları,
çarəsizliyin – Dizləri,
hicranın toxuna bilməyən – Əlləri.
Qayıtmaq – sevinçdir.
Sevinc təbəssüm.

Bax!
Payız da qayıtdı.
təbəssümünü geyin, gəl!
Bu rəng məni oyatdı.

gələ bildiyin boydur – Məsafələr.
Oyan, gəl! Amma bilməsin kimsələr!

BUNLAR HAMISI

Tək-tək
İzlədim kirpiklərini.
Toxundum saçlarına,
Sarıldım boynuna,
Öpdüm gözlərini – bunlar hamısı xəyallarımdı...

Tək-tək
Düzdüm kitabları rəfə.
Sildim evin aynalarını.
Sərdim ipə paltarları,
Çırpıb-çırpıb qabartdım yastıqları –
bunlar hamısı zəhmətimdi..

Tək-tək
Ağardı saçlarım,
Qırıldı dişlərim..
Boğazıma qədər yığıldı darıxmalarım.
Basdırdım bağrımda xəyallarımı –
bunlar hamısı gerçəklərimdi..

Heç birində əllərim əllərinə toxunmadı.

Sahibə YUSİF

* * *

Üstümdən çörək qoxusu gəlir,
anamın əlləri kimi isti,
uşaqlığım kimi saf.
Şəhərin alatoranında
odun sobasında qızaran xəmir
nənəmin duası var –
“ruzi bol olsun, ömür uzun”
– deyə, pıçıldayır anamın üzərinə.
Həyətdəki ağacların yarpaqları
hələ də həmin iyə qarışır,
külək məni illər əvvələ aparır,
dahliz boyu qaçan balaca ayaq izlərimə.
Elə gözəl illər idi ki...
Üstümdən çörək qoxusu gəlir,
köhnə samovarın səsi,
qonşu uşaqların qəhqəhəsi,
həyatın ən sadə xoşbəxtliyi.
İndi şəhərin sükutunda
yenə o qoxunu axtarıram –
bir az ev, bir az sevgi,
bir az da unudulmuş zaman kimi.
Amma nə nənəm var,
nə də anamın çörəyinin qoxusu.

AYRILIQLAR ŞƏHƏRİ

Ayrılıqlar şəhəridir bu şəhər,
Burda gözlər nələr görür, İlahi?!
Adamları tez yorulub sustalır,
Çiçəkləri nə tez ölür, İlahi?!

Küləyindən dəli olar dənizi,
Ulduzları səmalara səpilməz.
Qurumaz ki adamların göz yaşı,
Buludları başı üstə çəkilməz.

Bu şəhərdə rüzgar döyər saçına,
Gözlərinin giləsində dərd doğar.
Bu şəhərin bilinməz e qibləsi,
Hər yerinə günah yağar, şəhər yağar.

Tanrı çoxdan əlin çəkib üstündən,
Mələkləri bir də girməz içəri.
İblisin sol əlindədir deyəsən,
Bu torpağın, bu şəhərin açarı.

SAKİTCƏ İZLƏYİRƏM

Səpib misralarıma qəlbimin ağrısını,
Könlümə qıfıl vurub, zamanı gözləyirəm.
Ovudub sətirlərdə kədərini acısını,
Gözlərimin yaşını içimdə gizləyirəm.

Yalançı ümidlərlə aldadaraq sözümlü,
Məni duymayanlara qurban verdim özümü.
Doğma anamdan belə, gizli tutub düzümlü,
Nələr olacağını sakitcə izləyirəm.

Buzlaşıb xatirələr ömrün soyuq qışında,
Yad olmuşam elə bil doğmalar baxışında.
Dünyanın məhvərində, həyatın axışında
Astarı paralanmış günümü üzləyirəm.

* * *

Mənə ümid gətir,
Ümid yaşadır.
Mənə sevgi gətir – sevgi bal dadır.
Məni bu dünyadan qopar bir anlıq,
Apar yuxularda xoşbəxt olmağa.
Məni bu dünyadan apar bir anlıq –
On yeddi yaşımda olduğu kimi.

Yenə ilk eşqimin odu yerində,
O eşqin ətiri, dadı yerində...
Bu yükü qəlbimdə gizli daşıyım,
Gizlədib hər kəsdən, gizli yaşayım.
Atam hiss etsə də susub dinmədən,
Hər addım başında sınısın məni –
Hər dəfə tənəli sözləri ilə.
Razıyam, anam da qınasın məni.
Amma oyatma:
Bu yuxu şirin. Bu yuxu əlçatmaz, bu yuxu dərin.
Açma bu dünyaya bir də gözləri –
Tapmasın izimi həsrət izləri.
Razıyam! Ömrümdən ömür azalsın,
Sonra o dünyadan məndən öc alsın.
Amma ayıltma.
Beləcə qalım – belə qocalım.
Narahat günləri bitirsin yuxu;
Oyansam, rahatlıq tapmayacağam.
Məni xoşbəxt edir axı bu yuxu,
Oyansam, nələrə oyanacağam?
Oyansam, hicrana boyanacağam.
Qıyma ki bir daha narahat olum.
Mənə ixtiyar ver elə yuxuda:
Ağrısız, acısız bir həyat olum.

◆ Ədəbi portretlər

SƏDAQƏT KƏRİMOVA

O, «Bahar» adlı şeirini «Qızıl Qusar» qəzetində dərc etdirəndə 13 yaşı təzə tamam olmuşdu. Ötəri həvəs deyildi şeir yazmağı və Mirzə Ələkbər Sabirin «Şeir bir gövhəri-yekdaneyi ziqiymətdir» kəlamı ilə qiymət versək, o da bu «gövhərin» onun ürəyinə saçdığı işıqdan xilas ola bilmədi. Ədəbiyyat – söz onu bu günə qədər öz havasında saxladı. Sədaqət Kərimova şair, nasir və publisist kimi Azərbaycan və ləzgi dillərində çapdan çıxan neçə kitabın müəllifidir. O, həm də musiqili xanımdır, bəstələri var, Bakıda ləzgi «Suvar» instrumental ansamblını, «Ləzginka» adlı rəqs məktəbini yaratmışdır və neçə illərdir «Samur» qəzetinin redaktorudur.

«Hardasan, əvvəlki mən?» (2023) şeirlər kitabı onun «Etirafı» ilə başlayır: «Bu kitabdakı şeirlər mənim yuxusuz gecələrimin, narahat gündüzlərimin, həyəcan və sarsıntılarımın məhsuludur. Onları ürəyimın hökmü, qəlbimin səsi, ruhumun tələbi ilə yazmışam. Şeirlərimə qiymət verməyi sənin ixtiyarına buraxıram, əziz oxucum!».

Sədaqət Kərimovanın şeirləri haqqında ədəbiyyata, şeirə az-çox bələd olan istənilən oxucu öz ürək sözlərini səmimi şəkildə ifadə edə bilər, çünki onun şeirləri həm forma, həm də məzmun baxımından elə bir irad doğurmur. Ən başlıcası, Sədaqət Kərimova müasir şeir mədəniyyətinə yaxşıca yiyələnib. O, nə yazdığını və necə yazdığını əvvəlcədən müəyyənləşdirmir, şeir özü birbaşa «qəlbinin səsi və ruhunun tələbi» ilə ağ vərəqlərə yazılır.

Siz kişilərin hönkür-hönkür ağladığını görmüsünüzmü? Adətən onların ağlamağı göz yaşlarında yox, ürəklərində başlanır.

***Dağın beli бүкүләр,
Göydən daşlar töкүләр,
Yerdən sevinc çəkilər,
Kişilər ağlayanda.***

***Artar dərdlər, acılar,
Ahlar göyə ucalar,
Dünya sanki qocalar,
Kişilər ağlayanda.***

Siz özünün dünyaya gətirdiyi balasını bir səkinin üstünə qoyub yeyin addımlarla ordan uzaqlaşan ana görmüsünüzmü? Bəlkə heç birimiz bu səhnənin şahidi olmamışıq.

**Ana üz döndərir öz körpəsindən,
Dünyaya gətirib həyat verdiyi.
Şivən qoparsa da dönmür geriyə,
Deyəsən daşdandır onun ürəyi.**

Siz zahirən kifir görünən, amma içi sevgilə dolu bir qız görmüsünüzmü? O qız güzgünü özünün qənimini bilir, «Kifir qız – gülşəndə yabanı» çiçəkdir. Xəyallarla yaşayır:

**Allahın amansız qarğıışı kimi
Bir gözəl oğlana vurular o qız.
Bir ürək dağlayan məhəbbətiylə
Sel kimi bulanar, durular o qız.**

Siz yaz aylarında otlar üstündə şəh dənələrini seyr etmisinizmi?

**İnci tək parlayan ətirli şəhdə
Əks olub güllərin ağı, sarısı.
Yaz burda gəzəndə otların üstə
Qırılıb düşübdür boyunbağısı.**

Sədaqət Kərimova Azərbaycanın Şimal bölgəsinin gözəl təbiət mənzərələrini şeirə gətirən şairlərdən biridir. Qusarın, Qubanın qış səhərini ağ nağıla bənzədir, «Yasəmən rənginə boyanıb Qusar»ı mədh edir, «Çöllər gözəli inciçiçəyinin», «Yamacdakı gül-məxmərin seyrinə düşür». Amma təbiətdə bir həzinlik, bir sükut yarananda, bir məşənin yalqızlığı, bir gölün gözəlliyinin itib getməsi onu həyəcanlandırır («Bir göl ölür yavaş-yavaş, Bu dərd məni dəli edir»).

**Turaclı, qumrulu, ağ leyli meşə,
Dodağı şərbətli, həm meyli meşə,
Yaşıl tellərini sərrib çəmənə,
Məcnunu soraqlar bu Leyli meşə.**

**Marallar köçünü yığıb gedəli,
Kəkliklər həsrətdən qubar edəli,
İnlədar yanına gəlib-gedəni,
Bu həzin kamanlı, bu neyli meşə.**

Sədaqət Kərimovanı mən standartcasına «təbiət şairi» deyə adlandırmıram, amma onun təbiəti duymasını və bu duyğularını poeziya dilində səsləndirməsini dəyərləndirməyə bilmərəm. Payız fəslinin hansı ildəse tez gəlməsi hamını təəccübləndirə bilər. Bəs şairi necə?

**Üstümə ələnir yarpaq yağışı,
Neçə cür çeşnisi, neçə naxışı,
Ağaclar nə yaman qəmli baxışır:
Bu payız tez gəlib, yaman tez gəlib.**

**Yenə təbiətin xəzan çağıdır.
Hər şeyi qədərə yazan çağıdır,
Sevincin, fərəhin azan çağıdır:
Bu payız tez gəlib, yaman tez gəlib.**

«Öz lövhələrinizin məzmununu sizi əhatə edən həyatdan götürün, onu bəzəməyin, təzadən düzəltməyin, əslində necədirsə, eləcə də əks etdirin, həm də ona canlı müasirlik gözü ilə baxın.» (V.Q.Belinski). Sədaqət Kərimovanın şeirləri bu mənada mənə açıq, oxunulması bir kitabı xatırladır. Təbii ki, hər bir şairin içindən üzə çıxarmadığı gizlinlər də olur, amma bu gizlinlər şairin şeirlərindən bu və ya digər şəkildə gizli qalmır. «Dağ başında dumandı mı? Bir sahsız ümmandı mı? Allahdan pay umandı mı? Çölüm kədər, içim kədər».

Sədaqət Kərimovanın sevgidən söz açan, ülvə məhəbbəti təqdir edən, yaxud ayrılığın, hicranın əlindən gileylənən şeirləri də az deyil. Bu şeirlərin hər birində yaşanan hisslər, duyğularla qarşılaşırsan. Amma onun bir şeiri – məhəbbətdə tərəddüd, güman, şübhə arasında çırpınan sevgililərə bir mesaj var:

***Səndən ayrı düşmək çətindir yaman,
Səninlə olmaq da deyil səadət.
Yoxdur üçüncü yol, üçüncü cığır,
Bəlkə elə budur əsil məhəbbət?***

«Əsil məhəbbət» – bir nasir kimi də tanınan Sədadət Kərimovanın «Soyuq günəş» romanını oxuyan hər kəs əsil məhəbbətin nə olduğunu bir daha anlayacaq. Bu romanda Leyli-Məcnun vəqiasinin (əslində, faciəsinin) XX əsrdəki oxşarı təsvir olunur. «Soyuq günəş»i geniş təhlil etmək fikrində deyiləm, yalnız Sədaqət xanımın roman boyu nəyə nail olduğunu nəzərə çarpdırmaq istəyirəm.

1. Öncə qeyd etdim ki, Sədaqət Kərimova həm də tanınmış bir nasirdir. Onun povest və hekayələrdən ibarət «Hal» kitabı haqqında vaxtilə (12 il öncə) bir yazı da qələmə almışdım. «Hal» povesti, «Vəsiyyət» «Qarımış», «Gecikmiş bənövşə», «Qaratoyuq oxuyurdu» hekayələrində kənd həyatı canlandırılır. Ömrünün qürub çağını yaşayan qocalar, sevgi duyğuları ilə nəfəs alan cavanlar, kənd ziyalıları bu yazıların rəngarəng mühitini əks etdirir. Təbii ki, hekayələrdən, povestdən sonra romana keçid nəsrə formalaşandan sonra baş verir. «Soyuq günəş» birmənalı şəkildə roman janrına uğurlu bir keçiddir.

2. Romanda Sədaqət Kərimovanın təsvir etdiyi bir Qusar kəndi, bu kənddə baş verən müxtəlif hadisələr, daha çox iki gəncin – Yarmət və Yarqunatın bir-birinə tükənməyən sevgiləri təsvir olunur. Amma təkcə sevgiləri yox, həm də kəndin mənəvi ab-havası, müharibə dövründən əvvəlki illər, müharibə dövrü və sonrakı illər haqqında da geniş təsəvvür yaranır. Sevgililər ağır sınaqlardan keçir, sonda eyni məzarda dəfn olunurlar.

3. «Soyuq günəş» Azərbaycan ərazisində yaşayan ləzgilərin adət-ənənələri, ailə-məişət xüsusiyyətləri, inancları barədə informasiyalarla diqqəti çəkir. Ləzgi həyatı ilə azərbaycanlıların oxşar xüsusiyyətləri də gözdən qaçmır.

4. «Soyuq günəş» Sədaqət xanımın nəsr sahəsində ən uğurlu addımıdır və Azərbaycan romanına xas olan bir çox xüsusiyyətlər bu əsərdə də öz ifadəsini tapır.

Yaradıcılığının bundan sonrakı illərində də Sədaqət Kərimovaya uğurlar arzulayıram.

LÜTVİYYƏ ƏSGƏRZADƏ

Lütviyyə Əsgərzadəni cavidşünas alim kimi tanımışam. O, «Hüseyn Cavid və Şərq» monoqrafiyasının müəllifidir. Hal-hazırda «Hüseyn Cavidin elmi tərcümeyi-halı» mövzusunda doktorluq dissertasiyasını tamamlamaq ərəfəsindədir. Böyük sənətkarın yaradıcılığına yeni yanaşma tərzini onun hər bir məqaləsində özünü hiss etdirir.

***Qarşımda bir dağ var; Cavid dağı -
Eh, oraya qalxa bilsəm,
O dağın ardını bir görsəm,
Oradan Cavidin gözüylə Şərqə baxa bilsəm,
Bax, onda deyərəm: bəxtəvərəm!***

Lütviyyə Əsgərzadə bir cavidşünas kimi özünü bəxtəvər saymasa da, zənnimcə, o dağa qalxa bilib.

Onun şeir də yazdığını, bir neçə şeirlər kitabının çapdan çıxdığını isə bilmirdim. Amma bir təsadüf nəticəsində onun beş şeirlər kitabı əlimə keçdi. Hər hansı bir ədəbiyyatşünasın şeir yazmağı yasaq deyil, amma onların əksəriyyətinin təbii şeir qaynağından deyil, şeirdə özünü sınamaq iddiasından yarandığını söyləmək olar. Lütviyyə Əsgərzadənin şeirləri isə: «Ədəbiyyata, şeirə, sənətə sevgi və məhəbbəti məndə anam Xavər xanım və ədəbiyyat müəllimim Zivər xanım oyatmışdı. Anam sinəsi sözlə, bayatı, nağılla, dastanlarla dolu bir qadındır».

***Altı uşaq böyüdüdü mənim anam,
Bir içim su, çörək üçün səslənirdik
Altı uşaq bir ağızdan.
Tikə belə kəsməz idi, bizlər yeyib
doymamışdan.
Paltarımız az olardı, məhəbbətdən paltarı bol.
İstəməzdi biz eşidək yetim sözü.***

Beş kitab və bu beş kitabda toplanan şeirlər Lütviyyə Əsgərzadəni bir şair kimi də tanımağa yetərlidir. Onun şeir kitablarına yazılan ön sözlərin müəllifləri də mənə tanışdır: Əbülfəz Əzimli, Vaqif Məmmədov, Muxtar Məmmədov, Qafar Qəribli – Naxçıvan ədəbi mühitinin yetirmələri olan şairlər. Belə çıxır çıxır ki, Lütviyyə Əsgərzadə bir şair kimi ancaq Naxçıvanda tanınır (heç də belə deyil). Naxçıvan da Azərbaycan poeziyasının qədim ərəzilərindən biridir, amma hər hansı şair böyük ədəbi mühitdə də seçilməli, fərqlənməlidir... Lütviyyə Əsgərzadəni, o beş kitabda

onu müasir poeziyamızı təmsil edə biləcək bir şair kimi görürəm. Burada Qafar Qəribin bir fikri ilə tam razıyam: «O, həyatda və sənətdə özünəməxsus – fərqli yollar, fərqli cığırılar açmağa çalışır».

*Nə hamı kimi düşünmədi,
Nə hamı kimi danışmadı,
Gedilmiş yol vardı,
açılmış cığır.
O getmədi
Özü kimi düşündü,
Özü kimi danışdı.*

Lütviyyə Əsgərzadənin bir şair kimi özünəməxsusluğu nədədir? Bu çoxmüəllifli poeziyamızda seçilmək, kimsəni təkrar etməyib yalnız özü kimi düşünüb-danışmaq o qədər də asan deyilmiş. Bu çətinliyi, bu aşırımı aşmaq isə yalnız poetik istedadın gücünə başa gələ bilər. Lütviyyə xanım yazır ki: «Mən şair deyiləm, bunlar sadəcə özümdən-özümə pıçıldadıqlarımdır. Özümün özümü ovutmasıdır». Pıçıldamaq, ya özünü ovutmaq – bunlar şairin özünü ifadə imkanıdır. Şair qışqıra da bilər, həy-haray çəkə də bilər, ah-aman içində nəfəs də dərir. Amma Lütviyyə xanım pıçıltı şairi deyil, öz ömrünü-gününü, yaşadığı həyatı dərk edib İNSAN kimi kim olduğunu etiraf etməkdir. Bu mənada onun «Bir ay ömrü yaşadım mən» şeiri ən örnək olası nümunədir. Şeirdə Ay, Çay, Dağ, Yel, Bulaq, Səhra, Ağac obrazları ilə şair ömrü qiyas olunur. Bütün Azərbaycan poeziyasında İnsan-Təbiət vəhdəti, insanın özünü təbiətin bir parçası hesab etməsi təsadüfi deyil. (Əliağa Kürçaylının «Gecələr Ay olmaq istəyirəm mən» şeirini xatırlayın).

*Bir Ay ömrü yaşadım mən,
Bir üzü şən, bir üzü qəm.
Yandım-yandım illərlə mən,
İsinmədim oduma mən.
Bir çay ömrü yaşadım mən,
Bulandım mən, duruldum mən.
Axdım-axdım, sonum hanı?
Deyəsən, lap yoruldum mən.
Su içdim göz yaşı kimi,
Keçdi ömrüm bir su kimi.*

Lütviyyə Əsgərzadəni «qəmli şair» kimi düşünürəm. Yazır ki: «Qəmlə yaşamağa, qəmlə ünsiyyət qurmağa o qədər aludə olursan ki, qəmi belə sevirсэн. Könlünün səsinə qəminə qatıb özünə nəgmə qoşur, layla deyirsən». Onun onlarla şeirlərində Qəm tütümlənir, amma bu qəmlər tərk-i-dünyalığa səsləmir səni. Qəmi, dərdi sevmək bütün poeziyamız boyu səslənib. «Ey Füzuli, səhldir hər qəm ki, qəmxarı ola, Qəm budur kim, məndə min qəm var, bir qəmxar yox». Lütviyyə Əsgərzadənin qəm işığına bürünmüş lirik qəhrəmanı da deyir ki: «Dərdi bu qədər sevmək də varmış, Dərdlə qolboyunam, bəs sən hardasan?!»

Qəm söhbətini qurtarmaq istəyirəm, amma Lütviyyə xanımın «İnsanın dərdi» şeiri çıxır qarşıma:

*İnsan dünyaya gələndən
Hey qəm əkir, əzab biçir,*

***Hər şeyi dərd edir özünə,
Hər şeyin dərdin o çəkir.***

Fərdin qəmini İnsanın qəmi kimi düşünmək – bu keçid Lütviyyə Əsgərzadənin Dünya, Vətən Torpaq və Təbiətə həsr etdiyi şeirlərində daha bariz nəzərə çarpır. Dünyaya həsr etdiyi silsilə şeirləri var və bir oxucu kimi «Nağıla bənzər dünya», «Tərəzi dünya», «Dünya başdan-başa nağılmış demə», «Dünya dəyirmantək fırlanır» şeirlərini daha çox bəyənirəm. Bu şeirlərdə dünya doğrudan da nağıla bənzəyir (doğrusu və yalanıyla) – «Dünya dəyirmantək fırlanıb çönür» və:

***Yüz ildir, min ildir belədir dünya,
İnsanı yandırır, yaşadır dünya.***

Amma çox istərdim ki, Lütviyyə xanımın dünya ilə bağlı şeirlərində bizim şairlərimizin bir çoxunun «repertuarından» düşməyən «dünya gözümdən düşdü», «yalan dünya» ifadələri işlənməsin.

Mənim fikrimcə, Lütviyyə Əsgərzadənin ən gözəl şeirlərindən ikisi – «Tut ağacı boyunca» və «Tut ağacı»dır. Nə səbəbə? Ona görə ki, bu şeirlərdə ilkinliyə, sözün əsl mənasında analı-atalı dünyaya qayıdış var. Kövrəlməyə səsləyir bizi.

***Mən anamı görməyə gəlirəm.
Anamdan əvvəl, ta uzaqdan
sizləri görürəm.
Sanki yolumu gözləyən atamsan,
qapıya çıxıb qızını qarşılayırsan,
Axı sən atamdan yadığarsan.***

«Torpaq Vətən oldu» şeiri də Torpaq və Vətən haqqında deyilişi təzə şeirlərdəndir. «Vətən, sinən şahid dolu, Söyüdlər saçın yoldu. O qədər sevdim ki səni Dönüb sən oldum».

Lütviyyə Əsgərzadə şeirimizin nisbətən az işlənən bir formasına – üçlüklərə də müraciət edir. «Qaranlığa söylədiklərim» şeirlər kitabı bütünlüklə üçlüklərdən ibarətdir. Qısa şeir formasında da fikir və hissin vəhdətindən yaranan nümunələr ortaya qoymaq olar (bayatıları, rübailəri xatırlayın). Və Lütviyyə Əsgərzadə bir kitablıq üçlüklərdə buna nail olmağa çalışıb. Sevgi, həyat haqqında düşüncələr, təbiət-insan vəhdəti, hicran motivləri ilə qarşılaşıırıq. Bu tipli şeirlərdə də bədii təsvir vasitələri, şeirin gözəlliyinə məxsus poetik naxışlar işlənə bilər. Sözümlərin sonunu Lütviyyə Əsgərzadənin üçlükləri ilə başa çatdırıram. Baxın:

***Çiskin payız, çən payız
Küskün payız, şən payız,
Mənə bənzəyən payız.***

***Bu qarışıq bir zamanda
Dünyadan Cavid adlı bir
Əbədiyyət qatırı keçirdi.***

Vaqif YUSİFLİ

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

İSMAYIL HİKMƏTİN KLASSİK ƏDƏBİYYATA BAXIŞ KONSEPSİYASININ BƏZİ CƏHƏTLƏRİ HAQQINDA

Əlişir Nəvai və Füzuli yaradıcılığına münasibət kontekstində

İsmayıl Hikmət (1889-1967) böyük türk alimidir. 1923-27-ci illərdə dörd il yarım Azərbaycanda yaşamış, həm pedaqoji, həm də elmi sahələrdə ardıcıl və məhsuldar fəaliyyət göstərmişdir. 20-ci illərdə Azərbaycanda ədəbi-nəzəri fikrin təşəkkülündə onun müstəsna xidmətləri olmuşdur.

20-ci illərin sonlarından indiyə qədər keçən uzun bir dövr ərzində İ. Hikmətin pedaqoji və elmi fəaliyyəti əsaslı şəkildə araşdırılmamış, ədəbiyyatşünaslıqda onun fəaliyyətindən istisna hallarda və fraqmental şəkildə söhbət açılmışdır. Sovet rejiminin 20-ci illərin sonlarından başlayan antitürk siyasəti elmi-nəzəri fəaliyyətini (təbii ki, həm də pedaqoji fəaliyyətini) türkçülük konsepsiyası əsasında quran alimə inkarçı və mənfi münasibət formalaşdırmış, Stalin rejimi illərində ədəbiyyatşünaslığın müxtəlif sahələrinə dair tədqiqatları haqqında ümumən götürəndə susmağa üstünlük verilmiş, ən yaxşı halda isə tənqid hədəfi kimi seçilmişdir.

Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrinin tarixini araşdıran tədqiqatlarda onun yaradıcılığına nisbətən obyektiv və sistemli müraciət faktlarına müstəqillik ərəfəsi və dövründə rast gəlirik. Bu mənada N. Şəmsizadənin və F. Ağayevin araşdırmalarını xüsusi qeyd etməliyik. Eyni zamanda onu da vurğulayaq ki, İ. Hikmətin 1928-ci ildə Bakıda işıq üzü görən və Azərbaycan ədəbiyyatının XIII-XVII əsrlər dövrünün öyrənilməsində müstəsna əhəmiyyəti olan iki cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” tərəfimizdən transliterasiya edilmiş, “Ön söz”, “İzah və qeydlər”lə birlikdə 2022-ci ildə nəşr edilərək geniş oxucu kütləsinə və elmi ictimaiyyətə çatdırılmışdır.

Lakin məsələ burasındadır ki, İ. Hikmətin Azərbaycandakı elmi fəaliyyət dairəsi sözü gedən “ədəbiyyat tarixi”nin yazılması ilə məhdudlaşmamışdır. Onun Bakıda 1925-1926-cı illərdə iki cilddən və dörd hissədən ibarət “Türk ədəbiyyatı tarixi” kitabı çap olunmuş və dövrü mətbuatda çoxsaylı elmi məqalələri işıq üzü görmüşdür. Bu məqalələrin mühüm bir qismi türk xalqlarının ədəbiyyatı tarixinin araşdırılmasına həsr edilmişdir. Görkəmli türkoloq alimin Əlişir Nəvai və Məhəmməd Füzuli haqqında silsilə yazıları metodoloji baxımdan daha çox maraq doğurur.

Onun Azərbaycanda Əlişir Nəvai haqqında iki məqaləsi çap olunmuşdur. Birincisi, «Nəvai və türk ədəbiyyatı» (“Maarif işçisi” jurn., 1926, №3(II), s.29-32), ikincisi isə «Əmir Əlişir Nəvai» (Böyük türk şairi Mir Əlişir Nəvai (Beş yüz illiyi münasibətilə). Azərbaycan Ədəbiyyat Cəmiyyəti nəşr., Bakı, 1926, s.5-71) adlanır. Birinci məqalə böyük özbək şairinin yaradıcılıq yolunu türk dili və türk ədəbiyyatı kontekstində xülasə edən və həcm etibarı ilə qısa bir yazıdır. İkincisi isə şairin bioqrafiyasını və yaradıcılığını araşdırma obyektini kimi seçən iri həcmli bir tədqiqatdır.

Bizə İ. Hikmətin Füzuli haqqında üç araşdırması məlumdur. Azərbaycanda olanda dövrü mətbuatda çap etdirdiyi «Füzulidə lirizm» (“Yeni yol” qəzeti, 21 may 1925, №113(224), «Füzuli» (Füzuli (ədəbi fəaliyyətinin dörd yüz illiyi münasibətilə). Azərbaycan Ədəbiyyat

Cəmiyyəti nəşr., Bakı, 21 mayıs 1925, s.9-73) məqalələri, «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» kitabında yer alan «Füzuli» öçərki. Məqsədimiz bu məqalələri hərtərəfli təhlilə cəlb etmək yox, metodoloji cəhətdən bizə müasir görünən xüsusiyyətlər haqqında söz açmaqdır.

* * *

İ.Hikmətin tədqiqatlarında qabarıq görünən bir neçə cəhət var. Birincisi, o tədqiqatlarını türkçülük konsepsiyası ilə aparır.

İkincisi, alim sənətkarların tərcümeyi-halını yazarkən onların vətəndaşlıq mövqeyini, toplumun mənəfeyi üçün gördüyü işləri daha təfərrüatlı verir. Onun «tərcümeyi-hal»larında bir canlılıq var. Tərcümeyi-halını yazdığı sənətkarın ictimai amalı daha çox obyektivə gətirilir. Burada biz rəqəmlər və faktların quru-quru sadalanmasını yox, bir əqidə, amal uğrunda yaşayan insanın obrazını görürük. Hiss olunur ki, İ.Hikmət bu «tərcümeyi-hal»ları həm də müasirləri üçün ibrət dərsi kimi təsəvvür edir.

İ.Hikmətin türkçülük konsepsiyasının ədəbiyyat tarixinə münasibətdəki ifadəsi, ilk növbədə, onun sənətkar dilinə baxışlarında meydana çıxır. Orta əsr sənətkarlarının bəzən iki, bəzən üç dildə yazması, bu dillərin hər birində divanlar yaratması səciyyəvi haldır. Amma müasir tədqiqatçılar bu dillərdə yazılmış əsərləri şərh edərkən, əsasən, mövzu, ideya-mündəricə, sənətkarlıq məsələlərini önə çəkirlər. İ.Hikmətdə məsələyə baxış fərqlidir. O, mənşəcə türk olan sənətkarın, əsərlərini neçə dildə yazmasından asılı omlayaraq, ədəbiyyat tarixinə həlledici xidmətini, birinci növbədə, ana dilinə münasibəti ilə ölçür. Bu dilin sənət dilinə çevrilməsindəki, dilin təkamül prosesinə təsirindəki rolunu yüksək dəyərləndirir. Nəvainin və Füzulinin yaradıcılıq tərcümeyi-hallarında bu, ən çox önə çəkilən və dəyərləndirilən cəhətdir.

Təsədüfi deyil ki, o, «Nəvai və türk ədəbiyyatı» məqaləsini türk xalqlarının ədəbi prosesinin XV-XVI əsrə gedən yolunun tarixində, ilk növbədə, türk dilinin yerini müəyyənləşdirməklə başlayır. Səlcuqların hakimiyyəti dövründə (1038-1157-ci illər) türk dilinə ögey münasibəti, «ədəbi və rəsmi dil olaraq fars dilini qəbul etmələrini» ürək ağrısı ilə qeyd edir. Belə bir siyasəti türk dillərinin nəinki inkişafına, hətta ölüb getməsinə gətirib çıxara biləcək bir hal kimi qiymətləndirərək, prosesi aşağıdakı kimi dəyərləndirir: «Rum səlcuqlarının arasındakı hökmdarlardan bəzilərilə, Səlcuqi hökumətinin zavallı zamanlarında törəyən bəzi kiçik bəyliklərin başlarında bulunanlar türkçəyə əhəmiyyət verməsələr, bu dilin bütün-bütünə unudulub getməsi, sadəcə, xalq arasında qalması və yavaş-yavaş ölümə məhkum olması təhlükəsi vardı. Fəqət yeni doğan hökumətcilər arasında Qayıxanilərin, Kərmianlıların və daha sairinin himmət və qeyrətlərilə türkcənin rəsmi dil olaraq qəbul edilməsi az zamanda bu dillə yazan, bu dili yüksəltməyə çalışan ədib, şair və alimlərin də vücud bulmalarına xidmət etmiş, türk dili də ədəbi bir dil olaraq varlığını göstərməyə başlamışdır».

İ.Hikmət ədəbi-mədəni prosesi obyektiv şəkildə qiymətləndirmək üçün tarixi tədqiqatları araşdıranda bu qənaətə gəlirdi ki, «farslaşmanın nəticəsidir ki, Səlcuq türkləri hərs (mədəniyyət-TS.Y.D.) etibarilə türkcədən artıq farscaya və ərəbcəyə xidmət etmişlərdir» (İ.Hikmət. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. II nəşr. Bakı, Elm və təhsil, 2022, s.156).

Səlcuq türklərinin dilə münasibətindən danışarkən, o, belə bir tezi də elmi dövriyyəyə buraxır ki, «yalnız Alp Arslan zamanında türkcəyə əhəmiyyət verilmiş olduğu və hətta türkcə yazan şairlərin saray ətrafında toplanmış bulunduğu tarixdə yazılmışdır» (İ.Hikmət. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. II nəşr. Bakı, Elm və təhsil, 2022, s.156).

Yeri gəlmişkən, onu da qeyd edək ki, bu məsələdə «Azərbaycan tarixi» tamamilə fərqli bir mövqe sərgiləyir: «119 il fəaliyyət göstərən Səlcuqlar dövləti türkdilli xalqların hərbi-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni inkişafına güclü təsir göstərirdi» (Azərbaycan tarixi. Bakı. Azərnəşr, 1994, s.292). «Azərbaycan tarixi» bu mədəni inkişafın təzahürünü aşağıdakı kimi şərh edir: «Türk dilinin ictimai həyatda geniş intişar tapması, onun əhatə və təsir dairəsinin genişlənməsi,

folklorun, ədəbiyyat və incəsənətin, elmin inkişafı və s. ilə xarakterizə edilir» (Azərbaycan tarixi, s.292-293). Əgər doğrudan da, Səlcuqilər dövlətinin türk dilinə bu cür qayğısı var idisə və bu qayğı ədəbiyyatın və s. sahələrin inkişafına təkan verirdisə, onda «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» nə üçün etiraf edirdi ki, «XI əsrdə Azərbaycanda ədəbiyyat əsasən iki dildə (ərəb və fars dilləri nəzərdə tutulur – T.S., Y.D.) yaradılırdı» (Səfərli Ə.,Yusifli X. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı. Ozan, 2008, s.51). Milli ədəbiyyat tarixlərində «XI-XII yüzilliklərin Azərbaycan gerçəkliyinin bədii fikir sahəsində əvvəlki əsrlərlə müqayisədə bir inqilab dövrü olduğu» vurğulanır (Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cild. II cild. Bakı, Elm, 2007, s.265), yüz-iki yüz səhifələrlə bu «inqilab»ın təntənəsindən söhbət açılır, ədəbi-bədii nümunələr bütün ideya-estetik tərəfləri ilə araşdırılır, eyni zamanda, «mədh olunur», lakin onların dili haqqında, demək olar ki, söhbət açılmır, farscadan edilən tərcümələrdən, sanki ana dilində yazılmış əsərlər kimi danışılır.

Bu təhlillərdə tədqiqatçının milli varlıq, milli dil təəssübü üzə çıxmır, farsca, ərəbcə yazmaq tam bir qanunauyğunluq kimi qəbul edilir. Sənətdəki “inqilab”ın əskik tərəfi, çatışmayan cəhətinə – onun yad dillərdə yaranmasına, heç olmasa, bir təəssüf hissi ifadə olunmur. Məsələ burasındadır ki, İ.Hikmət yaddilli ədəbiyyatları tədqiq edəndə də, türkdilli ədəbiyyat dövrlərindən danışanda da, onda məsələlərə türk milli mənsubluğundan çıxış, türk dilinə bu mənsubluğu təsdiq edən ən həlledici amil kimi baxış sistemi var. O, Ə.Nəvai yaradıcılığına da, bu yaradıcılığın türkcə inkişafına təkan verən Hüseyn Bayqaranın dövlətçilik siyasətinə də məhz bu yöndən baxır, dəyərləndirmələrini ən çox bu amilə tabe tutur. «Doqquzuncu əsri-hicriyyə» - miladi XV əsr məhz bu istiqaməti ilə İ.Hikmətin diqqətini xüsusi cəlb edir, əsrin hərəkəti məhz bu yöndən onun üçün xüsusi dəyər qazanır. Onun əsrin ədəbi-mədəni hərəkətini qiymətləndirməsinin əsas istiqamətinə diqqət yetirək: «İstə bu surətlə başlayan cərəyanı doqquzuncu əsri-hicriyyəni bir qüvvətlə canlandırırdı. Həmənlə bütün türk ellərində türk dilinə qarşı böyük bir rəğbət, hətta bu ellər arasında qüvvətli bir də rəqabət oyandı. Fatehin İstanbulda təşviq və himayə etdiyi şairlər və alimlər hər türk dililə əsərlər meydana gətirdikləri kibi, Xorasanı hökmdarlığını elan edən Hüseyn Bayqaranın ətrafına toplanan şair, ədib və alimlər də əsərlərinin böyük bir qismini Cağatay türkcəsiylə yazıyorlardı».

İ.Hikmət Ə.Nəvainin yaradıcılıq yolunun yüksəlişini və tarixi dəyərini türk dilinə verdiyi böyük yerdə axtarırdı. O, bu böyük yeri tarixən türkün özünütəsdiq, mövcudluq aktı kimi qiymətləndirirdi. Onun aşağıdakı mülahizələrini başqa nə cür qiymətləndirmək olar axı? «Nəvainin Hüseyn Bayqara təşviqilə yazdığı «Mühakimətül-lügəteyn»» adlı əsər fars dilinə qarşı türkcənin açıqdan-açıq ilk elanı-hərbi sayıla bilər. Bununla Nəvai bütün türk yazıçılarını səfərbərliyə çağırıyordu. Türkcənin zənginliyini, türkcənin genişliyini, türkcənin açıqlığını və gözəlliyini aydın misallar ilə göstərərək yanlış və mənasız bir alışıqlığın və fəidəsiz bir görənəyin təsiri ilə qullanılmaqda bir növ şüursuz israr göstərilən fars dilindən vaz keçilməyi tövsiyə ediyordu».

İ.Hikmət Nəvai yaradıcılığını türk dilini sənət dilinə çevirib, fars dili ilə rəqabətə girən bir dil səviyyəsinə qaldırması kontekstində elmi təhlil obyektinə çevirir. İ.Hikmətin qəti qənaəti belədir ki, hər hansı bir türk sənətkarı ədəbiyyat aləminə öz möhürünü ancaq ana dilində yazdığı əsərləri ilə vura bilər. Türk sənətkarının türk varlığına xidməti türkcəni sənətdə nə qədər yüksəklərə qaldıra bilməsi ilə ölçülməlidir. Nəvaiyə münasibətdə o, bu meyarı qələminin bütün gücü ilə önə çəkir. Aşağıdakı mülahizə İ.Hikmətin türk və türk xalqları ədəbiyyatını tədqiq konsepsiyasının əsas xəttini çızır: «Nəvai tətəbbö və tənzir etdiyi Nizamiləri, Xosrovları, Camilərini təşəkkür olunur ki, əksəriyyətlə türkcə olaraq tənzir və təqlid etmişdir. Yoxsa o na qadar da, böyük şair olsaydı, türk ürfanı, türk ədəbiyyatı, türk dili, türk mədəniyyəti üçün qayıb edilmiş bir daha ölüb gedəcəkdə» (Bəlkə də, qayıb edilmiş olub gedəcəkdə – kimi oxunmalıdır – T.S., Y.D.). Bu, İ.Hikmətin qəti qənaətidir. Ona görə də bu qəti qənaəti bir az da açıq ifadə etməyi lazım bilir. İ.Hikmətə görə, bu gün biz Ə.Nəvaidən ona görə ürək dolusu danışırıq ki, o, əsərlərinin böyük əksəriyyətini türk dilində yazmış, türk dilini zamanının sənət dilinə çevirə

bilməmişdir. Tədqiqatçıya görə, «Əlişir bu dildə (fars dilində – T.S., Y.D.) çox qüvvətli qəzəl və qəsidələr yazmış, zamanı şair və ədiblərinin təqdirlərinə məzhər olmuşdursa da bizim üçün qiymətli olan «Fani» təxəllüslü şair deyil, «Nəvai» təxəllüslü şairdir». Aşağıdakı sözlər bu mövqeyin birmənalı ifadəsidir: «Bizim burada gördüyümüz, dilini, sənətini, hiss və xəyalını, məfkurə və fəlsəfəsini tədqiqə qoyulduğumuz o böyük şair fars ədəbiyyatına bədiələr verən, fars şairlərini rəqabətilə ürküdən, həsədə atan Fani deyil. Çağatay türkcəsini layəmət bir abideyi-tarix yapan, türk şeirini səhifeyi-sənətə nəqş edən, Şərq mədəniyyətini Qərbə tanıdan Nəvaidir». «Fani» təxəllüsü də, «Nəvai» təxəllüsü də eyni bir qələm sahibinə məxsusdur. Niyə, nə səbəbə İ.Hikmət birincini yox, ikincini dəyər müstəvisinə çıxarır? Axı, İ.Hikmət özü də etiraf edir ki, «Fani» təxəllüslü şairin «çox qüvvətli qəzəl və qəsidələr» vardır. Bizim qəti qənaətimiz belədir ki, məsələnin bu şəkildə qoyuluşu və ona verilən elmi həll İ.Hikmətin sənət konsepsiyası ilə bağlıdır. Orta əsrlər türk ədəbiyyatına onun özünəməxsus baxış bucağı vardır. Ümumən götürəndə, o, orta əsrlərin klassik üslubda yazmış farsdilli türk ədəbiyyatını (türk xalqları ədəbiyyatını) mövzu, ideya-məzmun baxımından orijinal hesab etmir. Ə.Nəvainin yaradıcılığı ilə bağlı ortaya qoyduğu əsas tezislər onun bu baxış sistemini ifadə edir. İ.Hikmət hesab edir ki, «çağatay ədəbiyyatı məhsullarının ən parlaq abidələri, şübhə yox ki, Nəvainin əsərləridir». Məsələnin bu tərəfi ədəbiyyatşünaslıqda birmənalı qəbul olunmuş həqiqətdir. Ancaq bu elmi həqiqətin arxasında İ.Hikmət sanki bu həqiqətlə daban-dabana ziddiyyət təşkil edən başqa bir həqiqəti dövrüyyəyə buraxır: «Sənəti haqqındakı fikirlərimizi də bir az daha qətiləşdirmək üçün «Xəmsə»-sini səri və qısa bir tədqiq nəzərindən keçirə bilərik. «Xəmsə»lərinin şəkli, tərtibi, vəznə, hətta zəhniyyəti, mövzusu tamamilə Nizamilərin, Xosrovların, Camilərin əsərlərinin mahiyyətindədir. Bunlarda heç bir başqalıq və xüsusiyyət yoxdur, təbii, həpsi hərfiyyət tərcümə deyildir. İşlərində tərcümə ediləcək qisimləri olduğu kibi, nəzirə tərzində yazılmış və şairin öz hiss və xəyalından, öz fikir və tələqqisindən əlavə olunmuş yerlər də vardır».

Burada Ə.Nəvai yaradıcılığına verilən qiymət, əslində, türk ədəbiyyatının keçdiyi XVI əsrə qədərki yola verilən qiyməti simvollaşdırır. İ.Hikmət türk ədəbiyyatlarının orta əsrlərdəki səviyyəsini ərəb-əcəm mədəniyyətinin təsiri altında yaranmış sənət kimi dərk edir. O, bu dövrlərin türk «sənət tələqqisi»ni – konsepsiyasını aşağıdakı kimi səciyyələndirir: «İslam mədəniyyətinin təsiri ilə ərəb, əcəm və türkdə müştərək olaraq canlanıb yaşayan (scolastique) skolastik bir görüşün nəticəsidir. Binabərin bütün bu üç qövmin müştərək mədəniyyətlərinin bir mövlududur. Və həmən həpsində bir-birinin eynidir». Əslində o, İslam mədəniyyətini «üç qövmin müştərək mədəniyyəti» kimi qəbul etsə də, bu sistemdə türk qövmü sonuncu yeri tutduğu üçün onun yaratdığı mədəniyyəti orijinal yox, təqlid hesab edir. Ortaya çıxan ədəbi-mədəni məhsulları nəticə etibarilə türk təfəkkürünün yox, ərəb-əcəm təfəkkürünün məhsulu kimi qəbul edir. Onun Nəvai yaradıcılığına verdiyi aşağıdakı xarakteristika məsələyə məhz bu konsepsiyadan yanaşmanın nəticəsidir: «Nəvainin «Xəmsə»si digər «Xəmsə» yazanlarınkindən ayrıca yeni bir əsər deyildir. Onlarla fərqi digərlərinin farsca olduqları halda, bunun çağatayca olmasından ibarətdir. Buna fəzlə bir xüsusiyyət və səciyyə (caractere) olaraq şairin öz şəxsiyyətini, öz istedad (talent) və qabiliyyətini (garacite), öz dühasını (genie) da əlavə edə bilərik. O zaman bir az daha tamam olaraq gözümüzün önündə canlandırmış oluruq. Təbii, bu əsərlərin üslubu şairin şəxsiyyətinə görə ufaq bir dəyişiklik göstərsə də, mövzusu (sujet) və bilxassə qayəsi (but) dəyişməz. Mahiyyəti mütəsəvvifanə (mystique) binaileyh tələqqini, irşadı (didaktique)dir. Həqiqəti-əslüyyəyi izhar çalışmaqdır, «eşqi-mütləqə» (amour supreme) varmaqdır. Bütün fikirlər, bütün hisslər, bütün xəyallar müəyyən əsrlərin sürükləyib gətirdiyi adətlər, etiqadlarla müəyyən və qəbul edilmiş qaliblərin içinə sığışdırılmış, adətən istilah olmuş istiarələr (metaphore) və timsallar (simbole)dan ibarətdir. Şu halda timsalı (symbolique)dir». İ.Hikmət fikrinə davam edir: «Qəhrəmanlar (hero) heç bir zaman həqiqi deyildir, vəqələr təbiətdən alınmış deyildir. Başdan aşağı birər istiarə, təmsiliyyə, birər təlqin vasitəsidir. Məcəzi bir ifadədir. Həqiqət ancaq şairin fikrində, ruhunda yaşar, həqiqət mütləqdır (verite absolue).

Şair ona yetişmək üçün bir çox timsallardan istiarə və istifadə edir. Müəyyən bir qənaətin dəsturlarını, məbdələrini (prinsipe) kullanır. Vücudiyyə (pantheisme) fəlsəfəsinin cəli bir təsirini göstərir. Mövzusu şeyi (obyektiv) bir ifadə ilə anladaraq ənfisi (subjektiv) bir nəticə ilə bitirir”.

İ.Hikmət «Heyrətül-əbrar»dan bir parça təqdim edir və yazır: «Şübhə yox ki, burada Nəvainin qüvvətli və parlaq bir dili var. Təşbih və istiarələrində İranın ən yüksək, ən namdar şairlərindən aşağı qalmayan bir qüdrət və məharəti var. Sənətpərəstlikdə məcazlar, cinaslar kullanmaqda heç birindən geri qalmayı, hətta bu xüsusda fars dilində belə fars şairlərinə təfəvvüq etdiyini kəndi söyləyir”.

Nəvainin «qüvvətli və parlaq» bir türkcədə yazdığını, yenə də tədqiqatçının özünün etiraf etdiyi kimi, bədii təsvirlərdə, yaratdığı xarakterlərdə fərdi üslubun təlqinlərindən irəli gələn sələflərindən fərqli xeyli cəhətlər üzərində dayanıb sənətkarın yaradıcılığının, o cümlədən «Xəmsə»sinin ənənəyə novator münasibətindən danışmaq olar. Qeyd edək ki, tədqiqatlarda bu meylin özünü göstərməsi halları ilə də rastlaşırıq. Ancaq məsələ burasındadır ki, İ.Hikmət Ə.Nəvai yaradıcılığını sələflərinin sənət yolu ilə müqayisəyə gətirib, onun qələmindən çıxan əsərlərin təqlid və nəzirə xarakterini qabardanda tədqiqatçının problemə baxış bucağı çox köklü bir məsələni işarələyir. Fikrimizcə, İ.Hikmət orta əsrlərdə türk bədii düşüncəsinin ümumən ərəb-fars bədii düşüncə sisteminin təsiri altında qalmasından danışır. Düşünürük ki, dil məsələsinə, anadilli ədəbiyyatın inkişarının vacibliyi məsələsinə İ.Hikmət türk bədii təfəkkür sisteminin ərəb-fars bədii təfəkkür sisteminin təsirindən çıxarib müstəqil düşüncə sisteminə çevirməyin əsas vasitələrindən biri kimi baxır. Nəzərə alsaq ki, fəlsəfi ədəbiyyatda «dil təfəkkürü ifadə edən və özü də təfəkkürün vasitəsi kimi təhlil edilir» (İmanov H. Fəlsəfənin əsasları. Bakı. Turan evi, 2007, s.228), onda İ.Hikmət mahiyyətə türk varlığının mövcudluq aktı olan türk təfəkkürünün meydana çıxmasında türk dilinin oynaya biləcəyi rolun üzərində dayanmaqda çox haqlı görünür. Maraqlıdır ki, ayrı-ayrı türk xalqlarının ədəbiyyat yoluna baxışlarda İ.Hikmətin anadilli ədəbiyyat konsepsiyası müasir tədqiqatlarda dolayısı ilə də olsa, öz təsdiqini tapır. Akademik N.Cəfərovun orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatına dair həqiqi sənət müstəvisində önə çıxardığı mülahizələr bu baxımdan səciyyəvidir: «Lakin etiraf etmək lazımdır ki, bu dövrdə yalnız Azərbaycan türkcəsində yaranmış ədəbiyyat əsl sənət faktıdır, farsca, ərəbcə yazılanlar isə o qədər ikinci, yaxud üçüncü dərəcəlidir ki, Azərbaycan ədəbiyyatı onlarsız da keçinə bilərdi» (Cəfərov N. Seçilmiş əsərləri. Beş cildə. II cild. Bakı. Elm, 2007, s.8).

Bu mülahizələrə Ə.Nəvai yaradıcılığında anadilli ədəbiyyata verdiyi böyük dəyərə bağlı İ.Hikmətin konsepsiyasının müasirliyinin təsdiqi kimi də yanaşmaq olar. Ancaq məsələ burasındadır ki, İ.Hikmətin baxışlarında Nəvainin türkdilli yaradıcılığı da və eləcə də, onun simasında anadilli orta əsrlər ədəbiyyatının XVI əsrə qədərki mərhələsi həqiqi orijinallığın, başqa sözlə, türk bədii təfəkkürünün məhsulu hesab edilmir. Etiraf edək ki, kifayət qədər mübahisə doğuracaq bir məsələdir. Ancaq bizim üçün maraqlı olan odur ki, Azərbaycan nəzəri fikrində bu dövrün Azərbaycan ədəbiyyatına (təbii ki, həm də bütövlükdə türk xalqlarının ədəbiyyatına) elə bir baxış sistemi meydana çıxır ki, bu baxış sisteminin işığında İ.Hikmətin Ə.Nəvai yaradıcılığına da, müasirləri və sələflərinin yaradıcılığına da yanaşmalarının elmi əsaslarını dəstəkləyir.

İ.Hikmətin Nəvainin türkdilli yaradıcılığında belə, ərəb-fars düşüncə sisteminin mövzu və süjetdən, ideyadan, xarakterlərdən, bədii təsvir və ifadə vasitələrinə qədər öz içərisinə alması və beləliklə, yaradıcılığın orijinallığının qarşısının alınmasına dair fikirləri ilə görkəmli nəzəriyyəçi alim R.Əliyevin «Klassizm epoxası» haqqında nəzəri dəyərləndirmələrində tam şəkildə üst-üstə düşən baxış sistemi görürük. Əslində, düşünmək olur ki, İ.Hikmətin 20-ci illərdə ədəbiyyat tarixinə yanaşma konsepsiyası əsrimizin əvvəllərində R.Əliyev tərəfindən nəzəri-metodoloji baxış bucağı kimi müasir elmi dövriyyəyə buraxılır. R.Əliyevin milli ədəbiyyatın keçdiyi tarixi inkişaf yoluna baxışın elmi-metodoloji əsası kimi dövriyyəyə buraxdığı fikirlər təəssüf ki, hələ də, ədəbiyyat tarixlərimizə tətbiq olunmur.

Biz belə başa düşürük ki, Nəvai irsinə yanaşmada İ.Hikmətin təhlil konsepsiyası, eləcə də, müasir nəzəri fikrin R.Əliyevin simasında ortalığa çıxan «Şərq klassizmi»nə dair ümumiləşdirici nəzəri tezisləri öz müasirliyi, türk xalqları ədəbiyyatını inkişaf etdirmək üçün onun tarixinə obyektiv yanaşmanın əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Maraqlıdır ki, R.Əliyev nə deyir? Tədqiqatçı Qərbdə və Şərqdə klassizm epoxasının mövcudluğundan söhbət açır. Onun ümumən klassizmə, həm ədəbiyyat epoxası, yaxud cərəyan kimi verdiyi xarakteristika dünya ədəbiyyatının keçdiyi yolun müəyyən bir dövrünün elmi səciyyəsinə verir: «Klassizmdə hələ tam və müasir mənada müəllif yaradıcılığı yoxdur. Klassiklərə bənzəmək, onları təqlid etmək, mütləq əvvəllər işlənmiş süjetlərə müraciət etmək, müasir həyatı ədəbiyyat üçün maraqsız və bayağı hesab etmək, sosial məsələlərdən uzaqlıq əsas prinsiplər idi. Klassizm bütün hallarda kitab ədəbiyyatıdır, onun üzü həyata yox, həmişə keçmiş klassik yazıçılara və nümunələrə istiqamətlidir» (Əliyev R. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı. Mütərcim, 2008, s.37).

Bu sitatda və bu sitatdan əvvəl və sonrakı tezislərdə irəli sürülən fikirlər həm Qərb, həm də Şərq klassizmi üçün ortaq xüsusiyyətlərdir. Ancaq təqdir olunan cəhət budur ki, alim, bütün bu ortaq cəhətlərlə bərabər, Şərq klassizmi üçün məxsusi olan xüsusiyyətləri də ümumiləşdirir: «Şərqdə klassizmin əsas forması lirik poeziya-qəzəl, diyuq (yəqin ki, texniki səhvdir: tuyuq oxunmalıdır – T.S., Y.D.), rübai olmuşdur və süfi ədəbiyyatda özünü göstərmişdir. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı XIX əsrə qədər klassizmin prinsipləri əsasında inkişaf etmişdir.

Sufi poeziyası Quranın mif və əhvalatlarına əsaslanırdı və qərb klassizminə nisbətən daha konservativ idi. Şərq klassizminin əsas iki forması vardı: qəzəl və məsnəvi. Məsnəvi isə, müstəqil forma olmaqdan çox, əsası Qurandan və qədim ənənədən gələn Yusif və Züleyxa, Leyli və Məcnun, Fərhad və Şirin kimi klassik süjetlərin qələmə alınması ənənəsi idi. Əlbəttə, şərqdə Nizami kimi böyük şairlərin yaradıcılığında klassik kanonlara sığışmayan hadisələr də vardır. Amma bu da nisbi bir dərəcədədir.

Azərbaycan dilində klassik sufi ədəbiyyatı fars və ərəbcə mövcud olmuş divanlara, XIII əsrdən başlayaraq, təqlid, onların təbdili və tərcüməsi yolu ilə yaranmışdı» (Əliyev R. Göstərilən əsəri, s.38-39).

Məsələ burasındadır ki, İ.Hikmətin Ə.Nəvainin yaradıcılığının həqiqi mahiyyəti, R.Əliyevin orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının səciyyəsi ilə bağlı dedikləri dövrün ədəbiyyatının qiymətləndirilməsində nəzərə alınmır. Ədəbiyyat tarixlərimizdə hər bir orta əsr sənətkarı geniş mənada ədəbi ənənə ilə sıx təmasda təhlil edilmir və dəyərləndirilmir. İ.Hikmətin Nəvai irsini qiymətləndirməsində irəli sürdüyü elmi-metodoloji tezislər XXI əsrin nəzəri fikrində yenidən dövriyyəyə qayıdırsa (R.Əliyevin məsələyə baxış bucağı əsasında), bu həmin konsepsiyanın elmi həqiqəti ifadə gücünü, estetik həqiqətlərə yanaşmadakı obyektivliyini meydana qoyur. Buna görə də daha artıq müasir səslənir.

Bununla belə, İ.Hikmətin Nəvai irsinə ümumən götürəndə yüksək dəyər verməsi ilə bərabər, tənqidi yanaşmalarının mahiyyətini tam başa düşmək üçün onun Füzuliyə münasibətini də təhlil müstəvisinə çıxarmağa ehtiyac vardır. Bütövlükdə götürəndə İ.Hikmət M.Füzulini həm dil, həm də yaradıcılığının ideya-estetik xüsusiyyətləri baxımından çox yüksək qiymətləndirir. Tədqiqatçı Füzuli irsinə yalnız bir halda, daha doğrusu, yaradıcılığının bir istiqamətinə görə tənqidi yanaşır. İ.Hikmət şairin qəsidələr yazmasını təqdir etmir. Tədqiqatçıya görə, onun qəsidə yaradıcılığı ənənədən gəlir, lakin ənənənin təsiri altından çıxıb bilmir. Başqa sözlə, Füzuli qəsidə yaradıcılığında, xüsusən qəzəllərinə məxsus, onu ədəbi ənənədən ayıran köklü yeniliklərə imza atıb bilmir. «Füzuli» məqaləsində oxuyuruq: «Bağdad və həvalisi üzərində nüfuz peyda edən vali, hakim, qazi, şah, hökmdar haman həpsinə Füzulinin qəsidələri və mədhiyyələri vardır. Fəqət kəndisinin də etiraf etdiyi kibi, o, qəsidə şairi deyildir. Qəsidə yazmaq, böyükləri mədh və tovsif etmək əski bir şairlik ənənəsi olmasaydı, bəlkə, Füzulinin bir tək qəsidəsi olmazdı. Fəqət, hər şair kibi, o da ənənəyə, görünəyə riayətdən qurtaramamışdır». Bu tənqidin mahiyyəti bizə aydındır. İ.Hikmət klassik şairin, Füzuli də daxil olmaqla keçdiyi

bütün yolun dəyərini fars şeir ənənəsindən nə qədər uzaqlaşa bilməsi, fərqli notlar nümayiş etdirməsi, başqa sözlə, ruh baxımından nə qədər yeniləşməsi, bu yeniləşmənin türk ruhunun bədii ifadəsinə nə qədər yol açma bilməsi ilə ölçür. Füzuli qəsidələrində bu irəliləyişi görmür, bu janrın bütövlükdə fars şeir ənənəsi təsirində qaldığını düşünür. Bu düşüncəsi ilə müasir ədəbiyyatşünaslıqla əks mövqedə dayanır. Çünki müasir Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında belə bir meyl hakimdir ki, Füzuli dahi sənətkardır və onun bütün əsərləri dahiyənə yazılmışdır. Ədəbiyyatşünaslıq onun qəsidələrini də bu dahiyənəlik prizmasından dəyərləndirir: «Lakin fərqi yoxdur – qəsidənin hansı növündə yazırsa-yazsın, şairin bütövlükdə ədəbi irsindən keçib gedən humanist məzmun və vətəndaşlıq mövqeyi burada aparıcıdır... Və əlbəttə ki, mahir söz memarı Füzuli qəsidələrində də yüksək sənətkarlıq qüdrəti göstərir». Ancaq bu «vətəndaşlıq mövqeyi»nin şairin hansı əsərində hansı məzmununda üzə çıxması məsələsinə ədəbiyyatşünaslıqda, əlbəttə, cavab yoxdur və mülahizə əsaslandırılmamış qalır.

İ.Hikmət, ümumən götürəndə, Füzulinin qəzəl yaradıcılığını elmi təfəkkürünün bütün gücü ilə təqdir edir. O, Füzulini Füzuli edən ən əlamətdar cəhətləri onun qəzəllərində tapır: «Füzulinin bütün qəzəlləri eyni ruh, eyni həyəcan ilə yazılmışdır deyə bilərik. Yazılarında hakim olan lirizmdir. Onda xəyaldan ziyadə hiss, sənətdən ziyadə səmimiyyət vardır. Həqiqi sənət də budur».

Maraqlıdır ki, bu «həqiqi sənət»in dəyərini müəyyənləşdirmək üçün o, Füzuli yaradıcılığını Nəvai yaradıcılığı ilə müqayisə müstəvisinə çıxarır. Fikrimizcə, biz də bu müqayisə müstəvisində Füzuli şeirinin Nəvai şeirindən üstünlükləri haqqında tədqiqatçı mövqeyini daha aydın başa düşə bilərik: «Nəvai ciddən böyük şairdir. Şübhə yoxdur ki, fars və ərəb təsiri altında yetişmişdir. Fəqət türkcəyi də diriltmişdir. İştə o təsir altında yetişən qüvvətli şairlərdən biri və ən böyüyü də, şübhə yoxdur ki, bizim atəşli və hissli şairimiz Füzulidir. Füzuli də ərəbcə, farsca, türkcə şeir yazan böyük şairlərdəndir. Fəqət o türk oğlu türk olan koca Füzuli Xaqanilər, Nizamilər kibi öz dilini unudan ustadlardan deyil, bəlkə, öz dilini hər dildən yüksək tutan və fəqət fars və ərəb ürfan və sənət aləmində ustadlıq (müəllimlik) edən bir şairdir». Diqqət edilsə görmək olar ki, türk şeirinə xidmət mənasında Xaqanilər, Nizamilərlə Füzuli «ayrılan yollar» müstəvisində müqayisəyə gətirilsə də, Nəvai və Füzuli yaradıcılığı birləşən cəhətləri ilə önə çıxarılır.

Ancaq Füzuli sənətinin novatorluğu Nəvai yaradıcılığı ilə assosiativ müqayisə müstəvisinə çıxarılır və aşağıdakı kimi xarakterizə edilir: «Füzuliyə xarakter edən ən böyük şairlik qüdrəti onun gəramiliyi, onun lirizmidir. Dörd yüz bu qədər ildən bəri gələn Osmanlı, Azəri, Cığatay şairləri içində Füzulidən çox sənətkarları, Füzulidən çox qüdrətliləri gəldi, fəqət Füzuli kibi səmimi, intim və sənser (həqiqi), Füzuli kibi qəlbi və mütəhəyyic (həyəcan verən) olanı, Füzuli qədər girami, lirik bulunanı gəlmədi. Bir az daha da iləri gedərək, gələcəyi də şübhəlidir deyəcəyiz».

İ.Hikmətin türk ədəbiyyatı tarixində Füzuliyə verdiyi bu dahiyənə mövqeyin mahiyyətini harada axtarmalıyıq? Fikrimizcə, cavab birmənalıdır: Füzulinin fars poetik düşüncəsindən uzaqlaşmaq imkanlarında, onun poetik təfəkkürünün sərbəstləşməsi, əsaslı novatorluqlarla müşayiət olunmasında. Xatırlayaq: İ.Hikmət Nəvai yaradıcılığının qüsurlarını harada axtarırdı? Dil baxımından yeniləşən, türk dilinə sənətdə böyük mövqe qazandıran bu yaradıcılığın ideya-estetik cəhətdən fars şeir ənənəsinin təsiri altında qalmasında. Məhz tədqiqatçının Füzuli yaradıcılığına verdiyi böyük qiymətin əsasında Nəvainin yara bilmədiyi sərhədi onun yarması dayanır.

İ.Hikmətə görə, Füzuli sxolastik şeir ənənəsindən kənara çıxır: «Sənətin ruhül-ruhu səmimiyyət olduğuna görə Füzuli də sənətkardır, fəqət əski şairlər arasında məri olan sənətkarlıq etibarilə, yəni təsnipərvazlıq etibarilə deyil...». Bəs hansı cəhətləri ilə? İ.Hikmət bu suala aydın cavab verir. «Füzulinin bütün nəşidləri qəlbi bir fəryaddır. Kəndi etirafı üzrə küçücük ikən eşqə mübtəda olan bu həssas, bu əməlpərvər şair ölüncəyə qədər yaralı bir bül-bül kimi inləmiş, durmuşdur». İ.Hikmət Füzuli şeirinin özünəməxsusluğunu səciyyələndirən mülahizələrini aşağıdakı kimi davam etdirir: «Füzulidə həyəcan, hiss və ruh ağlar. Həqiqi bir

eşqin ixtilacları (convulsion) duyulur. Füzuli inlərkən ruhunun əzildiyi, qıvrıldığı hiss olunur. Onun mümtəziyyəti də bundadır. Bu ələmlər onun təmədisini canı dildən arzu etdiyi bir xətti-vidandır". Ədəbiyyatşünaslıqda həmişə vurğulanmışdır ki, Vəqif gözəli göydən yerə endirdi. İ.Hikmətin Füzuli ilə bağlı mülahizələrini çıxış nöqtəsi kimi alsaq, düşünmək olar ki, elə bu prosesin özü Füzulidən başlayır. Bu gün Füzulidə "həqiqi bir eşqin ixtilacları duyulur"sa, əgər Füzulidə həyəcan, hiss və ruh ağlayırsa, bu eşqin məkanının göydən yerə endirilməsinin əlaməti deyilmi? Biz, əlbəttə, Füzuli qəzəllərində eşqin tipoloji müxtəlifliyini də nəzərə alırıq. Füzuli qəzəllərində eşqin ənənədən gələn variantı da müəyyən yer tutur. Ancaq elə müasir ədəbiyyatşünaslığın özünün Füzulidə dünyəvi eşqdən bəhs açması söylədiyimiz tezis elmiyi şərtləndirmirmi? Fikrimizcə, aşağıdakı problemin qaldırılması məhz bu baxımdan kifayət qədər elmi görünür: "Füzulini həm milliləşmə, həm də dünyəviləşmə istiqamətində öyrəniş şərh etmək bu gün Füzuli həqiqətinə açar ola bilər" (Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cildə. III cild. Bakı. Elm, 2009, s.386).

Müasir ədəbiyyatşünaslıqda dövrüyyəyə buraxılan daha bir tezis məhz bu mənada xüsusi maraq doğurur: "Q.Bürhanəddin M.Füzuliyə aparan yolun başında durur" (Cəfərov N. Göstərilən əsəri, s.25). Düşünmək olar: Niyə məhz Q.Bürhanəddin, məsələn, Həsənoğlu yox? Bu sual ətrafında düşünərkən İ.Hikmətin "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"ndə Q.Bürhanəddin yaradıcılığına verdiyi müstəsna rolu xatırlamaq lazım gəlir: "Onun dili, hissi, fikri və ifadəsi də öz zamanının şairlərinin hamısından, hətta özündən sonra gələnlərin də bir çoxlarından çox daha həyatidir" (Hikmət İ. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. s.319). Maraqlıdır ki, Q.Bürhanəddinin şeir üslubunun sələflərindən və xələflərindən fərqli cəhətlərini aşkarlayarkən İ.Hikmət Q.Bürhanəddini, eynən N.Cəfərovda olduğu, kimi, Füzuliyə gedən şeir yolunun başlanğıcında görür. Q.Bürhanəddindən bir neçə rübai misal verərək İ.Hikmət yazır ki, "bu şeirlərin nə mənalarında, nə ədalarında, nə şəkli və sənətlərində əcəm üsulu, tərifi mübaliğələr və süniliklər görülür. Tamamilə insani, tamamilə təbii hisslər və arzulardır" (Hikmət İ. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, s.333). Fikrimizcə, N.Cəfərov Q.Bürhanəddini "M.Füzuliyə aparan yolun başında" görəndə, ilk növbədə, onun şeirindəki "tamamilə insani, tamamilə təbii hisslər və arzular"ın ifadəsini nəzərdə tutur. Eyni zamanda, ədəbiyyatşünaslığımızın irs-varislik əlaqəsinin göstəricisidir ki, İ.Hikmət Q.Bürhanəddinin:

***Bən ləblərünü canıma əm-şəm görürəm,
Gözüm yarasın könülə mərhəm görürəm.
Eşqin odunu kə, yaxa iki canı,
Bən kəndü canıma yalunuz kəm görürəm –***

rübaisini misal gətirərək, şairin yaradıcılıq ruhunu özündən iki əsr sonra yaşamış sənətkarın yaradıcılıq ruhuna bağlayır: "...Bunda Füzulinin o yanıq, o dərddli ifadəsini tutmamaq mümkün olmaz. Hələ "göz yarasını könülə mərhəm görmək" həm aşiqanə, həm də şairanə bir ifadədir. Bu rübailərin Füzulilərə bir sənət və şeir ustadı olduğunda şübhə varmıdır?" (Hikmət İ. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, s.333).

Q.Bürhanəddin-Füzuli və Nəvai-Füzuli əlaqələrində tarixi ədəbiyyatşünaslığımızla çağdaş ədəbiyyatşünaslığımız arasında bir-birini riyazi dəqiqliklə tamamlayan bu cəhətlər İ.Hikmətin ədəbiyyat tariximizin inkişaf yolunun perspektivlərini düzgün təsəvvür etməsinin və fikirlərindəki müasirliyin göstəricisidir.

***Təyyar SALAMOĞLU
Yədulla DADAŞLI***

◆ İsti-isti

“Azərbaycan” jurnalının redaksiyasına

Hörmətli İntiqam müəllim!

Əlirza Balayevin "Həyatın hər üzü" adlı sənədli romanının "Mülayimləşmədən sonrakı soyuqlar" adlı hissəsini jurnalınızda çap etdiyinizə görə dərin oxucu minnətdarlığımı bildirir və yazı barədə düşüncələrimi, məsləhət bilsəniz, çap olunması xahişi ilə sizə göndərirəm.

Xankişi BƏXTİYAR

"Mülayimləşmədən sonrakı soyuqlar": ikili standartlar fonunda ziyalı taleyi

Məlumdur ki, memuar, adətən, konkret mərhələdə formalaşan tarixi-sosial gerçəkliyi, ideoloji reallığın çoxşaxəli parametrlərini, kollektiv və fərdi şüurun kəsişmə nöqtələrini özündə əks etdirir. Bu baxımdan Əməkdar jurnalist Əlirza Balayevin "Həyatın hər üzü" adlı sənədli romanının "Azərbaycan" jurnalında çap olunmuş "Mülayimləşmədən sonrakı soyuqlar" adlı hissəsi (nömrə 7-8, 2025-ci il) həm ideya-məzmun, həm də dil-üslub xüsusiyyətləri baxımından diqqəti cəlb edir. Onu da qeyd edirəm ki, bu hissə elə müstəqil əsər təəssüratı da doğurur.

Etiraf edirəm ki, əvvəlcə əsərin sadəcə olaraq sovet dövrünün ideoloji mühiti haqqında köhnə xatirələrdən, partiya və komsomol həyatı haqqında cansıxıcı bir məndən ibarət olacağını düşünürdüm. Amma əsəri oxuduqca bir insan taleyinin dürüstlüyünün, ədalət axtarışının peşəkarlıqla təqdim edilməsinin şahidi oldum. Bu hissədə müəllif fəaliyyəti boyu aldığı çoxlu töhmətlərin, özünün də yazdığı kimi, ən maraqlılarından bəhs edir və hadisələri canlı insan taleləri kontekstində açır.

Əsərdə Əlirza Balayev mürəkkəb siyasi proseslərin, ideoloji təzyiqlərin və şəxsi dramaların mərkəzində dayanan obrazdır. "Azərbaycan gəncləri"ndə baş redaktor müavini, "Azərbaycan pioneri"-"Pioner Azerbaydjana" qəzetində baş redaktor olduğu dövrlərdə o, töhmətlər müqabilində hansı vəziyyətlərdə qaldığını faktlar əsasında göstərir.

Oxucu üçün maraqlı olan digər mühüm cəhət dövrün ideoloji sisteminin zahirən güclü, mahiyyət etibarilə isə kövrək və qeyri-sabit xarakter daşmasıdır. Verilən töh-

mətlərin əsassızlığı və onların siyasi manipulyasiyalara söykənməsi əsərdə açıq şəkildə hiss olunur. Sanki insan yalnız öz işini dürüst görməklə kifayətlənməməli, eyni zamanda, siyasi mühitin hansı istiqamətdə dəyişdiyini də daim nəzərə almalı idi. Əsərdən bir daha aydın olur ki, siyasət çox zaman zahiri görüntülərdən fərqli məzmun daşıyır.

Əsərin ən emosional və düşündürücü hissəsi Əlirza Balayevin ona qarşı yönəlmiş böhtan və təhmətlərə qarşı apardığı mənəvi mübarizədir. O, bu sistem qarşısında təkbəşinə dayanaraq, dürüstlüyünü və prinsipiallığını qorumağa çalışır. Məhz əksəriyyətində olmayan bu cəsarət, yəni "haqsızlığa boyun əyməmək" əsərin başlıca ideyasıdır.

Əsərdə təsvir olunan hadisələr təkcə bir fərdin taleyini deyil, bütöv bir tarixi mərhələnin mənəvi-psixoloji mənzərəsini əks etdirir. Mətnin bir yerində müəllifin aldığı təltifnamə və bunun ardınca gələn təhmətlər barədə danışılır. Bir tərəfdə təltif, digər tərəfdə isə təhmətlər. Maraqlı paradoksdur. Sözsüz ki, bu, o dövrün ziddiyyətli mahiyyətini, qeyri-sabitliyini və ikili standartlarını açıq-aydın göstərir. Sanki bu insanlar şəxsi əməyindən və ya mənəvi mövqeyindən asılı olmayaraq, hər an təqdir edilə və ya cəzalandırıla bilərmiş. Görünən odur ki, hər şey "yuxarıdan" gələn bir telefon zənginə, ya da hansısa bir "yoldaşın" şəxsi münasibətinə bağlıdır. Bu isə o dövrdə yaşayan ziyalıların mənəvi təhlükəsizliklərini qorumağın nə qədər çətin olmağından xəbər verir. Bu nöqteyi-nəzərdən bu yazı təkcə Ə.Balayevin şəxsi hekayəsi olmayıb, bütövlükdə ötən əsrin 60-cı və sonrakı illərində nəsillərin üzləşdiyi mənəvi dilemma: daxili azadlıq və xarici təzyiqlərdən qorunma cəhdi haqqında geniş bir freskadır.

Əsərdə müəllif oxucunun diqqətini həmin dövr Sovet hakimiyyətinin bir neçə il ərzində həyata keçirdiyi və bəşəriyyət tarixində tətbiq edilən ədalətsiz qanundan danışır. O qanundan ki, yüksək savadlı gənclər bilərəkdən təhsildən uzaqlaşdırılır və onların yerinə orta məktəbdən sonra hökmən iki il işləyib, bildiyinin yarısını da yaddan çıxaran gənclərə üstünlük verilir. Bu isə xalqların gələcəyini baltalamaq, mahiyyət etibarilə, cəmiyyətin intellektual inkişaf perspektivlərini zəiflətməkdən başqa bir şey deyildi. Ə.Balayev bu məqamda çox doğru olaraq qeyd edir ki, mağaralarda yaşamış əcdadlarımız da belə ədalətsizliyə, haqsızlığa yol verməzdi, mamonu yaxşı daş atanla pis daş atanı biri-birindən ayırdılar.

İndiki meyarla ölçsək, 672 balla Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə qəbul ola bilməyən Ə.Balayevin həyatı gənclər üçün əsl həyat məktəbidir. Elə məktəb ki, həmin məktəbdə çətinliklər qarşısında insanı formalaşdıran mövqe, səbr və ləyaqət dərsi öyrədilir. Keçən əsrin bəzi acı reallığını əks etdirən bu əsərdə xüsusilə diqqət çəkən məqamlardan biri gənc Ə.Balayevin erməni ustanın yanında işləməyə məcbur qalmasıdır. Belə ki, orta məktəbi yenicə bitirmiş istedadlı məzun universitetə daxil ola bilməyib, iş axtarmağa başlayır. Bu barədə əsərdə oxuyuruq: bir neçə müəssisəyə getdim, bəzilərinə direktorların da yanında oldum, iş olmadığını dedilər. Lakin özünə iş tapmış bir orta məktəb yoldaşımın məsləhəti ilə pasportumun arasına 10 manat qoyub, Orconikidze (indiki Suraxanı) rayonunun işədüzəlmə müvəkkiliyinə getdim və həmin gün də Əmircandakı Geofizika Cihazları Zavodunda erməni tornaçinin yanında birinci dərəcəli fəhlə kimi iş düzəldim.

1918-ci il Stepan Şaumyanın rəhbərlik etdiyi bolşevik-daşnak rejiminin törətdiyi Mart qırğınlarında iki dayısını və böyük əmisini itirən bir yeniyetmə gəncin erməni ustanın əlinin altında işləməsinin nə qədər çətin, əzablı və cansıxıcı olduğu, böyük

mənəvi sarsıntı keçirdiyi açıq-aydın oxucunun diqqətini çəkən məqamlardan biridir. Amma buna baxmayaraq, bu çətinliyə mərdliklə, səbrlə, dözümlə sinə gərən, həyata nifrət və qisas mövqeyindən deyil, dözümlü və mərdlik prizmasından yanaşan müəllif gənc nəsə sanki əsl həyat dərsi keçir və bununla da əsərin ideya yükünü daha da gücləndirir.

Əsərdə Ə.Balayevin aldığı töhmətlər haqqında maraqlı məqamlar çoxdur. Birinci töhməti almasının tarixi haqqında müəllif yazır ki, bizi Əli Bayramlıya (indiki Şirvan) pambıq yığmağa aparmışdılar. Amma yeməyə-ıçməyə heç nə vermədilər. İkinci günün sonunda özümüzə Bakıdan apardığımız yemək və suyumuz qurtardı. Aralıda kiçik bir arx tapıb, digərləri kimi, onun lehməsindən ıçməyə məcbur oldum. Sanki gözlərimə işıq gəldi. Və susuzluğun nə olduğunu həmişəlik anladım. Elə həmin axşam da heç kimə məlumat vermədən Bakıya – evə qayıtdım. Lakin pambıqdakılar qayıtmayana qədər işə çıxmadım. Nəhayət, 8-10 gündən sonra çağıraraq mənə ÜİLKİ (komsomol) üzvünün şəxsi uçot vərəqəmə yazılmaqla şiddətli töhmət verdilər. Qeyd edək ki, təkcə bu fakt "töhmət" anlayışının mahiyyətini dəqiq açmaq baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Göründüyü kimi, Ə.Balayevin aldığı ilk töhmət onun bacarıqsızlığına, işləmədiyinə və əmək intizamına məsuliyyətsiz yanaşmasına görə deyil, əksinə, insan ləyaqətinə, vicdanına və prinsiplial mövqeyinə sadiqliyinin nəticəsidir. Müəllif yazır ki, bu ilk töhmət fəhlə ikən oldu, sonrakı töhmətlər isə mətbuatdakı fəaliyyətimlə bağlıdır.

Ə.Balayevin etibarlı iş yoldaşı olduğu diqqəti çəkir. Müəllif qeyd edir ki, təxminən beş-altı ay idi ki, "Azərbaycan gəncləri" qəzetinin redaktor müavini vəzifəsində çalışırdım. Bir gün qəzetin redaktoru – tanınmış yazıçı və dramaturq Şamil Fərzəliyev mənə yanına çağıraraq dedi ki, İsa Kürdüstanlı qəzetin bu nömrəsində çap etdirdiyi "Yanıram" adlı satirik şeirə görə (insafən, şeir çox yaxşı şeirdi – 24 yanvar 1974-cü il) bizi əməlli-başlı işə salıb. Və belə çıxır ki, mən cəzalanmalıyam. Amma istəyirəm ki, bu səhvi sən götürəsən boynuna, sonra bu problemi həll etmək bir az asan olar. Müəllif yazır ki, buna düşünərək razı oldum və bu sirr yalnız ikimizin arasında qaldı. İnsafən, başqasının nöqsanını öz üzərinə götürən bir adam tapmaq, bəlkə də, indi mümkünsüzdür. Əsərdə əks olunmuş müxtəlif fotolar da çox mətləblərdən xəbər verir. Belə ki, bu vizual materiallar həm fotomaterial kimi, həm də həmin dövrün ictimai-siyasi mühitini əks etdirən tarixi sənədlər kimi oxucunun diqqətinə çatdırılır. Fotolarda görünür ki, Xəlil Rza ilə Əlirza müəllim bir-birlərini yarım sözdən başa düşən əqidə qardaşı və çox səmimi dost olublar. Bunu Xəlil Rzanın aşağıdakı misralarından da aydın görmək olur:

**Gözündə qalmasın kam,
Əbədi qardaş olsun,
Çatasan hər muraza.
Xəlil Rza, Əlirza.**

70-ci illərin tanınmış jurnalistlərindən olan Şahin Quliyevin təbircə desək, "bildiyini atasına da verməyən" Əlirza müəllimin prinsipliallığı, ağa – qara, qaraya – ağ deyə bilməməsi istər-istəməz diqqəti cəlb edir. Əslində, bu cür mövqe, fikrimizcə, təsadüfi olmayıb, illərlə formalaşmış daxili vicdan meyarının bariz nümunəsidir. Müəllif bu barədə əsərin "Əbədi sual: Hara gedir bu dünya?" bölümündə yazır ki, qəzetin redaktoru Şamil Fərzəliyev məsuliyyətə gedərkən mənə dönə-dönə tapşırırdı ki, Xəlil Rzanın poemasını çap etmə. Lakin Əlirza müəllim hər şeyə özünün ənənəvi

prinsipiallıq prizmasından yanaşaraq, Şamil müəllim ezamiyyətə gedən kimi, istiqlal şairi Xəlil Rzanın "Hara gedir bu dünya?" adlı poemasını nöqtəsinə-vergülünə toxunmadan çapa imzalayır (20 iyul 1980-ci il) və doğru olaraq qeyd edir ki, şairin yazdığı kimsə tərəfindən deyil, yalnız lazım gələndə şairin özü tərəfindən redaktə olunmalıdır. Amma insafən ruhu, ideyası və bədii gücü çox yüksək olan belə bir poemaya necə biganə olmaq olar? Bir neçə misraya diqqət edək:

*Düşün, qardaşım, bir az,
Dərk elə ki, hamıdan təşəkkür ummaq olmaz!
Alçaqların tərifi igid üçün, mərd üçün,
Təhqir deyilmi məgər?
Nadanların "sağ ol"u "gəbərib öl" deməkdir.
Azca düşünsən əgər.
Sən hər zətqırıqdan qanacaqımı umursan?
Toqquşmalarla dolu bu həyat səhnəsinə
Bəlkə sən göz yumursan?!
Kişilər qızıl kimi az tapılır ... bunu bil,
O qartların, qurdların heç biri kişi deyil.*

Poemanın çap olunması nəticəsində Ə.Balayevə yuxarı partiya təşkilatının göstərişi ilə redaksiya heyətində növbəti töhmət "qismət" olur. Onu da qeyd edək ki, Ə.Balayev nəinki Xəlil Rzanın, bir çox şairlərin, o cümlədən Famil Mehдинin də şeirlərini çap etdiyi üçün dəfələrlə töhmət almışdır. Buradan belə nəticəyə gəlmək olur ki, Ə.Balayev heç zaman özünü və şəxsi maraqlarını düşünməmiş, əksinə, bütün fəaliyyətini həmişə xalqına vicdanla xidmət etməkdə görmüşdü. Dolayısı ilə, Ə.Balayev yaxşı bilirdi ki, hamıdan təşəkkür ummaq sadəlövhlik olardı. Bu isə müəllifin həyat fəlsəfəsinin əsas xəttini təşkil edir. Bu məqamda istər-istəməz "Həqiqətə xidmət edən insan alqış üçün yox, vicdan üçün yaşamalındır" mənəvi manifesti yada düşür. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Ə.Balayev heç zaman dediyi sözündən qaçmamış, onun arxasında durmuş, dəfələrlə Qlavlitlə bağlı haqlı mübahisələrdə qalib olmuşdur.

Əsərdə 1990-cı il noyabrın 17-də Hökumət evinin qarşısında başlanan Meydan hərəkəti zamanı Ə.Balayevin baş redaktoru olduğu ikidilli "Azərbaycan pioneri"- "Pioner Azerbaydjana" qəzetinin vəzifə borcunu necə vicdanla yerinə yetirməsinin, yeniyetmələrdə milli şüurun, vətənpərvərlik hissinin və milli təəssübkeşliyin daha da güclənməsinə və formalaşmasına yönəlik hazırladıqları silsilə yazıların şahidi oluruq. Bu yerdə "Komsomolskaya pravda" qəzetinin Bakıya ezam olunmuş müxbirləri A.Teplyuk və A.Romanovun "Komsomolskaya pravda" qəzetində çap etdirdikləri yazıdan bircə cümləni qeyd etməyi vacib bilirik: "Pioner Azerbaydjana" qəzetində "Odlar yurdu oğullarının qətiyyəti" sərlövhəli məqalə canımıza üşütmə saldı." (25 noyabr 1988-ci il). Onların canına üşütmə salan o idi ki, "Pioner Azerbaydjana" yazırdı: "Uşaqlar öz valideynlərindən, böyük qardaş və bacılarından geri qalmaq istəməyərək, dəstələrlə meydana axışırlar. Bu gözəl uşaqların yaşlarına uyğun olmayan qəzəbi, həyəcanı, qətiyyəti, saf və aydın baxışları qəlbləri rıqqətə gətirir və biz fəxrlə deyirik: əhsən!"

Qeyd edək ki, sovet mətbuatında erməni, eləcə də sovet soldatlarını "faşist" və hətta "faşistdən də pis" adlandıran ilk və yeganə qəzet Əlirza Balayevin baş redaktoru olduğu "Azərbaycan pioneri"- "Pioner Azerbaydjana" qəzetidir. Bu barədə "Pioner

Azərbaydjana" qəzetinin 28 dekabr 1990-cı il tarixli nömrəsində Azərbaycan və rus dillərində oxuyuruq: "Əsgər adına ləkə olan sovet soldatları faşist tör-töküntüləri kimi hansısa bir heyvani hisslə köməksiz adamları qırırdılar. Yolun kənarında duran maşınlar tankların tırtılları altında yastı dəmir parçalarına çevrilirdilər. Teleqraf dirəkləri qəsdən dağıdılır, maşınlar yanırdı. Əli avtomatlı soldatlar vəhşi qışqırıqlarla adamlara bir yerə cəm olmağı əmr edir, onları qovur, sonra arxadan güllələyirdilər. Qatillərin gülləsi ilə qətlə yetirilən adamlar dəlmədeşik edilmiş asfaltı öz qanları ilə boyayırdılar". Doğrudan da o dövrdə mətbuatda bu cür yazıları vermək üçün gərək adamın qurd ürəyi olaydı. Qeyd edirəm ki, bu yazıya görə hərbi komendant Valeri Bünyadovun yanına çağırılan görüşdə Ə.Balayevin özünü cərbəst və ləyaqətlə aparması da oxucunun nəzərindən yayınmır.

Onu da xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, doğrudan da, həmin dövrdə çalışmaq, həqiqətən, olduqca çox çətin imiş. İstər-istəməz oxucu haqlı olaraq düşünür: məgər Üzeyir Hacıbəyovu "Üzeyirbəy Hacıbəyov" yazmaqla insana töhmət ("bəy" sözünə görə) verərlər? Təkcə bu faktın özü o dövrün nə qədər ziddiyyətli, əsassız yanaşmalar üzərində qurulduğunu açıq-aydın göstərir. Əslində, Üzeyirin doğum şəhadətnaməsində "Üzeyir bəy" yazılıb. Sadəcə olaraq, Sovet dövründə o, bu addan imtina etmişdi. Nəticədə isə Ə.Balayev kimi həqiqət çarçılıarı həqiqəti olduğu kimi qələmə aldıkları üçün haqsız yerə cəzalandırılmışlar. Təbii ki, bu, bir daha sübut edir ki, problem ayrı-ayrı fərdlərdə deyil, sistemi qorumağa çalışan ideoloji mühitin dözümsüzlüyündə idi.

Əsərdə müəllif insanlığın, mərdliyin, nəcibliyin nə olduğunu oxucuya əyani surətdə xırdalayaraq yazır: Mərkəzi Komitənin büro iclasında "Azərbaycan pioneri" qəzetinin 50 illik yubileyi münasibətilə əməkdaşların təltif olunması məsələsinə baxılanda, Ə.Vəzirov qərar layihəsini oxuyur və sual verir: "Redaktora (Ə.Balayevə) niyə fəxri fərman – bir parça kağız veririk?" Sonra zala müraciətlə: "Balayev haqqında kimsə danışmaq istəyirmi?" Bu məqamda "Kommunist" qəzetinin redaktor müavini Rəfail Nağıyev söz alıb, müsbət fikirlər söyləyir və qərar layihəsində ədalətli düzəliş edilərək, Ə.Balayevə "Azərbaycanın əməkdar jurnalisti" fəxri adı verilir. Müəllif yazır ki, bu hadisədən sonra dəfələrlə Rəfail müəllimlə görüşəndə, gözləyirdim ki, bu barədə mənə nəsə deyəcək, amma demədi, bu barədə bir kəlmə də söhbət açmadı. Müəllif bu yerdə çox doğru olaraq qeyd edir ki, nəciblik öyrədilmir, öyrənilir, qanda olur. Göründüyü kimi, müəllif bu epizodda insanlığın, kişiliyin və nəcibliyin əsl mahiyyətini aydın şəkildə oxucuya çatdırmaqla göstərir ki, görülən hər hansı bir doğru əmələ görə minnət qoyulmaması insanın daxili aləmindən, xarakterindən irəli gələn bir xüsusiyyətdir.

Bir məqamı da qeyd etmək istəyirik ki, Ə.Balayev töhmətin gözüünün içinə düz baxan, ondan qorxmayan, ona səbrsizliklə töhmət veriləcəyi günü intizarla gözləyən qələm əhlidir. Bu barədə müəllif Famil Mehдинin "Mənim yubileyim" adlı şeirinin çap olunmasının tarixindən yazaraq qeyd edir ki, şeirin çap olunması Mərkəzi Komitədə narazılıqla qarşılanmışdı. Və bu mənim üçün təzə bir şey deyildi. Mən bunu bilərək şeiri çap etmişdim. Əslində, şeirdə doğrudan da etiraza səbəb olan misralar kifayət qədərdir. Bir neçə misraya diqqət edək:

***Zərdabi daş kimi susub yatıbdır,
Kollar arasında itib-batıbdır.***

***Yanında milyoncu birinə ancaq,
Abidə qoyulub – günümə bir bax!***

Göründüyü kimi, şeirin təkcə bu bəndi çox mətləblərdən, o cümlədən xalq üçün yaşamış Zərdabi kimi maarifçi bir şəxsiyyətin unudulmasından, xatirəsinin diqqətsiz qalmasından, amma var-dövlət sahibi olan birinin varına görə üstün tutulmasından xəbər verməklə, sözsüz ki, ciddi ictimai-siyasi-tənqidi məna daşıyır. Qeyd edək ki, sonuncu şiddətli töhməti 1988-ci il dekabrın 6-da Azərbaycan KP MK bürosunda Əbdürrəhman Vəzirovun sədrliyi ilə keçən iclasda alan Ə.Balayevin təqdirəlayiq fəaliyyəti ictimaiyyətin nəzərindən qaçmamışdır. Ə.Balayevin gördüyü faydalı işlər barədə xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə "Azərbaycan gəncləri" qəzetinin redaksiyasına – Ə.Balayevə ünvanladığı məktubunda yazırdı: "7 avqust tarixli nömrənizdə dərc olunmuş səhifə həddindən artıq xoşuma gəldi. Buna görə redaksiyanın əməkdaşlarına və müəlliflərə dərin təşəkkürümü bildirirəm. Hörmətlə: B.Vahabzadə." Vurğulamağa dəyər ki, təkcə bu sitat Əlirza Balayevin rəhbərliyi altında görülən işlərin yalnız oxucular tərəfindən deyil, dövrün tanınmış ziyalıları tərəfindən də yüksək qiymətləndirildiyinin bariz nümunəsidir.

Nəhayət, Ə.Balayevin aldığı töhmətləri iki fərqli prizmadan təhlil etmək olar. Birinci töhmət onun fəhləlik dövrünə təsadüf edir, sonrakılar isə mətbuat sahəsindəki fəaliyyəti ilə bağlıdır. Maraqlıdır ki, hər iki halda Ə.Balayev töhmət almasına baxmayaraq, heç vaxt işdən azad edilməmişdir. Sual olunur: niyə? Səbəbi odur ki, yuxarı rəhbərlikdə təmsil olunan şəxslər Əlirza müəllimin haqlı olduğunu, irəli sürdüyü fikirlərin və ideyaların doğru olduğunu anlayırdılar. Lakin öz vəzifələrini itirməyin qorxusundan dinib danışa bilmir və formal cəza tədbiri kimi töhmətlə kifayətlənirdilər. Bütün bu faktlar isə həmin dövrün iddia edildiyi qədər "nizam-intizamlı və sabit" kimi təqdim olunan imicinin saxta olmasından xəbər verməklə, zahirdə yaradılan "qayda-qanun" anlayışının əslində formal mexanizmlər üzərində dayandığını, real fikir azadlığının və ədalətli münasibət sisteminin daxilə təmin olunmadığını göstərir.

Beləliklə, Ə.Balayevə verilən töhmətlər onun şəxsi taleyindən daha çox, bütövlükdə həmin dövrün açıq-aydın daxili ziddiyyətlər və ikiüzlü münasibətlər müstəvisində qurulduğunu nümayiş etdirir.

Nəticə etibarlı ilə romanın bu hissəsini oxumaq şəxsən mənə adi dərslərin verə bilmədiyi və verə bilməyəcəyi mükəmməl idraki, mənəvi və psixoloji bir dərs – ustad dərsi verdi. Başa düşdüm ki, hər bir tarixi hadisənin arxasında yalnız faktlar və xronoloji ardıcılıqlar deyil, bir insanın vicdanı, məsuliyyəti və yorulmaz mübarizəsi dayanır. Bu isə Ə.Balayev obrazının tarixin passiv deyil, əksinə, mənəvi və psixoloji müstəvidə formalaşan aktiv subyekt olduğunu göstərməklə, onun prinsipial mövqeyini ortaya qoyur. Əsər bu kontekstdə o dövrün sosial-siyasi reallıqlarının kədərli mənzərəsini əks etdirməklə yanaşı, həm də prinsipial olmağın heç vaxt köhnəlməyən dəyəri haqqında bir xatırlama olmaqla dövrün mənəvi-psixoloji portretini ustalıqla ifadə edən ədəbi-tarixi salnamə kimi əvəzolunmaz analitik bir mənbədir. Daha dərin oxunub, düşüncə və elmi prizmadan təhlil olunmalı sanballı bir əsərdir.

SALİDƏ ŞƏRİFOVA

“AZƏRBAYCAN POSTMODERN ƏDƏBİYYATI:

NƏSR, NƏZM VƏ DRAMATURGIYA”

BAKI, “GLOBEEDIT” NƏŞRİYYATI, 2026

Kitab dörd fəsildən ibarətdir: I fəsil “Postmodern anlayışının yaranması və janr xüsusiyyətləri”, II fəsil “Azərbaycan postmodern nəsr”, III fəsil “Azərbaycan postmodern poeziyası”, IV fəsil “Azərbaycan postmodern dramaturgiyası” adlanır.

Monoqrafiyada postmodern nəsr, nəzm, dram nümunələri, nəsrə xas fabula və süjet xətlərinə, obrazların açıqlanmasına, postmodern poeziyanın bədii xüsusiyyətlərinə və s. nəzər salınıb.

VÜSAL OĞUZ

BU DAĞLARIN NAILİ

BAKI, “MÜƏLLİM” NƏŞRİYYATI, 2026

Kitab Oğuz rayonunun Xaçmaz kəndində doğulmuş Vətən Müharibəsi Qəhrəmanı, şəhid, baş gizir İbrahimli Nail Nəriman oğlunun həyat və döyüş yolundan bəhs edir. Qəhrəman haqqında ailə üzvlərinin, dostlarının və döyüş yoldaşlarının xatirələri toplanıb, Nailin 42 gün ərzində keçdiyi döyüş yolu, göstərdiyi şücaətlər qələmə alınır.

Kitabda, həmçinin Qoğuz rayonunun bütün şəhidləri haqqında məlumat təqdim edilib.

REDAKSİYA HEYƏTİ:

Ağasəfa, Afaq Məsud, Azad Yaşar, Asim Yadigar, Emin Piri, Elşad Barat, Əli Əmirli, Firuzə Məmmədli, Firuz Mustafa, Firudin Qurbansoy, Məmməd Oruc, Mustafa Çəmənli, Nərgiz Cabbarlı, Novruz Nəcəfoğlu, Paşa Qəlbinur, Rafael Hüseynov, Rəfail Tağızadə, Rəhilə Qeybullayeva, Rüstəm Kamal, Seyran Səxavət, Südabə Ağabalayeva, Vahid Əziz, Vaqif Yusifli, Vaqif Bəhmənli, Vilayət Quliyev, Vüsal Nuru